Dagh-werck

Constantijn Huygens

editie F.L. Zwaan

bron
Constantijn Huygens, *Dagh-werck van Constantijn Huygens* (ed. F.L. Zwaan). Van Gorcum & Comp B.V., Assen 1973

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/huyg001dagh01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

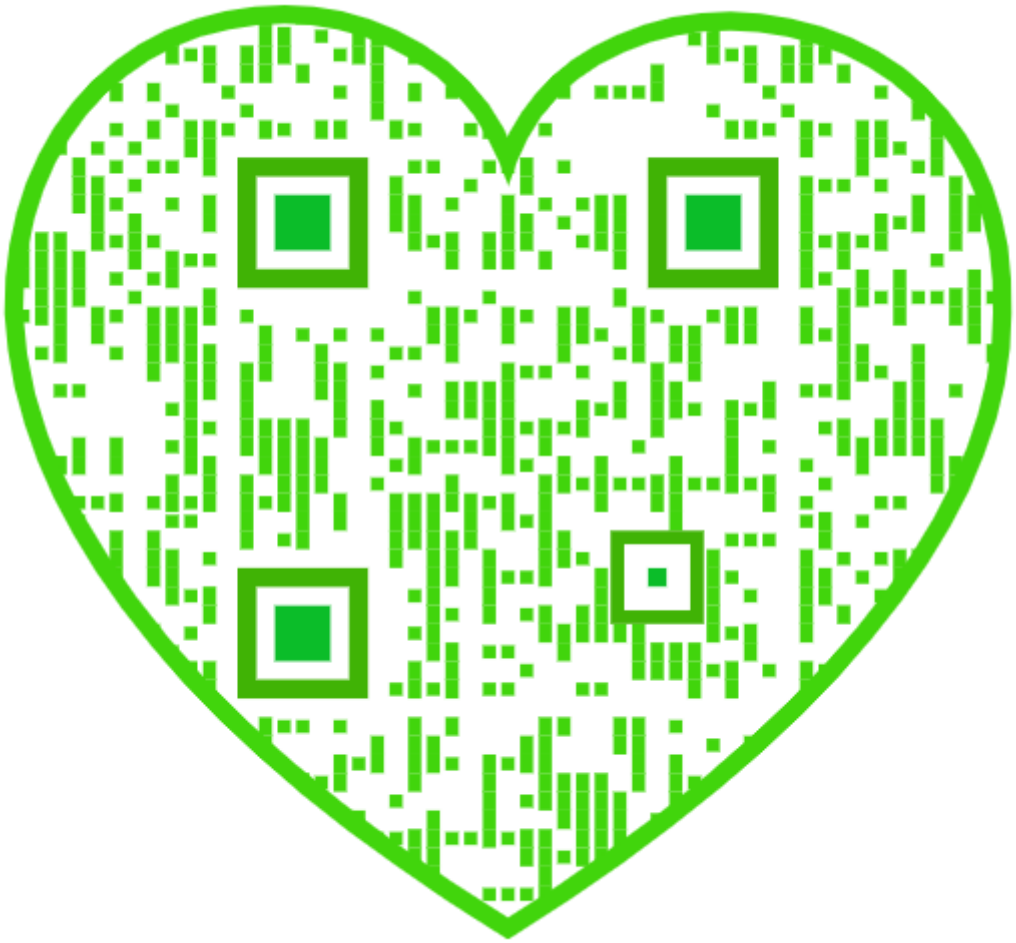

Voorwoord

Aan een afzonderlijke uitgave van Huygens' *Dagh-werck* naar de autograaf, met opgave van de varianten der andere hss en van de drukken tijdens Huygens' leven verschenen, en voorzien van een brede commentaar, bestond reeds lang behoefte. Bovendien heb ik het al geruime tijd als een uitdaging gevoeld, te trachten dit algemeen als duisterste (een der duisterste) van Huygens' gedichten beschouwde werk naar mijn beste vermogen te verstaan en daarvan rekenschap te geven in een uitgave als boven omschreven.

Daarbij ben ik mij ten volle ervan bewust dat mijn interpretatie niet meer dan een begin is, voor alle uitbreiding, verbetering en verdieping vatbaar, en mijn oprechte wens is dan ook dat vele lezers zich hiertoe zullen opmaken.

Graag betuig ik hier mijn dank aan hen die mij bijstand boden:
Prof. D. Kuijper Fzn. voor zijn vertalingen van het latijn en nagaan van de vindplaatsen der citaten, inzonderheid voor zijn metrische (!) vertaling van Naeniae;

Mej. Drs. S. Langbroek voor hetzelfde ten aanzien van het italiaans;
Drs. C. Tuynman voor zijn hulp bij het translitereren van enige moeilijk te ontcijferen woorden en passages in de hss en bij het onderzoek van de verhouding tussen de hss A en B;
de grote bibliotheken voor de verleende diensten;
ZWO voor de ruime subsidie die deze uitgave mogelijk maakte.

F.L. ZWAAN

Lijst van gebruikte afkortingen

Dagboek	*Dagboek* van C. Huygens, uitgave J.H.W. Unger, Amsterdam 1885.
Franck	J. Franck, *Mittelniederländische Grammatik*, 2e druk, Leipzig, 1910.
Vondel's Taal	W.L. van Helten, *Vondel's Taal*, Groningen, 1883.
Hermkens	H.M. Hermkens, *Bijdrage tot een hernieuwde studie van Constantijn Huygens' gedichten*, Nijmegen, 1964.
v. Hoogstraten	D. van Hoogstraten, *Lijst der gebruikelijkste zelfstandige naamwoorden*. Amsterdam, 1759.
Kan	*De jeugd van Constantijn Huygens door hemzelf beschreven*. Uit het latijn vertaald, toegelicht en met aanteekeningen voorzien door A.H. Kan, Rotterdam, 1946.
KI	C. Huygens, *Korenbloemen*, 's-Gravenhage 1658.
KII	C. Huygens, *Korenbloemen*, Amsterdam, 1672.
Kil.	*Etymologicum* enz., Utrecht 1777.
L.-St. I	*Gedichten van P.C. Hooft*. Uitgave P. Leendertz Wz., herzien door F.A. Stoett. Eerste deel. Amsterdam, 1899.
MNW	Verwijs en Verdam, *Middelnederlandsch woordenboek*.
N.Tg.	*Nieuwe Taalgids*.
Oudemans	A.C. Oudemans, *Taalkundig woordenboek op de werken van P.C. Hooft*, Leiden, 1866.
Proeven II	*Proeven van tekst en commentaar voor de uitgave van Hoofts lyriek II Gedichten voor Huygens*. Tekstverzorging P. Tuynman, Commentaar F.L. Zwaan. Amsterdam, 1968.
Schönfeld	A. van Loeij, *Schönfelds Historische grammatica van het Nederlands*, 6e druk, Zutphen, z.j. (Voorbericht 7 maart 1959).
Schat der G.	J. van Beverwijck, *Schat der Gesondheydt*, Utrecht 1651. Opgenomen

	in *Alle de Wercken*... van Iohan van Beverwijck.
Schat der O.	J. van Beverwijck, *Schat der Ongesontheydt*. Opgenomen in *Alle de Werken* (zonder plaats en jaartal).
Ts.	*Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde*.
Uitl. Wdnb.	*Uitlegkundig woordenboek op de werken van P.C. Hooft* I, II, III, Amsterdam 1825, 1828, 1832.
Voet-maet	*Voet-maet, Rijm en Reden*, Bloemlezing uit Huygens' gedichten, Uitg. F.L. Zwaan, Zwolle 1969.
Van Vloten	*P.C. Hoofts Brieven*, uitg J. van Vloten, 4 delen, Leiden 1855-1857.
WNT	*Woordenboek der Nederlandsche Taal*.
W.	J.A. Worp, *De gedichten van Constantijn Huygens*, naar zijn handschrift uitgegeven door J.A. Worp. Groningen 1892-1899.
W.Br.	*De briefwisseling van C. Huygens*, uitgegeven door J.A. Worp. 6 delen, 's-Gravenhage 1911-1917.
Zwaan	F.L. Zwaan, *Uit de geschiedenis der nederlandsche spraakkunst*. Groningen, Batavia, 1939.

Inleiding

1. *Het ontstaan van Dagh-werck*.

Huygens is zijn onvoltooide gedicht *Dagh-werck* kort na zijn huwelijk begonnen, ‘ten believe ... en op aandrang van’ (brief aan A.M. Schurman van 10 april 1639, W.Br. II, no. 2078) zijn vrouw. Hij heeft er met sprongen aan gewerkt en het laten liggen toen Suzanna hem in 1637 na tien gelukkige huwelijksjaren ontviel. In 1638 neemt hij het weer ter hand, niet om het voort te zetten maar om er een slot aan te maken. Hij herziet dan tevens het hele gedicht en voorziet het van korte proza-aantekeningen. Hij overweegt het uit te geven. Maar van uitgave komt niets tot 1658, wanneer het in de eerste uitgave van *Korenbloemen* verschijnt.

Dit is de historie in het kort van dit merkwaardige en tot nu toe nimmer met uitvoerige commentaar uitgegeven gedicht, waarin hij naar zijn eigen getuigenis ‘de complete Huygens heeft blootgegeven’ (brief aan Puteanus 25 juni 1638, Br. II no. 1860).

Na een stormachtige vrijage waarover iets gezegd wordt in mijn *Voet-maet*[2], 19-22, maar waarvan wij het meeste niet weten, trouwt de 30-jarige Huygens op 10 april 1627 zijn 28-jarige nicht Suzanna van Baerle. Dat zij dichtte en schilderde wordt door Hooft betuigd in enige van de door hem aan haar gewijde gedichten (Vgl. L.-St. I. 236 vs 17-19, 241 *Op Clorindes schrijven*, 242 *Op het gedicht van Clorinde*, 262 vs 43-48.[1] Huygens roemt haar in *Dagh-werck* als kenster van de dichtkunst (vs 1345 vlgg.). Daar moge overdrijving in zijn, we kunnen aannemen dat Suzanna grote belangstelling voor het dichten had. Zij heeft Constantijn aangezet tot het maken van een gedicht op hun samenleven met al wat daarbij hoorde en zij heeft, wat Huygens klaar had, aangehoord en er critiek op geoefend (zie *Dagh-werck* 1425-1444). In het proza-slot van *Dagh-werck* schrijft Huygens: Maer mijn' lieve Leester, dien dit eenigh ten gevalle gewrocht wierde, dieder mij in steunde en stierde; die mij leerde wat sij hooren wilde, ontviel mij...

1 Over haar schilderen ook par. 5. *Het plan van Dagh-werck*, p. 23 (*Schilderen quod tu me melius*) en *De vita propria*, vertaling A. Loosjes in editie P. Hofman Peerlkamp, Haarlem, 1817, blz. 105 (de ‘schilderdrift’ van Constantijn jr. heeft hij van zijn moeder!)

In zijn bovengenoemde brief aan A.M. Schurman schrijft hij: ‘Een gedichtje ziel ge hier, ten believe eenmaal en op aandrang van de overledene *beatae memoriae* heet van de naald begonnen, geleidelijk en - zo is nu eenmaal het lot van mijn leven - in springerige gril verder gebreid en eindelijk door de bittere dood van haar, over wier liefelijke wapenbroederschap met mij het voornaamste thema liep, abrupt afgebroken.’

Het hele gedicht is dan ook aan Sterre gewijd en alle 2061 vss zijn tot haar gericht in direkte aanspreking.

Huygens is aan *Dagh-werk* begonnen kort na zijn huwelijk, toen er nog geen kinderen waren. Zie D. 161-163. Hun eersteling Constantijn wordt 10 maart 1628 geboren. Voor die tijd is Huygens dus al met D. bezig.

Uit de vermelding (401 vlgg.) niet alleen van de verovering van Grol (18 augustus 1627 en van de Spaanse zilvervloot (1628), maar ook van Wesel (19 augustus 1629) en Den Bosch (14 september 1629) blijkt, dat dit gedeelte geschreven is na de zomer van 1629. Huygens kreeg toen een wat rustiger tijd. Hij was eind 1629 en in 1630 geruime tijd in Den Haag met enkele kortere of langere onderbrekingen en kan toen een groot deel van D. hebben gemaakt.

Hoe dit zij, toen Suzanna stierf op 10 mei 1637 was D. verre van voltooid, gemeten aan het plan dat Huygens ervoor had (zie het proza na D.). Hij was aan vs 1969.

Ruim een jaar later maakt hij er een slot aan, gedateerd *Noordgeest*, (bij Bergen op Zoom) 1638. Hij vertelt van deze nieuwe werkzaamheid aan D. in een latijnse brief uit Bergen op Zoom aan E. Puteanus te Leuven, van 25 juni 1638, waarvan het gedeelte dat over D. handelt, hier in nederlandse vertaling volgt:

> ‘Ik heb totnogtoe onder mij gehouden een werkje met een bekoorlijke inhoud, een werkje ook met veelzijdige inhoud, in het Hollands. Dat ik dit niet ten einde toe heb afgeweven, heeft teweeggebracht een zware wonde in ons gezin, waardoor ik als met een bliksemstraal getroffen ben geweest, - of ge ervan vernomen hebt, weet ik niet. Indien ge er echter wel kennis van hebt gedragen, moet mij terloops van het hart, dat het mij enigszins leed heeft gedaan, dat ge als enige der vrienden (want de wapenrok van vijand hebben wij tegenover elkander, naar ik meen, geruime tijd reeds uitgetrokken) in mijn ontzaglijke rouw als een vertrooster mij te hulp te komen hebt verzuimd. Maar nu het werkje: ik heb het, voorzoverre onbewolktheid van gemoed mij toeliet, zulks te volvoeren, sinds de aarde verliet *quella ch' al Ciel se ne portò le chiavi*[1], kortelings punt voor punt doorgezien en strengelijk onderhanden genomen, en houd het nu onder mijn berusting, ja, om open-

1 Uit sonnet CCCX van Petrarca, r. 11: die de sleutels van dit hart met zich meenam naar de hemel.

> hartig te zijn, ik bestem het voor de Drukpers, als dit goed zal dunken aan sommigen van de Vrienden, die ge in uw woord vooraf in onze Moedertaal. (nl. voor Puteanus' door Huygens in het begin van deze brief besproken geschrift *De Bissexto*) met name hebt genoemd. Aan zommigen, zeg ik, en het is wonder, aan hoe weinigen; want, om ook dit eruit te flappen, tegen een zwakkere in 't perk getreden, hebt ge aldaar ook nog aanmerkelijk meer verbondenen voor u gewonnen. In dit Gedicht - ik wil het niet loochenen - heb ik de complete Huygens blootgegeven, en waar ik met verzen van zo jeugdige overmoed[1] aan Puteanus heb kunnen behagen, voed ik het vaste vertrouwen, dat ik met deze verzen, die een weinig rijper zijn, hem niet breng tot weerzin of verachting. Maar dit zal een punt van zorg voor ons zijn, wanneer we zijn teruggekeerd op onze standplaats.' (Br. II nr. 1860)

Over de correcties die Huygens in 1638 aanbracht zie men par. 2 *De hss en de drukken*. Onder het slot dat hij aan het onvoltooide gedicht maakte, schrijft hij Noordgeest 18 Iunij 1638, onder de laatste prozaaantekening Noordgeest. 19 Iunij 1638. Een week later schijft hij erover aan Puteanus (zie boven). 5 mei 1638 was Huygens met de Prins uit Den Haag getrokken, 14 oktober keerde hij van deze ongelukkige veldtocht tegen Antwerpen enz. terug (Br. II, blz. XII). 9 december voltooit hij zijn *Naeniae*. In februari 1639 stuurt hij het manuscript van D. naar Hooft. De begeleidende brief volgt hier:

> Mijn Heere,
> Nu volght de donderslagh, daervan ick U.E. onlangs blixemsgewijse gewaerschouwd hebbe.[2] U.E. en houde sich evenwel aen geene beloften verbonden,[3] als oft hij niet ontgaen en mochte, dus veel vuijl papiers[4] te doorlesen. Het gelooven alleen van andere[5], dat U.E. een ure daaraen te kost geleght hebbe, sal mij te stade komen om het elders niet te sien verwerpen; met sulcken aensien[6] versoeck ick, dat het in handen van den H.[e] Barlaeus moghe komen. Vossius is 't niet te verghen, soo verr om te sien naer 't poppegoed[7]. De H.[en] Mostart, Baeck ende Vondelen sullen der mogelick toe[8] te bepraten zijn. U.E. wijse toeversicht[9]

1 (De eerste brief van E. Puteanus, professor in de welsprekendheid te Leuven, aan Huygens is van januari 1631. Huygens antwoordt hem dezelfde maand en stuurt hem zijn *Otia*. Huygens doelt dus op gedichten als *Voorhout, Costelick Mal, Zedeprinten, Stedestemmen*, jeugdgedichten alle in Otia 1625 opgenomen, die Puteanus behaagd hadden.
2 Waar en hoe dit geschiedde is mij onbekend. Misschien mondeling?
3 Had Hooft toen beloofd D. te zullen lezen?
4 de bekende geringschatting van eigen werk, min of meer obligaat.
5 Alleen al het feit dat anderen geloven dat...
6 daarop gelet, dit in aanmerking genomen, met het oog daarop.
7 Van Vossius kan het niet gevraagd worden, zich in te laten met het (dit) speelgoed dat zo ver buiten zijn gezichtskring valt.
8 nl. tot *het omsien naer 't poppegoed*.
9 zorg.

bevele ick het misvall[1]. Dese is de allereerste reise dat het onder vreemde ooghen komt.[2] Mij sal vriendschapp geschieden,[3] soo het ten spoedigsten teruggeschickt werde, 't zij om te smooren, oft wijder in de wereld te jagen, naer 't U.E. sal bevelen. Tot dit laetste soude mij seer doen verstaen[4] de vreese van stuckelinghe[5] afschriften, die ick sommighe t'haren nadele hebbe sien overkomen. U.E. gelieve de voornoemde mijne weinighe lezers[6] te meer te perssen, opdat ick ten minste voor dit mael buyten die bekommeringhe moghe zijn. Willen sij ijeder verstaen[7], om ijets in dicht van haer gevoelen daer bij te stellen, wij sullen te vaster gissen, waer haren tyd gegaen is.[8] Mijn liefste keur waere[9], dat dese korte roll ten huijse van U.E. by eenighe gesamentlick mochte afgelesen werden.[10] U.E. vergeve mijne onbeschaemtheid en volghe niettemin[11] syn welgevallen, daernaer sich altoos rechten sal.....
Mijn titel[12] spreeckt van YET MEER; *erunt illi luctus mei* ἐπιμίκτοι[13], die ick daertoe by den anderen sal rapen[14] ende, soo mij dunckt, niet ongevoeghlick doen volgen *ad calcem operis singultis et lamentis abrupti*[15].
's Gravenhaghe, den 7en Febr. 1639.
(naar Br. II nr 2039; vgl. Van Vloten III blz. 276 met enkele verschillen)

Hooft antwoordt nog in februari (de datum is weggelaten). Ik geef zijn brief naar H.W. van Tricht, *Bloemlezing uit de brieven van P.C. Hooft* p. 130, zonder jaartal, Zutphen, die de door hem uitgegeven brieven nog eens heeft gecollationeerd.

Mijne Heere,
U. Ed. Gestr. Daghwerk deed mij daetlijk Heilighavondt[16] neemen van ander werk. Ik scheidd'er niet uit[2], eer't uit was; iutgezeidt bed en

1 misgeboorte (WNT misval 879).
2 Men lette hier wel op. Na de voltooiing in juni 1638 is na zeven maangen Hooft de eerste ‘vreemde’ die het gedicht onder ogen krijgt.
3 Ik zal het op prijs stellen.
4 Dit laatste zou ik graag willen (door de vrees enz.). (Vgl. MNW verstaen 3, 6)).
5 fragmentarische, onvolledige (WNT stuk (I) 359)
6 Vgl. de brief aan Puteanus boven: *het is wonder aan hoe weinigen*.
7 zich ertoe zetten, zich beschikbaar stellen.
8 wij zullen des te zekerder (hieruit) kunnen opmaken waaraan zij hun tijd besteed hebben.
9 Ik zou liefst willen.
10 dat dit korte gedicht te uwen huize door enkelen gezamenlijk zou kunnen worden ten einde gelezen (hoe, is niet duidelijk).
11 even goed, desniettegenstaande.
12 zie de titel van hs C
13 *dit zullen zijn mijn rouwklachten in allerlei metrum*.
14 Huygens had de *Naeniae* op 9 december 1638 voltooid, hij moet dus bedoelen dat hij de papieren waarop het gedicht stond bijeen zal rapen.
15 *als aanhangsel van* (*na*) *een werk dat door snikken en klachten is afgebroken*. Dit is niet gebeurd. In *Korenbloemen* 1658 volgt na *Dagh-werck* slechts het sonnet *Op de dood van Sterre*, evenals in *Korenbloemen* 1672.
16 vacantie, vrijaf.
2 ik nam er geen afscheid van, ik hield er niet mee op (nl. met de lectuur van *Dagh-werck*).

taefel:[1] ende besteld' het voorts[2] aen den Heere Barlaeus. Deez, houdende noch zijn' kamer, vond goedt[3] het daer gesamentlijk te doorzien met de HH. Mostart, Baek, en Vondel die, nevens mij,[4] eenighe avondtuiren daer aen besteedt hebben. Maet de vergaedring hield zoo wel geen' streek[5], dat ik ijder beletten kon 't gedicht eens nae zich[6] te neemen, om het in't bezonder voorts te lezen. Mostart en Vondel hebben ijets aengetekent dat den taelschik[7] betreft; op dat U.Ed. Gestr. overweghe oft zij zich dienaengaende met ons vergelijken konde[8]; dewijl 't wel passen zoude daerin eenen gemeenen[9] voet te volghen. Eevenwel kan ik niet alles voor vol aenvatten[10], wat hun behaeght: ende Vondel dunkt mij somtijds knorven in de biezen te zoeken[11]. Wijders, aen zoo blinkend een Daghwerk den dagh te verbieden[12], waere jammer; ook, mijns gevoelens, een verlooren toeleg[16]; gemerkt[13] het met de scherpe straelen zijner aerdigheit[14] de dompighste[15] duisterheit konde doen verdwijnen, en midnacht tot middagh maeken. Mijn arme geest, hoewel alleenlijk gestelt[16] (en dit noch quaelijk genoegh) om maetvrij geluidt te slaen[17], heeft zich nochtans verpijnt[18] de verdrooghde rijmpen te doen inkt geeven. De springader van den Heere Barlaeus bruist met wel een' andren toon[19]. Dezes onderscheids zal U.Ed. Gestr. aen de bijgaende reghelen[20] gewaer worden; gelijk zij 't, zonder twijfel, verwacht heeft. De H.H. Mostart en Vondel hebben ook ijets belooft[21]. Dat (meen ik) zal haest volghen; ende altijds uwe geboden[22], wen z'hem gebeuren moghen,
Mijn' Heere,

1 afgezien van slapen en eten.
2 en bezorgde het (daarna) dadelijk.
3 besloot.
4 Ook Hooft was dus tegenwoordig.
5 hield niet zo goed koers, volgde niet zo de afgesproken koers (nl. van gezamelijke kennisneming van het gedicht) Vgl. WNT streek 2147).
6 met zich mee.
7 apart, persoonlijk verder.
8 taalregeling, taalregels. Zie hun aanmerkingen en Huygens' antwoord daarop.
9 gemeenschappelijke.
10 aannemen, aanzien.
11 tot overeenstemming zou kunnen komen. Hooft bedoelt hier of Huygens zich sou willen aansluiten bij het ‘letterkunstigh besluyt’ van de Amsterdamse letterkunstige vergadering. Zie hierover Zwaan, 3 vlgg.
vitten, fouten *willen* zien waar ze niet zijn.
12 vruchteloze onderneming.
13 het daglicht te verbieden, te verhinderen uit te komen.
aangezien.
14 voortreffelijkheid, zeer goede kwaliteiten.
15 neveligste.
16 gestemd (als een muziekinstrument)
17 geluid zonder maat te geven (proza te schrijven).
18 ingespannen.
19 Zie over Barlaeus' latijnse lofdicht voor *Dagh-werck* p. 22.
20 Hoofts lofdicht, zie *Proeven* II, 190.
21 Zie over hun lofdichten p. 22-23.
22 zal uw geboden volgen (... P.C. Hooft subjekt).

> Uwer Ed. Gestr.
> Verplichte, ootmoedightse dienaer
> P.C. Hooft.
> (postscriptum niet van belang)
> Uit Amsterdam Febr. 1639.

Huygens had op 7 februari 1639 eveneens een brief gezonden aan de bekende Dordrechtse medicus J. van Beverwijck, waarin hij deze condoleert met het verlies van een zoon van achttien jaar en kort spreekt over het verlies dat hem zelf twee jaar daarvoor had getroffen. In de samenvatting van Worp, Br. II, nr 2041: 'twee jaar geleden ben ik harder getroffen door den dood mijner vrouw, die verdiende ene plaats te krijgen in het werk over de uitnemendheid der vrouwen, waaraan gij bezig zijt. (nl. Beverwijcks *De excellentia sexus foeminei*). Ik verwacht het boek, waarvoor hierbij een lofdicht gaat, spoedig. (Zie Worp, Gedichten III 120 *In I. Beverovicii de excellentia sexus foeminei libros*, de 3e febr. 1639 geschreven)[1].

Als gij wilt zal ik u een lang Nederlands gedicht zenden' (nl. *Dagh-werck*). Van Beverwijck reageert 23 febr. op deze brief (Br. II, nr 2050): hij zal graag 'versus illos bis mille in gratiam olim, et rogatu lectissimae matronae scriptos' ontvangen. We horen hier echter later niet meer over.

Inmiddels heeft Mostart reeds een lofdicht voor *Dagh-werck* geschreven. Wij vernemen dit uit een brief van Hooft van 14 maart 1639 (Br. II, nr 2056):

> U.Ed. Gestr. zal door den heere Wijtz[2] ontfangen hebben het gedicht van den H. Mostart[3]. Op zijne ende Vondels aenteekeningen heb ik, bij mijnen laetsten, gezeidt mijn gevoelen,[4] ende vinde mij daerin noch meer gesterkt door Uwer Ed. Gestr. wederleggingen, die nevens 't wederleidde, hierbij teruggekeeren.[5] Ik heb Vondel bij wijlen gemaent om yets op U.Ed. Gestr. loflijk Daghwerk, ende laestmaels t'antwoordt

1 Het gedicht is voor het eerst gedrukt in *Joh. van Beverwiick van de Wtnementheyt des vrouwelicken geslachts*, 1639, met de titel *In eundem* (W. III, 120, noot 1). In oktober van hetzelfde jaar volgden nog twee lofdichten, een nederlands en een latijns (W. III, 127. Vgl. Br. II, nr. 2257).

2 Jacob Wijtz, sinds '29 september 1629 superintendent van den krijgsraad, een zeer wetenschappelijk ontwikkeld officier en een vriend van Huygens en Hooft; den laatsten heeft hij meermalen geholpen bij krijgskundige quaesties in zijne *Historien*' (Br. I 199).

3 nl. op *Dagh-Werck*. zie hierover p. 23.

4 zie boven de brief van febr. 1639 van Hooft.

5 Huygens had dus zijn bestrijding van de critiek van Vondel en Mostart aan Hooft toegezonden, mèt die critiek (die Hooft blijkens zijn eerdere brief van febr. 1639 reeds gezien had).

> gekreghen, dat hij een quaedt oogh gehadt hadt, ende in 2 oft 3 pooghingen geen' rijmluim kunnen treffen. Nu braght hij, op gister, in mijn afwezen 't gedicht, dat hierbij gaet.[1] Het oordeel daerover zij Uwer Ed. Gestr. bevolen, ende in haere beste jonste..... Uit Amsterdam, 14en van Lentemaent 1639.

Barlaeus, een van de eersten die *Dagh-werck* na Hooft las, had reeds spoedig een lofdicht gemaakt (zie Hoofts brief van febr. '39, slot). Huygens schrijft hem op 21 maart 1639 om hem te bedanken voor de toezending van zijn *Medicea Hospes*. (Br. II, nr 2062). Worp vat de brief verder aldus samen: ‘Mijn Daghwerck heb ik de kroon opgezet door een Latijnsch gedicht; (zijn *Naeniae*, zie boven) ik wilde mijne vrouw niet in eene enkele taal betreuren. Ik zend u hierbij dat vers; oefen gij critiek uit.’

Dit deed Barlaeus in een brief van 26 maart 1639 (Br. II, nr 2068) met uitbundige lof voor het gedicht. Huygens zond zijn *Dagh-werck* aan meer mensen. Er moeten verscheidene copieën geweest zijn. Zo zendt hij het met een brief van 10 april 1639 aan *Anna Maria Schurman* (Br. II, nr 2078). De brief zoals Worp die geeft, is door mij gecollationeerd met het hs, berustend bij de K.A. (met alle Huygens-hss van de K.A. in bruikleen bij de Kon. Bibliotheek te Den Haag). Hier volgt de nederlandse vertaling van deze voor de kennis van het ontstaan van *Dagh-werck* belangrijke brief:

> Mits ge tijd hebt natuurlijk, hoogedele Jonkvrouwe - tja, hoe zelden ge u dien gunt, kan ik licht bevroeden -, maar goed, mits ge tijd hebt, is hier iets, waaraan ge den duur van een uur bijna zo kunt spenderen, alsof ge slaapt. Juist dit, vermits ge niet zo maar voor iedereen het doet, vraag ik u nu voor een ogenblik om mijnentwil te doen bij de heilige gestalte van Haar, die zelf ook *non est mortua, sed dormit* en die, gelijk ze zelf in durende bewondering geleefd heeft voor uw talent, u ook al meer bekend is geworden, zo ik mij niet bedrieg, door veeljarig huldigen van vriendschap. Een gedichtje ziet ge hier, ten believe eenmaal en op aandrang van de overledene *beatae memoriae* heet van den naald begonnen, geleidelijk en - zo is nu eenmaal het lot van mijn leven - in springerigen gril verdergebreid en eindelijk door den bitteren dood van haar, over wier liefelijke wapenbroederschap met mij het voornaamste thema liep, abrupt afgebroken. Nu het in zo gewichtig deel verminkt is, behoorde het misschien aan de ogen der geletterden te worden onttrokken - ik weet het niet - maar gekund althans heeft dit niet, terwijl de meesten verzekeren, dat het zelfs aan den druk niet moet ontkomen. Daar wij hierover tot nog toe een ander gevoelen hebben, stel ik mijzelf

1 zie over dit lofdicht p. 22.

aan de, zoals ge ziet[1], slechts weinige lezers[2], waarmede ik bijna altijd tevreden ben, wanneer ik schrijf, beschikbaar, dat zij over mij beslissen. En gij komt mij voor den geest als een, die opweegt tegen allen, schitterend juweel des vaderlands, en wel om redenen, waarbij ik slechts node mijzelf ten regel stel, ze om uw bezonnenheid niet vleiend op te dringen. Lees, mits slechts, zeg ik, ge tijd hebt, en oordeel; gij, die mij zozeer een critische *Vierge* en *Verge* zult zijn, dat ik bepaal, dat, hoe daarin uw oordeel over mij moge zijn, bij uw verdict alle andere dienen te worden achtergesteld.[3] Vaarwel gij, die uitgaat boven de eeuwen en de zeden onzer eeuw, sieraad van zeden en *hanc mihi da operam*, dat, hoe grote onbeschaamdheid hier zij, ge die vriendelijk vergeeft aan
van Uw groten naam
den toegewijden dienaar
C. Huygens.
Den Haag, 10 april 1639.

Van een antwoord van A.M. Schurman is niets bekend. Wel heeft zij een kort latijns lofdicht gestuurd dat als eerste onder de lofdichten is opgenomen in Korenbloemen 1658. Zie hierover p. 20.

In 1639 vernemen wij uit de briefwisseling van Huygens niets meer over *Dagh-werck*, met uitzondering van een brief van Graswinckel (Br. II, nr. 2281, 13 december 1639) waarbij hij het door Huygens gezondene (zeer waarschijnlijk *Dagh-werck*) terugzendt onder toevoeging van iets van hemzelf (zeer vermoedelijk zijn latijnse brief en gedicht, onder het voorwerk van D. opgenomen), en een brief van Huygens aan M. Zuerius Boxhorn (Br. II, nr. 2065), waarin hij volgens de samenvatting van Worp schrijft: Groet Heinsius. Hij heeft mijn Nederlandsch gedicht ingezien[4]; doe gij dat ook'. 1639 (geen datum)). Zuerius Boxhorn heeft dit blijkbaar gedaan, gezien zijn lofdicht voor D., gedateerd 26 maart 1639. Nog niet genoemd zijn: een brief van G.R. Doublet van 12 mei 1639 en een lofdicht, lofdichten van Westerbaen (1652), C. Boyus (Corneleis Boey) en F. le Bleu (1620 te Leiden geboren, studeerde daar rechten, Vgl. W. VI, 335 noot 1). Het lofdicht van Westerbaen verdient in de geschiedenis van de uitgave van D. een bijzondere plaats. Zie p. 21/2. Huygens had hem een copie van zijn D. gezonden[5]. Wester-

1 hoe, is mij niet duidelijk.
2 Vgl. boven de brief aan Puteanus en die aan Hooft.
3 Zo had hij eerder de beslissing over publicatie geheel aan Hooft overgelaten. Zeker lijkt mij dat Huygens ernstig geaarzeld heeft of hij *Dag-Werck* zou uitgeven. Omdat het onaf was?
4 Van een reactie van Heinsius op *Dagh-werck* heb ik niets kunnen vinden.
5 Over het levendig verkeer, vooral na circa 1650, tussen Huygens en de Huygensvereerder Westerbaen zie J.A. Worp, *Jacob Westerbaen*, Ts 6, 194; de briefwisseling waaronder ook de brief van 18 september 1652 in Bijlage II, 234-274.

baen reageert daarop in een latijnse brief van 18 september 1652 (Br. V, nr. 5243), door mij gecollationeerd met het hs in de Leidse Universiteitsbibiotheek, waarvan de vertaling hier volgt:

> Hoogedele en eminente Heer,
> Bezichtigd heb ik onlangs uw Hofwijck, en toen ik het beeld ervan met ogen en geest had ingedronken, gaf mij de jongste der beide meisjes Van Dorp vw hoogst sierlijke en vernuftige beschrijving ervan.[1] Zoals in dat buiten veel was, groter en lieflijker dan wat ik ervan had verwacht, zo was ook in deze beschrijving alles boven de krachten van allen en een iegelijk: waterrijke bronnen uit drogen bodem.[2] Nu heeft het u geliefd mij een afschrift te doen toekomen van *uw Dagh-werck*, uit hoofde waarvan ik u dank weet. De lezing ervan heeft mij ontzaglijk veel gedaan. Hoe zorgvuldig is daarin alles bewerkt, hoe keurig, spits, verheven en naar het verhemelte van hen, die voor alles den neus optrekken behalve voor Pauwepastei[3] en tarbot.[4] Maar dat genot heeft vergald een niet geringe smart, enerzijds omdat dat uitnemend fraaie weefsel door een zo schitterend kunstenaar niet is afgeweven, anderzijds in het bijzonder, omdat de ondergang van dat helderste der hemelbeelden, *uw Sterre*, ons zo groot gemis heeft gelaten en omdat den draad van uw maten afbrak dezelfde, die ook van haar leven den draad brak: der Schikgodinnen harde en meedogenloze hand. Maar waartoe gaat nu ook gij ermee voort, wreed te zijn tegenover deze gedenkzuilen van uw talent?[5] Waarom versteekt ge in zo langdurig duister[6] deze geesteskinderen, aan wie ge het genieten van het levenslicht reeds lang verschuldigd zijt? Gij, die aan Linden[7] van anderen een leven hebt geschonken, waarvan geen einde zijn zal, uitgenomen dat, wat ook van het heelal het eind zal zijn, waarom smoort ge uw eigen *Boss van witte blad'ren*?[8] Waarom neemt ge me alle uren mede te wandelen onder het lommer van die *Linde-lij*[9], niet van uw *Boss van Boeckenblad*?[10] Ik heb uw *Hofwijck* wel gelezen en herlezen en voor de derde maal reeds deze ene helft van uw werk[11], maar misschien zal ik ook,

1 8 december 1651 voltooid, 1653 uitgegeven!
2 Vgl. Plautus, *Persa* 41 (in andere toepassing).
3 lekkernij; vgl. Cicero, *Ad familiares* 9, 18, 3; Iuvenalis 1, 143.
4 lekkernij; vgl. Iuvenalis 4, 39 e.a.
5 *Hofwijck* en *Dagh-werck*.
6 Wat *Hofwijck* betrof, duurde dit duister nog niet zo lang, slechts een klein jaar; op *Dagh-werck*, in 1638 voltooid, past dit ‘zo langdurig duister’ geheel.
7 in *Batava Tempe*, passim.
8 *Dagh-werck* 1453-1460.
9 *Batave Tempe* 56.
10 *Dagh-werck* 1460. In de oudheid gebruikte men onder omstandigheden wel lindebast (*philyra*) om op te schrijven; zie Plinius, *Naturalis historia* 16, 35; Servius, *Georgica* 3, 93; Martianus Capella 2, 136; Dictys, *Prologus*.
11 omschrijving van *Dagh-werck* met zinspeling op *Operis dimidium sui* in de titel.

morgen, die andere helft willen lezen of overmorgen, alleen: dat zal niet mogelijk zijn, omdat totnogtoe ge er geen lust toe hebt gevoeld, dat ze voor ons beschikbaar en zo nevenschikbaar zouden zijn, als 'meisjes, dien werd opgelegd, zich in de hallen veil te biên'[1]. Ik bezit het niet, en ook bezit het niet de boekenman Tryphon[2]. Indien het billijk is, dat eindelijk eens worde voldaan aan het verlangen der vrienden, en er u iets aan gelegen is, diegenen aan u te verplichten, die U en wat u toebehoort, liefhebben en in ere houden, waarom geeft ge dan niet spoedig[3], wat men toch moet geven? De bezwaren, die ge hier ziet[4], ik zou willen, dat u die geen aanstoot geven; de mijne heb ik opgeworpen[5] om u een proeve te laten zien van mijn aandacht bij het lezen, een aandacht, die in uw geschriften overal vereist wordt, zo de Lezer in uw binnenkamer wil doordringen en, niet ermee tevreden, de botten te hebben gelikt, het merg zelf savoureren[6]. Ik heb ook versregels[7] bijgevoegd op voorbeeld van diegenen, aan wie voor onderscheidene jaren hetzelfde goed te beurt viel als mij nu[8], en dat weliswaar slechts enkele, maar die een mooi getal vormen[9]. Herken daarin mijn toegenegenheid en Vaarwel. Uit mijn retraiteoord in Ockenburgh, 18 September 1652.
Van uw illusteren naam
de toegewijde vereerder
J. Westerbaen.

In de talrijke brieven tussen Huygens en Westerbaen verder gewisseld, (zie Br. V. register), waarvan de inhoud kort wordt besproken door Worp in zijn art., komt D. niet meer ter sprake. Bij de bundeling van zijn nederlandse gedichten in 1658 heeft Huygens blijkbaar de knoop doorgehakt[10] en *Dagh-werck* bij zijn overige nederlandse poezie uitgegeven, onmiddellijk gevolgd door zijn sonnet *Op de doot van Sterre*,

1 Vgl. Iuvenalis 3, 65.
2 Vgl. Martialis 4, 72, 2.
3 Met allusie op de zegswijze: *Bis dat qui cito dat*. Wat *Hofwijck* betreft, werd Westerbaens wens spoedig vervuld, het werd in 1653 uitgegeven.
4 Men vraagt zich af welke dat waren. Alleen de onvoltooidheid? Ook het zeer persoonlijke karakter?
5 Westerbaen heeft dus evenals Vondel en Mostart critiek op D. geoefend en deze aan Huygens gestuurd. Ze is niet bewaard, althans niet in Leiden aanwezig.
6 Westerbaen zag het goed!
7 *Op het Dagh-werck des Heere van Zuylichem*, opgenomen bij de lofdichten voor *Dagh-werck* in *Korenbloemen* 1658. Zie p. 000.
8 Westerbaen wist dus van Huygens' verzoek in het begin van 1639 aan Hooft en via deze aan Van Baerle, Vondel. Mostart.
9 Westerbaens lofdicht is een sonnet. Het getal 14 noemt hij mooi: 2 maal *vier*, 2 maal *drie*.
10 Heeft de krachtige opwekking van Westerbaen in zijn brief en in zijn daarbij gaand lofdicht (zie de laatste vss daarvan!) geholpen? Gaf hij zodoende eindelijk gehoor aan Boxhorns verzoek onder zijn lofdicht van 26 maart 1639: Noli tamen id publico diutius invidere, cujus partem coelum jam sibi vendicavit?

maar zonder de *Naeniae*, die als latijns gedicht niet in de *Korenbloemen* pasten. Het *yet meer*[1] werd dus niet dit gedicht, maar *Cupio dissolvi* (van 24 januari 1638).

2. *De handschriften en drukken*

Er zijn drie hss (vgl. Worp III, 48 noot) een *autograaf* (A), gedeeltelijk de indruk makend van een echt klad (1e en 2e diploma), voor de rest eigenhandig afschrift; een *apograaf* (B) in twee handen nl. de eerste twee diploma's in één hand, de rest in andere hand, en een *calligrafisch afschrift* (C), kopij voor de druk van 1658 in Korenbloemen, B is afschrift van A, zoals dit in eerste fase gecorrigeerd is. De latere correcties (voornamelijk in 1638 aangebracht, zie Inleiding, par. 1) vindt men dus niet in B. Het grote belang van B is dat vele onleesbaar doorgehaalde woorden en passages in A bij de correctie in tweede fase, met behulp van B leesbaar worden, zodat de wording van A in zijn geheel te volgen wordt. C stemt overeen met A in zijn laatste correctiefase, afgezien van de in dit calligrafische afschrift nog door Huygens aangebrachte verbeteringen.

Dat B afschrift is van A dient te worden aangetoond. Wat het eerst opvalt in B1 (eerste hand, afschrift van eerste twee diploma's van A), is het onbeholpen handschrift en het weglaten van alle leestekens. Heeft Worp hierom gedacht dat het ‘zeker door eene vrouw, misschien wel door Susanne van Baerle geschreven (is)’? Worp geeft geen argumenten voor deze bewering. Belangrijker is de vraag of deze autograaf A inderdaad legger is geweest van B. Ik meen dat dit het geval is geweest. Bij bestudering van de varianten in B1, blijkt dat deze copiïst van het type is dat *ad sensum* copiëert, dus niet per letter of per woord, maar per regel of per rijmpaar of zelfs per zin. Maar dat neemt niet weg dat hij, vooral in het begin, toch telkens zichzelf controleert door nog eens goed kijken en gemaakte fouten meestal direkt verbetert. Tegen het eind van het tweede diploma zien wij zijn aandacht verslappen, zijn zelfcontrole verminderen en daarmee meer niet herstelde, soms ernstige fouten optreden.

De afwijkingen in B1 (afschrift van 1e diploma van A vs 1-320 en van 2e diploma van A vs 321-596) zijn als volgt te rubriceren:

I. *niet herstelde fouten door ad sensum copiëren, met invloed van de context:*

533 het rijmwoord *wachten* voor *smachten* (zie 534 rijmwoord *wachten*), 450 *danck* voor *loon* (zie *danck* 453, dat in A niet onder 452 staat, maar op de rechter bladzijde bovenaan, duidelijk bewijs van per zin copi-

1 Vgl. boven p. 4.

eren), 507 *dicht* voor *licht* (zie *dicht* in dezelfde regel) 568 *voor* voor *tot* (zie *voor* in 567), 586 *begost* voor *begon* (zie *begost* 582; dit kan echter ook een vrije taalkundige variant zijn, zie volgende rubriek. A heeft beide: *begost* 582 en *begon* 586).

II. *eigenmachtige woordvarianten*, slechts begrijpelijk bij ad sensum copiëren:

316 *noijt ten eijnd en voert* voor *noyt ten einde voert*, 592 *Lijdt maer* voor *Lijdt ghij*, 593 *Tsal* voor de verschrijving *'Tal*.

Al deze varianten, behalve 316 betreffen het 2e diploma van A. Ze nemen in frequentie toe naar het eind, dat voor de eerste copiïst in zicht kwam (de 1e copiïst eindigt met 596 onderaan een bladzijde, evenals in A die versregel het 2e diploma tot aan de onderrand vol maakt. De copiïst heeft blijkbaar vs 1-596 als éénheid ter copiëring gehad (de overgang 320-321 van 1e op 2e diploma valt in B midden in een kolom).

III. *Gevallen van onmiddellijke correctie:*

a) 54 *mij* voor *ons*, direkt doorgehaald en het juiste *ons* erachter geschreven (*mij* alleszins verklaarbaar bij een ad sensum schrijven en invloed van de context). Zelfcontrole leidde hier tot onmiddellijke verbetering; 151 misschien schrapping van slot-*e* van *sijne*, kan ook herstelde verschrijving zijn; 284 *onbegrijpelick* voor *onbegrepen licht*; verlezing die onmiddellijk werd hersteld waarna *licht* toegevoegd. De verlezing is uit A verklaarbaar, waar de woorden aaneengeschreven waren en de -*n* op deze plaats makkelijk over het hoofd is te zien, terwijl *ch* zich zelden verzet tegen een ad sensum ingegeven verlezing *ck*. De copiïst hield de *t* van *licht* ‘over’, waardoor hij zijn vergissing vermoedelijk opmerkte; deze drie varianten uit 1e diploma van A: de zelfcontrole van de copiïst is nog levendig.

b) Gevallen van correctie òf onmiddellijk òf na voltooiing van de regel aangebracht: 15 *stelle* wordt *stelde* (*stelden* in A heeft later toegevoegde -*n*, dus correctie 2e fase); 136 *gewerden mach* voor *te schooner lach*: m.i. ook ad sensum te verklaren. In de context is *gewerden mach* helemaal niet gek. Maar de copiïst herstelde de fout na het schrijven van de hele regel door nog eens nauwkeurig te kijken; 145 *Leent* wordt *Leert* (*Leent* onder invloed van tweemaal *leen* in zelfde regel); 323 *staet* wordt conjunctief *stae*, misschien op grond van rijmwoord *gae* van 324, dat meteen correct werd overgeschreven; onvertrouwdheid met de conjunctief kan hebben meegewerkt; 532 *versmoort* werd *vermoort* door schrapping van *s*. Weer correctie van wat ad sensum eerst werd geschreven en inderdaad makkelijk uit de pen kon vloeien van een niet per woord copiërende afschrijver.

IV. *niet herstelde afwijkingen die alleen als verlezing van A kunnen worden verklaard:*

89 *dubbelhert* in A aaneengeschreven, gelezen als dubbelheit, gecopieerd als *dobbelheijt* (het scheidingsstreepje in A tussen *dubbel* en *hert* moet van later datum zijn). Vgl. 284 waar ook aaneenschrijving mede leidde tot verlezing die hier echter hersteld werd (begrijpelijkerwijze); 233 *doet* voor *doe*, mogelijk doordat het laatste haaltje van de *e* gekruist werd door de ophaal van het er oorspronkelijk achterstaande *wel* (interlinair gewijzigd tot *staegh*). Maar ook zonder grafische aanleiding is het gewonere *doet* bij per regel copiëren goed mogelijk; 376 *en* voor *in*. De autograaf heeft ook een type e dat op i lijkt zodat verwarring plaats kan hebben. Bovendien kon hier de punt boven de i voor een vlek worden gehouden. Zo vond de 'makkelijker' lezing ook grafische steun. 437 *slimmer* voor *slincker* is wederom een geval waar A aanleiding geeft tot verlezing: de bovenlus van de *k* lijkt onvolkomen en zweeft los boven de lagere letters, zodat *nc* + onderstuk van de *k* als *mm* kan zijn gelezen (dat ad sensum past!); 455 *halve mijne* voor interlineair *halver-mijne*: de *r* is hier verloren in de bovenlus van de *l* die eronder stond; 483 de schrapping van *'t* in A lijkt op verdikking en is dan, indien ze reeds 1e fasecorrectie is niet begrepen (als *'t* in tweede fase is geschrapt, heeft B er niets mee te maken daar B immers alleen de 1e fase-correcties heeft); 504 *oorboer* voor *oorbaer* mogelijk door onvolkomen a in A; minder duidelijk is 130 *suijseling* voor *huyvering*: maar de h kon als S (gecopieerd s) worden gelezen en de combinatie *ver* kan de copiïst moeilijkheden hebben bezorgd, gelet op andere gevallen waarin *er, erv, ert* hem parten speelt (254 *eere* voor *erve*, 89 *heit* voor *hert*, 5 *Strre* voor *Sterre, steeren* voor *sterren* (tenzij omgekeerd). Weer is het woord in de context niet onmogelijk.

V. *Slordigheden:*

154 *werelt* voor *werelds*; 155 *niemeddal* voor *niemendal*; 183 *Slaept, zijt* voor *Slaep, zij* (Ook A is niet consequent in gebruik van imper. met en zonder -t); 479 *onvoorsien* voor *onvoorsiens* (als adj. ongebruikelijker); 501 *sal beleggen* voor *sal 't beleggen*; 563 *des middach* voor *des middaghs*; 589 *salme* voor *salmen*; 590 *gewichten* voor *gewicht, en*: krasse fout, bekroning van een naar het eind toe toenemend aantal slordigheden. De copiïst haast zich naar het einde. Zijn aandacht verslapt, zijn zelfcontrole neemt af.

De conclusie uit de beschouwing van de varianten in B1 moet zijn dat A legger was van B1. Het geheel van verschillen inclusief de herstelde, tussen B1 en A is slechts verklaarbaar uit deze autograaf A.

B2 (d.i. de copie in tweede hand in apograaf B, van vs 597-1966 (1967-1969 van A ontbreken, waren dus nog niet geschreven toen de

tweede copiïst werkte; eveneens ontbreken vanzelfsprekend vs 1970-2061, die Huygens later toevoegde).

B2 is (heel anders dan B1) in keurige hand geschreven en is een zeer trouwe copie van het betreffende deel van A. Zelden is er correctie van een onduidelijk uitgevallen letter of van een verschrijving. B2 weerspiegelt A in *eerste* correctiefase (zoals B1 ook deed). Het merkwaardige is echter dat in een aantal gevallen de *latere* (tweede fase) correctie in A, door andere hand (die van Huygens?) in B2 is aangebracht.

We kunnen de volgende gevallen onderscheiden:

I. gevallen waarin B2 overeenstemt met de *eerste* correctiefase van A. Deze zijn zeer talrijk (798, 802, 803, 831, 874, 981 enz. enz.).
II. gevallen waarin B2 overeenstemt met de *eerste* correctiefase van A en de *latere* correctie van A niet heeft. Zulke gevallen waren in B1 van belang voor het ontcijferen van het in tweede correctie in A doorgehaalde. In B2 klemt dit minder doordat de autograaf A na vs 596 veel netter is (eigenhandig afschrift) en de doorhalingen van die aard zijn dat het doorgehaalde meestal nog goed te lezen is. We treffen deze gevallen aan in de vss 1299, 1551, 1581, 1592, 1593, 1657/58 (omkering van deze Verzen in A door de nummers 2,1, geen omkering in B2), 1844, 1892 (dubieus, vgl. de manuscr. aant. bij dit vs), 1945.
III. gevallen waarin *een ander dan de copiist* (Huygens?) B2 corrigeert conform de latere correctie (correctie in tweede fase) van A. Dit heeft plaats in de vss 777, 778, 785, 818, 871 (waarbij A nog een latere correctie heeft, in 3e fase dus), 885, 935, 952, 997, 1380, 1446, 1447, 1459/60, 1528.
IV. één geval waarin B2 de open variant van A kiest (793).
V. twee gevallen waarin B2 afwijkt van A doordat een andere hand in B2 een correctie aanbrengt die niet in A is aangebracht (845 zie bij de varianten, 1589 op *de* Roll wordt interlineair op *een'* Roll. A heeft op *de* Roll).
VI. gevallen van verschrijving en vrije taalkundige varianten in B2 niet gecorrigeerd, ook niet door andere hand (642 *Luys*; 899 al*le* gemeen 721 l*o*cht voor lucht; 914 *d*e voor te; 1220 d*ae*ghs voor daghs; 1719 v*oo*cht voor vocht; 1875 doo*r* voor doos; 1835/36 zi*tt*ren ontbi*tt*ren voor zitteren, ontbitteren).
VII. gevallen van verschrijving in B2 door andere hand gecorrigeerd (741 *sogcht*? interlineair Socht; 880 *h...en* interlineair horen; 1038 *'Tschongelend*? interlineair verduidelijkt).

VIII In B2 ontbreken vs 1802 en de vss 1208-1212 die later in A zijn toegevoegd.

Het lijkt mij niet nodig al de gesignaleerde gevallen te bespreken. Men vergelijke de Varianten van B en de manuscriptologische aantekeningen bij de genoemde vss. Het totaalbeeld van de tweede copiïst van de apograaf B is dat van iemand die niet ad sensum (zoals de eerste) copieert, maar zeer getrouw, 'letterlijk' en 'woordelijk' afschrijft. Een sterk bewijs van zijn nauwkeurigheid vormt vs 1922, waar hij de onjuiste apostrof van A in *'sis* (=se is) overneemt.

Ik druk de autograaf A af, met aantekeningen over de transliteratie en manuscriptologische aantekeningen, waarin alle veranderingen in het hs zijn gesignaleerd en zo mogelijk besproken.

Wat de varianten in de hss B en C, en de drukken van 1658 en 1672 betreft, het volgende:

Van B en C vermeld ik niet alleen de woordafwijkingen, de eigenlijke afwijkingen in de tekst zelf, maar ook de verschillen ten aanzien van majuskel, minuskel (voor zo ver met zekerheid te constateren) en die ten aanzien van aaneenschrijven van woorden en woorddelen, gebruik van koppelteken.

In het algemeen vertoont B de meeste afwijkingen van de autograaf (vgl. boven). C is een zeer getrouwe copie van A, die in de buiging en vooral in de interpunctie verzorgder en volledi ger is dan A. Het aantal eigenlijke tekstafwijkingen is zeer gering. Er is ook slechts een enkele verschrijving.

Van de druk 1658 geef ik alleen de verbale varianten t.o.v. C (drukkerskopij). Het spreekt vanzelf dat de vele verschillen met C (drukkerskopij) in interpunctie, gebruik van maj. en min. enz. hier buiten beschouwing blijven. Wie Huygens wil leren kennen in zijn spelgewoonten enz. moet zich vanzelfsprekend beperken tot zijn autografen. In de drukken is het aandeel van de zetter in dit opzicht niet te bepalen. 1658 wijkt verbaal zeer weinig af van C (deze veranderingen moeten door H. in de drukproef zijn aangebracht); er zijn voorts enkele drukfouten waarvan sommige hersteld worden in 1672, sommige gehandhaafd blijven.

Van 1672 geef ik slechts de verbale varianten ten opzichte van de druk van 1658. Deze zijn zeer gering in aantal. H. moet ze in een exemplaar van 1658 of in de drukproeven hebben aangebracht.

Bij de transliteratie volg ik dezelfde methode als in mijn *Avondmaalsgedichten en Heilige Dagen*, Zwolle 1968 (zie aldaar blz. 9-11). De voornaamste moeilijkheden worden dus op dezelfde wijze behandeld: al of niet aaneengeschreven zijn van woorden afhankelijk van de visuele indruk, waarbij de spatie de voornaamste rol speelt; majuskel waar of de vorm van de letter of andere factoren dit zeker maken, alle on-

zekere gevallen minuskel (deze dubieuze gevallen zijn echter niet onderaan de bladzijden vermeld, omdat ze te talrijk zijn); normalisering van de verschillende ij-vormen al of niet met punten door overal *ij* te translitereren.

De hss bevinden zich alle in de verzameling Huygens-hss van de Koninklijke Academie, in bruikleen bij de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.

De bundel KA XL B (1638) bevat:

stuk 1 met hs A en B, en de proza-aantekeningen.
stuk 2 met de titelbladen van hs C.
stuk 3 met het calligrafische oafschrift C.

Wat de titels betreft het volgende:

A wordt voorafgegaan door een hollands titelblad, aan de achterzijde waarvan het gedichtje: *Gebreeckt u ijet aen 'twerck*, enz. Daarna volgt een latijns titelblad, met aan de achterzijde *Voor mijn' uytleggingh*.

In stuk 2 vindt men eerst het hollandse titelblad met hetzelfde gedichtje aan de achterzijde. Vervolgens het latijnse titelblad met aan de verto-zijde *Voor mijn' Uytlegging*. Bovendien op een apart blad het brede citaat uit Castiglione's *Il Cortigiano*.

Ik geef de titels naar C, daarbij zoveel mogelijk de vorm daarvan en de letterverschillen die H. aanbracht handhavend, vermeld varianten van A en de drukken 1658, 1672 en maak een enkele manuscr. opmerking.

3. *Het gedicht*

Dagh-werck is, het slot (1970-2061) buiten beschouwing gelaten, een monoloog van 1969 verzen, gesproken door Huygens tot zijn vrouw. Nooit wordt dit aanspreken tot een in het algemeen spreken, alles is tot haar gericht. Zij is de ziel van het gedicht, de bezielster ook. Het onderwerp is immers hun beider leven van alle dag, weerspiegeld in één *Dagh. Werck* is bezigheid, al wat ze doen, werk en liefhebberij, werk en allerlei ontspanning, werken en bidden.

Zover mij bekend is er geen model voor dit gedicht. Zo consequent en volledig had nog niemand een levensdag bezongen. Het was gebleven bij flarden, brokstukken van bezigheid en liefhebberij, lof van werk op het land, van de jacht, van de ontspanning bij de huiselijke haard. Huygens heeft alles willen samenvatten in de beschrijving van één dag.

Is hij op de gedachte van zo'n gedicht gekomen door de grote gedichten over Gods werk, zijn scheppingswerk (Du Bartas)? Wilde hij daartegenover een gedicht setllen waarin het werk van de mens het onderwerp is? Maar dan een mens die met zijn werk alleen maar zijn schepper antwoorden wil in dankbaarheid. Grond van alles in *Dagh-*

werck is de diepe drang van de wedergeboren mens die zijn Schepper erkent en liefheeft, nog meer, die zijn Verlosser kent en liefheeft, naar de wil van die God te leven. Het gaat om het derde deel van de catechismus: de dankbaarheid. God dienen thuis en daarbuiten. God mateloos bewonderen in het werk zijner handen, het kleine en het grote. Diep doordringen in wat hij gemaakt heeft en genieten van zijn wijsheid waarmee hij alles gemaakt heeft.

Dagh-werck is geen religieus gedicht in engere zin, zoals de Avondmaalsgedichten en de Heilige Dagen. Maar het is doortrokken van godsdienst. Hoe moeten wij voor Gods aangezicht leven, hoe kunnen wij God dienen in alles wat wij doen en beleven? Het werk van de dag begint met een gebed, 220 verzen lang, dat geen ogenblik verveelt, integendeel, een hoogtepunt vormt in het gedicht. Het zou ook besloten zijn met een gebed volgens het plan, maar we moeten het nu doen met de korte aanduiding daarvan in proza die reeds ontroerend is. Daartussenin ligt het andere werk, gericht door dat bidden voor en na. Dat is het ambtelijke werk, getrouw en met toewijding verricht in dienst van zijn stadhouder, van het land, van het volk, van zijn naaste; het werk aan zijn huwelijk in medeleven, in opwekking en vermaning; het priesterlijk werk in het gezin in de oude betekenis van het woord; de bijbellezing en het gebed met het hele huispersoneel; het werk van studie, veelzijdige studie, van het met open oog door Gods schepping wandelen of rijden, het werk van het genieten van het samenzijn met zijn vrouw, het werk van dichten en het gedichte samen proeven en beproeven. Is ergens het leven in dankbaarheid van de reformatorische christen dieper, breder geschilderd?

Ik geef nog een kort overzicht van het gedicht.

Een brede aanspreking van de geliefde Sterre, ziel en bezielster van zijn langademig gedicht is de opening. Daarna wordt alles tot haar gezegd. Er is geen ander publiek. Het gedicht is voor haar, het is zelfs van haar zegt Huygens, want: wij tweeën zijn één. Je deelt in goed en kwaad ervan, help mij dus, als ik ga zeggen hoe wij samen leven zullen.

God zal onze vader en onze Heer zijn, en onze wijsheid zal zijn beginsel hebben in de vreze des Heren.

Wij groeten Hem 's morgens, voor de dag begint en een van beiden zal onze schuld voor God belijden en Hem vragen om Zijn leiding over ons leven en zeggen: kom onze gebreken te hulp, leer ons bidden, maak ons dankbaar, vergeef ons onze zonden, behoed ons ook voor onszelf, leer ons onze boze aard te bestrijden, zegen ons naar ziel en lichaam opdat wij U dienen, U eren wiens eigendom wij zijn; sla ons met meedogen; geef dat wij niet hangen aan het aardse waarmee gij ons gezegend hebt, maar altijd klaar staan om dit alles te verlaten en tot U te gaan; dat onze kinderen als gij ze ons geeft, Uw eigendom mogen

zijn hun leven lang; ontferm U over Uw kerk, zegen de dienaren des Woords, zodat ze de dwalingen verdelgen, laat ze zich alleen met hun ambt bemoeien, een voorbeeld geven door hun leven; zegen de vorsten die Uw zaak voorstaan, vergeef hun speciale zonden, zegen de Prins van Oranje, weer de aanslagen op zijn leven, geef hem kinderen, schenk wijsheid aan de overheden, zegen de zending, erbarm u over de armen, verdrukten enz. Onze Vader. (Dit gebed is gemodelleerd naar het *Gebed voor allen nood der christenheid*, om gebruikt te worden op den rustdag, na de eerste predikatie, opgenomen in de *Liturgie* der gereformeerde kerken in Nederland, zoals men die achter in de gereformeerde psalmboeken vindt).

Wij kleden ons hierna, maar van de modegrillen moeten we niets hebben. Ik ontvang de bezoekers, die door mijn bemiddeling iets van de vorst gedaan willen krijgen, op vriendelijke wijze en met medeleven. Ik begeef mij naar het hof en ontvang de mensen. Ik breng hun verzoeken aan de stadhouder over. Aan hem is de beslissing. Loon of dank begeer ik niet, ik wil het goede doen omdat het goed is. Alle dank komt de vorst toe. Opdrachten die de gemene zaak betreffen zal ik snel uitvoeren en mijn Heer verrassen door de spoed waarmee ze afgehandeld zijn.

Thuiskomend zal ik alle zorgen bij de deur van ons huis afschudden. Stilte en rust zoek ik daar. Ik zal u het nieuws vertellen, het ware nieuws, niet de onbetrouwbare geruchten. Staatsgeheimen zal ik verzwijgen en gij zult er niet naar vragen. Over al wat de huishouding betreft en het huisbeleid zullen wij spreken. Ik zal letten op uw gelaatsuitdrukking en mij daarnaar richten. Staat het droevig, dan zal ik delen in uw droefheid door mij alles te laten vertellen; is uw droefheid ongegrond dan zal ik u zachtkens de les lezen en u wijzen op het voorgeslacht dat zijn beproevingen zo manmoedig droeg. In uw vrolijkheid zal ik delen.

Overdaad zullen wij van onze tafel weren, een lekkerbek ben ik niet. Geef mij maar degelijke kost. Maar soms zal een groter gastmaal nodig zijn. Dat is goed voor de vriendschap en een goed glas spoelt veel ‘vuil’ weg. Denk maar aan de Batavieren, de verbonden edelen, de geuzengastmalen nu.

Matigheid zij onze leus ook in wijngebruik. Eenden en zwanen kunnen ons dat leren. Er zijn zoveel andere middelen om de tijd nuttig en prettig door te brengen.

Een wandeling na den eten is gezond. Bezoekers die het om praten te doen is om de tijd te doden zullen we met grote voorzichtigheid te woord staan. Hun gesprek ontaardt vaak in geroddel. Keek ieder maar naar zichzelf. Van de caros zullen we geen ijdel gebruik maken voor zulke kletsvisites, maar we zullen samen de heerlijke omstreken van Den Haag bezoeken. Soms zal ik alleen gaan wandelen of paardrijden,

en mijn aandacht doen gaan van de hoogste hemelen tot het centrum van de aarde, naar de bloemen en de kleinste diertjes, die wij nu met een vergrootglas kunnen zien en bewonderen, evenals het zand dat de edelstenen evenaart. Groot en klein bestaan niet, zijn relatief. De taal van zon en wolken zal ik horen, van de vogels en viervoeters genieten en leren, en al wat ik denk zal ik in dicht trachten uit te drukken en dat aan uw oordeel onderwerpen. Hoge eisen stel ik aan het dichten en mijn mislukking zal anderen tot lering zijn. En als het slecht weer is ga ik wandelen in mijn bos van boekenblad. Daar ben ik het liefst en daar moet men mij niet storen. Welk een profijt trek ik van de kerkelijke schrijvers, van de juridische, van de medische, van de kennis van kruiden en reukwerken, (Van de alchymie zullen wij ons verre houden, wij zoeken alleen wat onze gezondheid dient) van de politieke schrijvers.

Hier eindigt het eigenlijke *Dagh-werck*. Volgens het plan zouden andere wetenschappen zijn aangeroerd, daarna het werk in de tuin, beoefening van muziek en andere kunsten, allerlei spel en sport. Hierna zou weer het hoofse werk zijn gevolgd. Een lichte avondmaaltijd en het gebed met het huispersoneel zouden de dag hebben besloten.

Hierna wilde H. nog algemener opmerkingen maken n.a.v. een samenvatting van Romeinen XII en kort spreken over de opvoeding van de kinderen. Daarna eindigen met de wens vele zulke dagen te mogen beleven en, na eens van de ijdelheden van het hof verlost te zijn, de toekomst des Heren in rust te mogen verwachten.

Ofschoon Huygens ook hier volgens een plan werkt (zie blz. 23), hebben sommige onderwerpen zijn bijzondere belangstelling en heeft hij daar de neiging tot uitweiding. Hij kende dit gebrek wel. Vgl. *Cluyswerck* 489/490: (W. VIII, 319).

> Waer ben ick? uijt mijn pad: dat 's een van mijn' gebreken,
> Mijn selven, witt en doel, uijt yver t'overspreken.

Zo zijn er uitschieters waar hij zich laat gaan tegen de modegrillen, de corruptie van de overlevering, overdaad en gastronomie, tegen de slechte dichters, in bewondering voor de wereld van het kleine. Breed is hij ook over het rechterambt, de inrichting van het menselijk lichaam, over kruiden en reukwerken, over destilleren van welriekende etherische olien. Maar ook daar verveelt de lezer zich nooit door de geestigheid en puntigheid van uitdrukking, die immer zijn aandacht gespannen houden.

Dichttrant

Voor een karakteristiek van Huygens als dichter moge ik in de eerste plaats verwijzen naar wat hij daar zelf van zegt in *Dagh-werck* 1291-

1357 en naar de commentaar daarop. Verder naar zijn antwoord op de critiek van Vondel en Mostaert, waaruit telkens scherp zijn opvatting van dichten naar voren komt (zie ook de commentaar daarop). Het zou de moeite waard zijn eens alles wat Huygens in dicht en proza over het dichten heeft gezegd, te verzamelen. Ik gaf een enkel gedicht erover in mijn *Voet-maet* 139-146. Smit, *Driemaal Huygens* maakt passim treffende opmerkingen over Huygens' dichttrant. Ik volsta met hier nog eens te wijzen op de volgende kenmerken:

Handhaving van een strak metrum (in *Dagh-werck* verzen van 4 trocheeën, afwisselend met vrouwelijk en mannelijk rijm), waarin ook de meest weerbarstige stof moeiteloos gewrongen wordt, hardnekkig doorzetten van een syntactische structuur, die tot stapeling leidt (frappez toujours!), voortborduren op een juist gebruikt woord, woordspel, onderbreking van het betoog door imperatiefzinnen, vraagzinnen (uiterst levendig!).

4. *Het voorwerk*

Het lijkt mij niet nodig in deze nieuwe uitgave naar Huygens' autograaf het hele voorwerk zoals dat in de uitgave van Korenbloemen 1658 verschenen is, op te nemen (ook in W. VI, 328 vlgg. afgedrukt). Na het boven reeds over deze lofdichten opgemerkte, volgen hier nog enige opmerkingen over wat mij erin trof.

Het vierregelige latijnse lofdicht van *Anna Maria Schurman* opent de reeks (ereplaats!). De vertaling luidt:

> Gij vraagt of deze liederen het heldere licht verdienen.
> Wie zal 't ontkennen. Dit licht verlangt voor zich de edele Schim (nl. Suzanna).
> En indien ge eventueel het zoudt willen, zijt ge toch niet bij machte het dag-werk te verheimelijken (Phoebus is aanspraak tot Huygens)

Voor *Hoofts* lofdicht verwijs ik naar *Proeven* II, 190.

George Rataller Doublet, advocaat in Den Haag, later lid van de Hoge Raad van Holland en Zeeland, zeer bevriend met de iets oudere Huygens (zie W.I. 200 noot) schrijft een openhartige brief waarin hij naast zijn grote bewondering, klachten uit over de moeilijk verteerbare rijkdom van het gedicht: ‘Noyt (ben ick) te gast geweest daer 't my beter smaeckte; maer noyt op gestaen van daer ick my meer verkropt[1] vond’.

Zijn brief wordt gevolgd door een gewild-vernuftig sonnet, dat niettemin een treffende hulde brengt aan zijn vriend. Ik kan de verleiding niet weerstaan het hier op te nemen (naar *Korenbl.* 1658):

1 vol, afgeladen (door de overvloedige en degelijke spijs).

Aen De Heere Constantin Huygens, Ridder, Heere van Zulichem, etc. op zijn beschreven Dagh-werck.

Door nacht-werckt Dagh-werck, daer noch oly' aen gespaert is,
Noch keers, noch Sterr', noch Son, noch Sin, noch zielen-licht:
Wat is mijn ziel verruckt door 't hooch-stijg van een Dicht,
'T geen uyt een Hemelsch breyn met Wijsheyt voortgebaert is!
Daer rijm met re'en de schell' met kernen, soo gepaert is,
Dat elck voor 's anders pronck, voor beid's al ander zwicht:
Dat segghens wet, en nauw besette dichtens-plicht
Noch oyt soo wel geleert, noch oyt soo wel bewaert is.
'K roem 's Dach-werck's schaduw' nu: 'kblijv' voor de schaduw' staen.
't Noyt vol-roemt Dach-werck selfs en roer' ick niet eens aen.
Dat 's my niet nieuws; dien 't luck van kints-aen ond'r een buyr-kerck,
Uw' gunst van jeuchts-aen heeft geleghert in uw' gunst.
Die 't op-merck van uw' Son en Sterre-loop, de kunst
Uw's Dach-wercks, niet zijn Dach, maer maeckt zijn dachlycx uyrwerck.

Vertaling:

Dag-werck, waar veel nachten aan besteed zijn, waar geen olie aan gespaard is,
Noch kaars, geen ster (licht van de nacht) noch zon (daglicht), noch denken noch licht van de ziel,
Hoe wordt mijn ziel meegesleept door de hoge vlucht van een gedicht,
Dat uit een goddelijk brein met wijsheid tevoorschijn gebracht is.
Waarin rijm met redelijkheid, de schil met de voedzame pitten, zó is samengevoegd,
Dat ieder voor de pracht van het andere, voor beider pracht al het andere onderdoet,
Dat de regels voor het ‘zeggen’ en de nauwkeurig bepaalde taak van de dichter
Nooit zo goed is onderwezen, noch ooit zo goed vervuld (nagekomen).
Ik prijs nu de schaduw van het Dagh-werck zelve: ik blijf voor de schaduw staan (d.i. het gedicht waarin het eigenlijke dagwerk afgebeeld is)
Over het nooit volprezen Dagh-werck zelf spreek ik niet eens,
Dat is voor mij niets nieuws, dien het goede lot van kindsbeen (met u) onder een parochiekerk,
Dien uw geest van jongsaf in uw genegenheid heeft gehuisvest;
Die van het waarnemen van uw zonne- en sterreloop, de kunst
Van uw dagwerk, niet zijn dagwerk maakt, maar zelfs zijn dagelijks uurwerk.

Graswinckels latijnse brief en lofdicht, gedateerd 3 nov. 1639, leveren niets bijzonders op. Het sonnet van *Westerbaen* verdient aandacht om

zijn pittige taal en de inhoud, die aansluit bij zijn brief (zie boven) van 18 september 1652. Ook dit sonnet is een krachtige opwekking om het gedicht ondanks zijn onvoltooidheid uit te geven.

Op het Dagh-werck des Heere van Zuylichem.

Om dat de Ster verdween die uwe hand bestraelde
Hebt gy, doorluchtigh Man, dees Rijm-draed afgesneen;
Gy zijt voor 't vierde schoft[1] de winckel[2] uyt getre'en
Om dat het licht niet meer op uwen arbeyd daelde,
Het licht van eene Ster, die vast, of datse dwaelde,[3]
U diende tot een stuyr en steun van rijm en reen:
Des hebben wy al me[4] door 't quaede uyr geleen
Dat ons met uwe Ster uw werck-lust voorts[5] onthaelde.[6]
Het licht, dat in het druckst van uwen dagh vergingh
Waer aen 't volmaecken van so schoonen puyck-stuck hing
Sal eens weer komen op en heerelijcker schijnen:[7]
Maer, wanneer raeckt dit Werck uyt sijne duysternis?
De graege Leser roept: Men geev' het soo het is,
Schuyf van uw Dagh-werck eens de dicke nacht-gordijnen.

Barlaeus zet *Dagh-werck* tegenover Hesodius' *De werken en de dagen* dat er niet bij haalt. Zijn dag schijnt een nacht bij deze dag, hij onderricht slechts de landbouwer, de boer; onze tijd spreidt heerlijker licht. Huygens, door het hof gevormd, geeft, in eensgezindheid met zijn Suzanna, de normen voor het leven enz. Het zou m.i. niet onmogelijk zijn dat Huygens' titel *Dagh-werck* geïnspireerd is op Hesiodus' De *werken* en de *dagen*. *Boxhornius* trekt een parallel met Nestor. Lang leven is niet voldoende, één dag door Huygens beschreven is voldoende voor allen. Over het proza-naschrift van zijn gedicht sprak ik reeds op p. 10. Het frappante van *Vondels* gedicht (Is Zuylichem een stercke zuil) is dat het helemaal geen lofdicht is, maar een troostdicht n.a.v. het overlijden van Sterre. Ik vermoed dat Vondel zich zo uit de moeilijkheid gered heeft. Lof voor *Dagh-werck* kon hij moeilijk hebben. Huygens' dichttrant lag hem niet, hij was het er niet mee eens. Hij redde zich in een puur troostdicht, waarin hij oprecht kon zijn.

Mostaerts gedicht is merkwaardig genoeg om het hier een plaats te geven.

1 deel van de werkdag.
2 werkplaats.
3 of ze vast was of zwierf (vaste ster of dwaalster).
4 ook, mede.
5 tegelijk, meteen.
6 ontnam.
7 Sterre zal eens heerlijker schijnen, bij de wederopstanding uit de doden, met een verheerlijkt lichaam.

Aenden Wel-Edelen Gestrengen Heere Constantin Huygens, Ridder, etc. Op zijn' Boeck, genaemt Dagh-werck.

Milaen magh vryelijck van zijnen Bisschop zwijgen,
Die 't werck der Schepping in ses dagen fraey beving:[1]
Hoewel 'er aen dat stuck[2] meer daegen arbeyds ging.
En Vranckrijck magh zijn' moedt nu ook wel laten zijgen
Die 't op zijn Week-werk voert[3]: Nu wy van Huygens krijgen
Zyn Huys en Burger-plicht[4]. 'T is noodloos datmen ding
Om d'eere met die twee voor hem, wiens lof ick zing,
En wiens verdiende Roem men ziet ten Hemel stijgen.
Hun Boeken waeren vol van Godes wonderdaen;
In 't zijne, al is het kleyn, daer vangt hy ernstigh aen
Om ons Godtvruchtigheit en Deughden aen te preeken[5].
Maer is 't geen jammer[6], dat so kloek en schrandr' een man,
Die in een' dagh alleen ons soo veel leeren kan,
Zoo schoon en nut een werk laet op den Middagh steecken?[7]

5. *Het plan van Dagh-werck*

Huygens die van zichzelf getuigde: '*ongeordend* heb ik niets uitgegeven' (*De jeugd van C H*, vertaling Kan 55) heeft ook voor hij aan Dagh-werck begon een aantal notities gemaakt van wat hij in het gedicht wilde aanroeren. Het bij de Huygens-hss bewaarde blad maakt de indruk van een klad, waarin hij snel en kort noteerde wat hem te binnenviel als behorend tot het onderwerp van zijn gedicht. Nederlands, latijn en frans wisselen elkaar af, al naar zijn luim hem ingaf. Hier volgt nu eerst de transliteratie van deze schets: (afkortingen zijn opgelost).

Post prandium ambulatio in horto. visiten
Oft buyten te koetse, te paerde, quidquid inuidi obloquantur, ego vero solus nonnunquam et ibi versus, preces, cantus, meditatio. Schieten, Wapenen (exercitie) Broers Thuijn, et hic quam et cur ego ad hoc ineptus. Hagae voluptates. At domi potius ego linguas Studia (horum species variè extendi possunt).
Musicam et hijc in templis male non usurpata. Tornen, Boetsen, gieten, Schilderen quod tu me melius.

1 Ambrosius, bisschop van Milaan (4e eeuw na Chr.) gaf eens in de vastentijd 9 preken in 6 dagen, over de schepping onder de titel *Exameron* uitgegeven.
2 die prestatie.
3 Du Bartas' *La Sepmaine ou Creation du Monde* (1579).
4 de dienst in huis en als burger.
5 een aardige visie op *Dagh-werck* in contrast met Ambrosius en Du Bartas. Wat de mens moet doen om God te eren is het thema van D.
6 is het niet jammer.
7 de laatste drie vss zijn smakeloos, grof en ontsieren het gedicht, met hun volstrekt misplaatst verwijt.

Etiam virorum doctorum visiten.
En all om eenich tijt(?) te schouwen(?)
Contra ludum, aleam etc.
Versus vesperam iterum in aulam.
Et omni hora ad hoc paratum esse, deploranda conditio.
Caena leuis.
Post caenam preces familiares.
Et hoc cogitare πῇ παρέβην, τί δ᾽έρεξα.
Huius diei similes sunt omnes vitae meae.
Generalia
Bonos recipere libenter cuiuscumque religionis, quid enim illis computes! dissidia nostra. et consanguineos. Eleomosunas.
Malos, sycophantas arcere.[1]
Pacem cum onmibus et hoc ante caenam domini cogitare[2].
Audire conciones et de his aliquid.
Liberos ab infantia timorem domini docere etc.
Geene quade exempelen geven, non in moribus, in pietate etc., vriendelick wesen.
Non in vestitu.
Non in supellectile.
Non in victu aut epulis.
Credant se non divites fore.
Famuli et famulae, quales, quot etc.
Hijc quamdiu deo placuerit
ubi emigrandum, patienter et Christianè tanquam conductores.
Sed sperandum prius fore ut ruri quiescamus.
Franqs de haine en d'envie etc.
Ibique in vitae innocentia, anteactae autem paenitentia expectemus Diem illum.
Si quid in re Metallica addis, vide aliquot moralia Senecae. ep. 94. ubi musaeum absolvisti, dic te ab arbore scientiae videre ad arborem vitae, in Corenhart. ep. 80(?)[3].

Vertaling:

[1] Na het ontbijt wandeling in de tuin[aant.]. Bezoeken.
[2] Of buiten met de koets of te paard. Wat men mij ook jaloerselijk
[3] tegenspreke[aant.], ik alleen somtijds en daar gedichten, gebeden, ge-
[4] zangen, overpeinzingen. Schieten[aant.], Wapenen (oefening) Broers
[5] tuin[aant.], en hier hoezeer en waarom ik hiertoe ongeschikt. Genoegens
[6] van Den Haag[aant.].
[7] Maar ik liever thuis. Talen, studiën (de soorten hiervan kunnen op
[8] verschillende wijze worden uitgebreid).

1 marge: Vide huc totum caput Rom. 12.
2 marge: Rom. 12. 18.
3 Tweede cijfer dubieus.

[9] Muziek (en deze hier in de kerken ongelukkigerwijze niet in ge-
[10] bruik[aant.]). Draaien, Boetseren, gieten, Schilderen, wat jij beter kunt
[11] dan ik.
[12] Ook van geleerde mannen de visites.
[13] en overal elke tijd te sparen(?)[aant.]
[14] Tegen het spel, dobbelen enz.
[15] Tegen de avond wederom naar het hof.
[16] En op ieder uur hiertoe gereed te staan: een jammerlijke toestand.
[aant.]

[17] Lichte maaltijd.
[18] Na de maaltijd gebed in de kring van familie en personeel.[aant.]
[19] En hiervan uitgaande overdenken, 'waarin ik heb overtreden, en
[20] wat ik heb gedaan.'[aant.]
[21] Aan deze dag gelijk zijn alle dagen van mijn leven.
[22] Algemene thema's[aant.]
[23] De goeden gaarne ontvangen van welke godsdienst dan ook, wat
[24] immers kunt ge hun toerekenen![aant.] onze geschilpunten, en onze
[25] bloedverwanten. Aalmoezen.
[26] Bozen en arglistigen weren.[aant.]
[27] Vredehouden met alle mensen en dit vóór de Tafel des Heren
[28] overdenken.[aant.]
[29] Luisteren naar de predicaties en over deze preken een en ander.[aant.]

[30] De kinderen van de eerste kindsheid aan de vreze des Heren leren
[31] enz.
[32] Geen slecht voorbeeld geven, niet op het gebied der zeden, noch in
[33] vroomheid enz. Vriendelijk zijn.
[34] Niet op het gebied van kleding.
[35] Niet op het gebied van huisraad.
[36] Niet op het gebied van voedsel of maaltijden.
[37] Laten ze geloven dat ze niet rijk zullen worden.[aant.]
[38] Dienaren en dienstmeisjes, hoedanig, hoeveel enz.
[39] Hier (leve ik) zolang het Gode behaagt[aant.]
[40] alwaar ik eens zal hebben te verscheiden, lijdzaam en op christe-
[41] lijke wijs, gelijk pachters (huurders).[aant.]
[42] Maar ik moet hopen, dat het tevoren zal geschieden dat op het
[43] land ik rust zal genieten.[aant.]
[44] Bevrijd van haat en van afgunst enz.[aant.]
[50] En daar op het land moge ik in onschuld van leven, in berouw
[51] echter over het tevoren door mij geleide leven wachten op die[aant.]
[52] grote Dag des Heren.[aant.]
[53] Als ge iets op het gebied van metalen[aant.] toevoegt, zie dan de voor-
[54] treffelijke zedekundige opmerkingen van Seneca brief 94.
[55] Waar ge uw dichtstuk voltooid hebt, zeg daar dat ge van de boom
[56] der kennis ziet naar de boom des levens, in Coornhert brief
[57] 80.[aant.]

Commentaar: bij plan van *Dagh-werck:*

Algemene opmerking:

Een aantal punten die Huygens in deze schets noemt zijn verwerkt in het fragment van *Dagh-werck* dat hij voltooide. Het lijkt me niet nodig ze alle aan te wijzen en de plaatsen waar ze verwerkt zijn. Van wat hij nog niet had behandeld, keert veel terug in het proza-slot van *Dagh-werck* waarin hij vertelt waarover hij nog had willen spreken. Ik volsta hier met enige toelichting op het oorspronkelijke plan met zijn zeer summiere aanduidingen.

1 *in de tuin:* Hier moet men dus de *Wandeling van dusend treên* 983 denken.
2 *tegenspreke* zie 1100 vlgg.
3 *schieten* enz. Dit punt werd blijkbaar verschoven en kwam in het slotprozaplan terecht.
4 *Broers tuin:* de tuin van zijn broer Maurits (vgl. W. II, 207)
5 *Genoegens van Den Haag:* hierover vindt men niets in *Dagh-werck*, wel over de genoegens in de omstreken van Den Haag genoten op een rit met de koets (1065 vlgg.).
9 *en deze... gebruik:* reeds hier een toespeling op wat hij later uitvoerig zou betogen in zijn verhandeling over *Gebruik en ongebruik van het orgel* enz.
13 Het vierde woord van deze notitie is in het hs zeer onduidelijk. Vermoedelijk staat er *eenich tijt*. Ook het zesde woord is dubieus: *schoonen* of *schouwen. En all om eenich tijt te schoonen* levert geen redelijke zinsinhoud op Misschien: *En all om eenich tijt te schouwen* = en over alles wat dient om te vermijden dat men de tijd alleen doorbrengt.
16 Vgl. de klacht in het prozaslot.
18 Het latijnse *familiaris* omsluit ook het huispersoneel. Vgl. het prozaslot.
19 De bron van het griekse citaat onbekend.
22 *Algemene thema's:* vgl. prozaslot: *De ontledinghe van dien eenen dagh hadd ick voor, met allgemeener lessen bedenckinghen ende voorraed te besluyten* (onder *Huius diei* enz. zette Huygens een streep. Daarna op het midden van het blad *Generalia*).
23 *van welke... toerekenen:* typerend voor Huygens' open omgang met andersdenkenden. Met *onze geschilpunten* zal Huygens wel doelen op de twisten binnen de reformatorische kerken. *en onze bloedverwanten* zet het objekt *de goeden* voort.
26 Hierbij in de marge verwezen naar Romeinen 12. Vgl. prozaslot waarin hij meedeelt van plan te zijn geweest een groot deel van Romeinen 12 te gebruiken voor zijn behandeling van de *generalia*.

Dit hoofdstuk geeft allerlei voorschriften voor een aan God toegewijd leven.

27 In de marge Romeinen 12:18. Indien het mogelijk is, zoveel in u is, houdt vrede met alle menschen.

29 Dit punt komt noch in *Dagh-werck* zelve noch in het prozaslot ter sprake. De zaak lag Huygens wel zeer na aan het hart, getuige zijn vele gedichten met critiek (en waardering) voor de wijze van preken van de gereformeerde dominees.

37 Vgl. *Dagh-werck* 1902 vlgg. in ander verband overigens: afkeer van het goud maken enz.

39 Na het punt *famuli* enz. een horizontale streep. Er begint een nieuwe afdeling, het einde van het gedicht.

41 *conductores* huurder, zetbaas, pachtboer (H denkt vermoedelijk aan de gelijkenis der wijngaardeniers Matth. 20!).

42 Vgl. het prozaslot: *doch met eenen voor-wensch van noch eens all levendich de ydelheden van 'thof te moghen ontsteruen* enz.

49 Prof. D. Kuijper die het zeer moeilijk te lezen hs hier ontcijferde merkt bij deze plaats op: De gedachte aan de ijdelheden van 't Hof voert tot een Frans citaat, het begin van een chanson uit de *Bergeries* van Philippe Desportes (*Oeuvres* ed. A. Michiels, Paris 1858, p. 431):

> O bien-heureux qui passe sa vie
> Entre les siens, franc de haine et d'envie,
> Parmy les champs, les forets et les bois,
> Loin du tumulte et du bruit populaire,
> Et qui ne vend sa liberté pour plaire
> Aux passions des princes et des rois!

50/51 Ik los *a*. op als autem. Dit geeft een redelijke zin. Onschuld is er bij hem niet en bij geen mens, onschuld is er alleen door het berouw en de vergeving die daarop volgt.

52 *Diem illum:* men denke aan *Dies irae, dies illa* en zo aan Zefanja (Vulgaat: Sophonias) 1,15: Die dag zal een dag der verbolgenheid zijn, een dag der benauwdheid en van angst, een dag der woestheid en verwoesting, een dag der duisternis en der donkerheid, een dag der wolk en der dikke donkerheid.

53 *metalen:* Het enige in deze uitvoerige brief waarvan men misschien iets terugvindt in *Dagh-werck* is de passage waarin Seneca erop wijst dat de natuur het goud en zilver in de aarde verborgen heeft teneinde onze begeerte niet te prikkelen, terwijl ze al het heerlijke voor ons tentoongesteld heeft aan de hemel. Seneca *Brieven* 432, r 57 vlgg., ed. O. Hense, Lipsiae 1914. Vgl. *Dagh-werck* vs 1892/3 en de vertaling van Glazemaker, *Alle de Brieven van Seneca*, Amsterdam, 1654, blz. 496 vlg.

56 We vinden de treffende opmerking van Coornhert niet in *Dagh-*

werck terug, ook niet in het prozaslot. Na veel zoeken lukte het mij de plaats te vinden in D.V. Coornharts *Hondert Brieven*, 1626, zonder plaatsnaam, in brief 84, blz. 264/5: Ghelooft mij hier inne, ende versoecket (ick bids u) ghij sult bevinden, dat een uijr doens meer leerdt dan duijsendt boecken lesen. Laet den Boom des wetenschaps vaeren, eet van den Boom des Levens, dat Christus is, in het naevolghen van sijn ware ghehoorsaemheijt onder den Vader, als die niet en was ghekomen om zijnen, maer om des Vaders wille te doen. (H. citeert niet letterlijk).

6. *De dood van Sterre*

Een afzonderlijke paragraaf over de dood van Suzanna van Baerle past in deze inleiding tot een nieuwe uitgave van *Dagh-werck*, Haar leven èn haar dood heeft immers het gedicht bepaald. Het werd naar Huygens' eigen woord voor haar en op haar aandrang geschreven, het werd beëindigd door haar sterven, in het slot betreurd in verzen die, hoe vaak men ze ook leest, altijd weer aangrijpen.

Van de tien gelukkige jaren met Susanna en de kinderen horen we in Huygens' brieven en gedichten niet veel. Het meest in *Dagh-werck*. Over haar dood zijn Huygens' uitingen even sober. Ik wil ze hier bijeenvoegen, na een kort relaas van Suzanna's sterven (vgl. Br. II, blz. XI).

De feiten zijn: februari 1637 verkoopt Huygens zijn huis aan de Houtstraat, omdat hij spoedig zijn nieuwe huis aan het Plein, dat bijna voltooid is, zal betrekken. 13 maart bevalt zijn vrouw van een dochter, hun eerste na vier zoons, Susanna gedoopt. 30 maart wordt de moeder ernstig ziek[1]. 13 april schijnt er enige verbetering te zijn, althans Huygens begint een brief aan E. Diodati aldus: Sorti á peine du nuage d'une calamité domestique dont il a pleu á Dieu me menacer seulement,... (Br. II, nr. 1542). Maar 15 april schrijft hij aan D. Heinsius: Mijne vrouw die bevallen is, is ernstig ziek en ik maak mij zeer ongerust (Br. II, nr 1544, samenvatting van Worp). 20 april meldt hij aan P. Magerus: De ziekte van mijne vrouw en mijne drukke bezigheden verhinderen mij u een lofdicht te zenden (Br. II, nr 1545, samenvatting van Worp). 24 april schrijft T. Maurice hem dat hij niet durft komen ‘puisque j'entens avec beaucoup de regret que Madame vostre femme ne se porte pas bien’, en dat hij daarom maar schrijft. 29 april wordt Suzanna naar het huis van haar zwager admiraal van Dorp vervoerd. 1 mei brengt Huygens zijn kinderen naar het nieuwe huis over. 10 mei sterft Suzanna. 16 mei wordt zij begraven. Huygens, 40 jaar oud, staat alleen met zijn vijf kinderen. 17 mei betrekt hij zijn

1 Dagboek, uitg. Unger, p. 29: 30 Mart. Acutissimo morbo, sub horam duodecimam nocturnam affligitur charissima puerpera mea.

nieuwe huis. Ik herhaal hier wat H. in zijn dagboek schreef (uitg. Unger, p. 30):

> 10 May Spiritum Deo reddit 30 min: post quintam vespertinam Heu! delicium meum. Heu anima mea.
> 16 May Terrae cadaver mandatur frequentissimo comitatu.
> 17 May Intro in novas aedes, Heu! sine meâ turture.

14 mei wordt H. door de prins naar zijn werk teruggeroepen. 7 juli verlaat hij Den Haag om deel te nemen aan de tocht naar Zeeland. 23 juli is hij voor Breda, dat 6 oktober overgaat. In november is hij in Den Haag terug. 24 januari 1638 schrijft hij zijn *Cupio dissolvi*, in juni maakt hij het slot aan *Dagh-werck*.

Schaars zijn zijn uitingen in brieven over zijn verlies. Hij ontvangt condoleantiebrieven van Barlaeus (Br. II, nr. 1555), van Descartes (nr. 1558), van A. van Hilten (nr. 1561, juni 1637), van Sauzin uit Orange (nr. 1684 van 10 sept. 1637); hij dankt D. Nijs voor zijn medeleven (nr. 1560, 7 juni 1637), wordt ontroerd door Tesselschade's troostdicht, dat Hooft hem met een brief van 19 oktober 1637 (nr. 1746) toezendt (zie J.A. Worp, *Een onwaerdeerlijcke vrouw*, 175) en dat hij zich in 1681 nog herinnert om die ene regel: Heer, stelt uw leed te boeck, soo hoeft ghij 't niet t'onthouwen (W. VIII, 258) (Huygens citeerde uit het hoofd; het vs luidt, door hem geciteerd in zijn brief aan Hooft van 2 november 1637: En stell' syn leed te boeck, soo hoeft hij 't niet t'onthouden. Br. II, nr. 1758). Er is ongetwijfeld verband tussen Tesselschade's schrijven van dit troostdicht en Huygens' prachtige troostdicht aan haar bij het overlijden van haar man en oudste dochter in 1634 (zie Voet-maet[2], 29 vlgg.). In een brief aan N.N. (Br. II, nr. 1765) dankt hij deze voor zijn schrijven: ‘De dood van mijn vrouw is een heel erge slag; ik voed nu mijne kinderen op met een goeverneur’ (samenvatting Van Worp). Voor wat hij 7 februari 1639 aan J. van Beverwijck over zijn verlies schrijft zie boven p. 6. Eveneens voor zijn brief aan Barlaeus van 21 maart 1639.

Uit een brief aan Rubens van 2 juli 1639 (nr. 2419) citeer ik: Quand je l'entamoy (nl. zijn nieuwe huis op het Plein), la main de l'Eternel ne s'estoit encor appesantie sur moy. Je vivoy doublement, dans la saincte compagnie de *Lei, ch'e salita A tanta pace, e m'ha lasciato in guerra*[1], et d'où[2] je ne puis *seno haver l'alma trista, Humidi gl' occhi sempre, e'l viso chino*[3].

1 uit Petrarca, *Canzona* CCLXVIII, vs 60/61: die opgestegen is tot een zo grote vrede, en mij in strijd heeft achtergelaten.
2 et d'où = en waardoor.
3 uit Petrarca *Sonnet* CCLXIX vs 10/11: (Wat kan ik anders) dan een treurige ziel hebben, en steeds vochtige ogen en een gebogen hoofd (gelaat) (editie K. Mc Kenzie, Oxford - Newhaven, 1912. Herdruk 1969:

> Che posso io piu *se no' aver L'alma trista*,
> *Umidi gli occhi sempre e 'l viso chino*?)

In een brief aan J.L. Calandrini van 1 april 1640 (Br. III, nr. 2336) schrijft hij: ‘Het gaat mij goed in de wereld, maar drie jaar geleden heb ik mijne vrouw verloren’ (samenvatting van Worp).

Schaars is ook de poëzie waarin Huygens zich geuit heeft over het sterven van zijn vrouw. Daar is in de eerste plaats het slot van *Dagh-werck*. Voorts een vierregelig latijns gedichtje van december 1637 (W. III, 43);

(*Ad Stellam, vxorem charissimam defunctam*)[1]

Confundunt elementa vices, natura nouerca,
Ut paterer, voluit me patiente pati.
Nascitur alba dies, nigra nox perit, ut perit omnis
Stella, mei pereunt te pereunte dies.

Vertaling:

De wisseling der elementen loopt verward; de natuur gedraagt zich als een stiefmoeder: zij wilde bij mijn lijden het lijden, dat ik leed.
De dag, als hij geboren wordt, pleegt wit te zijn; de nacht, als hij vergaat, is zwart; zoals iedere ster vergaat, zo vergaan, nu gij vergaat, mijn dagen.

Op 24 januari 1638 dicht hij het bekende sonnet *Cupio dissolvi. Op de dood van Sterre*, waarvoor ik verwijs naar mijn Voet-maet[2] 32-34.

Op 9 december 1638 voltooit hij zijn latijnse klaagzang (vgl. boven p. 4) *Naeniae* ἐπίμικται *in morte uxoris delectissimae* (W. III, 114). Worp deelt hiervan mee: ‘Het gedicht is blijkbaar op verschillende tijden geschreven. Vs 1-37 staat op een klad, vs. 37-42 op een ander, vs 42-198 op een derde. Onder vs 42 staan de drie kruisjes die H. gewoonlijk plaatste, om aan te duiden, dat hij een gedicht niet voltooid had. Op het derde blad staat midden tusschen het gedicht het versje *In receptum a Geldria* van 1 Oct. In M.D. (*Momenta Desultoria*) is het gedicht op het jaar 1637 gesteld; waarschijnlijk is H. in dat jaar met het schrijven er van begonnen, om het eerst in Dec. 1638 te voltooien.’

Ik druk hier het gedicht naar Worp af, gevolgd door een metrische vertaling in hetzelfde aantal vss van Prof. D. Kuijper Fzn.

1 Titel in *Momenta Desultoria*, niet in hs.

Naeniae (Lijkklachten)

Naeniae ἐπίμικται in morte uxoris dilectissimae.

Inuenere viam longo suspiria nisu,
  Inuenere sinu verba reuulsa viam.
Deficiunt lachrymae, sicci sumus imbre perenni,
  Aret aquae rivus, caetera ventus erunt.
Ventus erunt imo gemitus pulmone petiti,
  Ventus erit planctus longa procella mei,
Ventus erunt sine principio, sine fine querelae:
  Tempestate meâ vectus in astra ferar,
Astra, quibus comitem sese clarissima coeli
  Stellarum, Soli proxima Stella, dedit.
Non erit in mundi spatiis quae proximus Aether
  Circuit, ut nunc est, intemerata quies;
Turbarum dabitur queîs non assueuit Olympus,
  Turbine, quo nolint, astra mouere paro.
Concutiat terram terreno saucius igne,
  Concutiat, terrae proxima regna, fretum.
Celsius ardenti fas est non repere: coelum
  Raptus et inuidiâ, et luctu, et amore peto.
Missum me facito tellus, ignoscite Coeli,
  Inuidiâ Stellae, et luctu, et amore meae.
Audite stellae, audite grandaevae faces,
Audite saecli lampades, lychni Deûm
Audite, non est Stella par Stellae meae.
  Circuli, perenne carmen, omnis aeui Musice.
Panda moles annulorum, concinentes orbitae,
Siue Solem bajulatis, seu minora siderum,
State, fornices canori, vanus est rotae labor,
Vana luminarium ter mille conuolutio,
Praestat Vna mille stellis, quâ coram se pallidae,
Vel pudore subrubentes, vel stupore saxeae,
Cunctae inutiles fatentur aut minorum gentium.
  Fulgete vero, lucida siderum,
Fulgete; non est inuidiae satis
Immensa vestri congeries meae,
Non estis omnes fulmine singulo,
Non estis omni fulmine singulae.
Fortior oppositis insurget Stella maniplis,
Clarius ardebit collatis aduena signis,
Et faciet vicina fidem, quam turbine justo
Hic animi desertus agar, desertus ab illo
Lumine quo coeli caret omni lumine lumen.

Coelo receptum Sidus, immenso sinu
Aeternitatis, intuentis te Dei
Beata ciuis; inquilina gloriae,
Securitatis sempiternae, gaudij,
Pacis, bonorum, quae nec auris audijt
Humana, nec vis luminum nec ingenj
Terrena cepit; siue contemplor tuae
Felicitatis nesciam noctis diem;
Crudele votum, quo superne, si queas,
In has paludes retrahare, in hanc Stijgem,[1]
Crudele duco: nec voco te, lux mea;
Adire malim; Siue me, et noctis meae
Umbras perennes nec diei conscias
Post te tenebras pensitante fit coram
Districtus in me numinis vindex furor
Non immerentem, cum truci diuortio
Erepta saeclo, sponte non tuâ, mihi
Me sustulisti, mel meum, turtur mea;
Non insto fatis, non paro, non molior,
Quibus remissa deseras polum preces.
Ignosce, fixum sidus, omnium decus
Pudorque siderum, places toto magis
Diuisa coelo, rapta rellicto places,
Orbo beata: nec chelijn, si sit meae
Fabella sortis, mouerim, Orpheiam chelijn,
Quo lapsa coelo illuceas terrae noua
Mihique Stella, forsan ocijus nouo
Plangenda luctu, forsitan tardo, tamen
Plangenda rursum, forsitan nullo, meis
Superstes, ut conuenerat, fatis, tamen
Sic possidenda, ut, invidente coelitum
Amore, Crijstallus manu tremulâ leui
Frangenda lapsu. Tam breui confinio
Iactura distant et metus, tam sunt idem:
Perijsse certe finis et metus et mali est.
Perijsse conducit; juuat non esse quo
Lapsi labemus; tutior quam stantis est
Status jacentis; post ruinam nesciunt
Casum ruinae: pulvis esse, nil potest
Dejectius omni celsior metu miser.
Et ecce puluis omnium vilissimus

1 in marge: Non vorrei riuederla in questo inferno. Petr. d.i. uit Petrarca's sonnet CCCXLV, r. 10: En ik zou haar niet willen terugzien in deze hel.

Miserrimusque, sancta, gloriosa, te,
Te diua ad-oro, ne loquentes lachrimas,
Flentes loquelas oris olim cogniti,
Et, addo, chari, et, glorior, solum tui,
Ne sperne prostrati pares atro nigras
Luto querelas; (puluis et lachrimae lutum est)
Hac itur ad te proximo sursum gradu.
Cum venerit, venturus optanti luto,
Qui de luto me pulverem faciet dies;
Perimet peremptum, conteret luctâ leui
Non obloquentem, non peribo nescius
Tiro pereundi, deseram quod est cinis
Libens volensque, desinam qua desij,
Pridem diuque, flatus, hem, flatus, vapor
Dissoluet hunc aut puluerem, aut lutum, aut nihil.
At ille quo, si quid fui, solo fui,
Expers ruinae aeternitati cum tuo
Reddendus hospes, illud aetherium mei,
Quod esse gnarus, quid sit ipse nescio,
Imaginem scio creatoris Dei
Deo offerendam, sed redemptori Deo,
De carceris moerore, lamento, situ,
Carie, solutis pene nunc repagulis
Exibit ales, evolabit ocijus
Flatu retento, bulla si crepans perit.
Et scandet ultro qua viam Via, Veritas
Et Vita fecit, qua praeisti, tu pia,
Tu gnara vitae, veritatis et viae.
Nec obuiam prodire, quo poteris gradu,
Marita sponso differes rursum tuo,
Nec deeris amplexui, nec osculo
Quali coïre Pax et Aequitas solent.
Coibitur quali solent argenteae
Calore guttae, sordium obnitentium
Vinclis remotis, inuidique pulueris
Cedente massâ, confluent quae diuidi
Aegre tulerunt una-mens-mentes-duae.
Mox si peracti relliqua est vel umbra, vel
Imago vitae, si quid est curae super
Mortalis aeui, edisseram quantis miser
Post te tenebris haesitauerim pater,
Quam sole nigro traxerim duros dies,
Orbasque noctes: pignorum sexus tui
Meique sexus, quinque nostri partium,

Quam sedulo matremque gesserim et patrem
Narrabo longis curiosae ambagibus,
Sermone longo: quam viros, quo tramite
Virtutis et scientiae locauerim
Dulcis quadrigae amabilissimas rotas,
Tetrastyli columnulas meo-tui,
Iam nunc columnas, explicantem si feras,
Orientis astri, Stellvlae, cui tuam
Sic tradidisse ut lampadem visa es facem
Faci subortae, Stellulae primos dies
Prouectulosque, forsan et primae facis
Crudos amores, forsan et puerperae
Ramique ramum, auique mel nepotulum
Recensituro non grauem Patri atque Auo
Praebebis aurem, et quam perenni posteris
Defuncta dures posterum propagine
Nescire noles. Forsan. Ohe, somnij
Satis superque est: non vacabis scilicet
Ineptienti; tota despicatui
Natura vivae, tota erit mortalitas:
Narrabo surdae fabulam et ludibria
Tot vanitatum; nec profanari feres
Coelestis aurae sordibus sacrum meis.
Graui, decente, blandulo silentium
Nutu imperabis; sed silentium loquax,
Coeleste murmur, congruos loco, pares
Deo susurros. Sermo cogitantium
Futurus ille est; sermo sanctus, intimi
Deoque voti spiritus commercium.
Quod si profari fas sit, et motis labra
Ciere linguis, gestiet fonti suo
Mens diua mergi, tendet unde originem
Bene nata traxit. Irin ingentis throni
Quaterque sena tot Senum sedilia
Albasque vestes et coronas aureas
Adire festinabimus prono genu,
Ceruice pronâ; Sancte, Sancte, Sancte, ter,
Ter centies, ter millies cantu nouo
Nouoque semper accinemus impetu
Agno-Leoni, cuius aeternus manu
Meruit recludier unice dignâ Liber.
Serena Lux, amoene concentus, dies
Diuina, quam diu cessas meam
Fugare noctem, quam diu non emicas,

Nec inuocanti? pro Dei atque hominum fidem,
Quis membra mortis exuet misero mihi,
Quis tam misertus addet huic alas luto,
Queis monte sacro, sarcinae potens meae,
Sistar beatus, quo quietis ultimae
Potiar tuique, Stella, quo nequeam Deo
Carere nec te? Pro noui Coeli, noua
Tellus et almae pura Iustitiae domus,
Qua, quando vos adire, qua dabitur frui?
Sic saeua primi flagra perpessus mali,
Crudo dolore major, et luctus noui
Recente plagâ, Thijrsis avios vago
Colles meatu, et aridos magni maris
Muros pererrans, aridos, nisi quod mari
Flendo rigarat saepe calcatos suo,
Sic se domabat, sic sibi fortes manus
Nunc inferebat, nunc recrudescentium
Horrore torminum dabat victas manus,
Vices propinqui, siccus aut humens, freti
Utrimque adumbrans: sic super coelos sibi[1]
Ereptus, aegre visus est coelis rapi
Terrisque reddi: Cum rotatus ultimi
Labore fessum gurgiti involuens caput
Fax prona coeli mille succedentium
Produxit agmen: mille moesto Thijrsidi
Nulla fuerunt. Cessit, et prono quoque
Vultu, Valete, dixit, agmen aureum,
Ignes stupendi, languidae mihi faces
Valete, non est stella par *Stellae* meae.

9. Decemb.

1 in de marge: Poco manco che non rimasi in Cielo. Petr. d.i. uit Petrarca's sonnet CCCII r. 14: (Ach, waarom hield ze op met spreken en opende ze haar hand? (= liet ze de mijne los) Want bij het horen van zó medelijdende en zuivere woorden) *Was ik bijna in de hemel gebleven* (= was ik bijna gelukzalig geworden).

Vertaling:
Lijkklachten, variometricè, *op den dood van mijn welbeminde vrouw*.

Uitweg vond in zijn hoge gespannenheid eindlijk mijn zuchten;
Uitweg vond nu het woord, los uit mijn boezem gewoeld.
't Vloeien der tranen laat af; de gestadige stroom is gaan drogen,
Dorstend naar water de beek; resten zal louter de wind.
Wind zullen zijn mijn klagen, diep uit de longen getogen,
Wind ook de slepend' orkaan van mijn misbaar in mijn rouw.
Wind zal eens zijn, zonder aanvang en ook zonder eind', al mijn stenen:
Opgevoerd uit mijn tempeest vaar ik ten starrentrans heen,
Starren, om wie te verzellen, die nu aan den hemel het helderst
Stralende flonkert, verrees: STERRE de naaste der Zon.
Straks zal niet meer in het ruim van 't heelal, dat naastbij de Aether
Insluit, er zijn als nu nimmer bezoedelde rust.
Opschudding zal er ontstaan, waaraan niet gewend is de Koepel;
Schudden 't gestarnt met orkaan, dien het niet wil, is mijn plan.
Schokk' echter d'aard, dien eenmaal zengde het minvuur op aarde,
Schokk' hij het rijk aan deez' aard' 't naaste, de branding der zee,
Hoger mag hij in zijn mingloed niet kruipen. Nu, mij is de hemel,
Én door mijn afgunst vervoerd én rouw én liefde, het wit.
Los moet mij laten deez' aard straks waarom? Vergeeft het mij, Heemlen:
Afgunst is't om mijn STERR', afgunst en liefde en rouw.
Hoort toe, gij sterren; hoort, gij fakkels hoogbejaard;
Hoort toe, der wereld toortsen, luchters van de goôn,
Hoort toe: er is geen ster gelijk der STERRE mijn.
Kringen, die bestendig zingen, aller eeuwen sfeermuziek,
Welvend stelsel cirkelbogen, banenlied vol harmonie,
't Zij de zon ge torsend voortzeult of een sterbeeld meer gering,
Halt! welluidende verwulfsels, ijdel is uw radgezwoeg,
IJdel van uw hemellicht drie duizendvoud de wenteling.
Meer dan duizend is één STERRE, naast wier blinken valigbleek
Of van schaamte lichtlijk blozend of versteend en overbluft
Allen geen portuur zich biechten, van een adel minder hoog.
O, gloeit maar rustig, twinkelend starrenheir;
O, gloeit maar; toch wekt niet een bijzondren nijd
Van u die onafzienbare macht bij mij:
U is niet allen iedere glans bedeeld,
U is niet ieder al hare glans bedeeld.
Moediger richt zich mijn STERRE straks op, als uw vendels zich rijen:
Klaarder zal branden de vreemd', als uw melkwegtekens zich meten,
En genabuurd staaft zij met bewijs, hoe gerecht mij een stormwind
Hier, in mijn hart, verlaten vervolgt, verlaten door zulk een
Lichtgloed, waarbij 's hemels lichtgloed verzinkend, ontbeert allen lichtgloed:

Ten hemel opgenomen Star, in wijden schoot
Der eeuwigdurendheid, van God die op u ziet
Gezaligd burgeres, die woont in t' glorierijk,
In stadig' onbekommernis en vreugdbedrijf,
In vred' en in een goed, waarvan nooit hoorde 't oor
Van mensen, dat nooit kracht van ogen vatt' of geest
Der aardsen: wat? wat nu? Als ik beschouw van uw
Gehemeldheid dien dag, die van geen nacht ooit weet,
'k Acht wreed een wens, waardoor van boven g', als dit kon,
Naar dit moeras werdt neergehaald, naar dezen poel.
'k Acht wreed dien wens, en 'k roep dan ook, mijn licht, u niet;
'k Ging liever der. Maar weeg ik af mij, van mijn nacht
Het eeuwig donker en, geen daglicht zich bewust,
Mijn duister na uw gaan, weeg ik z' en komt mij voor,
Streng rechter over mij, Gods gramschap en Gods wraak,
Het was niet onverdiend, toen g' in uiteengaan wreed,
Ontrukt der wereld en uws ondanks ook aan mij,
Mij hebt ontledigd, gij, mijn honingbron, mijn duiv'.
'k Benar geen doodsuur; ik heb voor noch onderneem
Gebeden, dat ge weergekeerd 't azuur verzaakt.
Vergeef, nu vaste ster, aan alle ster tot sier,
Beschaming tevens: ge behaagt nog meer, nu heel
Een hemelrijk ons scheidt, behaagt, ontschaakt, wie bleef,
In't heil den weeuwnaar; en geen lier, beland' ik ooit
In mythen, zal ik tokklen gaan, geen Orpheus-lier,
Dat, dalend uit het ruim, ge schijnt voor d'aard' en mij
Als nieuwe STERRE, wellicht dra in nieuwen rouw
Betreurlijk, laten rouw wellicht, maar niettemin
Betreurlijk weer, of wellicht geen rouw, waar ge mij,
Mijn doodsuur, als behoord had, overleeft, maar toch
Bezeten, om der hemelingen nijdgen min,
Als kristallijn, door hand-die-trilt zo licht in val
Te brijzlen broosheid. Zo klein is het niemandsland,
Dat scheidt verlies en vrees; zo zijn die twee tot een.
Teloorzijn stellig is het eind van vrees en leed.
Teloorzijn nut: het baat, is niets er meer, waardoor
Wij struiklend wanklen; veilger is dan van wie staat
Hun staat, die liggen; na het sterven weten niet
Van val, die stortten neer. Nu, stof zijn, lager kan
Het nooit voor d'arme, rijzend boven alle vrees.
Zie hier zulk stof, 't minstwaardige van al wat is,

Mijn armlijk ik, die, heilge! glorierijke! u,
Godes! u aanroep. Schat niet de bespraakte traan,
De tranentaal van mond u eenmaal welvertrouwd
En, voeg ik toe, u lief en, roem ik, d'uw' alleen,
Schat niet van wie hier knielt de donkre klacht gering,
Aan zwarten leem gelijk (leem vormen traan en stof):
Zo voert tot u een trap langs naasten weg omhoog.
Breekt eens de dag aan - welkom zal hij zijn dit leem! -,
De dag, die mij van leem weer maken zal tot stof,
Hij doodt, die eer gedood werd, knakt in lichten kamp
Die niet weerspreekt. Neen, 'k sneuvel niet als een recruut,
Aan sneuvlen vreemd; ik leg wat enkel as is af
Gewillig, graag; houd op, waar 'k opgehouden ben
Voorheen sinds lang; een zucht, ach ja, een zucht, een damp
Lost eenmaal op dit stof, of, wil men, leem, dit niets.
Maar hij, dank wien alleen, als ik iets was, ik was,
Mijn gast, voor storten vrij, die met uw gast terug
Eens moet in d'eeuwigheid, (dat hoogste deel van mij,
Waarvan ik weet: het is; zelf, wát het is, niet weet;
Het beeld van God die schept en, weet ik ook, aan God
Bestemd ten offer, maar dien God, die zondaars lost)
Wiekt straks uit kerkers smart, uit jammer en bederf
En rotting (gaat de sluitboom binnenkort omhoog)
Op vleuglen weg; hij vliegt straks heen in sneller vaart
Dan ingetoomde wind, wanneer de luchtbel barst;
Stijgt op ter overzij, waar baand' een weg de Weg,
De Waarheid en het Leven, waar vroom voorgingt gij,
Die kendet 't Leven en de Waarheid en den Weg.
Ge zult niet in gemoet te treên, zo snel ge kunt,
Opnieuw uw bruigom traag zijn, als mijn jonge ga,
Niet laten mij t'omhelzen, kussen met dien kus,
Waarmee de Vrede plechtig wordt van 't Recht gegroet.
Versmelten gaan w' in gloed, gelijk in zilverkroes
De hete droppen, als van het weerstrevend schuim
De boei geslaakt, van het jaloerse stof de klomp
Is afgesplitst. Dan vloeien, die gescheidenheid
Maar nauw verkropten, saam: in één ziel zielen twee.
Dan, als na sterven schaduw nog van 't leven rest
Of speigelbeeld, nog enig' aandacht over is
Voor aardsen tijd, vertel ik, in wat donkerheid
Ik na uw gaan bleef zitten, vader vol ellend;
Hoe zwart de zon zag, als ik rekte ruwen dag,
Verweesden nacht. Hoe bij het pand van uw geslacht
En bij mijn manlijk oir, vijf telgen uit ons bloed,

Goedrond 'k voor moeder en voor vader heb gespeeld,
Verhaal ik mijn nieuwsgierig Aagj' omstandig breed,
In langen kout. Hoe flink 't kwartet is, aan wat pad
Van daadkracht en geleerdheid ik te plaatsen wist
Van 't lieve vierspan het beminlijk wielenstel,
De zuiltjes van het tetrastylum, uw en mijn,
Nu zuilen, als ge duldt, dat ik u die ontrol;
Als van het opgaand sterbeeld ASTERISK (aan wie,
Zo 't schijnt, g' als in een fakkelwedloop gaaft uw toorts,
Haar, pasontstoken bloed), van ASTERISK den vroegst'
En meer geklommen dag, wellicht van vroegsten toorts
De prille liefde, wellicht van jong moedertj' ook,
Ik naga, en van telg den telg, zijn grootvaêrs schat,
Ons lieve kleinkind, leent g' aan grootvaêr en aan vaêr
Gewillig 't oor; en door hoe blijvend nageslacht
Van kroost ge duurt, hoewel door dood van kroost ontheemd,
Zult graag ge weten. En wellicht - maar, ach, de droom
Heeft uit. Genoeg! Natuurlijk hebt ge nimmer tijd
Voor al mijn zotdoen. Tot verachting zal geheel
't Heelal zijn u, die leeft, en heel de sterflijkheid.
Voor dove praat ik gekkernij, begoocheling
Van zoveel ijdels, en 't ontwijden duldt ge niet
Van 't heiligdom der hemelluchten door mijn vuil.
Met wenk vol ernst, gepast en toch innemend, legt
Ge straks mij zwijgen op, maar zwijgen, dat luid spreekt,
Een hemels preevlen, een gefluister, bij het oord
Goed klinkend, God gelijk. Van denkenden zal zo
De spraak eens zijn, een heilge spraak, het taalverkeer
Van den inwendigen, aan God gewijden geest.
Zo 'k boudweg spreken nu, de tong bewegen en
De lippen roeren mag: straks hunkert, in haar bron
Mijn ziel - uit - God te duiken, zoekt het nest, waar hoog
Van stam z' uit sproot. De regenboog om hogen troon,
De vier en twintig oudsten zittend op hun stoel,
In witte kleedren en met kronen op van goud,
Tot dezen gaan w' ons reppen, doch geneigd de knie,
De hals geneigd; het Heilig, Heilig, Heilig gaan
Drie, driemaal honderd, ja drieduizend maal in nieuw
Gezang en altijd nieuwen drang wij zingen toe
Het Lam, dat Leeuw is, en wiens hand men vond alleen
Voor waardig t'openen 't verzegeld, eeuwig Boek.
O helder Licht, verruklijk samenklinken, dag
Van God, hoe lange draalt ge nog om mijn,
Mijn nacht te bannen, toeft g' u te vertonen klaar,

Zelfs op mijn roepen? O, bij Gods en mensen-trouw,
Ik arme, wie verlost m' uit 't lichaam dezes doods?
Ontfermt zich zó, dat hij dit leem de wieken geeft,
Dat ik op heilgen berg, mijn lijflijk pak dan baas,
Verschijn gezaligd, waar ik dan mijn laatste rust
Verwerf en u, mijn STERRE, waar 't niet kan, dat God
'k Ooit mis noch u. O nieuwe heem'len, nieuwe aard',
Puur huis, waar zeegnend woont Gerechtigheid. Wanneer
En hoe mag 'k naadren voor uw oog, genieten U?
Zo leed eerst HARDER wreeden knoet van toeslaand kwaad,
Dan, verse smart te boven en van jongen rouw
De rauwe wond, doorzwierf hij 't afgelegen duin
In doelloos dolen, trok langs 't strand, dien aardwal droog
Om d'oceaan, ja, droog, begoot niet hij de schans,
Zo vaak van d'eigen zee betreên, met tranennat.
Zo zocht hij zelfbedwang, zo ging hij soms manhaft
Zijn hart te keer, maar leverd', als van 't ingewand
Opnieuw de snijding uitbrak, trillend wapens uit,
Door vocht en droog oog van nabije zee den vloed
En d'eb bei bootsend; zó soms boven 't zwerk zichzelf
Ontrukt, liet nauw hij zich ontrukken, zag men, 't zwerk,
Naar d'aard terug, - toen plots, van laatste wenteling
Het zwoegen moed', één hemeltoorts huld' in den kolk
Het neigend hoofd, maar, om haar af te lossen, drom
Van duizenden bracht voort. Doch droeven HARDER niets
Die duizend zeiden. Hij ging weg en ook geneigd
't Gelaat zei hij: Vaartwel, gij, gouden drom van vuur
Dat moet verbluffen, matte pitjes slechts voor mij,
Vaartwel, er is geen ster gelijk der STERRE mijn.

Vier jaar later is Huygens' smart nog levendig. Op 6 december 1642 schrijft hij het volgende gedicht (W. III, 239)

Aende Vrouwe Drostinne van Muyden met een stuck wilds.

Verwijdt mij d'ontrouw niet van 't Willighe beloven,
Moederlligh onvoldaan: Beschuldight maer de smert
Van mijn te rauwe Zeer, dat rijpen will noch roven.
Kom ick te Muyden niet, ik kom' er met mijn Hert.

Het gedeelte in *De vita propria II* van 1678 (W. VIII, p. 213-214, vs. 360-412) handelend over zijn huwelijk met Suzanna en haar overlijden, voegt geen nieuwe elementen toe aan het tot hiertoe gegeven beeld. Ik laat het dus buiten beschouwing. Men kan de vertaling van A. Loosjes raadplegen in P. Hofman Peerlkamp, *Constantini Hugenii De Vita Propria*, Haarlem, 1817, blz. 94 vlgg.

7. *De critiek van Vondel en Mostaert op Dagh-werck en Huygens' antwoord*

Vondels aanmerkingen op Dagh-werck met Huygens' antwoord:

Vondel nummert (evenals Mostaert) zijn critische opmerkingen naar de nummers in het gedicht waarin de gecritiseerde passages voorkomen, bijv. 1.55 = opmerking 1, betreft iets uit het gedeelte 55 van het gedicht. Ik voeg hier telkens het nummer van het vs waarop de critiek zich richt toe. Huygens volgt Vondels nummers 1-24. Ik plaats zijn contra-opmerkingen onder Vondels aanmerkingen.

V.	1.55 (vs 656)	die sy selve maeckt en breeckt
H.	1	Seluer, is, by ons, soo gebruijckelick als, selue.
V.	2.57 (vs 678)	gemackelycken vonde, liever vond, men seyt geen vonde.
H.	2	Men seidt immers, vonde, als 't slaeghs komt, soo wel als ter seluer stonde, met vollen monde, etc. selfs buijten dicht, ende met bevallickheid.
V.	3.62 (vs 710)	o god suiver toch de lucht en
	4.62 (vs 711)	weer het weer van ongena
	5.62 (vs 713)	laet ons druck en tranen sparen
	6.62 (vs 715)	legh het lange wegh en wyd
H.	3,4	Dese veersen schijnen niet verstaen te wesen. Ick spreeck niet in imperatiuo, maer in subjunctiuo. Deus purg*et* et auert*at*.
H.	5	druck en tranen, vile et plebeium est, ick hebb met het woord sucht, suspirium, ende sucht, genegentheid willen spelen.
H.	6	Wat knoop in dese biese gesocht werdt, vatt ick niet.

		want wederom spreeck ick subjunctive. absit.
V.	7.63 (vs 719)	en ons spellen helder weer
H.	7	En ons spellen, is een' valsche uijtspraeck, voor, en spellen ons- maer, betintelen, voor, beteeckenen all tintelende, heeft mij gansch poetisch gedocht, neque muto factum.
V.	8.69 (vs 727)	tleven is een korte span
H.	8	In het woord, soo, steeckt de heele emphasis van desen sinn, die mij vreemd dunckt niet gevoelt te zijn.
V.	9.65 (vs 738)	soo diep sie ick in de boecken
H.	9	Sien ick, gebruijck ick sonder onderscheid tegens, sie ick, om de vocalis will, naer 't mij inde penn komt.

V.	10.68 (vs 778)	noyt en wast *van mijn bekommer*. geen phrasis.
H.	10	Phrasis in alle deelen: als, bestier, voor bestieren, bejagh voor bejagen, met honderd dierghelijcke.
V.	11.74 (vs 821)	Dan ick elders had verdouwen. geen phrasis
H.	11	Braband spreeckt meest soo, et videtur duplicis supini esse, selfs in Holland seght men meest all, ick ben verkouwen.
V.	12.76 (vs 840)	met den beck, liever met den mond
H.	12	Lieuer, met den beck, om meer als eene reden, te licht om begrijpen, te lang om te melden, op sulcken beuseling.
V.	13.79 (vs 865)	Maer die vlecken. liever
H.	13	Hadd ick, vlecken, geseght, men hadde, plecken voor gestelt; et quid interest? quam operose nugamur!
V.	14.85 (vs 925)	tot verwin van overspyse. geen phrasis
H.	14	Phrasis, buyten twijffel, ende vande beste.
V.	15.88 (vs 951)	als uw zang word toegeleit
H.	15	Mijne meening ende uijtspraeck van, soo veel gesangs, is ongelijck suijverer.
V.	16.90 (vs 973)	aen ons gulsigheid vergapen of aen ons leckernij vergapen. geen backhuysen
H.	16	Men heeft geen acht willen slaen op de verachtelickheid die ick in 'twoord, backhuijsen, gesocht hebbe, noch op het dobbel-sinnighe,

		vergapen, beduydende sien, en, gulsigh gapen.
V.	17.113 (vs 1167)	twynt de draden van uw kracht. geen draeyen
H.	17	Met voordacht hebb ick, draeijen, gestelt, daer mij, draeden, niet onbekent en was. mij luste het draeijen wat naerder te komen, sprekende van twijnen; ende heeft mij vrij gestaen, dewijle het by meer als eene Provincie in gebruijck is.
V.	18.124 (vs 1233)	geluiten valt hard voor geluiden
H.	18	Mij heeft niet gedocht, dat het, emmers in dicht, seer onschickelick waere, geluijten voor, geluyden, te deruen seggen, daer oock een Luijd eundem pluralem heeft, niet tegenstaende haren oorsprong mede van luyden, is.
V.	19.129 (vs 1290)	tot een tuyltjen magh *verheelen* liever anders
H.	19	Oock buyten dwangh van Rijm hadde ick dit woord gesocht, noch niet begrijpende watter tegen stae, meer als tegen vergaderen, verknoopen en diergelijcke.

V.	20.135 (vs 1348)	Sy van byds. liever anders
H.	20	Is, van byds, geen duytsch? Ick hebb het voor goed, en heel goed aengesien, en noch doe.
V.	21.157 (vs 1513)	dat wy in t Gewisse koocken
H.	21	Veel lieuer, verkoken, om tastelicke redenen.
V.	22.158 (vs 1527)	als oot, voor(?)oit liever anders
H.	22	Oot, is elders in Nederland alleen bekent, oyt, of noijt, gansch buijten gebruijck; derhaluen, in dicht ten minsten, vrij.
V.	23.216 (vs 1852)	bekittelt, liever kittelt. want mij kittelt etc.
H.	23	Hoc de industria ineptire est. Behaluen dat, want, hier niet komen en kost ende ick, want, soo lang uyt mijn dichten sal houden als 'tmogelick is, daer goede bedenkingen op zijn, die ons hier van't pad souden leiden.
V.	24.227 (vs 1916)	'Kkom. dit kan men niet uitspreecken
H.	24	Niet waerdigh te verdedigen.

Commentaar:

1. (vs 656) Over de vorm *selver*. Vgl. Franck par. 229: naast *selve* (selven) ook *selver*; duitse invloed niet onmogelijk bij de verbreiding van *selver* in jonger midd.ndl. van de 15e eeuw af. Van Helten (par. 357) meent dat *selver* behalve in jonger en oostelijk midd.ndl. wellicht ook reeds in de 14e eeuw in het brabants voorkwam. Van Loey, Vormleer par. 45 noemt *selver* jong en oostelijk. Het komt reeds anno 1320 in Venlo voor. Het MNW vermeldt de vorm niet, maar deze komt wel in de citaten voor. Vondel zelf hanteerde *zelver* en *zelvers* ‘somwijlen’ in zijn oudere periode (Van Helten, *Vondel's taal* par. 123) naast *zelf* en *zelfs* (in alle naamvallen onverbogen). Huygens constateert dat het *by ons*, dus onder nederlanders, even gebruikelijk is als *selve*. En waarom zouden we deze uitstekende taalwaarnemer

niet geloven? Vondel heeft *selver* later afgekeurd, als minder beschaafd blijkbaar. Huygens dacht daar anders over. Een vorm die in levend gebruik is bij de spraakmakende gemeent, ook een dialectische vorm zoals wij straks zullen zien, hanteert hij zonder bezwaar. In het algemeen zullen we zien dat V. de grens van het toelaatbare nauwer trekt dan H. Terwijl deze onbekommerd grijpt naar vormen uit volkstaal en dialekt, richt V. zich meer naar de beschaafde spraak van de 'lieden van goede opvoedinge' enz. (*Aenleidinge*).

2. (vs 678) V. wil *vond*, niet *vonde*. H.: men zegt het stellig (*immers*, vgl. WNT immers 1460), als het te pas komt (*slaeghs* komt, WNT

slaags 1422), net zo goed als (volgen parallellen): *ter seluer stonde*. H. verwaarloost het vrl. genus uit *seluer* sprekend en ziet *stonde* als buiging van *stond*, terwijl het de ongebogen vorm is van vrl. *stonde* (waarnaast *stond*. WNT en MNW geven voor *stonde, stond* vrl. en mann. op. Hoogstraten geeft mann. op; Hooft '*maekt het* Vrouwel.' door het bijvoegen van een -*e*. Daarnaast gebruikt Hooft het echter mannelijk (*na dezen stond*). Schönfeld[6]130: vanouds een vorm *stond* (op de vocaalloze nominatief teruggaande) naast *stonde*.

Het is Huygens niet kwalijk te nemen dat hij geen verschil zag tussen *vond-vonde* en *stond-stonde*. Zijn tweede parallel is beter: *met vollen monde*. Hij constateert dat zulke vormen zelfs buiten dicht voorkomen en niet zonder sierlijkheid. Waarom V. tegen *vonde* was is mij onduidelijk. De Hubert, Hooft (letterkunstige vergadering!) bogen zo (Zwaan, 116). Vondel zal als lid van deze vergadering en mede-regelaar van buiging enz. toch geen bezwaar hebben gehad tegen een eventueel kunstmatig *vonde*. Nu beroept hij zich opeens op: *men seyt geen vonde*. Indien men wel *met vollen monde* zei, maar niet *met gemakkelijken vonde*, kan dit voor hem toch geen bezwaar hebben gevormd om ook het tweede althans te schrijven.

3. (vs 710) Het is uitgesloten dat V. de conjunctiefvormen niet zag of afkeurde. Het gaat hem waarschijnlijk om een metrische verbetering: H. suijuere de locht. V. suiver toch de lucht.

4. (vs 711) Hier moest nu ook een imperatief komen, die compensatie nodig maakte (*'t* werd *het*).

5. (vs 713) V. heeft blijkbaar bezwaar tegen het woordspel *sucht, traen-sucht*. Vond hij het onzuiver omdat wij zucht en *tranen* moeten sparen, niet zucht (concreet) en neiging tot tranen, tot wenen? In zijn verbetering komen de *tranen* inderdaad te voorschijn, echter vergezeld van het slappe *druck* (= verdriet, smart), dat bovendien hier onjuist is: *druck* komt van buiten en kan dus niet gespaard worden. Huygens' reactie *vile et plebeium* is dan niet onbegrijpelijk.

Een andere mogelijkheid is dat V. van oordeel was dat *sucht* een enkele zucht was en daarom hier niet te gebruiken.

Misschien ook vond V. de regel alleen maar onwelluidend en ritmisch stoterig (let op de sisklanken en de sequentie *ons sucht*). Dat V. tegen elk woordspel in zo'n context gekant was, is moeilijk aan te nemen. Dan zou hij zich voortdurend aan *Dagh-werck* hebben moeten stoten!

6. (vs 715) V. kan hier geen metrisch bezwaar hebben. Hij heeft misschien in deze context een biddende imperatief tot God beter geacht, in overeenstemming met 710, 711. H. schudt de critiek van zich af

met *wederom... subjunctiue* en spreekt van een knoop in deze bieze zoeken. Vgl. Hoofts uitlating in het algemeen over Vondels aanmerkingen (brief van febr. 1639 aan Huygens): ‘ende Vondel dunkt mij somtijds knorven in de biezen te zoeken’.

7. (vs 719) Eerste mogelijkheid: V. wil *betintelen* niet. H. maakt het woord in een naar het semantisch aspekt wat vrije analogie naar de vele transitiverende deverbatieven, die uitdrukken dat iets de werking in het werkwoord uitgedrukt aan alle kanten ondergaat; *betintelen* is al tintelend wijzen op, zegt H. Het lijkt hem poëtisch, ons ook.

Het eerste deel van Huygens' repliek is onduidelijk. *En ons spellen* zou *een valsche uijtspraeck* (= manier van zeggen) zijn voor *en spellen ons*? Maar in de bijzinsstructuur past alleen *en ons spellen*. H. werd misleid door de afwijkende orde in de bijzin *En betintelen schoon weer*).

Vondel is blijkbaar tegen dergelijke nieuwvormingen, wil zich aan de gangbare woorden houden (vgl. 10).

Tweede mogelijkheid: V. wil alleen het trochaeische metrum verbeteren: *betintelen schoon weer; ons spellen helder weer*.

8. (vs 727) Vondels bezwaar zal *soo korten spann* gegolden hebben. Reeds Ampzing (Zwaan 147) spreekt over de woordgroep *soo vroomen mann* = *soo vroom een mann; al te stouten kind* = *al te stout een kind*. Zelfs bij vrl. woorden: *al te swaeren saek* = *al te swaar een saek*. Ook Hooft in zijn *Waernemingen* (Zwaan, 247, 373) spreekt erover: *zo grooten man* wil hij oplossen in *zo groot een man*, zich aansluitend bij ‘Zommighen’ die menen dat ‘*zo grooten* wordt geseidt voor *zoo groot een*’. Hoofts bezwaar is dat in *zo grooten man deed zulks, man* nominatief is en *grooten* een andere casus. Als men *zo groote man* ervan maakte (conform *de groote man*) stuit dit op het bezwaar dat *zo groote volk* (conform *het groote volk*) niet aannemelijk is. Daarom liever *zo groot een man*.

Vondel denkt er blijkbaar net zo over, maar vervangt niet door *soo kort een span*, doch door *een korte span*. Vond hij tweemaal *soo* teveel? In zijn oudere periode komt het type *soo vroomen man* wel voor (*Vondel's Taal*, par. 101).

Huygens trekt zich van deze dingen niets aan en wil *soo* waarin de hele emphase van de zin steekt, niet missen, ook al is het de verwekker van het gewraakte kort*en*. Aan een mogelijk grammaticaal bezwaar (tegen kort*en*, nominatief!) dat bij V. zal voorgezeten hebben, denkt hij niet eens.

9. (vs 738) *sien ick, sie ick*. V. keurt de vorm *sien ick* af. Hij gebruikt hem zelf ook niet (*Vondel's Taal*, par. 56 geeft slechts één vb. van *sien*

ick en één van *ick sien*). De vorm is voor hem ongrammaticaal, onregelmatig. H. heeft wederom geen grammatische scrupules. Hij gebruikt beide vormen, naar het hem in de pen komt en acht de vorm *sien* in *sien ick* 'om de vocalis will' ontstaan, dus om hiaat te vermijden (zoals nog Schönfeld[6], blz. 179 (*ic doen, gaen, staen* en zelfs *ic sien* e.a. onder invloed van de geïnverteerde vorm (*sie-n-ic* met hiaatvullende *n*). De vorm zal ook volks geweest zijn, zoals nu nog. Voor H. geen bezwaar, voor V. wel.

10. (vs 778) V. heeft bezwaar tegen het subst. *bekommer*. Hij acht dit 'geen phrasis' (= dat zegt men niet, dat is geen gangbaar woord). H. verdedigt het met een beroep op eendere vorming van substantiva uit werkwoordsstammen: *bestier, bejach* en honderd dergelijke. Het procédé is blijkbaar ook in de 17e eeuw al niet meer productief, maar dat weerhoudt H. niet van een nieuwvorming volgens dit in de taal aanwezige model. Het WNT geeft onder bekommeren 1621 het substantief *bekommer* met de toevoeging: 'door Huygens gebruikt in den zin van zorg'. Volgt ons citaat en nog een van H. uit *D'uytlandighe herder* vs 113 (Worp, Ged. I, 272).

11. (vs 821) *verdouwen*. Waar heeft V. bezwaar tegen? Tegen de *ou*, tegen de uitgang -*en*, tegen beide? H. wijst voor de *ou* op het brabants en meent dat het werkw. twee participia heeft (hij spreekt van *supini*, een term die ik elders niet aantrof). Hij vergelijkt *verkouwen*, zelfs in Holland gezegd.

Het is bekend dat *verdouwen* = verteren, de oorspronkelijke vorm van het werkw. is. Daarnaast vormde zich hypercorrect *verduwen*: een duidelijke indicatie dat de *ou*-vormen als minder beschaafd werden aangemerkt. De traditionele literaire taal had onder vlaamse invloed *uw* (Schönfeld[6], blz. 85). Opnieuw trekt H. zich niets aan van literaire traditie en voorkeur op grond daarvan voor een bepaalde vorm. Vrijmoedig hanteert hij onder verwijzing naar Brabant de brabants-hollandse *ou*-vormen (*schouwen, grouwelick, rouw* enz.).

V. gebruikte volgens Van Helten, *Vondel's Taal* par. 23 slechts *houwen, schouwen* in het vroege werk *De heerlyckheid van Salomon* van 1620.

Wat de -*en* betreft, wijst H. niet onhandig op *verkouden*, dat uit verbogen *verkoude*, opgevat als geapocopeerd *verkouden*, dit sterke participium, echter tot adj. geworden, ontwikkeld had (Schönfeld[6], blz. 160). MNW vermeldt onder *verduwen* (= verdouwen, = verteren) dat een enkele maal een sterk partic. voorkomt onder invloed van het andere *verduwen* = verdrukken, met zwakke en sterke vervoeging. S.F.L. de Vriendt, *Sterke werkwoorden en sterke werkwoordsvormen in de 16e eeuw*, 1965, zonder plaats, blz. 50 vermeldt één plaats met *gedouwen* (van duwen = drukken).

Concluderend kunnen we zeggen: V. verwerpt de *ou*-vormen als dialectisch, minder beschaafd, onliterair, voor de literaire *u*-vormen. Hij verwerpt ook de irregulaire participiumvorm op -*en* bij dit zwakke werkw. H. kent deze bezwaren niet. (*Korenbloemen* 1658 handhaaft *had verdouwen*, maar *Korenbloemen* 1672 wijzigde in *kon verdouwen*. H. heeft dus toch tenslotte het sterke participium verworpen).

12. (vs 840) *met den beck*: *met den mond*. Huygens' antwoord is weer duidelijk geïrriteerd. Verdediging zint hem niet van iets zo beuzelachtigs en begrijpelijks. Wat is er aan de hand? V. wil het grove volkswoord niet, H. acht het in de context (meer dan gewoon eten en drinken), allitererend met *buijck* en rijmend op *gebreck* (839) goed bruikbaar. H. is ‘modern’, V. is renaissancist, volgt de regels, ook in zake woordgebruik.

13. (vs 865) *vlecken*: *plecken*. H. acht ze synoniem (quid interest?) Zijn antwoord is weer geïrriteerd. Hij vindt dit gevit. Eigenaardig is dat *plecken* reeds in 862, 863 gebruikt was in gelijke betekenis; in 866 opnieuw *pleck*. Waarom moest juist dat ene *plecken* van 865 veranderd worden, vragen we ons af. Wilde V. variëren, en allitereren met *vuijl*, zoals H. reeds in 866 met *pleck* en *pruijlen* doet? Het lijkt mij niet onwaarschijnlijk. H. heeft hem in dat geval niet begrepen (of niet willen begrijpen?).

14. (vs 925) Welk bezwaar had V. met zijn ‘geen phrasis’? Kan men z.i. *overspijse* niet *verwinnen*? Waarschijnlijker is dat hij *verwinn* afkeurt op dezelfde grond als in aanm. 10 *bekommer*! (neologisme, ongeoorloofd).

15. (vs 951) Vondel drukt iets heel anders uit dan Huygens wilde zeggen: als gij evenveel kondt spreken als men u gezang toeschrijft. De genit. partit. stelt H. terecht afhankelijk van *soo veel*. V. maakt ervan: als gij evenveel kondt spreken als aan uw gezang wordt toegeschreven (m.a.w. als het waar is dat gij zingt - en dus spreekt). Heeft V. Huygens niet begrepen? Welk bezwaar kon hij tegen de vss. hebben? Misschien vond hij de partit. genitief hier niet juist, niet grammaticaal gerechtvaardigd: *soo veel... als men u gesangs* = soo veel als de hoeveelheid gezang die men enz. Inderdaad moet de partit. genitief hier drijven op het voegw. *als*.

H. springt handig over dit bezwaar heen door te spreken van *soo veel gesangs* en zo het geïsoleerde *gesangs* te brengen bij de kern, waar het bij hoort. V. verandert overigens onnodig de gedachte in de vss uitgedrukt, om deze partitivus te elimineren. Hij had kunnen verbeteren: *als u zang* enz. H. heeft gelijk als hij zegt: *Mijne meening*

(wat ik wilde zeggen) is veel zuiverder. En wat de grammatica betreft, hield hij wel van een ‘stoutigheid’, een wat gewaagde constructie zoals hier, die hij nodig had om de gedachte uit te drukken, zodat hij ook zijn *uytspraeck* (= wijze van zeggen) veel zuiverder acht.

16. (vs 973) Critiek en anticritiek zijn typerend voor resp. V. en H.V. duldt niet het grove woord *backhuijsen* (vgl. 12). H. verwijt hem dat hij geen acht heeft willen slaan op de *verachtelickheid* (= het tonen, betuigen van minachting. Niet in WNT onder verachtelijk 36) van dit veel eten, die hij met dit woord heeft willen doen uitkomen, en ook geen oog gehad heeft voor het woordspel met *vergapen*, hier gebruikt voor: doorbrengen met open (en dicht) doen van de mond en niet in de gewone zin van: met verbazing, met open mond naar iets kijken. (H. geeft deze betekenissen wel erg kort aan met: *sien* en *gulsigh gapen*; hij bedoelt: met *gulsigh gapen* doorbrengen, *den Tyd* nl.).

Nu is het zeer de vraag of V. *vergapen* zoals H. het bedoelde niet doorgrond heeft. We mogen aannemen van wel. Maar *backhuijsen* moest weg en dat in de door hem voorgestelde verbeteringen de aardigheid van *vergapen* zoals H. dit op de *backhuijsen* toepast, eraf is, interesseert hem niet. *Vergapen* is er iets als: op onnutte wijze doorbrengen met gulzigheid, met lekker eten. Vondel offert het plastische, leuke op aan de netheid.

17 (vs 1167) *draeijen*: *draden. Geen draeyen*, zegt V. laconiek. H. verdedigt het met twee argumenten: het is in meer dan één provincie in gebruik en dus mag ik het gebruiken (een argument dat voor V. niet geldt) en: ik had het hier nodig om te spelen met de betekenis van *twijnen*. Ook dit laatste is voor V. geen rechtvaardiging: men mag niet ten behoeve van een woordspelletje het geijkte woord dialectisch vervormen.

Over de verbreiding van vormen als *draeyen* met overgang van *d* tot *j* na *aa, oo, oe* vergelijke men Schönfeld[6], blz. 36 vlg.: in veel sterkere mate en veel vroeger in 't Brabants dan in 't Hollands. Schönfeld meent dat de j-vormen in Holland, met name in Amsterdam, niet talrijk zijn, blijkens het materiaal bij de grote schrijvers van de eerste helft van de 17e eeuw en bij de kluchtspeldichters van die tijd. Vgl. Van Haeringen, *De Zuidnederlandse afkomst van j uit intervocaliese d, Neerlandica* 133 vlgg. Vermoedelijk lagen de j-vormen H. beter dan V. Ofschoon men niet als 't zo te pas komt, Huygens' Brabantse moeder in het geding mag brengen, lijkt het me toch niet ongeoorloofd hier aan invloed van die moeder (en van zijn eveneens Brabantse vader, voeg ik eraan toe) te denken, zoals ook Schönfeld t.a.p. doet.

V. is, ondanks zijn Brabantse afkomst, weer tegen de dialectische, vooral Brabantse vorm (Van Haeringen, a.w. 138), ook al staat deze

in dienst van een woordspel, H. bedient zich ervan, zeker als hij ermee spelen kan (Van Haeringen, a.w. 140 wijst op nog een plaats bij Huygens met *draeijen*, in een puntdicht van 1671 (W. VIII, 9). Toch vinden we in *Korenbl.* 1658 draeden!

18. (vs 1233) *geluiten*: *geluiden*; *geluiten valt hard* (klinkt onwelluidend? Caron, *Klank en teken bij Erasmus en onze oudste grammatici*, Groningen-Batavia 1947, 63 vlgg. over de *Zoetvloeyentheyt der Silben* bij Van Heule maakt ons over dit 'hard' niet wijzer. Van Heule rekent de *t* tot de 'zoete' consonanten in die zin dat men de letters ervoor of erna makkelijk kan uitspreken). Mogelijk bedoelt V.: De vorm geluiten is volstrekt ongewoon; hij ervaart bijgevolg de vorm als onaangenaam ('hard').H. verdedigt zeer voorzichtig. Het kan toch wel, in dicht. Hij vergelijkt *een Luijd* (= luit) dat dezelfde meervoudsvorm heeft, nl. met *t*, en zulks terwijl ook dit woord etymologisch op *luijden* (= klinken) teruggaat.

19. (vs 1290) *verheelen*: H. verdedigt zijn nieuwvorming door te wijzen op analoge formaties: *vergaderen, verknoopen* en *diergelijcke*. De categorie is ook nu nog productief: afleiding van verba uit adjectieven door *ver-* plus *-en*. V. is weer tegen neologismen. (Dat *verknoopen* niet in dezelfde morfologische categorie thuishoort als *vergaderen*, is een recent inzicht dat we van H. niet mogen verwachten). Vgl. 7, 10. Het woord *verheelen* komt overigens reeds in het midd.ndl. voor (zie MNW). Toch moeten we aannemen dat het aan H. en V. onbekend was en dat H. het opnieuw vormde.

20. (vs 1348) *van byds* door V. afgekeurd. H. begrijpt er niets van. Het is toch goed nederlands? Het enige dat ik kan bedenken als bezwaar van V. is het volgende: *van bijds* = *van bij* (= van nabij, dichtbij, adv.) met adv. *-s*. Vgl. WNT bij 2580: Naast *van bijs* de 'spelvorm' *van bijds*. Een niet zeer duidelijke mededeling. Misschien is de *d* hyper-correct ingevoegd, doordat men in *van bijs* de bekende assimilatie van ts tot s aanwezig achtte. Heinsius, *Korenbloemen*, dl. 3, 4, 3e druk, verwijst bij *Voorhout* 471 *van bijds* naar zijn aant. bij *Uytlandighe Herder* 267 (*van bijs*) en vandaar weer naar *Uytl. Herder* 60, waar staat *van verrs*. Vgl. *Scheepspraet*: die *van vers* op 't kussen vicht. Een verklaring van de vorm *van bijds* geeft hij niet. De Vooys, N.Tlg. 14, 266 meent dat *van bijds* analogie is naar *van wijds*.

Van bijds komt in het 17e-eeuws passim voor. Het verzet van V. tegen de vorm is frappant. Een nader onderzoek zal moeten leren of hij *van bijds* ooit gebruikte, of hij eventueel later *van bijs* heeft, of de hele vorm vermijdt.

21. (vs 1513) V. wil: *in t Gewisse koocken*. Het lijkt mij onwaarschijnlijk dat zijn bezwaar zich zou richten tegen Huygens' *Gewiss* (met apocope), waardoor dan bij de volle vorm *verkoken* moest worden gereduceerd tot *koken*. H. gebruikt het ook in vs 1653. Het zal hem wel gaan om *verkoken. koken* werd in het 17e eeuws gebruikt voor verteren van spijs (vgl. de medische term *coctio* voor vertering). Vgl. WNT koken (II) 5071. *verkoken* is nog niet in WNT aanwezig. Kil geeft als betekenissen: discoquere (= stuk koken, in hoge mate koken), coquendo consumere (= door koken opmaken, 'verkoken' in de huidige zin), decoquere (= door koken verminderen, ons 'inkoken'). Dus niet: 'verteren'. H. neemt nu de vrijheid bij *koken* = verteren een *verkoken* te maken met de betekenis: geheel, ten einde toe verteren (versterkend *ver-*), zoals naast teren, verteren staat. V. vindt dit een ontoelaatbare vrijheid: *verkoken* in die betekenis bestaat niet en het mag dus niet zo worden gebruikt. Vandaar *in t Gewisse koocken* met normaal *koocken* = verteren.

Het is jammer dat H. zijn *tastelicke redenen* niet noemt. Hij zal wel bedoelen dat *verkoken* veel krachtiger zin heeft: geheel verteren, tot het einde toe verteren en dat deze analogische nieuwvorming gewettigd is, ondanks het reeds bestaande *verkoken* met andere betekenis.

22. (vs 1527) Vondel wil geen *oot*. H. heeft de vorm in het rijm nodig en beroept zich op streken waar alleen *oot* bekend is. Dus mag hij het gebruiken, althans in dicht. Vgl. de nummers 11, 17. Weer trekt V. de grenzen van het toelaatbare nauwer, *hollandser*, terwijl H. vormen uit alle dialecten kiest als hij ze behoeft. (WNT vermeldt *oot* onder *ooit*, als nog een enkele maal voorkomend. MNW acht de vorm *oot* voor het midd.ndl. niet bewezen en zegt dat de vorm een enkele maal in later tijd is gevonden. Prof. Michels deelt mij mede: Mij is uit mijn tilburgse tijd althans *noot* = nooit goed bekend: Ach was ik maar dood,// Die ik liefheb die krijg ik noot.)

23. (vs 1852) *Want mij kittelt*: *Mij bekittelt*. H. roept geërgerd uit: dit is met opzet beuzelen! Opnieuw verwerpt V. een nieuwvorming. Vgl. 10, 19, 21. Voor *bekittelen* vermeldt WNT slechts twee plaatsen, beide uit Huygens (deze en *Kostelick Mal* 201, W. I, 248). Het woord is blijkbaar door H. gemaakt naar het model: tasten, betasten; kijken, bekijken enz., een nog steeds productieve categorie. Maar de transitiverende werking van *be-* ontbreekt hier: kittelen is reeds transitief en men kan zeggen dat *be-* hier pleonastisch is. Mogelijk heeft V. dit aangevoeld.

En dan is er de kwestie *want*. Huygens' mededeling is wel zeer verrassend! Hij heeft gelijk als hij zegt dat *want* hier niet logisch past (na de concessieve bepaling die voorafgaat). Hoe kon V. deze 'verbetering'

voorstellen, vraagt men zich af. Maar dan komt het verrassende: ik zal om goede redenen want zo lang mogelijk uit mijn gedichten houden.

Ik kan niet bevroeden welke *goede bedenkingen* H. hiervoor kon hebben. Om te zien of het waar is wat hij zegt heb ik uit W. de gedichten van circa 1627-1647 vluchtig op *want* gecontroleerd en inderdaad: *want* komt er slechts vijf maal voor. (W. II 170, 171, 230, 272, III, 203). (Een enkel geval kan mij ontgaan zijn). In *Dagh-werck* komt want niet voor. (Frappant is dat H. in de proza-toelichting bij dit punt *want* gebruikt!)

Prof. Michels doet de volgende poging ‘om te ontsnappen aan de alternatieve onwaarschijnlijkheid van onbegrip bij V.’ Het lijkt hem aannemelijk dat V. het zich dan zo voorgesteld heeft:

> Want mij kittelt een vermaken
> ('T stae te prijsen of te laken)
> Dat de thiende niet en voelt.

24. (vs 1916) *'Kkom*. V.: *dit kan men niet uitspreecken*. Wat bedoelt hij? M.i. gelet op *'Keisch* (1919), *'Ksie* (1921) letterlijk: dat dit niet uit-spreekbaar is. Hij heeft geen bezwaar tegen gereduceerd, onbetoond, proclitisch *'k*, maar tegen dit *'k* voor *k*.

H. vindt de zaak niet de moeite waard om te verdedigen. Dat is jammer. Heeft hij gedacht: men kan wel degelijk *'kkom* zeggen met een lichte sjwa-voorslag en uitgestelde explosie, die de realisatie is van twee fonemen *k*? Niettemin blijft die dubbele k maar een moeizaam geval, geen soepel te realiseren combinatie. In zoverre heeft V. gelijk. Prof. Michels wijst mij hierbij op *Gijsbreght* 1127: *Met 't* aenzicht na de straet gekeert..., waar de realisering makkelijker verloopt (slechts lichte sjwa voor tweede *t*).

Mostaerts aanmerkingen op Dagh-werck, met Huygens' antwoord.

(Ik voeg aan Mostaerts aanwijzingen, het vs-nummer toe).

1	M.	Voor de uytlegging. pro captu Lectoris, of niet beter in duijtsch waere.
1	H.	Veel beter in Latijn. mij geeft wonder dat sulx in twijffel kome, dewijl het eighen woorden zijn van soo beruchten schrijuer.
2	M.	en behoeft wat vertolcks. Lieuer vertolckens.
2	H.	Lieuer vertolcks. hoewel men seggen kan, wat verhalens ende wat verhaels, wat versierens ende wat versiers, veel verslaens en veel verslaghs, met ontallicke

		diergelijcke: daer onse Tael rijck en weeldrigh af is.
3	M.	sonder haer. sonder hun.
3	H.	Op haer, of, hun, en sie ick noch niet sekers bepaelt; ende valt veel in te seggen. soo lang mengh ickse, en voldoe daerin som-

		tyds d'eene, somtyds d'andere van onse Prouincien die 's niet eens en zijn; somtyds mijn oor of mijnen Rijm.
4	M. Voor aen in 1 (vs 9, 10)	Inplaets van vreughden vreuchde verheughden verheughde.
4	H.	In de secunda plurali schillen de Prouincien mede, ende staet noch te sien ofter de N, beter aen of af is. ick steldeser met voordaght bij.
5	M. In 2 (vs 17)	den hemel, off niet beter waer de hemel.
5	H.	Dewijle, den hemel, in ore est omni populo, ende het bestaen kan om de H. segg ick 'tlieuer als anders.
6	M. (vs 21)	van naem en schillen. off niet van naem verschillen.
6	H.	Ick sie geen' keur tuschen beiden.
7	M. (vs 31)	voor 't kinderkraem. kinderkraem sonder 't.
7	H.	De T. isser gans vereischt.
8	M. In 5 (vs 64)	voor eener, eenen.
8	H.	Men seght van eenen slagh, ende van eener slagh etc. ende het leste beuiel mij hier best.
9	M. In 6 (vs 70, 74)	voor die, dien hij voor die wij, dien wij
9	H.	Dat de N. hier in des uytschrijvers penne is gebleuen kan door 'tgansche dicht blycken.
10	M. In 7 (vs 80)	sterren staeckt, off wel gezeijt is.
10	H.	Gansch well, in mijnen sinn.

11	M. (vs 81, 82)	speelman, en veel nam rijmt niet. behaluen dat speelman te mechanicq is.
11	H.	Dese onrijm was mij noch onverhoeds ontvallen, noch buijten exempel van meerder man. Tegens speelman hebb ick noch niets, ende men kan mercken dat ick het gesocht hebbe, zijnde sulx van mijnen stijl, maer dus hebb ick't oock gestelt gehadt, Sulcken ure koos de Coningh Die sijn' nachten aen 'tgetoon hingh Daeraf 'theilige geluijd Noch in onse ooren tuijt.
12	M. In 9[1] (10, 110)	voor, met het voldoen, door 't voldoen en door't voldraegen
12	H.	Ick hebbe vóldoen, niet voldoén soecken te seggen.

1 onjuist; moet 10 zijn.

13	M. In 10 (vs 112)	hem 'tvol op... hem de vollt' of die vervulde dijn gebodt
13	H.	'Tvoll op, gaet ongelijck voor.
14	M. In 12(vs118,119)	Voor Heet ons uwe Eng'len schorten, Laet uw Eng'len ons toch schorten Voor heet ons, doet ons.
14	H.	Dit veers konde veel beter verandert werden, maer het voldoet mij, all waer 't schier in onDicht.
15	M. (vs 120)	Voor die ghij, ghij die
15	H.	Die ghij, hebb ick met goede voordacht voor, ghij die, gestelt. de redenen vielen hier te lang op elx.
16	M. 13 (vs 126)	Voor doetse beyd' haer, beij hun
16	H.	Siet no. 3 en 5.
17	M. 14 (vs 130)	huyvering begaen, stoot begaen, off men dus spreeckt.
17	H.	Ick achte jae, en gracelick.
18	M. 25 (vs 236)	raed- off aen- off wapeslagh
18	H.	Ick vind hier geen onderscheid, als van een N die ick soo lief aen als af hebbe.
19	M. 31 (vs 285)	Hemelsch Vader, off niet Hemelsche zijn moet.
19	H.	Hemelsch, myns gevoelens.
20	M. 46 (vs 534)	om myn hooft weer op te wachten, is dit niet klaerder te stellen? Off niet beter waer, om weer op mijn hooft te wachten?
20	H.	Het veers dunckt mij gansch klaer.
21	M. 53[1] (vs 642)	Luijs en leegs. Luy en leegh.

1 onjuist; moet zijn 54.

21	H.	Luijs en leeghs is een' maniere van seggen onder ons heel in gebruijck. gaende het nomen in Aduerbium, met bevallickheid soo mij dunckt. hier bij gelijckt, drooghs keels, drooghs voets, etc.

Commentaar op Mostaerts aanmerkingen op Dagh-werck met Huygens' antwoord

1. In *Voor de uytlegging*. Mostaerts overweging zal wel zijn: in een uitlegging voor de gewone lezer bestemd, vermijde men latijn. Huigens vindt het latijn gepast; het is een citaat en wel van een zeer bekende schrijver. Een citaat vertaalt men niet. Bovendien is het zó bekend dat vertaling overbodig is.

(Het citaat is van Terentianus Maurus, De literis, syllabis, metris. 258: Pro captu lectoris habent sua fata libelli).

2. *vertolcks*: *vertolckens*. Het gaat hier om dezelfde kwestie als in Vondels aanmerking 10. Zoals V. vindt dat men niet zomaar *bekommer* mag maken uit bekommeren, zo keurt M. *vertolck* (subst.) = stam van *vertolcken* af. H. wijst wederom op analogieën als: verhalens (part. genit.) naast verhaels enz. Hij meent dus het recht te hebben een nieuw lid aan deze morfologische categorie toe te voegen.

Hij wil *lieuer* vertolcks, niet vertolckens, m.i. omdat *vertolck* duidelijk substantief is tegenover verbaal *vertolcken*. Hij had hier het begrip uitleg, uitlegging nodig. Je kunt wel vaak inf. en 'stam' naast elkaar gebruiken, maar er is toch verschil wil H. zeggen, nl. van *verbale* inf. en *substantivisch* stam-nomen.

3. *haer*: *hun*. Mostaert volgt Hooft en Vondel in hun (latere) onderscheiding van de obj. vormen *haer* en *hun* (hen), het eerste voor het vrl. mv. van het personale, het tweede voor het mv. mann. en ntr. Het is niet onwaarschijnlijk een van de besluiten van de letterkunstighe vergadering van ongeveer eind 1622 te Amsterdam van Vondel, Hooft, Reael, De Hubert. Voor Hooft zie men zijn *Waern*. 89, 69 (Zwaan 251) en Zwaan 118. Voor Vondel *Vondel's taal* par. 113 (in de oudere periode dat. en acc. pl. *haer* c.g. naast *hen, hun*; later wordt *haer* beperkt tot het fem.). De Statenbijbel handhaafde *haer* 'promiscue' naast *hen*, met verwerping van *hun*. H.'s standpunt lijkt hierop; maar hij gebruikt 'promiscue' *haer* en *hun*. Het principiële verschil is: H. onttrekt zich aan alle reglementering; *haer* en *hun* worden beide gezegd en zijn dus beide goed. Hij richt zich, zo zegt hij, soms naar deze provincie, soms naar gene, een andere keer naar zijn oor of naar zijn rijm.

4. (vs 9, 10) *vreughden*: *verheughden*. Mostaert is tegen het praet. enk. op-*en*. H. constateert verschillen tussen de provinciën in de *secunda plurali* (bedoelt hij hiermee: tweede meervoudsvorm (naast de gewone), die een enk. betekent of heel gewoon: tweede persoon mv.?) Welke vorm beter is, staat nog te bezien. Hij heeft bewust, opzettelijk de vorm gebruikt (in rijm op het meerv. *vreughden* m.i.).

Een netelige kwestie. Hermkens 261, 338 constateert voor het hollands dialekt in gedichten van H. -*n* voor klinker en *h* (voor het antwerps idem). Een doorlezen van Huygens' gedichten van de jaren 1627-1637, de tijd waarin *Dagh-werck* ontstond, leerde mij dat H. *in zijn eigen taal* een zwak praet. op -*en* heeft: voor volgende klinker (deze gevallen vormen verre de meerderheid), voor *h* (2 gevallen), voor *m* (1 maal), in rijm op een woord op -*n* (3 gevallen), voor *'t* (2 gevallen). In hoofdzaak gebruikt hij dus de vorm op -*en* voor klinker (hiaatvullend) en in rijm op een niet-persoonsvorm op -*n* (In *Dagh-werck* nog een voorb. hiervan in 1863/64: *leden*: *herkleedden*).

Men vergelijke: *ik maakten em, toen maakten ie* enz. in huidige praattaal).

Hooft gaat vanaf ongeveer 1615 de vorm vermijden, evenals V. dit doet in zijn latere periode (*Vondel's Taal*, par. 56), m.i. om grammatische redenen vooral (differentiëring tussen enk. en mv.).

5. *den hemel*: *de hemel*. Huygens merkt op: *den hemel* ligt ieder in de mond, en kan 'bestaen' om de -*h*. Hermkens constateert dat *in het Hollands* bij H. *den* voor klinker, h, d, t, b, r optreedt zonder onderscheid van casus., bij mann. woorden. Een onderzoek van Huygens' gedichten van 1627-1637 leert mij, dat Huygens in zijn poëzie zich houdt aan de naamvalsuitgangen van mann., vrl. en onz. De enige uitzondering is het type *den hemel* (voor *h*) en *den oorbaer* (voor klinker), beide in de nominatief. Ook in *Daghwerck* vinden we dit (in subjekts-functie *den Hemel* 17, 1891: *den omtreck* 489, *den oorbaer* 594, 909, 1717, *den oogst* 1254, *den Appel* 1755, *Den inboel* 1980, in de aanspreking *Stracken ernst* 1669, *Edlen Helm* 1910; één geval voor d: *een dichten dronck* als nw. deel 884). Een indertijd ingesteld onderzoek naar dergelijke den-vormen in H.'s poezie van 1621-1623 leverde een gelijk resultaat op, maar hier kwam ook 1 geval voor van *den* voor r, 1 geval voor b, 1 geval voor t.

Ook in de proza-aantekeningen bij *Dagh-werck* vinden we hetzelfde beeld: de casusuitgangen worden niet verwaarloosd: *den* in dat., acc. mann. enz.). De enige uitzondering vormt *den onlust* (aant. 63) als subj. (voor klinker), en *den doctor* (aant. 206, subj., voor -d; maar in hs C reeds *de doctor*).

Hooft mijdt dit *den* in de nominatief sedert ongeveer 1615 (Vgl. F. Kossmann, *De varianten van Hooft's Granida*, Ts 36, p. 104, 105, 122). Vondel heeft het vooral in zijn oudere periode nogal eens (Vgl. *Vondel's Taal*, par. 272, ook J. Walch, *De varianten in Vondel's Palamedes*, p. 54 en *De Werken van Vondel*, W.B. uitgave, IX, 981 bij vs 782 van *Ioannes de Boetgezant*). Beiden onderscheiden, zeker sedert de letterkunstige vergadering van eind 1622, nomin. *de*, dat., acc. *den* bij mann. woorden.

6. (vs 21) *van naem en schillen*: *van naem verschillen*. H. *ziet geen' keur tuschen beiden* (geen reden om het een boven het ander te verkiezen). Heeft M. bezwaar tegen *en* (behorend bij *maer*)? Raakte het ontkennend partikel bij *maar* in onbruik? Over het afnemen van de en-negatie in het algemeen bij Willen Ogier zie men Yvette Stoops, *Iets over de dubbele ontkenning bij Willen Ogier*, Taal en Tongval, 23, 142-153).

Of ging het hem om *schillen*? Werd dit dialektisch nog voorkomende woord (Franck-Van Wijk op schelen) reeds toen verdrongen door zijn

afleiding *verschillen*? WNT schillen (II) 683 vermeldt: ‘Thans alleen in Z.-Ndl.’; citaten o.a. uit Vondel, Huygens, De Brune, Coornhert, Marnix. (Huygens gebruikt *schillen* ook in zijn antwoord op punt 4 van Mostart). Ik vermoed dat het bezwaar tegen *en* ging. Vgl. *Vondel's Taal*, par. 280: ontkennend partikel *en* bij niet, niemand enz. bij V. nog lang niet zeldzaam. ‘Grooter is evenwel het aantal malen waar *en* wordt weggelaten, vooral in de latere werken. En steeds ontbreekt het in de met of ingeleide bijzinnen, welke in de 16e eeuw en bij tijdgenooten van V. *of en* (naast *of*) plegen te hebben;...’ (vgl. over dit laatste Zwaan, 362, L.C. Michels, *Filologische Opstellen*, III, 288-290).

7. (vs 31) M. wil *over kinderkraem*, zonder *'t*. Het is mij een raadsel, waarom. Terecht zegt H. dat de t er *gans vereischt* is. Prof. Michels vraagt: ‘Heeft M. mogelijk bezwaar gehad tegen onz. genus van kraam? *de* zou metrisch niet kunnen; dan maar geen van beide’. WNT kraam 21 geeft vr. genus op, ‘voorheen ook onz., gelijk het woord thans nog in Z.-Nederl. is’.

8. (vs 64) *van eenen nest*: *van eener nest*. Het woord *nest* is vanouds mann., thans onz. (WNT geeft op onz., midd.ndl. mann., MNW geeft op mann. Van Hoogstraten onz. (bij Vondel, De Decker); anderen ‘nemen dit woord ook M.’ (Heins). De Decker gebruikt het m. en o. Prof. Michels deelt mij mee: nest in mijn brab. dialect nog mannelijk (*dieë nest* met tweelettergrepig *dieë* als indicatie van mann. genus). De correcte buiging is inderdaad *van eenen nest*, of men *nest* nu m. of o. neemt.

H. scheert het geval over een kam met *van eenen slagh, van eener slagh*. Maar ook slag is m., in een enkele betekenis o. (WNT slag 1488). H. is blijkbaar in de war t.a.v. het genus van deze twee woorden. Of onderkent hij vrl. *eener* niet? (Vgl. aanmerking 2 van Vondel!).

9. (vs 70, 74) *die*: *dien* H. verwijst voor het in acht nemen van de casusuitgangen terecht naar zijn hele gedicht. Vgl. nr 5. Mannelijke woorden krijgen *den* enz. in de acc.; hier is *dien* vereist (relat. pron., antec. mann. God, resp. Vader-Meester, obj. in de relatieve bijzin). Toch vergist H. zich hier. Niet alleen C (drukkerskopij), maar ook A (autograaf van H.), heeft hier tweemaal *die*, dat H. dus ongebogen liet. De natuur was hier sterker dan de leer blijkbaar. Ook elders vinden we in Dagh-werck *die* voor *dien*, bijv. 960, 972. We hebben hier te maken met het onverbogen relatief *die*. Vgl. *Vondel's Taal* par. 124 (ook bij V., maar bijna uitsluitend in de oudere periode). Prof. Michels: ‘In mijn dialect is onverbogen die nog steeds regulair’.

10. (vs 80) M. vraagt zich af of men dat wel zeggen kan: de zon *staakt de sterren*. Inderdaad is staken hier wel enigszins afwijkend gebruikt.

WNT neemt het citaat op onder de betekenis: ‘een grens stellen aan’, maar dit levert nog altijd een vreemde vertaling op: de zon stelt een grens aan de sterren. H. gebruikt dit *staken* nog een keer, nl. in vs. 651, waar een wolk de tintel van het lieve licht staakt. WNT neemt dit citaat op onder de betekenis: stuiten, tegenhouden, tot staan brengen. Dit geeft een goede vertaling. Zo kan allerlei dat actief is, beweegt enz. of ook een toestand worden gestaakt. Vgl. Granida vs 1746/7: God en Coning willen staecken/ Der gelieven tegenspoet/ en zie de vele voorbeelden in WNT). Ik meen dat M. gelijk heeft als hij staakt in vs 80 afwijkend gebruikt acht. Huygens is in zekere zin een vrijbuiter; dat blijkt telkens èn in zijn woordgebruik è in zijn syntactische gedurfdheden. Ik meen dat hij wil zeggen: de zon houdt de sterren tegen = belemmert ze *te schijnen*, stuit ze *in hun schijnen*.

11. (vs 81, 82) Het *onrijm* geeft H. toe, hij maakte het bewust en grotere mannen dan hij doen het ook. Hij heeft er dus geen bezwaar tegen.

Het tweede bezwaar: *speelman* is *te mechanicq*. Wat bedoelt M.? L. Meyer, *Woordenschat* Amsterdam 1688 omschrijft *mechanicq* met: ambachtsman, karig, vrek, hoetelachtig. Hiervan komt alleen *hoetelachtig* in onze context in aanmerking. WNT geeft op hoetelen 829 een citaat uit Oudaen dat ons helpt: *hoetelachtige konsten*, vertaling van *mechanicas artes*, dat Oudaen eerder vertaald had met: *veuige hantwerken*. Het WNT berichtte mij dat dit woord veuige slcehts hier voorkomt en wel identiek moet geacht worden met vuige. Ik meen dat *mechanicq* in de mond van M. derhalve betekent: laag-ambachtelijk. De speelman is de beroepsmuzikant van bruiloften en andere feesten. Zo treedt hij ook in Huygens' *Een boer* vs 64 op. H. weet dat ook wel. Maar - en dit is zeer typerend - dat is van mijn stijl, zegt hij. M.a.w. ik houd ervan een gewoon, niet verheven woord in een ernstige context te gebruiken. Overigens - om te tonen dat hij heus wel anders kan - hij heeft het ook anders gehad; en dan geeft hij de variant van hs C. (Deze versie is dus niet in handen van M. (en Vondel) geweest. Merkwaardig is dat C (drukkerskopij) toch de andere versie (zonder speelman) heeft. Heeft H. zich de kritiek toch aangetrokken?.

Prof. Michels wijst mij nog op *Synonymia Lat.-Teutonica*, ed. Spanoghe: Mechanicus, hand-werker; konstig werk-man. Wat het onrijm betreft, op *Cost. Mal* 159 v. defticheyt: gerechticheyt.

12. (vs 110)

Met het voldoen en voldraghen
Door't voldoen en door 't voldraeghen

M. is gevallen over vóldoen (met acc. op vol) in de betekenis van voldóen (met acc. op doen) = genoegdoening schenken. MNW *voldoen* 808 onderscheidt vóldoen en voldóen, maar merkt op dat vóldoen ook in de betekenis van voldóen wordt gebruikt. Men voelde blijkbaar nog

de betekenis van elk der delen. Zo zal het hier bij Huygens ook zijn. Hij wil in de context, spelend niet zozeer met *voldraghen* als wel met *voll-op* (vs 112) en contrasterend met *misdoen* (109) hier *vóldoen* gebruiken met de betekenis van voldóen. Hij wijkt daarmee weer eens van het normale gebruik, door M. voorgestaan, af. De overige wijzigingen door M. aangebracht vloeien uit voldóen voort. Met 't voldóen was metrisch ongeschikt, dus: *Door 't voldoen*, wat weer meebracht *en door 't voldraegen*. Prof. Michels wijst mij erop dat *H.* mogelijk bij zijn *vol* gedacht heeft aan *satis*factio.

13. (vs 112) De stoute substantivering van het adv. *volop* door H. zint M. niet. H. had het nodig in zijn spel met *vol* (vgl. vorige vs) en acht het verre verkieselijk (*gaet ongelyk voor*) boven de slappe verbeteringen die M. voorstelt (*vollt'* bedoeld als volheid had misschien ook reeds de betekenis: toevloed van mensen (deze niet in MNW, Kil. geeft het woord niet); bovendien was volheid hier ook nog niet het rechte: het miste het element van uitbundige overvloed dat in *volop* aanwezig is (MNW volop 878: in overvloed; Kil. o.a. abunde). Ook *die vervulde dijn gebodt* schoot tekort, hoe schriftuurlijk ook klinkend (Matth. 5:17: Ik ben niet gekomen om die (nl. de wet en de profeten) te ontbinden, maar te vervullen).

14. (vs 118, 119 M. wil:

> *Laet uw Eng'len ons toch schorten*
> *Doet ons willen wat ghij heet*.

Ik vermoed dat M. niet accoord kon gaan met de constructie van 118 met voorgeplaaist *ons* dat niet bij *heet* hoort, maar obj. is bij *schorten*). Met verplaatsing van *ons* kwam hij er niet. Dit liep metrisch vast: Heet uwe Englen ons schorten. Zo stelde hij voor, parallel aan vs 117, *Laet uw* enz. Voor 119 wenste hij misschien een nauwere aansluiting bij het latijn: Fac velle... *Doet ons willen* (in 1658, 1672 overgenomen!).

H. merkt enigszins uit de hoogte op dat het vers op veel betere wijze veranderd zou kunnen worden maar: het voldoet hem (opzettelijk *voldoen* correct gebruikt?) *al waer 't schier in onDicht*. Dit laatste is mij niet duidelijk: ook al zou het bijna in proza zijn? Wil hij zeggen dat de wat stoterige vss nagenoeg in proza zouden kunnen voorkomen?

15. (vs 120) H. heeft weloverdacht de aanspreking tot God zo geformuleerd: *Die ghij* niet *Ghij die*. Het is jammer dat hij *de redenen* niet opgeeft omdat deze te lang zouden vallen *op elx* (= op elk, nl. van de twee mogelijkheden). De constructie komt in het midd.ndl. voor. Stoett, p. 40: ‘met kracht van een redengevende conjunctie, dewijl, omdat, daar’. Ook een citaat ‘niet met deze causale betekenis’.

Van Helten *Vondel's Taal* par. 220 geeft enige plaatsen uit Vondels oudere periode en verwijst verder naar de Statenbijbel, Huygens en

rederijkers voor deze constructie. (Ik heb ze meer bij Huygens aangetroffen maar de plaatsen helaas niet genoteerd). Zou het mogelijk zijn dat H. de constructie nog voelt als causaal en ze daarom hier hanteert, welbewust zoals hij zegt: Gij die *immers* onze onwil kent enz.?

In *Avondmaalsgedichten* enz. (ed. Zwaan, p. 77, vs 3 van nr. 5 vindt men in het begin van een zin de aanspreking tot God: *Ghij die* enz. Causale betekenis is hier niet aanwezig. Verder onderzoek zou nodig zijn maar valt buiten het bestek van deze uitgave.

16. (vs 126) *beyd' haer*: *beij hun*. Voor *haer*: *hun* verwijst H. naar punt 3. Zie aldaar. Voor *beyd'*: *beij* naar punt 5. Dit is niet meteen duidelijk. In de 5e aanmerking ging het tegen *den hemel* met *den* voor *h*. Hier is er bij H. elisie van *e* voor *h*, zoals die in poëzie gebruikelijk was. Vgl. F. de Tollenaere, *Fonologie of versleer*? *Was de h in het 16-eeuwse Amsterdams een 'wankel foneem'*?, Ts 75, 139 vlgg. Zijn conclusie is dat deze elisie plaats had onder Vl.-Brab. literaire invloed (waar het foneem h niet bestond). Na ong. 1630 komt een hollandse reactie en gaan Vondel en Hooft deze elisie vermijden. (In het hollands was er wel een goed hoorbaar foneem *h*). Bedoelt H. met zijn verwijzing naar 5 slechts te verwijzen naar de *h*, waarvoor deze elisie naar zijn mening in poëzie gerechtvaardigd is, zoals den in nominatief voor *h* gerechtvaardigd is in diezelfde zuid-nederlandse traditie? Wat dit laatste betreft, zal hij bovendien gesteund hebben op eigen taalgebruik. H. *zei* dit *den* voor klinker en *h*. Vgl. punt 5.

17. (vs 130, 131) M. vraagt of men dat wel zeggen kan: *een huivering begaen, een stoot begaen*? H. antwoordt: ja en op bevallige wijze, met gratie.

Wanneer men het WNT raadpleegt blijkt begaan in deze betekenis vooral met bepaalde objekten te worden verbonden (eer, dank, gunst, ondank, lof). Huygens wenst zich daar niet aan te binden en gebruikt ook andere objekten, zoals: verwijt, eet-lust, vreucht. Zie de citaten in WNT.

18. (vs 236) *raed- off aen- off wapeslagh*. Het enige wat M. doet is koppeltekens aanbrengen achter *raed* en *aen* en weglating van de *n* en het koppelteken in *wapen-slagh*. H. constateert verbaasd dat er geen verschil is op die *n* na, die hij net zo lief gehandhaafd ziet als geschrapt. H. doet onnozeler dan hij is. Hij moet begrepen hebben dat het M. ging om de koppeltekens achter *raed* en *aen*, een leestekenkwestie. H. is in zulke gevallen geen koppelteken gewoon. Hooft evenmin. Vgl. Weijnen Zeventiende-eeuwse Taal[4], 19 met voorbeelden van samentrekking van woorddelen, zelfs van suffixen, bij Hooft en Huygens (*gins en weder-reis, diep en dieper, knorr en kijven*). Prof. Michels wijst

mij nog op *Hofwijck* 1427, 1977, Vondel *Gijsbreght* 1002. Bij Hermkens geen gegevens over deze kwestie. Waarom M. geen *n* wilde in *wapen-slagh* is mij niet duidelijk.

19. (vs 285) *Hemelsch* of *Hemelsche Vader*. Vooral Hooft heeft geworsteld met de buiging van het adjectief. Veel Waernemingen zijn daaraan gewijd. Zie Zwaan 116. In Waern. 26 geeft hij de declinatie van het adj. voor subst. De vocatief van *de vroome man* is *o vroome man*. Zo ook van *een vroom man*. In waerm. 28 vraagt Hooft naar het verschil *een vroom man, een sterke leeuw, een lange brief*. Hoe kan men de masculina met adj. zonder -e onderscheiden van die met adj. met -e? 'De vraag, zowel als de bespreking in (waern.) 29, getuigt weer van een scherpe taalwaarneming'. (Zwaan, 365). In 29 stuit hij op *een jonge, een groote zoon*. Men *moet* hier -*e* toevoegen, zondat de regel: adj. zonder -e bij menselijk (mannelijk) persoon ook niet opgaat. Hooft kwam er begrijpelijkerwijze niet uit. Het probleem is nog verre van opgelost. (Vgl. H. Schultink, *De morfologische valentie van het ongelede adj. in modern nederlands*, Den Haag, z.j., 64 vlgg.). Tegen deze achtergrond waarvan M. op de hoogte is, moeten we diens vraag zien. H. kiest kort en krachtig voor *hemelsch*, dat hier metrisch ook het enig mogelijke is!

20. (vs 534) *om mijn hooft weer op te wachten*: *om weer op mijn hooft te wachten*. M. acht dit laatste *klaerder*. H. acht het eerste *gansch klaer*. Het is me niet duidelijk waarin de mindere klaarheid voor M. lag. Onderkende hij niet het scheidbaar samengestelde *opwachten*, heel iets anders dan *wachten op*, dat hij in het vs brengt? H. laat de gedachten wachtend klaar staan *om zijn hoofd te bespringen*, als hij de deur weer uitgaat. Bij M. wachten ze braaf op het hoofd dat weer verschijnt.

21. (vs 642) *Luijs en leegs*: *Luy en leegh*. Voor M. zijn deze adverbiale genitieven niet acceptabel. H. vindt ze heel gewoon, het is een uitdrukking *onder ons* veel gebruikt. Hij ziet zeer goed dat hier het nomen in adverbium gaat. Vgl. Schönfeld[6], 245: de oorspronkelijke genitieven straks, bereids, rechts, dwars, anders, slechts, en de adverbia op -lijks. H. kent de uitdrukking *luis en leegs*, restant van de oude adv. genitieven. (Was ze zuidnederl.? Vgl. de verwijzing naar De Bo in WNT.) Maar hij verwijst niet naar parallelle gevallen van adv. genitieven van adjectiva! Wel naar substantiefsgroepen: *drooghs keels, drooghs voets*, waar adj. + subst. in de zgn. absolute genitief zijn geplaatst, een procédé dat in de 17e eeuw in poëzie nog wel kon worden toegepast naar ik meen. Zie bijv. Hooft: *gekreukter knie* (L.-St. I, 264, vs 28) = met gebogen knie; *Vondel's Taal* par. 259, blz. 129: genit. van omstandigheid: *hangends hoofts* enz.). (Prof. Michels wijst mij op Hofwijck 2237:

luys leegs (zonder voegw.), wederom adverbiaal. Vgl. WNT lui (II) 3200: ‘het zonderling gevormde bijw. *luisleegs*; dit citaat met *luys leegs* (niet aaneen); WNT ledig 1224 *luisleeg*, zeer lui, vadsig (DeBo)).

[Dagh-werck]

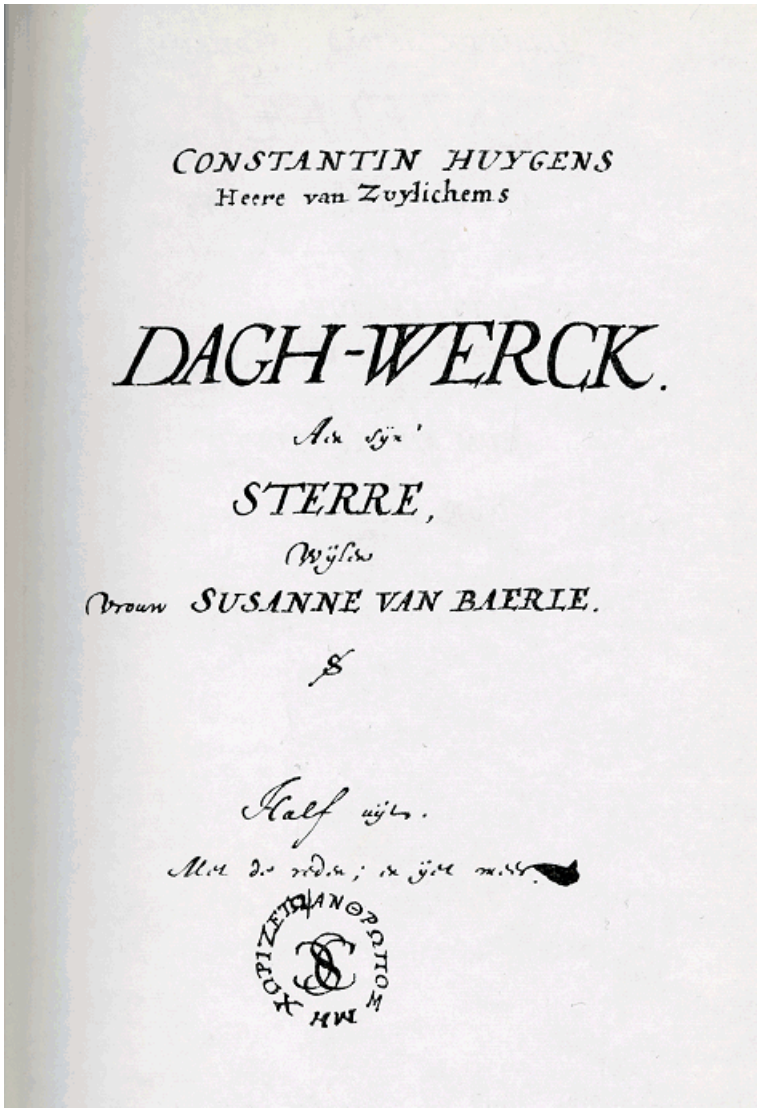

CONSTANTIN HUYGENS
Heere van Zuylichems

DAGH-WERCK.

STERRE,

SUSANNE VAN BAERLE.

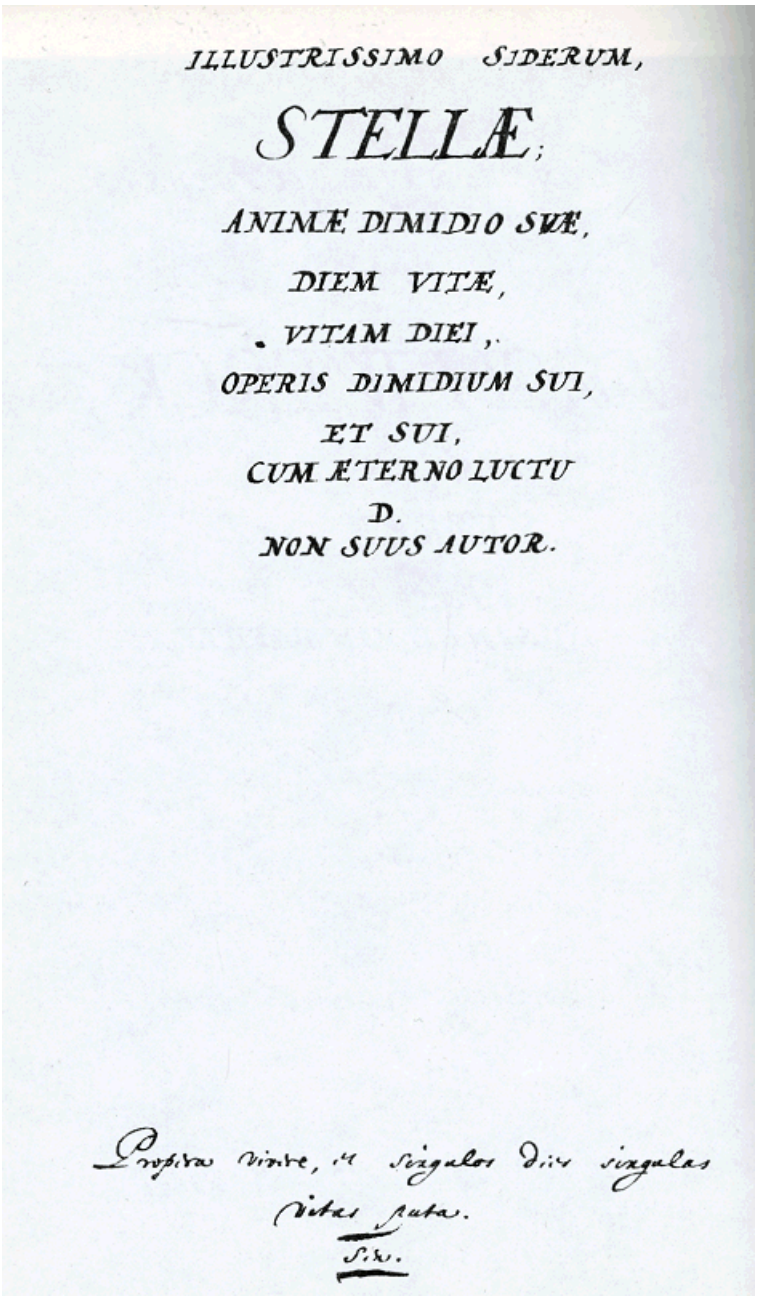

ILLUSTRISSIMO SIDERUM,

STELLÆ;

ANIMÆ DIMIDIO SUÆ,

DIEM VITÆ,

VITAM DIEI,

OPERIS DIMIDIUM SUI,

ET SUI,

CUM ÆTERNO LUCTU

D.

NON SUUS AUTOR.

Propera vivere, et singulos dies singulas

vitas puta.

Sen.

Titels

Varianten A, 1658, 1672

Holl. titel:

C *Half uijt*. De open variant in A (*Half*) *werck* verworpen.
Om het spiegelmonogram van A (Zie een vb. in Bulletin van het Rijksmuseum, jrg. 1971, p. 5) onder de titel zijn in C in een kring de griekse woorden ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΜΗ ΧΩΡΙΖΕΤΩ aangebracht.
KI geen hollandse titel.
KII geeft als hollandse titel slechts: DAGH-WERCK (in groot kapitaal).
en daaronder een citaat uit Seneca:
Observabo me protinus, et quod est utilissimum DIEM meum recognoscam.
Hoc nos pessimos facit, quod nemo vitam suam respicit. Sen. Lib. Ep 12. Ep. 1.

Latijnse titel:

A marginale aant. bij *ET SVI: vid. pag. vers.;* onder de latijnse spreuk beneden *Sen.* ep. 101 KII voegt nog twee latijnse citaten toe:
Stabilita mens scit, nihil interesse inter diem et seculum. Sen. Ep. 101.
Unus Dies gradus est vitae. Id. Ep. 12.

Manuscr. aant.:

Hollandse titel (A)

r.	4	[-~] ≤aen sijn≥
	8	Boven werck de open variant uijt.

Latijnse titel:

r.	1	[-STELLARUM] ≤SIDERUM≥ Geen herhaling:!
	3, 4	De aanvankelijke orde VITAM DIEI, DIEM VITAE door nummers voor de regels omgekeerd. H. vond blijknaar beter: eerst de dag en dan het leven (van die dag)
	7	in de marge: *vid. pag. vers.* = zie de versozijde van de bladzijde. Daar staat nl. het gedichtje Ontbreeckt u ijet aen 'twerck enz. waarnaar H. verwijst.

Commentaar:

Holl. titel:

r. 9 *en ijet meer*. Zie Inleiding blz. 4.

Het ‘spiegelmonogram’ dat H. onder de titel tekende bestaat uit een S, geflankeerd door twee C's, waarvan de linkse in spiegelschrift. De eenheid van *Constantijn* en *Susanne*, waarvan *Dagh-werck* een doorlopend getuigenis vormde, werd hier nog eens grafisch uitgedrukt.

Bij de grote revisie van het werk in 1638 voorzag H. dit spiegelmonogram van de bij de varianten reeds vermelde griekse woorden, ontleend aan Matth. 19, 6 of Marc. 10, 9: (Wat God samengevoegd heeft) *scheide de mens niet*. H. heeft m.i. willen aanduiden dat ook de dood de verbintenis met Suzanne niet kon teniet doen. KII voegde aan de sobere hollandse titel *Dagh-werck* een latijnse spreuk toe (zie de variant) waarvan de vertaling is:

Ik zal mezelf onafgebroken gadeslaan en - iets, wat zeer nuttig is - een dag van mij nog eens nagaan. Wat ons slecht maakt, is dit, dat niemand op zijn eigen leven terugziet. Seneca, Brief 1 van boek 12 (d.i. 83, 2).

Latijnse titel:

Vertaling:

Aan het glanzendste der hemellichamen, aan Sterre, de helft van zijn levenskracht, wijdt deze Levensdag, dit leven van een dag, de helft van zijn werk en van hemzelf met eeuwige rouw, zijn gevoelens niet meester, de schrijver.

(D. = dedicavit).

Latijns citaat:

Vertaling:

Rep u te leven en beschouw iedere afzonderlijke dag als een afzonderlijk leven. Seneca, epistula 101 = Seneca, Brief 101, 10.

De toegevoegde citaten in KII (zie de variant):

Vertaling:

De geest die tot standvastigheid is gekomen, weet, dat er geen verschil is tussen een dag en een eeuw. Seneca, *Brieven* 101 9.

De ene dag is een schrede op de levensbaan. Dezelfde, *Brieven* 12, 6.

Gedicht op verso-zijde van Holl. titelblad

*

Gebreeckt u ijet aen 'twerck: (het meest gebreeckt'er aen,
Mijn Leser, en ick ben voor halfwegh blijven steken)
Hoe korter Dicht, hoe min misdichtens is begaen;
Hoe meerder uw gebreck, hoe minder mijn' gebreken.

* *Varianten:*
C onder het gedichtje: Voorne 1638, 4 Iunij.
Manuscr. aant.:
vs 2 *voor* [-*'tmidden*] ≤*halfwegh*≥... Beeldender: hij doorschrijdt de dag.
Commentaar:
1 *Gebreeckt.. werck* Ontbreekt u iets aan het werk, Mist gij iets aan het werk.
4 *Hoe... gebreck:* Hoe groter uw gebrek, Hoe meer gij mist.

*Voor mijn' uytleggingh

Noordgeest 13. Iul. 1638

[1] Soo daer geen onderscheid en ware tuschen Dicht en *onDicht,
[2] mochtmen altoos in Dicht, of altoos in onDicht schrijuen. Maer *proza
[3] het langhe gebruijck, segt Jae, en vele redenen bewijsen't;
[4] alle te kennelick, om op niews te melden. Nochtans sietmen soo
[5] ongelijcke dinghen hier vermenghen, daer verwisselen. daer
[6] zijn Dichters, die selden Dicht baren; meest, onDicht,
[7] in Rijm. en 'twerdt gangbaer: pro captu lectoris.[aant.] Haer lof
[8] is; sij spreken klaer[aant.], en behoeuen geen' tolck. Soo en doen
[9] sij:[aant.] maer wie soude haer de duijsterheid vergeuen? haer Dicht
[10] is onDicht.[aant.] Soo en ginght met de oude niet. Haer Dicht was

* *Varianten:*
C 10 pro captu lectoris in grotere letter.
C 10 Oude C 20 geworden Neemt C 21 Mijn
KI 13 onkundigen, KII onkundige.
Transliteratie:
1 Dicht Met maj., krachtens context. Zo ook elders in dit 'voorwoord'.
20 gewerden M.i. schrijffout. H. gebruikt steeds werden, geworden.
Manuscr. aant.:
2-3 [-*Maer*] ≤[-*Nu segt*] *Maer*≥ *het lange gebruijck*[-*t*] [-*seijt*] ≤*segt*≥
Er is vermoedelijk verband met de volgende zin die ook met *Maer* begon.
H. zocht dan eerst de variatie in de eerste zin, maar keerde terug tot de aanhef *Maer*. De doorhaling van *seijt* staat in verband met geprobeerd *Nu segt*. Het werd vervangen door het nettere *segt*. De *t* achter *gebruijck* was een verschrijving.
4 [-*Maer*] <*Noch*<*tans*> Zie 2-3. *tans* lijkt toegevoegd. Duidelijker dan *Noch* dat overigens ook '*Toch*' kan betekenen.
5 [-*verscheide*] ≤*ongelijcke*≥ *dinghen* ≤*hier*≥ *vermenghen*, [-*ofte eer*] ≤*daer*≥ *verwisselen*.
Ik vermoed dat *ongelijcke* voor H. scherper het begrip verschil uitdrukte dan *verscheide*, dat ook aantal kon aangeven.
Verder verduidelijking door *tegenover* elkaar: vermengen, verwisselen, twee *verschillende* zaken, in plaats van de eerst toegepaste zelfcorrectie *ofte eer* enz.
6 *die* [-*geen*] ≤*selden*≥ *dicht* [-*en*] *baren:* [-*maer*] *meest*... Logische correctie tot *selden*, gezien het vervolg van de bijzin! *maer* was overbodig.
11 *Dicht* ≤*verr van onDicht*≥ *en behoefde* [-*sijn Tolck*] ≤*wat vertolcks*≥. De interlineaire toevoeging verscherpte de tegenstelling; *wat vertolcks* was juister uitgedrukt: het gedicht had enige uitleg nodig. Vgl. r 8, waar de duidellk sprekende *dichters* geen *tolk* behoeven. Bovendien wilde H. variëren.
13 [-*het*] ≤*de*≥ [-*schoonste*] <*soetste wijsheid*...> De nadruk moest in dit verband vallen op de *wijsheid* der ouden, die wij anders niet zouden verstaan, niet op het schoonste wat ze geschreven hebben.
ons ≤*onkundighe*≥ Zinvolle toevoeging.
14 *Maer* [-*sij*] ≤*de Tolcken*≥ *hebben* [-*ons*] ≤*hier* en *daer*≥...
De volgende zin begon ook met *Sij hebben*, variatie dus; *ons* was overbodig. De mitigering door *hier en daer* was wel gewenst.
17 [-*Den ghenen*] ≤*Den weinighen*≥ Verscherping: het zijn er maar weinigen! *die* [*d*]+ <*n*> *och* Vermoedelijk wilde H. eerst schrijven: *die d'oude noch heden naedichten*, maar vond hij vooropstelling van de bijw. bep. expressiever.
19 *schaduwe* ≤*volghe, en*≥ *nochtans volghe*. H. bedoelde geen tegenstelling met de vorige zin, maar tussen als een scheve schaduw volgen en toch volgen.
22 *quamender* [-*andere*] ≤*oock vreemde*≥ *handen ouer* Verscherping van de uitdrukking: als er *ook nog* handen van *vreemden* overkwamen...
wat [-*sou*] ≤*gedaente*≥ *kregen* enz. Onmiddellijk interlineair verbeterd. Eerst wilde hij iets schrijven als: wat souden schaduwen van schaduwen voor gedaante krijgen. De correctie maakte de zin korter en krachtiger.

[11] Dicht[aant.] verr van onDicht, en behoefde wat vertolcks. Wel den
[12] ghenen die sich in de moeijte gesteken hebben[aant.]: sonder haer,
[13] de soetste wijsheid van eertijds waer ons onkundighe[aant.] vruchteloos.
[14] Maer de Tolcken hebben hier en daer de weldaed vergalt. sij hebben
[15] den Dichteren menighmael toegedicht 'tghene haer noijt inden
[16] sinn en quam. den weinighen die noch heden d'oude nae dichten[aant.],
[17] hebb ick 'tselue ongevall sien ouerkomen, en 'theeft
[18] mij schouw van alle schaduwen[aant.] gemaeckt. mij, die d'oude als
[19] een scheeve schaduwe volghe[aant.], en nochtans volghe. Soo ben ick mijn
[20] eighen Tolck gewerden. neemt het wel, of qualick, Leser; leest
[21] mij, of laet mij ongelesen; mijn recht is, gelesen te werden
[22] soo 't mij lust. quamender oock vreemde handen ouer, wat gedaen-
[23] te kregen schaduwen van schaduwen?[aant.]

Commentaar

r. 7 pro...lectoris	naar het bevattingsvermogen van de lezer. Vgl. de critiek van Mostaert 1.
8 klaer	duidelijk.
8-9 Soo...sij:	Inderdaad! (letterlijk: dat doen (= behoeven) zij niet).
9-10 maer...onDicht.	omdat hun zgn. gedichten ondicht (proza) zijn, mogen ze niet duister zijn; dat is voorbehouden aan het Dicht.
11 Dicht	in tweeërlei zin: gedicht (hun gedicht was gedicht) en: gesloten, moeilijk toegankelijk, moeilijk. Daarom had het enige uitleg (*wat vertolcks*) nodig.

12 die...hebben:	die zich de moeite (nl. van het vertolken van hun *Dicht*) getroost hebben.
13 onkundighe	onwetenden (appositie bij ons).
16 den...nae dichten,	de weinige dichters die de ouden navolgen, de renaissancedichters
18 schaduwen	H. bedoelt de onjuiste weergave van het oorspronkelijke, de verkeerde interpretatie.
18-19 die...volghe.	hij volgt de ouden, maar weet dat hij beneden hen blijft (*een scheeve schaduw* die het lichaam, het objekt onjuist afbeeldt)
23-24 wat...schaduwen?	de vreemde handen zouden, verkeerd interpreterend, een schaduw leveren van zijn gedicht dat reeds een (scheve) schaduw (van de ouden) was.

Citaat

Op een apart blad, in het midden voegde H. het volgende citaat uit Castigliones *Cortigiano* toe:

[1] Se le parole che usa il scrittore, portan seco un poco non
[2] dirò di difficultà, ma d'acutezza recondita, e non cosi nota,
[3] come quelle che si dicono parlando ordinariamente, danno una
[4] certa maggior autorità alla scrittura, e fanno ch'il lettore
[5] va più ritenuto e sopra di se, e meglio considera e si diletta
[6] dell' ingegno e dottrina di chi scriue, e col buon giudicio
[7] affaticandosi un poco, gusta quel piacere che s'ha nel con-
[8] seguir le cose difficili. e se la ignorantia di chi legge è
[9] tanta che non possa superar quelle difficultà, non è la colpa
[10] dello scrittore. Bald. Castigl. (Cortigi.)[1]

Vertaling:

Mej. Drs S. Langbroek (Vrije Univ.) was zo vriendelijk het citaat na te zoeken en (op mijn verzoek zo letterlijk mogelijk) te vertalen. Bovendien plaatste zij het in de context en gaf een korte toelichting op de Cortegiano in zijn geheel.

Baldassar Castiglione (1478-1529).

Leefde o.a. aan het hof van Hertog Guidobaldo da Montefeltro, te Urbino.

Il Cortegiano is een verhandeling in dialoogvorm, in 4 boeken.

De gesprekken hebben plaats in 1507, in het hertogelijk paleis te Urbino, waar men 's avonds na het diner placht bijeen te komen om te praten en spelletjes te doen.

Op een avond stelt iemand een nieuw spel voor: ‘Formar con parole un perfetto Cortegiano’.

Gedurende vier avonden (= 4 boeken) wordt hierover gepraat door: (o.a.)

- Hertogin Elisabetta Gonzaga, de gastvrouw, echtgenote van Guidobaldo da Montefeltro.
- Prinses Emilia Pio, schoonzuster van de hertogin.
- Il ‘Conte’ Ludovico di Canossa, diplomaat.
- Federigo Fregoso, aartsbisschop van Salerno } onwettige familie-leden van de hertog
- Ottaviano Fregoso, doge van Genua } onwettige familie-leden van de hertog
- Bernardo Dovizi da Bibbiena, auteur. (Schreef o.a. een van de bekendste comedies uit de 16e E.: La Calandria).
- Giuliano de' Medici: broer van Paus Leo X.
- Pietro Bembo.
- Bernardo Accolti, bijgenaamd ‘l'Unico Aretino’, beroemd improvisator.

In het eerste boek wordt o.a gesproken over de opvoeding en het onderwijs, en hierbij komt ook het gebruik van de taal ‘in woord en geschrift’ ter sprake.

Kernvraag is: het gebruik van het toscaans, vooral ook het oudere toscaans (le parole antiche toscane), in spreek- en schrijftaal. Daarbij komt ook ter sprake of, en in hoeverre de spreektaal moet/mag verschillen van de schrijftaal.

Ludovico di Canossa zegt (boek I, cap. 29): Men moet in de Schrijftaal geen woorden gebruiken die men in de spreektaal vermijdt (i.e. de oude toscaanse woorden). Schrijven is niets anders dan een bepaalde vorm van spreken. Wel moet de schrijftaal iets verzorgder zijn dan de spreektaal, ook al in verband met de verstaanbaarheid: schrijver en lezer zijn nu eenmaal in de regel niet tezamen aanwezig, in tegenstelling tot spreker en luisteraar. Men zou, zowel schrijvend als sprekend, uitdrukkingen moeten bezigen, die heden ten dage in zwang zijn zowel in Toscane als in de rest van Italie.

Hierop antwoordt Frederico Fregoso (Boek I, cap. 30):

- Allora messer Federico, signor Conte, disse, io non posso negarvi che la scrittura non sia un modo di parlare.

Dico ben, che se le parole che si dicono hanno in sé qualche oscuritá, quel ragionamento non penetra nell'anima di chi ode, e passando senza essere inteso, diventa vano: il che non intreviene nello scrivere; ché *se le parole che usa il scrittore portan seco un poco, non dirò di difficultà, ma d'acutezza recondita, e non cosí nota come quelle che si dicono parlando ordinariamente, dánno una certa maggior autorità alla scrittura, e fanno che 'l lettore va più ritenuto e sopra di sé, e meglio considera, e si diletta dello ingegno e dottrina di che scrive; e col buon giudicio affaticandosi un poco, gusta quel piacere che s'ha nel conseguir le cose difficili. E se la ignoranzia di chi legge è tanta, che non possa superar quelle difficultà, non è la colpa dello scrittore*, né pre questo si dee stimar che quella lingua non sia bella. Però, nello scrivere credo io che si convenga usar le parole toscane, solamente usate dagli antichi Toscani; perché

quello è gran testimonio ed approvato dal tempo che sian buone e significative di quello perché si dicono; ed oltra questo, hanno quella grazia e venerazion che l'antiquità presta non solamente alle parole, ma agli edificii, alle statue, alle pitture, e ad ogni cosa che è bastante a conservarlo;...

Vertaling van *Cortegiano boek I, cap.* 30*:*

Daarop zei messer Federico: Heer graaf, ik kan niet ontkennen dat het schrijven niet een manier van spreken is.

Ik bedoel, dat, als de woorden die gesproken worden een of andere onduidelijkheid in zich hebben, het verhaal (de bewijsvoering) niet doordringt in de geest van degene die luistert, en aangezien zo'n verhaal voorbijgaat zonder begrepen te worden, blijft er niets van hangen: hetgeen niet gebeurt bij het schrijven; want 'als de woorden die de schrijver bezigt enige, ik zal niet zeggen moeilijkheid, maar toch enige spitsheid in zich hebben, - een spitsheid die verborgen blijft en niet zo duidelijk aanwezig is als in de woorden die men bezigt wanneer men gewoon spreekt, - dan geven deze woorden een zekere grotere gezaghebbendheid aan het geschrevene, en maken dat de lezer zich meer gaat beheersen en boven zichzelf uitstijgt en beter uitkijkt en plezier heeft in het vernuft en de kennis van degene die schrijft; en terwijl hij zich met zijn gezonde verstand enige moeite geeft, beleeft hij het genoegen dat men heeft wanneer men moeilijke dingen verwezenlijkt. En wanneer de onwetendheid van degene die leest zo groot is dat hij die moeilijkheden niet kan overwinnen, dan is dat niet de schuld van de schrijver', en men moet daardoor ook niet menen dat die taal niet mooi zou zijn.

(Volgt nog een pleidooi voor het gebruik van het toscaans in de schrijftaal, dwz. de taal van de oude toscaanse schrijvers (Petrarca en Boccaccio).)

Het is duidelijk dat Huygens dit citaat als een soort motto voor zijn gedicht plaatste!

*Huys-Raed[aant.]

1[aant.]

Sterre, die mij inde sterren
Menigh ontij doet verwerren,
Keurigh of mij een' van all
Als mijn' eighen sterr geuall;
Sterre, die veel sterren aen sien,
Als de keersen bij de Maen sien,
Als de Maen (in mijn gesicht)
Bij de macht van 't Moeder-licht.

* *Varianten:*
B3 Soeckende (of...)
B5 de (sterren)
aensien
B6 maen
B7, 8 (Sterre) die de son besiet
Datser schaembleek af verschiet
Transliteratie:
1 *inde* op grond van de spaties vóór en na; visueel een complex. Ook B en C hebben *inde*, wat enige steun geeft.
Manuscr. aant.:
2 *Menigh*[-*malen*] ≤*ontij*≥: *malen* (aaneengeschreven met *menigh*) was te vaag, in verband met het onderzoeken van de sterren gedurende de nácht. Maar nacht was misschien minder goed bruikbaar in: *Menigh nachten* met ongebogen *Menigh*. Daarom het wat ongebruikelijke woord *ontij* voor nacht, met heenstappen over de betekenisnuance van onraad, gevaar, die ontij ook toen al had. Vgl. WNT ontijd 1874.
3 [-*Soeckende*] ≤*Keurigh*≥ Scherper woordkeus; keurig = nauwkeurig nagaande, onderzoekende, beproevende (WNT keurig 2668: nauw zijnde in het kiezen). Er kwam geen lettergreep minder, -e van *Soeckende* te elideren.
5 [-*de*] ≤*veel*≥ De beperking van *de* sterren = alle sterren, tot *veel* sterren is mij niet duidelijk.
7, 8 [-*Sterre die de son besiet*]
[-*Datser schaem bleek van verschief*]
≤*Als de maen* (*in mijn gesicht*)≥
≤*Bij de macht van 't moeder-licht*.≥
De oorspronkelijke versie, onherkenbaar doorgehaald, is te herkennen als men B vergelijkt dat deze versie heeft. De latere is vanzelfsprekend niet meer in B doorgekomen.
Wat bewoog Huygens tot de verandering? M.i. de betere aansluiting die hij zo verkreeg. Terwijl eerst de relaties waren: sterren-Sterre, kaarsen-maan, zon-Sterre worden deze nu, beter aansluitend: sterren-Sterre = kaarsen-maan = maan-zon, waarin de maan verbindend lid werd.

*

Sterre, mergh van all' mijn' vreugden,
Die mij eens met Ia verheugden,
Noijt bedroeven sult met Neen,
Tegen 'tja-woord van de Re'en.
Sterre, regel van mijn' reden,
All van doe mij mijn' gebeden
Voor uw' reden stelden veil;
Sterre, alleen en all mijn heil,

2[aant.]

Nu 't den Hemel soo gepast heeft
Dat mijn' siel aen d'uwe vast leeft,
Dat Ick Gij, en t'eener tijd,
Ghij tot Ick geworden zijt,
Nu wij maer van naem en schillen,
Nu mijn' lusten zijn uw' willen,
All uw willen all mijn lust,
IJeders vrede elkanders rust;

* *Varianten:*
B12 ja woord, reen
B14 (van) doen ick
B15 stelde
B19, 20 Dat ick ghij op eener tijd
En ghij ick geworden zijt
Transliteratie:
12 *Re'en* In het hs is de apostrof na het schrijven van het volledige woord tussen de e's geplaatst. Dit is typografisch niet te realiseren. In al deze gevallen, die ik verder niet signaleer, moet de druk dus van het hs afwijken.
24 Het vers opent met hoofdletter *IJ* zonder punten.
Manuscr. aant.:
12 [*r*+] <*R*>*e'en* Men kan vermoeden dat Huygens achteraf dit voorname begrip, de redelijkheid, een hoofdletter gaf. Dit is een van de motieven voor hoofdlettergebruik (vgl. Hermkens 90: Eersterangsgegevens).
14 *doe*[-*n*] [-*ick*] =*mij*= *mijn gebeden* Mogelijk schrapping van de -*n* doordat deze nu voor de *m* van *mij* kwam te staan wat vanzelf assimilatie en daarmee verdwijning opleverde. De vervanging van *ick* door *mij* betekent een syntactische omzwaai die de hele zinsinhoud verandert. Ik meen dat Huygens hier bewust aansluit bij zijn sonnet van 11 september 1626 (Voet-maet 21 vlgg.). In dit sonnet had hij met verwerping van de ‘gemeene gonst’ van geleerdheid, dichterschap, vrienden, Suzanna's *reden* en die alleen ‘aangezocht’, daarop een beroep gedaan, zich daarvoor veil gesteld zoals hij het hier uitdrukt. Hij stelde niet zijn gebeden veil, maar zichzelf.
15 *stelde* <*n*> In verband met de verandering van het onderwerp moest een *n* worden toegevoegd.
19 *op eener tijd* werd *en t'eener tijd* door toevoeging van *t'* na *op* dat geschrapt werd en interlineair verbeterd tot *en*.
20 [-*En*] [*g*+] <*G*> *hij* =*tot*= *Ick* enz. De nevengeschikte bijzin liep zo beter, ook metrisch (trochaeën); de bepaling *op eener tijd*, gecorrigeerd tot *t'eener tijd*, kwam nu duidelijk in het tweede lid van de nevenschikking te staan, waar hij thuishoorde. Men ziet met hoe eenvoudige middelen Huygens de syntactische en metrische verbetering bereikte.

*

3[aant.]

Luijstert nae de overslagen
Die mijn' siele, lang gedragen,
Nu voldragen, barens-ree,
Als een' droppel in uw' zee
Van bescheidenheid will schencken,
En uw krachtigher bedencken
Halen over 'tkinder-kraem
Daer sij gaern te bedd af quaem.
'Tkint sal *Ernst van Voorraed* heeten;
Helpt mij door den arbeid sweeten,
Daer Ghij Ick zijt, en Ick ghij,
Moe de Moeder heeten, Wij.

4[aant.]

Soo en vrees ick voor uw' straff niet,
Off ick hier te schielick af liet,
Daer te langhe lagh en sponn
Over wat ick eens begonn,
Of mij hier mijn' hand ontholde,
Om een Rijm die ronder rolde
Dan de Reden; of ick daer
Wrang, of hier te lecker waer.
'Tis uw hert dat in mijn' adren
Dese krachten helpt vergadren,
'Tis het mijn dat in u schuijlt,
Ziel is tegen Ziel geruijlt,

* *Varianten:*
B27 barens ree
B29 bescheijdentheijt
B33 vooraet C ERNST VAN VOOR-RAED
B35 ghij ick ick Ghij C (Ick) Ghij
41, 42 ontbreken in B. Ik nummer echter door. Vgl. 97-112
B46 vergaderen
Transliteratie:
33 Voor-raed met maj., de v relatief veel groter dan die van *v*an ervoor.
38 *af liet* Twee woorden m.i., ondanks de *f* rakende ophaal van de *l* van *liet*; B en C ook twee woorden.
40 De komma achter *begonn* is onzeker; C heeft puntkomma. Normaliter is hier wel een leesteken bij Huygens te verwachten.
48 Het leesteken achter *geruijlt* is een komma; C heeft dubbele punt.
Manuscr. aant.:
29 *bescheidenhei*[*t*+] <*d*> Deze correctie komt meermalen voor, maar is niet consequent aangebracht.
41-44 zijn in de marge toegevoegd (kriebelig).
41 [-*ick*] =*mij*= Aarzeling: onthol ik mijn hand of ontholt mijn hand mij? Het laatste beter.
47 [D+] <'T> is Vermoedelijk verschrijving.
48 [S+] <*Z*>*iel*

*
Staet u niet in aller feilen
Wederhelft met mij te deilen?
Of wat feilen kander zijn
Dat of 'tuwe zij of 'tmijn'?
Luijstert dan; en hoort ghij dolen,
Denckt, dat was ons beij verholen,
Soo u ijet om 'therte lacht,
Segt, soo hadd' ick 't oock gedacht.

5[aant.]

Hoe wij dese kleine wereld,
Die ghij, Sterr, alleen beperelt,
Die ick, verr van uws gelijck

* *Varianten:*
B51 feile
B52 Die of uw zij of de mijn
B59, 60 Die ick qualijck dencken deru
Hoe ick meest alleen bederu
Manuscr. aant.:
49 *Staet u*[*-dan*] *niet* =*in*= *aller feilen*. Ik vermoed dat H. 'de wederhelft delen' minder juist vond en ervan maakte 'in de wederhelft delen' (zie de commentaar) *dan* moest metri causa vervallen.
51, 52

Of wat feile kander zijn
Die of uw' zij of de mijn'?

Dit werd tot:

Of wat feilen kander zijn
Dat of 'tuwe zij of 'tmijn'?

door toevoeging van *n* aan feile, verandering van *Die* in *Dat*, schrapping van *uw'*, interlineair vervangen door *'tuwe*, schrapping van *de* en toevoeging daarachter van *'t* voor *mijn'*, waarvan hij vergat de apostrof te schrappen. De vss hebben aan welluidendheid gewonnen: het opeenstoten van d's is verwijderd, door vrl. subst. *feile* (deze vorm op *-e* niet in WNT onder feil (I) 1412) te vervangen door de *inf. feilen*, met de consequenties vandien. Bovendien kan een rol gespeeld hebben het niet parallel lopen van *uw'* zonder lidwoord, en *de mijn'*.
54 *bc*[*i*+] <*ij*> [*-d*] De omvorming van *beid* tot *beij* m.i. om de soepeler aansluiting bij *verholen* en het ongewone van de vorm *beid* (eventueel na elisie van -e).
55 [*-in*] =*om*= om is onderstreept. H. heeft dus geaarzeld en onderstreepte de open variant; om het hart dunkt mij gewoner. Vgl. de angst slaat mij om het hart, het is mij bang om het hart. H. wil hierbij aansluiten.
59, 60

Die ick [*-qualick denken derv*]
[*-Hoe ick meest* [*-end*?] *alleen bederv*.]

Dit werd tot:

Die ick, =*verr van uws gelijck*=
=*Ick, en ick alleen beslijck*,=

In de eerste versie lijkt mij achter meest *end* geschrapt. Heeft H. eerst willen schrijven *meestendeels*? Dan verwierp hij dit terecht als te weinig vleiend voor Suzanna. Zij dan toch ook een deel van het bederf! Het werd naar ik meen, *meest alleen* = in hoofdzaak, vrijwel alleen. Ook nog niet best! De vss moesten anders. Alle beslijking van hem alleen afkomstig! In verband daarmee de wijziging van 59.

Ick, en ick alleen beslijck,
Dese, om nauwer te beschrijuen,

*

Bedd-gemeente van twee Lijuen,
Van twee lieven, segg ick best,
Tortelen van eener nest,
Tamelixt bestieren sullen,
En met vreugd op vreugd vervullen,
Hebb ick, hebben ick en ghij
Dus beregelt, seggen wij.

6[aant.]

God, de God die ons gepaert heeft,
God de Soon die hij gebaert heeft,
God de Geest, met-all, met-een,
God allom, altijd, alleen
Sal de Vader-Meester wesen
Die wij vriend-lijck sullen vreesen.
End ons eerste onderwind[+]
Daer de wijsheit af beghint.

[+]Prou...

7[aant.]

'Smerghens eer wij 'tlicht ontmoeten,
Sullen wij die Godheid groeten,
Smergens eer de dagh ontwaeckt
En de sonn de sterren staeckt.

* *Varianten:*
B62 Bedd gemeente
B71 geest
B73 vader-Meester
B74 vriendelijck
B75, 76 Tpast voor all te recht besint
Daer de wijsheijt af begint
B78 de (Godheid)
Transliteratie:
75 *End* Apostrof ontbreekt, deze wel in C.
Manuscr. aant.:
74 [-*min*] =*vriend*-gtslanteq;*lijck* Misschien omdat *minlijk* ook: minzaam, in der minne, op verliefde manier kon betekenen, betekenisaspekten die tegenover God niet bruikbaar waren en die door *vriend-lijck* werden vermeden.
75, 76 Oorspronkelijke versie onleesbaar. Tweede versie in de marge:
'Tpast voor all te recht besint
Daer de wijsheit af beghint.
Hiervan werd de eerste regel doorgehaald en *onder* de tweede vervangen door *End ons eerste onderwindt*, waarna door nummering met 1 en 2 de juiste volgorde werd aangegeven. De onleesbaar doorgeschrapte regel 75 in de marge is herkenbaar doordat de apograaf B hem heeft. De laatste correctie is van latere datum en deze vindt men dus niet in B.
De correctie in eerste fase bevredigde H. niet, ik vermoed wegens de onduidelijkheid: *daer...af* kon terugslaan op *te recht besint*, wat niet de bedoeling was. Het moest object zijn van *besint*. Door de correctie bereikte Huygens dat geen misverstand mogelijk was: Ons eerste pogen zal zijn datgene waar de wijsheid mee begint, nl. de vreze des Heren (nw. deel).
78 [-*d*~] =*die*=

*

Sulcken uere koos de speelmann[+]
Die soo dick de danckbaer' Veel nam,
Daer af 'theilige geluijt
Noch in onse ooren tuijtt.
Een van beider nuchtre monden
Sal de schuld van beider sonden
Voeren voor 'tgenadigh recht
Daer geen' boeren-tong te slecht
Daer geen dubbel hert te dicht is,
Daer het saligh tegenwicht is
Onser schael, die altijd helt,
God met God te vre'en gestelt.
'Tzaligh opsicht onser wegen
Sullen wij hem toe bewegen,
Hem, beweeglick met een woord
Datmen maer in 'thert en hoort.

[+]Dauid Ps: 130. v....

8[aant.]

Heer, bejeghent ons' gebreken,

* *Varianten:*
C81, 82 Sulcken ure koos de Coningh
Die sijn' nachten aen 'tgetoon hing
B,C88 boeren tong
B89 dobbelheijt
C95 tegen-wicht
97-112 niet in B. Ik nummer echter B door, alsof ze er wel waren om de versnummers gelijk te houden met die in A.
Transliteratie:
89 *dubbel hert* aan elkaar geschreven, later gescheiden door een verticale streep.
90 *tegen* interlineair, door mij met *wicht* tot één woord verbonden. C heeft koppelteken.
Manuscr. aant.:
82 [*v*+] <*V*>*eel* Prominent begrip, vgl. vs 12.
90 [-*bijge*?] =*tegen*=*wicht* Indien er inderdaad *bijge*wicht heeft gestaan, wat niet onwaarschijnlijk is (b nog duidelijk herkenbaar, ook g) zal H. bij nader inzien het beeld van de schaal van onze werken, van wat wij waard zijn, die altijd te licht is en een bijgewicht moet krijgen om in de evenwichtsstand te komen, hebben losgelaten, als niet calvinistisch-gereformeerd. Alsof wij ook maar enig ‘gewicht in de schaal zouden leggen!’ Daarom: onze schaal altijd naar beneden hellend door onze zonden, alleen door het tegenwicht van Gods genade gaat zij omhoog.
91 [-*altijd*] =-~= Door stippels onder *altijd* werd dit woord hersteld.
93 *'T*[*heiligh*] =*zaligh*= *opsicht*... Het heilige van Gods *opsicht* sprak vanzelf, daarom méérzeggend: *zaligh* = tot ons heil dienend.
97-112 zijn toegevoegd (niet in B) op aparte bladzijde.
97 *Heere* [-~] =*bejehent ons' gebreken*= Misschien eerste versie = vs 113, *met omzetting: Hoedt ons, Heere, daer wij leggen* (H leesbaar, evenals het laatste woord *leggen*). H. zou dan in eerste instantie hebben aangesloten bij de eerste versie van het oorspronkelijk op 96 volgende vers, (thans 113), dat hij vervormde tot *Heere, hoedt ons daer wij leggen*. Maar deze variërende herhaling bevredigde hem toch niet. Hij wilde een *uitbreiding* van de inhoud van hun gebed en verbeterde interlineair: *bejeghent ons' gebreken*.

*
Sult ghij, Sterre, off sal ick spreken,
Leert ons eischen wat ons dient:+

+Domine doce nos orare.
Luc. 11. 1.

9[aant.]

En ontfanght voor 'tonverdient
Voor 'tonendelick ontfarmen
Ons altoos onnutt', ons armen,
Ons ondanckbaeren gegunt,
Onser herten beste munt,
Danckbaerheid in woorden, wercken
In gedachten te bemercken,
Stichtelick voor 'snaesten oogh,
Heilighlick voor't dijn' om hoogh.

10[aant.]

Deckt het misdoen onser daghen
Met het voldoen en voldraghen
Van Hem Mensch en van Hem God,
Hem 'tvoll-op - van dijn Gebod.

* *Varianten:*
C100 Geeft en neemt voor... [God moet de munt der dankbaarheid eerst geven, voor wij ze Hem kunnen geven!]
B113-115 Hoet ons Heere daer wij leggen
Sal ick Sterre of sult ghij seggen
Hoet ons daer wij heenen gaen
Transliteratie:
112 Achter *'tvoll-op* een horizontale streep, in C een open ruimte. De functie is mij onduidelijk. Vgl. 1898.
Manuscr. aant.:
98 [-*seggen*] =*spreken*= Om het rijm met het gecorrigeerde vs 97: vs 98 correspondeert met het oorspronkelijk op 97 volgende: *Sal ick, Sterre, oft sult ghij seggen*. Zie bij 113-115.
102, 103 [-*Ouer ons onnutt'*] =*Ons altoos onnutt'*= *ons armen* [-*Die*(?)~] *Ons ondankbaren gegunt*.
De eerste woorden van 103: Die(?)... zijn geschrapt en interlineair vervangen door =*ons ond*=, waarna de rest van *ondanckbaeren* zakt naar de schrijflijn.
Door de onleesbaarheid van het begin van 103 is de correctie niet te beoordelen. Deze werd blijkbaar nog voor het voltooien van 103 aangebracht.
100 *onverdien*[*d*+] <*t*>
104 *best* [*en*?+] <*e*>
105 *Danckbaerhei*[*t*+] <*d*>
111 [*h*+] <*H*>*em* In deze context was hoofdletter, parallel met die in *Hem God*, gewenst.
113-115 *Oorspronkelijke versie:*

Hoedt ons, Heere, daer wij leggen
Sal ick, Sterre, off sult ghij seggen,
Hoedt ons daer wij gaen en staen,

In eerste fase werd 115 verbeterd tot: *Hoedt ons daer wij henen gaen*. (dit in B). *In 2e fase* (niet in B doorgekomen):

Hoedt ons daer wij =-neder= =heden= leggen
Daer wij swijgen, daer wij seggen,
Daer wij wandelen of staen,

11[aant.]

Hoedt ons, daer wij heden leggen

*

Daer wij swijgen, daer wij seggen
Daer wij wandelen of staen,
Met ons seluen overla'en.
Laet ons over ons niet storten,

12[aant.]

Heet ons, uwe Englen schorten;
Heet ons willen wat ghij heet,[+]
Die ghij onsen onwill weet
En altijd geneghen herten
Om dijn' lijdsaemheit te terten,
En altijd gebeten bloed
Tegen wat ghij heett en doet.

[+]Fac velle quod jubes et jube quod vis. Aug.

13[aant.]

Seghent Ziel en seghent Leden,
Doetse beijd' haer pond besteden

* *Varianten:*
B118 Engelen
KI 119 Doet (ons willen)
Transliteratie:
125 *Ziel* maj. in principe onzeker (Hermkens 69) hier i.v.m. *Leden* wel aan te nemen.
Manuscr. aant.:
113-115 Door de toevoeging vs 97-112, waarvan 98 luidde: *Sult ghij, Sterre off sal ick spreken*, was het nodig, het oude vs 98, nu 114 geworden, te veranderen (geen herhaling!). H. deed dit zinvol door na een correctie in 113, waarin de aanspraak *Heere* werd geëlimineerd (geen herhaling, vgl. 97) en het woord *heden* ingevoerd nadat hij eerst *neder*(leggen) had overwogen (*heden* gaf meer inhoud: het is een gebed voor het liggen enz., alle handelingen van de aangebroken dag; *neder*leggen met pleonastisch neder moest daarvoor wijken) andere handelingen te noemen: *swijgen, seggen*, die in vs 115 hun voortzetting vinden in *wandelen, staen* i.p.v. het oude *henen gaen*. Hij verwerkte zo tevens het bijbelwoord Ps 139:2, 3: Gij weet mijn zitten en mijn opstaan; ... Gij onderzoekt mijn gaan en mijn liggen.
117 *over*[-~] <*ons*> *niet*...
122 [-*uw'*] =*dijn'*= In de oorpsronkelijke versie is er reeds aarzeling: H. schrijft eerst waarschijnlijk v (aanvang van vw?), dat hij nog wijzigt in *D* en dan schrapt. Het werd toch *uw'* (dit in B). In de 2e fase wint *dijn'* het. Het hele gedicht hanteert consequent in 2e fase tegen over God *dijn* en *dij*. Huygens heeft lang en veel geaarzeld in zijn gebruik van *du, dijn, dij* tegenover God. In *Biddagh-bede* (1624) gebruikt hij nog *du, dij, dijn* dus het hele enkelvoudige pron. pers. en poss. tegenover God, zoals Deux-aes in zijn eerste druk 1562 doet. Vgl. mijn *Voet-maet*^{2} 68. In zijn avondmaalsgedicht van 1642 (zie mijn uitgave *Avondmaalsgedichten en Heilige Dagen*, Zwolle 1968, p. 41) aarzelt hij en vervangt *dijn* door *uw*, maar in een avondmaalsgedicht van 1649 blijft *dijn* weer staan. De verbeteringen in 2e fase in *Dagh-werck* vallen in hoofdzaak in 1638. In dit gedicht beslist hij bij de revisie van 1638 voor *dijn* en, *dij*.

*
Dij ter eeren, dij alleen,
Eigenaer van Ziel en Le'en.

14[aant.]

Moet het huijs van dese sinnen
Nu een huijuering van binnen,
Nu een' stoot van buijten aen
Nu een dobbel quaet begaen,
Slaet verdraeghelicke slagen,[+]
Die wij dan, en dan maer dragen,
Dat ons naerden suren dagh
'tSoete weer te schooner lacch.

[+]geneselicke

15[aant.]

Ouerwicht van noodlickheden
Dobbel op het brood van heden
Heeft alreeds dijn' milde hand
In ons' ackeren geplant;
Lijdt niet datter onse zielen
Hare tochten in vernielen,
En versmooren daer het vier
Dat veel hoogher hoort als hier;

* *Varianten:*
B127 U ten oorboor u alleen
B130 suijseling
B,C132 geneselijcke
B135 naer den
B136 schoonder
Transliteratie:
128 *Le'en* heeft het type maj. dat ook min. kan zijn. Hier lijkt mij, gezien 125 maj. zeker.
132 De komma achter *begaen* is zeer onduidelijk, kan ook punt zijn. C heeft puntkomma.
134 De open variant *geneselicke* boven ononderstreept *verdraeghelicke*.
136 *lacch* heeft geen apostrof achter *h*; C apostrof (*lach'*).
140 De puntkomma achter *geplant* onduidelijk, doordat de punt verzeild is geraakt in de rechtse haal van de *t*. C heeft puntkomma.
141 *zielen* maj. onzeker, dus neem ik min. aan.
Manuscr. aant.:
127 [-*U*] =*Dij*= *te* [*n*+] <*r*> [-*oorboor*] =*eeren*= [-*u*] =*dij*= *alleen*
Vgl. de vorige aant. In 2e fase werd tweemaal *u* in *dij* veranderd. Tevens werd *ten oorboor* tot *ter eeren.* God heeft geen voordeel van onze handelingen ondanks de gelijkenis der ponden (vs 126!) die deze schijn kon wekken. Vgl. commentaar. H. heeft daarna gedacht aan Handel. 17, 25: en (God) wordt ook door menschenhanden niet gediend als iets behoevende, alzoo Hijzelf *allen het leven en den adem en alle dingen geeft.* (Ik cursiveer, zie vs 128!).
132 [-*leed*] <*quaet*> Betere woordkeus. De onheilen die ons van binnen en buiten treffen, zijn minder goed onder het woord *leed* te vangen.
133 De open variant *geneselicke* won het, reeds in B, ook in C. Om de herhaling *dragen* in 134 te vermijden?
139 [-*uw'*] =*dijn'*=. Vgl. 122.

*

16[aant.]

Leert ons 'tleen als leen besitten,
En bij tijds de herten splitten,[+]
Daer af 'tminste weder-deel
Aen de tijdlickheid verheel',
T'allen stonden euen vaerdigh
Om den ballast van dit Aerdigh
Uijt te werpen in sijn' zee
En soo kommerloos de ree,
Ia de steile rotz beklimmen,[+]
Daer de werelds loose schimmen
En het prachtigh Niet-met-all
Onder ons verdwijnen sal.

[+] in (tijds)

[+] .....

17[aant.]

Staet'er in dijn heiligh voorsien,
Daer dijn' ooghen langs het spoor sien
Van der dinghen eewigh wiel,
Dat dij eens voor all beviel,
Staet'er dat uijt dit versamen
Onser namen erfgenamen
Spruijten moeten, een oft meer,

* *Varianten:*
C146 in (tijds) [de open, variant van A]
B147 wederdeel
B154 werelt
B155 niemeddal
Transliteratie:
146 De open variant *in*(tijds) aangebracht door interlineair *in* boven ononderstreept *bij* van *bij tijds*.
153 In de marge rechts een aantal puntjes. Aanduiding dat H. hier een aant. in de marge wilde maken, die we dan ook in C zien verschijnen: Ps 15. 1. Ps. 43, 3. Vgl. commentaar.
163 *oft' ft* en *ff* zijn moeilijk te onderscheiden doordat de haal naar beneden van de t soms onder de schrijflijn uitreikt en deze zodoende sterke gelijkenis vertoont met f. Hier m.i. oft. B *of*, C *oft*.
Manuscr. aant.:
146 De open variant *in*(*tijds*) won het in C.B. heeft nog *bij*(*tijds*).
147 [-*Dat het*] =*Daer af*= <*'t*> *minste*... H. verkoos boven wensend *Dat het* enz., waarin niet scherp werd aangegeven waarván dit *minste wederdeel* was, relatief-aansluitend: *Daer van*. Hij moest nu het vs een lettergreep inkorten en voegde *'t* toe voor *minste*.
148 *tijdlickhei*[*t*+] <*d*>
155 [-*niemendal*] =*Niet-met-all*= In het oorspronkelijke niemendal is ‘geknoeid’. H. heeft getracht er *niet* in te brengen, maar staakte de poging en veranderde interlineair als aangegeven. M.i. om de samenstelling *niemendal* met zijn verzwakte betekenis door terugvoering op zijn oorspronkelijke gedaante, zijn etymologische betekenis te hergeven (helemaal niets).
156 [-*Veer van*] =*Onder*= ons Uit de hemelse regionen neerwaarts!
160 *be*[~+]<*v*>*iel* Schrijffout vermoedelijk.

*

'Tzij dan, Heere, dij ter eer,
Dij ten dienste; Laetse dijn'zijn
Eerse doorde moeders pijn zijn,+
Laetse dijn' zijn tot de uer
Als de geesten uijt de huer
Vande leden sullen scheiden,
En dijn' tweede komst verbeiden,
Met verlangen naerden dagh
Daer 'tGeloof maer tegen magh.

+In fundo uteri Psalm..

18[aant.]

Werpt een ernstigh medelijden
Over 'tonweer onser tijden,
Ouer 'tijselick gewipp
Van dijn tuijmelende schip.
Buijten lijdt het vande baren,
Die het nu te nauw benaeren,
En van allen sijden slaen;
Binnen heeft het noijt gedaen
Met het heelen van de spleten
Dieder nijd en spijt in reten,
Slaep niet, zij niet langher doov+
Onder ons van klein geloov.

+Math....

19[aant.]

Stier de stierluij van dat schipp, en
Sluijt haer' herten op haer' lippen,
Lij geen Babel in haer werck
Dien het dack-dicht van dijn'kerck
Met den binnen-bouw betrouwt is;

* *Varianten:*
B166 Moeders
B173 Slaet (een...)
C177 Baren
KI 179 alle
B183 zijt C Slaept zijt
C187 Lijdt
B188 dack dicht
B189 binnen bouw
Transliteratie:
166 *doorde*: op visuele indruk, geringe spatie. B door de, C doorde.
Manuscr. aant.:
166 [*V*+]<*E*>*erse* Misschien eerst *Voor* bedoeld. Vond H. *Eer* beter klinken bij volgend *door*?
168 [-*leden*] =*geesten*= Een vergissing door *leden* van het volgende vs.
173 [-*Slaet*] =*Werpt*= Plechtiger, ongewoner? Vermijding van herhaling van *slaen* 179? Huygens gebruikte dit *slaan* ook in *Een boer*, vs. 39 waar God zijn almeedogendheid *bewegelicker slaet* op de ruwe hand enz.
181 [-*voeghen*] =*heelen*= *voeghen* onderstreept, *heelen* als open variant overwogen en gekozen. Juistere woordkeus: de spleten moeten worden gedicht zodat ze weer een geheel vormen met de rest, niet worden samengevoegd, verbonden met iets.
182 [~+] <*r*> *eten*.

*

20[aant.]

Laet de leughen, die soo oud is
Datse kindsch geworden schijnt
En all groeijende verdwijnt
Groeijende voor haer verdwijnen
Die ghij eens hebt willen mijnen
Tot den huijs-dienst, en niet meer
Van dijn' erffenissen, Heer.

21[aant.]

Oh, gelijck haer heiligh herder,
Totden huijs-dienst, en niet verder
Laetse sich verledigen.

22[aant.]

Maer, voor 'tbest verdedigen,
Leertse leuen soo sij leeren[+]
En met weldoen wel bekeeren,
Seggen heeft geen seggens macht,[+]
Daer 't de segger eerst veracht;
Voordoen, is geweld van reden,[+]
Die het keijen hert kan kneden;
En dijn vleesch geworden woord
Werd gesien gelijck gehoort.

[+]Eligamus qui vitâ docent, et quos magis admireris cum videris quam cum audieris. Sen. ep. 52.
[+]Quid faciendum sit, à faciente discendum est. id. ep. 98.
[+]Exempla seipsos inutilis disciplinae circumferunt. Sen. ep. 108.

23[aant.]

Stae de voorste vande Vorsten
Die de voorste waghen dorsten
Haer en 'thaere in dijn geuecht:

* *Varianten:*
B198 veerder
C207 vleesch-geworden
C209 Staet
B211 thaer C 'thaer'
Transliteratie:
195 Komma achter *huys-dienst* uiterst vaag. C heeft geen komma.
202 Achter *bekeeren* mogelijk puntkomma, zoals C heeft.
203 Achter *macht* een dubieuze komma als in 192. C heeft (onduidelijke) komma.
205 Komma achter *reden* dubieus. Kan ook een uithaaltje zijn bij de *E* van *Exempla* in de marge. C geen komma.
209 *Vorsten* met maj., in de context twijfelloos (vergeleken met de kleine v van voorste, ook in 210).
Manuscr. aant.:
192 *En* [-~] <*all groeijende...*>
193 [-*Voor haer* (*reden*?)] =*Groeijende*= *voor haer verdwijnen*. Eerst andere uitdrukkingswijze, misschien: (laat de leugen) voor *hun* (van de predikers) woord verdwijnen of iets dergelijks. Hij kwam er zo niet uit denk ik en vond de treffende herhaling *Groeijende* enz.
198 *Totden* is dik aangezet, misschien uit iets anders (onherkenbaar) vervormd.

24[aant.]

Tree niet in het scherpste recht
Ouer 'tmenigh ouertreden
Van haer' weelderighe leden,
Van haer' zielen inde weeld

*
Ongevoelick over eeldt.
Hooge, helle slibber-wegen
Hebben sij te deel gekregen;
Meest haer leuen is soo glad
Datter oogh noch voet op vatt,
Laet de haer' voor struijckling boeten
Min als andre minder' voeten,
Die door one enpariche'en
Van vermaeck, van swariche'en,
Van gedeckte en bloote leden
Slepen, ja, maer vaster treden.

25[aant.]

Frederic, dijn eighen held,
Tegen 't stijgende geweld
Van steegh Oostenrijck gestegen,
Frederick, 'tmergh vanden zegen
Dien ghij noch de kleine rest
Dijner Cudde gunt op 'tlest,
Frederick doe staegh bedijen,
En beminnen, en benijen
In sijn vriendelick gesagh;
Raed, of aen, of wapen-slagh,
Feile noijt van sijn bestellen;

26[aant.]

Laetse't voor den slagh ontgellen;

* *Varianten:*
C216 over-eelt
B217 slibber wegen
B222 andere
C229 'tsteegh Oostenrijck [lidw. gewenst]
B233 doet
B236 wapenslach
Transliteratie:
238 Achter *ontgellen* waarschijnlijk een puntkomma. C komma.
Manuscr. aant.:
217 De *H* van *Hooge* is dik aangezet, mogelijk uit een andere letter (S?) vervormd [-*gladde*] =*helle*= In *slibber-wegen* zat al het gladde, dus als pleonastisch verwijderd en vervangen door zinvol *helle*. Vgl. Commentaar.
219 [-*En*] =*Meest*= Matiging.
221 *Laet* [-*se voor*] <*de haer'* enz.> Het is duidelijk dat *se* zou slaan op de vorsten, maar het moest slaan op hun *voeten*, vandaar de correctie, direkt aangebracht (niet na voltooien van het vs).
232 [-*Van dijn*] =*Dijner*= *Cudde*... Metrisch duidelijker trochee.
[-*voor*] =*op*= *'tlest voor 't lest* was dubbelzinnig. Het kon betekenen: voor de laatste maal, ook, als pred. toevoeging: als het laatste; *op het lest* was éénduidig adv. bepaling (= tenslotte, eindelijk).
233 [-*wel*] =*staegh*= Min of meer pleonastisch *wel* vervangen door zinvol *staegh*.
236 [-*noch*] =*of*= [-*noch*] =*of*= Dubbele ontkenning opgeruimd (zie 237 *noijt*).

*

Die daer moglick hand en moed
Scherpen op sijn edel bloed,
Donder noijt op onse daghen
Met den schrick van sulcke slaghen;

27[aant.]

Lieuer maeck de boose gramm
Met meer struijcken van den stamm
Dan 'thaer luste te verdelgen;
Voor-raed, Heer, van sulcke telgen
Eischen wij dijn' milde hand,
Die de vrijheid hier geplant
En de slavernij geveld heeft.

28[aant.]

Ô, die d'oogen en 'tgeweld geeft,
Oogen geeft bij dit geweld:
Oogen eens ter wacht gestelt,[+]
En die all' sien soo der veel' sien:[+]
Hoedt dijn erve voor haer scheel sien
Daer de misslagh af ontstaet,
En 'tmistrouwen, ergher quaed.

[+]unanimiter,
[+]Rom. 12. 16. 15. 5.

29[aant.]

Laet dijn eer ons eenigh witt zijn,
Die in 't kostelick besitt zijn
Van dijn' waerheid, schier allom
Uijtgeluijdt met pijp en tromm:

* *Varianten:*
B239 mogelick
C241 Dondert
B247 volle (hand)
B254 eere (i.p.v. erve)
Transliteratie:
240 Achter *bloed* ws. komma; C punt.
242 Achter *slaghen* mogelijk dubbele punt. C dubbele punt.
244 *van den* mogelijk aaneen. C aaneen.
246 Komma achter *voor-raed* zeer flauw. C komma.
252 *eens* onderstreept, i.v.m. kanttekening *unanimiter*.
Manuscr. aant.:
241 [-*met sulcke*] =*op onse*= daghen... Misschien bij afschrijven van een ouder klad door verwarring met volgend vs (*Met den schrick* enz.) De verbetering geschiedde onmiddellijk, nog voor *daghen* geschreven was.
247 [-*volle*] =*milde*= Betere woordkeus: natuurlijk is Gods hand *vol*, maar méérzeggend is *mild*.
253 [-*sij*] =*der*= *veel' sien sij veel'* = velen van hen, maar de constructie was minder gangbaar en kon ook betekenen: (zoals) zij veel (object!) (zien). *der veel* = veel van hen was gewoon, en ondubbelzinnig, met *der* = er = van hen.
257 *Laet* [-*ons aller*] =*dijn eer ons*= *eenigh witt zijn* In deze identiteits-constructie gaf Huygens de voorkeur aan *dijn eer* als onderwerp i.p.v. *ons aller* (*witt*).
259 *waerhei*[*t*+] <*d*>

*
Schuijltse noch in 'tonkruijt elders
In de rotsen, inde kelders,
D'oude herbergh van haer jeugd,
Doet dijn' Engelen de vreugd
Dat se 'tonkruijd onderdrucke,
En haer taeije rijsen rucke
Over 'theidensch wangewas
Daerse noijt geplant en was.[+]

[+]Rom. 15. 21.
Esai. 52. 15.

30[aant.]

Buckt genadigh over 'tknielen
Daer de knijen en de zielen
Buijgen eenerhanden bocht;
Heer, ghij hebtse eerst gesocht
Die dij hebben leeren soecken;
Soecktse noch daer d'een in doecken,
D'een in ijsers, d'een in bloed,
D'een in armoed light en wroet,
Andre onder all versmooren,
En met open ooren hooren
Naer de traghe scheidens uer
Die den naesmaeck van dit suer
Drencken sal in stadigh blij zijn,
Door het hooft-voor-hooftse bij zijn
En het eeuwighe gesicht
Van dijn onbegrepen licht.

* *Varianten:*
B271 eenderhanden
B277 Andere
B282 hooft voor hoofse
C282 bij-zijn
Transliteratie:
265 *Dat se* dubieus, mogelijk *Datse*.
269 *over 'tknielen* eventueel ook te zien als *over 't knielen*.
277 B andere, C ander'.
Manuscr. aant.:
262 [-*Ond*] <*Inde*>... Begonnen *Ond*(*er*) werd direct *In*: betere woordkeus; de eerste christenen *in* de rotsholen, spelonken.
265 *Datse 't*[-*wangewas ver*] =*onkruyd onder= drucke*. Beter eerst *onkruyd*, aansluitend aan 261: het onkruid waartussen nhet evangelie groeit. In 267 variërend *heidensch wangewas*.
266 [-*tacken*] <*rijsen*> Direct verbeterd. Sprong H. van de ene alliteratie (*taeye tacken*) over op de andere (*rijsen rucke*)?
271 *een*[*d*+]<*e*>*rhanden*. Epenthetische *d* weggewerkt; als te 'gewoon' hier?
279 [*h*+]<*de*> Voorkeur voor *vrl. uer* (ure).

*

31[aant.]

Hemelsch vader, dijns naems eere
Zij geheilight meer en meere,
Naerdere dijn eeuwigh rijck;
Ghelde dijn gebod, gelijck
Bouen, soo allom beneden;
Dagelix voedt onse leden;
Houdt ons onser schulden vrij,
Soo wij willen wien het zij,
Laet ons verre van 'tgequell zijn
Des benijders van ons wel zijn,
Want het hemelsche beleid
Hoort dij inder eewicheid.

32[aant.]

Soo bedachtelick ontslapen,
Soo versien van 'theiligh wapen,
Tegens Wereld, Hell en ons,
Sterre, sullen wij den dons
Onbekommerlick ontstijgen,
En gesonde lenden rijgen
In haer noodigh ongemack,
'Tlinnen, 'twollen, 'tzijden pack.

33[aant.]

Maer op 'tkostelick vermallen
Sal ons' weelde noijt vervallen.

* *Varianten:*
B285, 286

Heilich make dijnen name
Alle ziel en lichaem t'same

B306 Mach (ons...)
Transliteratie:
292 *wien* is ‘bijgewerkt’, echter twijfelloos wien. B wien, C wien.
299 *Wereld*: maj., mede in verband met *Hell*.
304 *L*innen heeft het type majuskel, dat zeker majuskel is (Hermkens 53). B linnen, C linnen.
Manuscr. aant.:
285, 286

[-*Heilich make dijnen name*]
[-*Alle ziel en lichaem t'same*]
=*Hemelsch vader, dijns naems eere*=
=*Zij geheilight meer en meere*,=

De eerste versie in B aanwezig, de latere weer niet. De bede ‘Uw naam worde geheiligd’ werd, afgezien van de vreemde woordorde, in de eerste versie verslapt door de toevoeging van *Alle siel en lichaem t'same*. De tweede versie was krachtige en sobere weergave ervan.
295 *beleid*[-*t*]
296 *eewichei*[*t*+]<*d*>
306 [*Sal*] =-*Magh*= Door puntjes eronder *Sal* hersteld. *Magh* kon ook betekenen: kan, terwijl de bedoeling was, wensend: mag, moge. Na aarzeling het krasse *Sal* (dat zal nooit gebeuren!!).

*

Tamelick verdeck van lijf,[+]
Soo 't vermanne noch verwijf,
Sal de vracht zijn onser leden,
En, gekoppelt aen de Reden,
Sullen wij den franschen dwang,
Niet, als andere, in 'tgedrang,
Maer, als andere, van verre
Volgen voor een valsche sterre,
Die den reiser, moe geroert,
Voert, en noijt ten einde voert.
'Toude staet ons niet te ruijlen
Tegen 'tniewe, sonder pruijlen
Ouer 'tstadighe berouw
Van de werelds laeste vouw,
Laet het niewe door-gejouwt zijn,
Laet het oude soo veroudt zijn
Dat het op het jouwen stae,
En bij 't niew in masker gae,
Eer wij 'tniew voor't oude kiesen,
En ons inden drang verliesen
Die de reden, metter tijd
T'enden adem, overrijdt.

[+]decorum

* *Varianten:*
C308 (noch) tverwijv'
KII verwijv' [herstelt de fout]
C312 ander'
C315 Reiser
B316 ten eind en voert
B321 door gejouwt
B327 met der tijt
C328 Adem
Transliteratie:
308 *verwijf* kan ook eindigen op *v*. B *verwijf* C *verwijv'*.
320 Achter *vouw* duidelijke komma, hoe vreemd ook. C punt.
Manuscr. aant.:
308 (-*verlamme*] =*vermanne*=]-*verstijf*] =*verwijf*(*v*?)= *f* in *v* veranderd of (eerder) omgekeerd. Kwestie van woordkeus: *verlammen* en *verstijven* liepen parallel in betekenis: zó strakke kleding dat ze verlamt, de ledematen verstijft. H. bedacht het leukere, contrasterende *vermannen, verwijven*, respectievelijk voor vrouwen- en mannenkleding.
314 *Voor een* omgevormd tot *Volgen*. H. had blijkbaar eerst in het hoofd: Voor een valsche sterre volgen. Maar dit was niet juist, *sterre* moest aan het eind komen om te rijmen op *verre*. Omzetting dus. Daarna maakte hij nog een vergissing: Volgen voor een [-volghen <valsche sterre>.
318 [-*oude*] ? =*niewe*= Een vergissing.
322 *I-En*] =*Laet*= *het oude* [-*schier soo*] =*soo ver*= *oudt zijn*.
Ook 324 en 326 openden met *En*, daarom verandering door herhaling van *Laet*; *schier soo oudt* = bijna zo oud, klopte toch niet: het nieuwe moest metterdaad zó verouderd zijn dat men het ging uitjouwen.

*

34[aant.]

Futseling van lint en knoopen
Op het spoedelixt ontloopen
Sal ick 'toor verlegen gaen
Ouer 'tstadigh af en aen
Van begheerers, van beklagers,
Van verdedighers, van vraghers,
Die op 'svorsten goedicheit
Door mij hebben toe geleit.
Grooten sal ick eere bieden,
Euen oft sij mij gebiedden,
Mindere, euen oft ick haer
Broederlijck verbonden waer;
Armen, onderdruckten, weesen
Met noch vriendelicker wesen
Uijt de wanhoop rapen op,
Niemand quetsen met een schopp
Van verbijsterighe woorden,
Die d'onnoosele vermoorden,
De behoeftige verslaen
En ten tweeden doen vergaen.

35[aant.]

Kan 't niet even rond gedijen,
Troosteloosen te verblijen,
Hopeloosen bij der hand
T'lijf te berghen op het land,
'Ksal mijn eighen hert ontschulden,
En de weigering vergulden

* *Varianten:*
B338, 339 of of
KII 343/45... op doen staen
Niemant helpen aen een traen
Door verbijsterighe woorden
[H. vond in 1672 de beeldspraak: *een schopp Van verbijsterighe woorden* toch minder geslaagd]
Transliteratie:
351 *bij der hand* misschien aaneen bedoeld, kleine spaties, kleiner dan van *op het land* in 352.
Manuscr. aant.:
339 *off* [-*hi*] <*ick*> *haer*. Een onmiddellijk herstelde vergissing.
347 *D*[*i*+] <*e*> [-*e*] [-*d'ellendighe*] =*behoeftige*= verslaen. Woordkeus: *ellendige* stond H. niet aan, ik vermoed omdat het naast arm, behoeftig nog zoveel kon betekenen: rampzalig, hinderlijk, lastig, gebrekkig, tekortschietend. Vgl. WNT ellendig 4085 vlg. Hij koos het duidelijker *behoeftige*, maar moest toen van rel. *Die* het lidw. *de* maken, door onmogelijkheid van elisie van -*e* voor behoeftige. Zie echter 358 waar *ellendighe* onderstreept is, als aanwijzing dat hij naar een variant zocht. Dat lukte hier niet; *de behoeftige* zou een lettergreep teveel geven, en herhaling zijn. Zo bleef *ellendighe* hier staan.

*
Met een vriendelicker neen
Dan het jae te werden scheen.
Magh ick aen 't geluck niet deelen
Van d'*ellendighe* te heelen;
'K salse thoonen dwers door mij
Wat ick in haer lijden lij.
Aengetoghen swaricheden
Werden stuxgewijs geleden,
En gedragen als een Lijck
Van veel schouderen gelijck;
'Tscheelt een merckelick pond quellings
Weinigh merckelick ontstellings
Van een ongeveinsd gelaet,
Daer 'tmedooghen achter staet.

36[aant.]

Endtelick, op 'thooger dagen,
Van belegering ontslagen,
Sal ick 'twagen in 'tgedrang
Van het ijdel uren lang,
Datmen inde hoofsche muren
Ouerduldigh uijt moet dueren,
In een hoeckjen van fluweel,
Van geweven goud in geel,
Van Chronijcken aen de wanden,
Wanden die met zijde panden
Berghen spinnewebb en stof,
'Tevenbeeld van 'tdubbel hof.

37[aant.]

Maer de plichten mijner neering
Sullen mij tot door de sweering,
Door 'tbeliegen, door 'tbeklapp,
Door 't bedriegen, door 'tbetrapp
Door 'tbestrijcken, door 'tbestreelen,
Door 'tbequijlen, door 'tbequeelen,

* *Varianten:*
C362 stucx-gewijs
B367 ongevinsd (copieerfout)
C372 uren-lang
B376 en (geel)
Transliteratie:
358 *ellendighe* is onderstreept. Blijkbaar zocht H. vergeefs naar een variant. Vgl. 347 (manuscr. aant.).
362 *stuxgewijs* m.i. aaneen. B idem, C met koppelteken.
Manuscr. aant.:
359 De *d* van *dwers* is aangezet, lijkt uit andere letter (t?) vervormd. Herstelde schrijffout of de *d* verduidelijkt.
381 [-*van*] *mijn*<*er*> Vgl. 232: *van dijn* wordt *dijner*.

*

Voeren in den dichten hoeck,
Daer mijn Vorst in 't groote Boeck
Van 'tbeleid van seuen Landen
Met gestadigh' oogh en handen,
Ouerladen, onvermoedt,
Tegen meer als Spagnen wroet:
Daer de rust die wij beslapen,
Inde vormen werdt geschapen,
Daermen d'onrust leuen geeft
Daer 't verbij de Sonn af beeft.
Daer de wereld werdt gewogen,
Daer het sincken en 'tverhoogen
Van gebuer, vriend, vijands staet
Stadich inde schalen staet.
Daermen Groll in 't witt besette,[+]
Eerme'r lood of stael op wette;
Daermen 'tWeseltjen besprong
Jaren vroeger danmen 't vong;
Daermen vischten in Matanças
Eerder visch, of nett, of kans was;
Daermen 'tVuchter end ontstack,
En met Grobbendonck versprack
Eer sich tVuchter end verhoedde,
Eer oijt Grobbendonq vermoedde
Dat hem noch Oraegnen bloed
Dreighden inden trotsen vloed
Die sijn' ongenaeckte muren

[+]op papier,

* *Varianten:*
C389 landen
KI 396 voorbij
KI 413 ongemaeckte (drukfout, in KII eveneens)
Transliteratie:
407, 409 Vuchter de hoofdletter is niet duidelijk, maar moet in de context toch hoofdletter zijn.
Manuscr. aant.:
387 *dichten* is onderstreept. In de marge is de open variant (onleesbaar) doorgestreept. Misschien *gouden* (*g...de*. zijn herkenbaar).
388 [-*hef*] + =*in 't*= groote Boeck. Vergissing, tenzij eerst een andere lezing H. door het hoofd speelde; *wroet* (392) eiste *in 't*.
403 [*w*+] <*W*>*eseltjen* Ondanks het spel met *wezel*, achtte H. blijkbaar de verwijzing door een hoofdletter naar de plaatsnaam gewenst.
404 [-*eer*] =*dan*= *men 't vong* V*roeger eer* was niet juist, *Vroeger dan*, of *eer* (deze eerst gecontamineerd).
411 *Daf*]-~] <*hem*>...
Ora]*n*+] <*e*>*gnen*

*

Tweemael Mauritz uijt dé duren,
Eenmael Frederick verliet
Voor 'tgeluck van sijn gebied.

38[aant.]

Binnen salmen mij de woorden
Diemen buijten van mij hoorden
Melden hooren, hem te baet
Die sich t'mijner trouw verlaet.
Verre zij het listigh dencken
Hoe behendelick te krencken,
Hoe bedecktelick te slaen,
Met het averechts vermaen
Van een omgewrongen reden
Tegen toesegh en gebeden,
Tegen hoop, gegeuen hoop,
Van een hopeloos beloop.
Die mij trouw eijscht, salse vinden,
En mij aen mijn woord verbinden,
't Ia geseght, en 'tneen gedaen
Sal maer aen 'tvermogen staen.

39[aant.]

Die mij aen de uijtkomst meten
Zijn in 'tredenloos geseten,
'Twillen gaet naer 't mij gevil,
'Tkonnen hanght aen hooger will.
Valt de kans ter slincker zijde,
Noch all blijv ick diese mijdde,
En begae noch bann noch boet
Voor 'tmisdijen mijner moet.

* *Varianten:*
B420 (sich) mijner
B437 slimmer
Transliteratie:
414 *de*, mogelijk *de'*. C heeft *de'*.
417-477 Het hs is hier dermate verbleekt dat het op vele plaatsen volstrekt onleesbaar is. Ik volg daarom hier noodgedwongen Worp, die ik overal waar de tekst enigszins leesbaar was gecontroleerd heb. Verder vergeleek ik hs B dat geheel overeenstemt met de tekst bij Worp, afgezien van 420: *mijner* (slordigheid voor *t'mijner*; 437 *slimmer* (zie voor deze variant boven p. 13); 452 *danck* (zie p. 11). Ook hs C is geheel conform de transliteratie bij Worp, afgezien van 432 achter *staen* dubbele punt, W. punt; 455 *gaev'* met interlineaire v (aan de oorspronkelijke f is geknoeid, daarna interlineair v) W. *gaef*. Ik meen derhalve dat ook voor dit gedeelte de geboden tekst betrouwbaar is.
Manuscr. aant.:
Deze zijn voor dit gedeelte onmogelijk: doorhalingen zijn volstrekt onleesbaar en B heeft nergens de oudere versie. De verbeteringen zijn dus alle van de 1e fase en in B doorgekomen.

*
Valtse daerse mijn bestier dreef,
Laet het nemen of ick 'tvijer vreef,
Uijt de vier-keij, die mij maer
'Tvrijven kost, en voor of naer
Van een ander hand gevreuen
Mogelick meer voncks sou geven.

40[aant.]

Ouerdanck noch overloon
Zijn geen' peerlen aen de kroon
Die der vromen hert moet kroonen.
'Ksal de arme hand verschoonen,
'Ksal de rijcke doen verstaen
Dat ick min om loon begaen
Dan om danck ben: min om 't dancken,
Min om 'tstreelighe bejancken
Van een halver-mijne gaef,
Dan om 't innerlicke gaef
Van der zielen wel gesteltheit
Die haer seluen in 'tgewelt heit,
Die de weldaet om het wel,
Sonder ander witt, bestell.

41[aant.]

Wie den vorsten, groote slauen
Deel eijscht in haer minste gauen,
Slaet de zeissen in haer gras,
Ia in 'tredelickst gewass
Daer sij 'tploegen om besweeten,
Van oock Gods-gelijck te heeten
In 't verdeelen van de macht
Daerom haer te deel gebracht.

42[aant.]

In 'tvertieren van die panden
Dienen mogelick mijn' handen
Voor een Teems of voor een Treeft;
Maer wat geeft hij die soo geeft?
Wat verdient hij die het geuen,
Die, tot Teems of Treeft verheuen,
Hoe hij 't, wel of qualick meent,
'Tgeuen maer de hand en leent?

43[aant.]

* *Varianten:*
B443 vierkeij
B446 (meer) vruchs
C447 Ouer-danck
C450 Arme
B452 danck (begaen)
B455 halue mijne

Werd ick dieper in gewrongen,
En mijn onderwind besprongen

Constantijn Huygens, *Dagh-werck*

*

Met een onvoorsiens bevel
Van gewichtigher bestell;
'Ksald'er trouw en vlijt aen hangen:
Noijt verdrieten noch verlangen
Proeuen laten die mij last:
Maer bedrogen en verrast
Sal hij sijn bevel sien keeren,
En sijn' hand te hulp begeeren,
Die 't versegelende sal
Hechten aen sijn welgevall.

44[aant.]

Waer den omtreck van dien vingher
Sporen laet van sÿn geslinger
Werdt de mijne van 'tgewicht
Van de rekenschapp verlicht:
Niemand eische mij de reden
Van beuelen of gebeden
Die des vorsten hooft gebaert,
'Tmijne voor hem heeft bewaert,
Voor hem, op sijn welbehagen,
Oor of ooghe voorgedragen:
Soeckt ghij 'tgrondigste bescheijt?
Daer is borghe voor 'tbeleid;
Die 'tbeleidde sal 't beleggen
En 'tweerleggen wederseggen
En verdedighen 'tgeuall
Daer 't den oorbaer eischen sal,

45[aant.]

Ick voldoe bij deughd van doosen:
Graegh in 't laden, traegh in 'tloosen,
Dicht van duijghen, licht van draght,

* *Varianten:*
B479 onvoorsien
B501 sal beleggen
B504 oorboor, C. Oorbaer
B507 dicht (van draght)
Transliteratie:
498 Dubbele punt achter *voorgedragen* kan ook punt zijn. C punt.
500 De puntkomma achter *beleid* kan ook dubbele punt zijn. C dubbele punt.
Manuscr. aant.:
483 [-'*t*]*mij* De *t* lijkt zeer dik aangezet, maar dit is doorhaling. Vgl. de variant in B. C heeft geen *'t*.
485 [-*sy*] <*sien*> Vergissing, onmiddellijk hersteld.
489 [-~] =*den omtreck van dien vingher*= Het doorgehaalde is niet met behulp van B te ontcijferen, daar dit deze correctie in eerste fase reeds heeft.
498 [-~ *ooge*] =*Oor of ooghe*=

*

Voor de vreemdelingen nacht
Middagh voor des meesters ooghen;
Daer toe reck ick mijn vermoghen,
En voldoe mij, en voldoe
Eer en eed ten bodem toe.

46[aant.]

Soo bevracht, soo somtijds ledigh,
En van buijten euen vredigh,
'tZij dan ledigh of bevracht,
Noch verlegen om de vracht,
Noch verlegen met de Lading,
Tuschen 'twalgen en de gading
Sonder fronssen, sonder lach,
Sonder wenschen datmen 't sagh,
Sonder vreesen datmen 't mercke
Hoe ick ledigh gae oft wercke,
Hoe ick in den Acker sweet,
Hoe ick van geen ploegh en weet,
Noch ontstuijm, noch honds, noch harigh,
Maer gemoeijigh, maer eenparigh,
Maer eenparigh, Sterr', als ghij,
Met u, meer en minder blij,
Sal ick voor uw oogh verschijnen,
En mijn' sorghen doen verdwijnen
Tuschen straet en stoep en poort:
Daer sal een' voor een' vermoort
Tot den naesten uijtgang smachten,
Om mijn hooft weer op te wachten,
Met als 't onder zeil, op straet,
Wederom te zeewaerd gaet.

47[aant.]

Stilte soeck ick in mijn' Hauen,
Moed' van slingeren en slauen
Ouer 't Hollands - dieper holl:
Stilte kan ick, als een toll
Dien de kinderen begapen
En all draeijende doen slapen,

* *Varianten:*
B508 vremdelingen
C510 Daertoe
KI 526 gemoedigh [‘nettere’ vorm]
B533 wachten
B539 thollands dieper holl C
't Hollandsch dieper holl
Manuscr. aant.:
536 *zeewaer* [*t*+] <*d*>?
537 *soeck* =*ick*= *in*... Omissie.

*
Veinsen en genieten me',
Met de sinnen uijt der zee
Noch voll duijselings gebleuen,
Euen als de beenen leuen,
Beenen die van gaen vermoedt,
Tintelen van gistigh bloed.

48[aant.]

Loop ick ouer van geruchten,
Die ick melden met genuchten,
Die gij sonder afsien meught
Menghen onder ander vreughd,
'Ksall u 'swerelds meeste maren,
Binnens muers doen wedervaren,
Soomen door 't gelasen gat
'tLeuen van de dingen vatt
Die sich op het heetste daghen
Buijtelende binnen dragen.

49[aant.]

Buijtelende, Sterre; Merckt:
Dat's gelijck de Loghen werckt
Op de nieuw-geboren Waerheit,
Niewgeboren inde klaerheit
Van des middaghs hooghen dagh.
Diese soo ten teersten sagh,
Sou'se van geen vuijl verdencken:
Maer, wie kan soo schielick wencken
Als het neen voor ja verschijnt
Als het ja tot neen verdwijnt?

50[aant.]

Gaet geleerde werelds pennen,
Die dat buijtelende rennen
Van der dinghen ja en neen,
Dusend jaren achter een
Inde vlught bestaet te vatten,
En verkoopen nu voor schatten

* *Varianten:*
B553 swerels
C562 Nieuw-geboren
B563 (des) middach
B568 voor (neen)
Transliteratie:
555 *door 't* mogelijk *door't*. Vgl. de manuscr. aant.
Manuscr. aant.:
555 *door* <*'t*> [-*het:*] *gelasen gat*.
561 [*w*+] <*W*>*aerheit* Kernbegrip, contrasterend met Loghen 560.
568 *Als* [-*een*] <*het*> neen... Meteen hersteld, parallel aan *het ja* van 568.

*
Van een ongeschendde waer,
'Tgeen ten eersten, met een Maer,
Schier als met een mael, geboren,
'Tware wesen hadd verloren
Tuschen 'tkraem-bedd en de wiegh,
En geswachtelt in 'tbedriegh,
En gebakert in de Leugen
Noijt en heeft begost te deugen;
Staegh verergert is, en staegh
Is wat ijeder meest behaegh'.
Hoe moet nu de waerheit hincken,
Die soo jong begon te pincken!
Kaes verrott en werdt gemint:
Maer wat quaed verrott en wint?

51 aant.

V en salmen niet berichten
Dan met waren van gewicht, en
Maren van getoetste trouw:
Lijdt ghij dat het niew verouw

* *Varianten:*
B586 begost
B587/88

Wech verschimmeling wech oud
Buijten Kaes Ciuett en Goud

B589 salme
B590 gewichten
KI 591 Mearen (drukfout)
KII Maeren
B592 Lijdt maer dat
Transliteratie:
592 *verouw*, mogelijk met apostrof. Het kan echter ook een vlekje zijn, B, C geen apostrof.
Manuscr. aant.:
575 [-*Als een*] =*Van een*= Door één woordverandering bewerkte H. dat de syntactische herhaling (tweemaal pred. toev.: *voor schatten* = als schatten en *Als een ongeschendde waer*) opgeheven werd. De nabepaling *Van een ongeschendde waer* geeft aan waar de *schatten* uit bestaan.
582 [-*hadd*] =*heeft*= *Nadat* de waarheid meteen al zijn 'ware wesen' verloren had, *is* zij sedertdien nooit begonnen te deugen.
584 *behaegh*[-*t*] apostrof achter *h* toegevoegd. Conjunctief hier vereist in rijm op *staegh.*
586 [-*vroegh*] =*jong*= *begon... jong* betere woordkeus voor de gepersonifieerde *waerheit*!
587, 588

[-*Wegh verschimmeling wegh oud*]
[-*Buyten Kaes, Civett en Goudt.*]
=*Kaes verrott en werdt gemint:*=
=*Maer wat quaed verrott en wint*?=

In de tweede versie kwam duidelijker uit dat de waarheid *van meet af* bedorven is. Zij wordt er met het ouder worden niet beter op, integendeel. De tegenstelling is de kaas, in zichzelf reeds goed, die door verrotting nog beter wordt.

*

'Tal u langer niet berouwen
Dan de papp en doet in 'tkouwen,
Papp, die tuschen tong en tand
Maer den haestigen en brandt.

52[aant.]

In 'tgeheimst van mijn geweten,
Dat mijn' adren niet en weten,
Daer mijn hert aen mijn gemoed
Schaersche rekening af doet,
Dat mij van de hand betrouwt is
Daer mijn' rechter aen getrouwt is,
Mett' geen' ernstelooser trouw,
Sterre, dan ick u en houw,
In dat mergh van mijn onthouden
Sal ick u geen deel onthouden,
Noch ghij's eijschen in wat mij
Verre min als eighen zij.
Uw' bescheidenheit sal weeren
Mijn ontsegg, en uw begeeren
Op het ongemeen Gemeen;[+]
En mij 'tonbesoetelt Leen
Met den maeghdom levren laten
Aen de sinnen die 't besaten
Eer het mij te leene viel.
Lieuer dan mijn' sotte siel
Van die misdracht sou' beuallen
Van haer aensien te vermallen

[+]Res publica

* *Transliteratie:*
593 *'Tal* Verschrijving voor *'Tsal*, zoals B en C hebben.
Manuscr. aant.:
600 [-*Nauwlijck*] =*Schaersche*= Ik vermoed dat *nauwlijck* te dubbelzinnig was. Het kon niet alleen nauwelijks, ter nauwer nood, maar ook nauwgezet, nauwkeurig betekenen. Daarom het duidelijke *Schaersche*.
609, 610 *sal* [-*'t*?]*weeren*
[-*En uw*(?) *eighen*(?)] =*Mijn ontsegg*, [-*met*] *en*= *uw begeeren*
Misschien aldus (als de lezing van het doorgehaalde juist is): eerst wilde H. dan zeggen: uw verstand en uw eigen begeerte zullen *'t* = het voorgaande, het meedelen van staatsgeheimen weren, verhinderen. Vervolgens: Uw verstandigheid zal verhinderen (voorkomen) dat ik zou moeten weigeren u zulke zaken mee te delen, en ook dat gij dat wensen zoudt.
613 *Met* [-*te*(*n*?) <*den*> *maeghdom* Indien *ten* geschrapt is, vond A gepaster de aaneenschrijving met progressieve assimilatie op te heffen.
Mogelijk stond er *ter*. Dan werd het genus (mann., soms onz.) van *maeghdom* hersteld met opheffing van de aaneenschrijving.
617 [*Tot*+] <*Van*> Misschien door gedachte aan vervallen *tot*, maar *bevallen van* kreeg de overhand.

*
Om een niewtjen min of meer;
Sal uw' reden sich ter weer
Tegen mijn *beswijcken* spannen,
En uw' eighen lust vermannen,
En onthouden mij 'tberouw
Van om 'tjocks verraden trouw.

53[aant.]

Laets' haer aen die doornen schenden,
Die haer' sinnen spelen senden
In de wilde straetsche maer,
Bij gebreck van 't staetsche waer,
Die haer huijs, in plaets van lampen,
Voederen met sulcke dampen,
En de waerheid bij gevall
Sticken onder niet met all,
Laets' haer' slechte bedd-gemalen
Koesteren met sulck verhalen
Bij gebreck van noodlickheit
Ouer haev' en huijs-beleidt.

54[aant.]

Haev' en huijs-beleidt met eeren,
Vroom gewinn, verhaelbaer teeren
Besicheit van binnens deurs
Sal ons buijten soo veul keurs
Van uijtheemsch, van inheemsch praten
Luijds en leeghs niet soecken laten.

55[aant.]

Binnens deurs sal uw gelaet
'Tvoorslagh zijn van ons gepraet.
Staet het als uw'-minder stralen,

* *Varianten:*
KI 627 staetsche (drukfout)
KII straetsche
KI 628 straetsche (drukfout)
KII Straetsche
B629 Lampen
B,C630 Voederen niet onderstreept
B,C642 Luijs
Transliteratie:
621 *beswijcken* onderstreept. H. heeft geaarzeld, maar vond blijkbaar geen variant.
630 *voederen* onderstreept. Geen open variant. Vgl. 621.
Manuscr. aant.:
627 [-*Onder ~*] =*In de w*=<*ilde*> Niet te beoordelen.
629 [-*En*] =*Die*= Opruiming van nevenschikkend *en*, dat verslappend werkte. Vgl. 633. Ook 631 begon reeds met *En*.
633 [-*En*] =*Laets'*= Gewenste onderbreking van de aaneenrijging van bijv. bijzinnen bij *haer* 625, door hervatting van *Laets'* van 625.
645 [-*soo*] <*als*> Onmiddellijk herstelde vergissing: er volgde geen onderw. en persoonsvorm, zoals in 652, waar dus *soo* als voegw. kon fungeren.

*

Sterre, die den nacht in halen,
Staet het als een sterr in 't holl
Van een' wolck, die, vuijl en voll
Van gereede somer-plassen
Om den hoij-boer te verrassen,
't Lieue licht sijn tintel staeckt;
Staet het soo de sonn ontwaeckt,
Eer sij van haer nuchter' ooghen
All het nacht-goed hebb getoghen,
En noch in de slaep-muts steeckt
Die sij seluer maeckt en breeckt:

56[aant.]

'Ksalder mijn gesegh nae setten,
En beslaen mij in de wetten
Die de reden en 'tbescheidt
Heeft gestelt op uw beleidt.

57[aant.]

'Ksal mij ernstich doen verklaren
Van 'tonlustigh wedervaren,
Van het overkomen leed
Dat mijn' Sterre verComeett.
'Touerkomen leed sal mijn zijn,
'Ksal ten haluen vande pijn zijn
Met ick 't van de waerheid zij:
Met de wederhelft daer bij
Sal ick mijn geduld bevrachten,
En het uw met reden trachten,
Met die reden, Sterre, die,
Die ick altijd bij v sie,

* *Varianten:*
C649 Somer-plassen
B660 gevelt (op...)
Transliteratie:
649 *somer-plassen* Koppelteken zeer vaag; B, C beide koppelteken.
Manuscr. aant.:
649 [-*geraghe*] =*gereede*= Woordkeus: de zomerbuien belust om... of klaar om...? H. koos het laatste, als reëler.
*651 [-*Staet het soo de sonn ontwa*] Bij vergissing vs 652 overgeschreven. H. werkte van een klad.
660 *gestelt* =-*velt*= Een wet *vellen*, leek H. toch minder juist uitgedrukt.
667 *ick* <*'t*> *van de waerheid* [-*ben*] <*zij*:> Toevoeging van *'t* was noodzakelijk. Indien *ben* van zijn klad afkomstig is, leek de conjunctief = *zal zijn* beter. Mogelijk is het ook een blote vergissing.
669 *geduld* [-*t*].
671, 672 Deze vss eerst tussen haken, die geschrapt zijn. Bij nader inzien was deze bijw. bepaling toch geen intercalatie, maar uitbreidende herhaling van *met reden* 670, hervat in *Met die reden* 673.

*

Met die reden sien te lichten,
Euen als men pack van wicht, en
Swaricheit van ouer zee
Platte bod'men opde ree
Siet ontfangen uijt de ronde,
Door gemackelicken vonde,
Wel gewoghen, wel gestelt,
Sonder openbaer geweld.

58[aant.]

Maer beuind' ick 'tpack soo tilbaer,
Dat het, soo 't mijn' Sterres will waer,
Bij haer' eighen redens macht
Off vermijdt waer of verkracht:
'Ksal het leed een' leer ontleenen,
En bepreken 'thaestigh stenen
Met een minnelick verwijt:

59[aant.]

En verwijten u den tijd
Doe noch ghij noch ick en waren;
Doe het vaderland in 'tbaren
Vande vrijheid lagh en kreet:
Doemen sich de schand verweet
Van een onuerhoedsche suchten,
Van een' traen gevloeijt in 'tvluchten,
Van een suer gesicht in 't vier,
Aende pleij, in 'tsmooren schier.
Doemen, trots de beter' eewen,
Sagh in mans gekleedde Leewen
Vrouwen vond als heele mans,
En in allen weerspoed kans.

60[aant.]

Sulcker stammen zijn wij spruijten,
Sal ick seggen, en besluijten,
Sou soo welgeboren tack
Buijghen onder 'tminste pack?

61[aant.]

Staet mijn Sterre niet in 'thooghe,
Siet haer onbetimmert ooghe
Ouer heen de welvaerd niet,

* *Varianten:*
KI 687 nimmelijck (drukfout)
Manuscr. aant.:
674 *pack* [-*en*] =*van*= De nevenschikking *pack en wicht* = last en gewicht, tautologisch dus, zinvol verbeterd tot last van gewicht = zware last.
678 [-*Met*] =*Door*= Bedoeld: *dankzij een uitvinding* die veel gemak geeft, niet: *door middel van* die uitvinding = de scheepslier.
681 *beuind*[-*e*] Apostrof toegevoegd.

*
Watter wolcken van verdriet
Bijder kimme rijsen mochten?

62[aant.]

O, God suijuere de locht en
Weere 'tweer van ongenae,
Maer, om 'tongewiss Hier-nae,
Laet ons sucht en traen-sucht sparen
Tegen meer gewelds van baren
(Langhe legg' het wegh en wijd)
Datmen redelick bekrijt'.

63[aant.]

Staen uw' sterren, Sterr, als sterren
Die haer oogh in punten sperren
En betintelen schoon weer
Huijden eerst en merghen weer,
D'eerste locht van ongenucht en
Salmen in mijn oogh niet luchten:
Sondeloose vreughd om vreughd
Kind en moeder van de deughd
Sal ick wisselen en ruijlen:

64[aant.]

Uyt de wegh ontijdigh pruijlen,
'Tleuen is soo korten spann,[+]
'Tslapen steelt'er soo veel van,
Kleeding, reeding alle morgen,
Straetsche, Staedsche, steedsche sorgen,
Elck ontsnijdt het sulcken sné
Dat sij't van de vier op twee
Vande twee op een verenghen:
Maer 'tgenoeghen kan 't verlengen,
Tweemael is, die welgesint,
Allerzijds genoeghen vindt.

[+]Ps....

65[aant.]

Vinden sal ick 't sonder soecken,
Soo diep sien ick inde boecken,

* *Varianten:*
KI 716 bekrijt? [apostrof als vraagteken gezien, KII neemt dit over]
C735 wel gesint
Transliteratie:
727 Achter *spann* ws. punt, maar ook komma mogelijk. B komma, C punt.
730 Staedsche met maj. op grond van verschil met steedsche met veel kleinere s (van ander type) en van B en C met maj.
735 *welgesint* mogelijk ook *wel gesint*. B dubieus, C twee woorden.
738 *in de* mogelijk *inde*. B inde, C inde.
Manuscr. aant.:
729 *reedin* [*d*+] <*g*> Verschrijving.

*
In 'tgekoppelde bestier
Van der dinghen verr-van-hier.
Socht ick 't, 'twaer soo haest verloren
Als gevonden off geboren;
Vind ick 't, Sterr, off vindt het ghij,
Die niet Ick en zijt maer Wij,
'Tsal voor eens gevonden blijven,
En gemackelick beklijven
Als het entjen aenden tack,
Als aen een gesmolten lack.

66[aant.]

Sulcke sal de tweespraeck wesen,
Stilleswijgend', van ons wesen,
Sprekende, van beider mond,
Still of niet, van ijeders grond;
Still en sprekend' onder 'tmalen
Onser dagelickscher maelen,
Ouer suijcker, ouer wijn.
Sal 't de beste sauce zijn

67[aant.]

Dagelicksche mael-getijden
Onder uw gemenght verblijden
Sal 'tverblijden vanden smaeck
'Tslechtste zijn daer ick naer haeck.
'Khebb geen' Tong te deel gekregen
Die sich van gemeenen seghen
Fier en weelderigh ontstell:
Suer en bitter scheidt sij wel,
Sout en honich kan sij keuren;
Maer geheimeniss van geuren

* *Varianten:*
B747 Entjen
Manuscr. aant.:
741 [-*Most ick 't soecken*] =*Socht ick 't*= *'twaer* =*soo haest*= *verloren* Wij weten het vervolg van de oorspronkelijke versie niet; misschien:
Most ick 't soecken, 'twaer verloren
[Even haest als 't waer geboren?]
In elk geval wilde H. m.i. de tegenstelling *vinden, zoeken* zuiver maken, dus niet: *moeten zoeken* tegenover *vinden*.
744 *Die* [-*maer*] =*niet*= *Ick*... Ws. meteen verbeterde copiëerfout, veroorzaakt door volgend *maer*.
755, 756 In het hs in omgekeerde volgorde, door nummering met 2,1 hersteld. H. vergat de punt achter *wijn* te schrappen en er een toe te voegen achter *zijn*. Indien de omkering geen vergissing was, maar de legger deze vertoonde, zal de verbetering van de volgorde ingegeven zijn door de overweging dat zo voorkomen werd dat de lezer verkeerdelijk *Ouer suycker, ouer wijn* als nabepaling bij *sauce* op zou kunnen vatten. Vgl. commentaar.

*

Diemen maer de walgh en biedt
Is van haer bekreuning niet.
'Tgulsighe van 'toude Roomen
'Tviese van het niew sijn' droomen
Tuschen vrucht van zee en land
Schudd en schutt ick van den tand.

68[aant.]

Belght u niet gepluijmde Borgers,
Sorgeloose kost-versorghers,
Kleine speel-luij vande locht,
Dood en leuend soet gedrocht,
Onder dack en in de lommer
Noijt en was 't van mijn bekommer
Welck uw malschste jaer-getij,
Waer uw leckerst kerven zij:
Magh ick 't roemen sonder schamen
Noch van aensien noch bij namen
Houd ick uwer veel bekent:

[69][aant.]

Maer mijn' vreughd is sonder end:
Kennis dwingt geneught in palen,
Die en zijnder gheen' in 't dwalen,
Wat ick miss in mijn onthoudt
Vind ick altijd niew in 'tHout.

70[aant.]

'Tlecker scheel van hooft en waghen,
Visch gevoert en visch gedraghen,
Sluijs en Schevelingher vangh
Schick ick van gelijck verlang.

* *Manuscr. aant.:*
777 [*l*?+] <*O*>*nder dack* [-*of*] =*en*= *in de lommer*
De l(?)-inzet zal verschrijving zijn, misschien door het volgend *in* de lommer. Het verschil *of, en* is miniem, bij dit niet-exclusieve *of*. H. vond toch *en* duidelijker: zowel als hij thuis is, als wanneer hij buiten is.
778 [-*Was het noijt*] =*Noijt en was 't*= Grammaticale verandering: de verwaarlozing van de inversie na de voorbepaling (777) was 'indrukwekkender' dan de normale orde (inversie in de tweede, versie door sterk benadrukt *Noijt* voorop).
779 *mals* [*te*+] <*ch*> <*ste*> Om verwarring met *malst* = superlatief van *mal* te voorkomen; *malsch* met etymologische *sch* uit *sk*, komt ook als *mals* voor (MNW malsc 4069).
782 [-*van*] =*bij*= *namen* Variërend op voorgaand *van*.
785 [-*paelt*] =*dwingt*= *genught*... Eerst bedoeld: *paelt genught in palen*? Lijkt vreemd. WNT vermeldt wel een tr. *palen*, echter in de betekenis: een dijk van palen voorzien, met palen bezetten of versterken. H. verwierp het probeersel in elk geval.
788 [*h*+] <*H*>*out* Om de betekenis *bos* (in de marge van C *Bosch*) aan te geven, tegenover het 'gewone' hout.

*

71[aant.]

'Khebb mijn' onbehaerde kaecken
Verr en bij door alle smaecken
Tamelijck te weijck gehadt:
'Kweet hoe vorsten uijt haer' schatt,
Krijghs-bevelers in haer' tenten,
Heeren uijt haer' hooghe renten,
Heertjens uijt haer land-gewass,
Handel-drijuers uijt haer' Cass,
Borghers uijt haer koel verstoken
Maegh en tong en tand bekoken:

72[aant.]

Wederzijds van 't witt geberght
Dat der sterren steilte terght
Daer de Rhijn en Pò uijt hangen
Als twee tuijten bij de wangen,
Hebb ick suer en soet en vett,
Na des eenen wilde wett,
Na des andren viese kiesen
Sijn gedaente sien verliesen,
En in masker ouer mael
Wandelen soo menigh mael.

73[aant.]

'Khebb mijn' schotel sien bekruijsen
In de magere combuijsen,
In een' kaetsball vande zee,
Hier op reis en daer op ree:

74[aant.]

Maer ick vraegh allom mijn' waerden
Off ick oijt te deun vergaerden
Aende vriendschapp vanden Kock,
Om een aengenamer brock
Dan ick elders hadd verdouwen,

* *Varianten:*
B793 onbejaerde C onbehaerde
B809 anderen
Transliteratie:
810 de *l* van *verliesen* ws. vervormd uit k, verschrijving door het ervoven staande *k*iesen.
Manuscr. aant.:
793 Boven de onderstreepte *h* van *onbehaerde* de open variant *j*. B *onbejaerde*, C *onbehaerde*. H. koos tenslotte voor de eerste versie (beter bij *kaecken*).
798 [-*van*] =*uijt*= H. oordeelde tenslotte de herhaling *uijt* beter dan de eerst beproefde variatie *van*. Vgl. 796 *uijt*, 797 *in* (afwijkend), 798 *van*, daarna *uijt*, 799-801 telkens *uyt* (*uijt*).
802 [-~] =*en tand*=.
803 [-*steil*] =*witt*= Variërend met *steilte* 804.
818 [-*soo*] =*te*= *deun* Verscherping van vager *soo* tot *te* = over de schreef.

*
Off mij ijemand heeft sien schouwen
Tafels daer de deughd aen sat
Om 'tgeringhe datme'r at.

75[aant.]

Sterre stelt mij uijt uw' sorghen,
Suft niet ouer nu en morghen
Wat ghij mijn' verweenden tand
Bieden sult van zee of land.
Om niet veel gerechts te tellen,
Voedsel eisch ick uw bestellen,
Voedsel soo, dat Bors en Maegh
Onbeklaeghelick verdraegh;
Voedsel daer ghij sonder schroomen
Mij en ijemand op siet komen,
Yemand dien ons daghlix deel
Noch verhonger' noch verveel'.

76[aant.]

Will verbinteniss of reden
Datmen nu en dan de schreden
Van gebreck en van gebruijck
Met den beck en met den buijck
Met de vrienden overschrijde,
Sett soo lang gebreck ter zijde
En gebruijck ten naesten dagh;

77[aant.]

Gaet de wereld soo sij plagh
Vriendschapp will somwijl eens swemmen,
En veranderen van hemm, en
Spoelen all de vuijltjens uijt
Died'er veel van swijgen spruijt,
Veel van seggen, veel van vraghen,
Veel van onuerantwoordt klagen,
Veel van ongunst sonder grond,

* *Varianten:*
B845 Vriendschapp wil wel somtijds swemmen [verbetering door H. in B, niet in C aangebracht]
Transliteratie:
824 *datme'r* apostrof onduidelijk; B, C apostrof.
Manuscr. aant.:
831 *Voedsel* =*soo*= *dat* [-*noch*] *Bors* [-*noch*] =*en*= *Maegh*
Opehffing van de dubbele ontkenning in 831, 832.
835 [-*Mij en ije*] =*Ijemand*= *dien*... Verschrijving door perseveratie van vorige vs.
dag [*e*+] <*h*> ?*lix*.

*
Tuschen hert en oogh en mond
Die te lang van een gewennen
En den anderen ontkennen.

78[aant.]

Naeste bloed, laet vremden gaen,
Treckt sich sulcke smetten aen,
En daer groeijt ijet tuschen maghen
Dat gheen' redenen en draghen,
Daer af d'oorsaeck in de lucht,
Als een stall-licht, staet en vlucht.
Witste vriendschap, witste laken
Sietmen lichtst aen plecken raken,
En de plecken belghen meest
Daer noijt vuijl en is geweest.

79[aant.]

Maer die plecken, en dat vuijl, en
In een woord, de pleck van pruijlen
Kan verdwijnen in een glas
Off sij noijt geweest en was.

80[aant.]

Roomen heeftmen doen gevoelen
Watter uijt dat vrolick spoelen
Blancke vrundtlickheits ontstaet;
Dat een ongebonden staet
Van verschrickte Batauieren
Tegen 'tdier als seuen dieren[+]
En all 'touerberghs geweld
Sijn' eensinnicheit gestelt,
Hebb' gestelt met sulck bedijen

[+]Apoc. 13. 1. 17. 7.

* *Varianten:*
KI 855 vreemden
B870 Witte (onderstreept), interlineair Vaste
B872 Staet
Transliteratie:
871 Achter *ontstaet* kan ook dubbele punt staan. B, C dubbele punt.
Manuscr. aant.:
871 [-*Witte*] =-*Vaste*= =*Blancke*= Naar uit B, met *Vaste* boven onderstreept *Witte*, blijkt heeft H. als open variant overwogen *Vaste*. Tenslotte schrapte hij beide en koos *Blancke*, synoniem met witte, maar zonder de betekenis: vrolijke, die *witte* kon hebben. Hij wilde het begrip: zuiver uitdrukken. *Vaste* paste minder in de context van wegspoelen van vuil.
874 [-*felste dier van*] [*v*+] <*d*>*ieren* =*dier als seuen*> Was H. even in de war? In Openbaringen treden tweemaal vier dieren op: de eerste vier zijn die rondom de troon Gods, die dag en nacht God prijzen (Openb. 4). Zo'n dier paste hier niet. Maar in het beest van Openb. 13 met de zeven koppen, werd een profetie gezien van het romeinse wereldrijk. Vgl. de commentaar.
875 *gewel* [*t*+] <*d*>

*

Dat gemeene tirannij, en
Allom ingevoert gebied
Eerst op ons sijn' horen' stiet,
Stiet sijn horenen en deinsde
Op een langh en ongeveinsde
Wederzijds geverghde vré:
Twas een dichten dronck of twee,
Die het Hessen bloed verplichte,
En den steen in Holland stichte
Daer de Batauier op stond
Broe'r en vriend van 'tRoomsch verbond.

81[aant.]

Vrijheid, die wij noch beleuen,
Die ons noijt en *wilt* begeuen[+]
'Tliep oock op uw kindermael
Lustigh ouer kopp en schael;
En wat knoopt' uw' Peters handen?
Klare Rhijnsche wijngaerd banden.

[+]velis

82[aant.]

Noch en mist het Spagnen noijt,[+]
Daer de ketter bidt off poijt,
Daer de Geusen in haer vasten
Hongrich naer den Hemel tasten
Off een allgemeen gelagh
Teeren in den droeuen dagh,

[+]adhuc

83[aant.]

'Tgaet als daer de bleecke stralen
'tZiltigh natt de zee onthalen;

* *Varianten:*
B880 horen, KII hoornen
KII 881 Stiet sijn' hoornen, jae, en deinsde [de vorm *horenen* tenslotte als irregulair afgekeurd]
B885 Hessen (onderstreept), open variant erboven Edel
B886 Steen
B899 allegemeen
Transliteratie:
890 *wilt* onderstreept i.v.m. marge *velis*.
895 *Noch* onderstreept i.v.m. marge: *adhuc*.
Manuscr. aant.:
878 *ingevoer* [-*d*] <*t*>
885 [-*Hessisch*] =-*Edel*= =*Hessen*= Uit B blijkt dat *Hessisch* (onderstreept) als open variant had *Edel*. H. cdacht hierbij vermoedelijk aan de afkomst van Civilis uit het geslacht van Baeto (zie Tacitus: ‘regia ex stirpe’, Junius, Scriverius) en de eed niet alleen door de *catervae* (de stammen) afgelegd, maar ook door de *primores gentis* (opperhoofden, leiders) (Tacitus, Cluwerius, Grotius). Bij latere correctie verwierp H. beide en koos *Hessen*. Hij keerde terug tot de aanduiding van de volksstam der Hessen = Chatten, die onder Baeto naar Nederland trokken en die vereenzelvigd werden met de Batavieren. Vgl. de commentaar.

*
'tOpgesoghen komt wel weer
Maer de buijen brengen 't neer.

84[aant.]

Hevicheit, in 'tbits en 'tgoede,
Ouervloed van vollen moede
Volght het vochtighe gewagh
Van een vriendelick gelagh:
En den oorbaer eijscht die buijen,
Hier om 'tstillen, daer om 'truijen:
Veeltijds isser witt of wat
Voor een' saus van druijuen nat.

85[aant.]

Maer wij sullen ziel en Maghen
Vrijen van te dichte vlaghen,
Van gelaghen dagh op dagh;
Wied'er tegen will of magh,
Sterre, mij en sal 't niet lusten:
Vrolickheden sonder rusten
Werden onlust inden hoop:
En ick walghe voor den stoop,
En geperste druijuen schouw ick;
En de keurlixte verdouw ick
Als het over-zeesche Rha,[+]
Voor een dienstigh achterna
Tot verwinn van ouer-spijse.

[+]Rhabarber.

86[aant.]

Mocht ick, d'oude duijtsche wijse
Van bedorven natt in weit[+]
Stopte mijn' begeerlickheit.
En all 'tmeer als noodigh natten
Dat de metselrij doe vatten,
En van kruijmen maeck' ciment
Dat sich om de ribben prent,
Wenscht' ick aller weeghs t'ontbeeren.

[+]Tac. de Mor. Germ.

87[aant.]

Enden hebben haer begeeren,
En de swanen voelen dorst,

* *Varianten:*
B914 vande (dichte) KI (van) gedichte
B935 Swanen
Transliteratie:
910 *om 'truijen*, ook mogelijk *om 't ruijen*, zoals B, C.
914 achter *vlaghen* kan ook punt staan. B, C geen leesteken.
928 *begeerlickheit* in het hs afkortingsteken *ht* voor *heit*.
Manuscr. aant.:
935 [-*hebben*] =*voelen*= Variatie op *hebben* 934.

*
Beide sitten met de borst
Daer 't de drinckers haer benijen;
En de redeloose prijen
Kennen 'tredelick voll-op
Van haer' onbedwongen kropp:
Hoe is 'tmenschen toe te gheuen
In haer voetsel soo te leuen
Dat'er 't leuen in vergae,
Dat de voet niet meer en stae,
Dat de hand niet meer en voele,
Dat de tong niet meer als woele,
Woele, woel' een wild gewoel,
Sonder regel, roij en doel.

88[aant.]

Enden, kost ghij meer als queecken,
Swanen kost ghij soo veel spreken
Als men u gesangs toe leijt,
Wijse beesten, 'kwedd ghij seidt,
Beesten, meer dan wij die 'tseggen,
Komt ter scholen daer wij leggen,
In 't versadelick gemoed
Is de lust van ouervloed.

89[aant.]

Wij dan Swanen en wij Enden
Willen wel doen en wel enden,
Doen en enden in den tijd
Die de Reden heet off lijdt.

90[aant.]

Waerom souden wij die uren,
Die haer' vluchtighe geburen
Volgen met soo snellen schoot
Oftmens' uijt een vier-roer schoot,
Waerom souden wij die daghen
Die den anderen soo jaghen,
'Tleuen dat noijt Nu en is,
Voorwaert uijt soo ongewiss,
Ouer stuer alleen beseten
Door geriefflickheit van weten,
Waerom souden wij den Tijd
Diem' oock slapende verslijt,

* *Manuscr. aant.:*
943 dat [-t] <apostrof> er.
952 [-*Soete*] =*Wijse*= Zinvol in context!
958 [*Su*+] <Wi>*llen* Aanvang van *Sullen. Willen* beter, de intentie van de zwanen en eenden uitdrukkend.

*
Aen ons' backhuijsen vergapen,
En ons niet soo veel als rapen
Uijt het voeder en de Miss?

91[aant.]

'Tis ontallijck watter is
Om de dagh en auond-uren
Sonder na-wee uijt te duren,
Speckende allom leer en vrucht
Met onspannende genucht.

92[aant.]

D'eerste kan de stramme bochten
Van verseten knijên verlochten;
Wandeling van dusend treên
Weckt naernoens een slapend been,
En verdeelt den Room van velen[+]
In onendtelicker deelen,
Eer hij sich tot grouer sopp
Inde dunste nauwten propp',
Daer sich 'tvier voedt vande Tortsen
Auerechts herdoopt in Cortsen,
Corsten van soo taeijen sleet
In mijn adren, als ghij weet.

[+]Chijlum.

93[aant.]

Komt'er die met sich verlegen
Weerwerck soecken bijde wegen,
Weerwoord, segg ick, bij de buert,
Kouters, die de tijd ontsuert,
Klapsters die hem sich te Wagen
Als verbranden turf ontdragen;

94[aant.]

Laets' ons ten gehoore staen,
En min seggen als vestaen;
Lichtelick loopt luije reden
Op 'tbehael van sucht of zeden,
Van gedaente, van gemoed,

* *Varianten:*
B977 den dagh
B,C979 speckend
Manuscr. aant.:
981 [-*mach*?] =*kan*= De lezing *mach* is zeer waarschijnlijk. Als ze juist is, koos H. hier het scherpere *kan* voor: is in staat; *mach* kon ook andere betekenis hebben, zoals: mogelijk zijn (ons modaal *kunnen*, dat nog niet 17e-eeuws is. WNT geeft althans alleen vbb. van latere tijd (kunnen 553).
987 [*het*?+] <*hij*> Indien *het* eerste versie is, verwierp H. het als vage pronominale aanduiding, en verkoos hij *hij* dat terugslaat op *den Room* 985.
993 [-*Comp*] <*Kont'er*> Onmiddellijke verbetering tot de 'nettere' vorm *Komt* in plaats van *Comp*(*t*).
997 [*w*+] <*W*>*agen* Om prominentie te geven. Vgl. 12 ('eersterangsgegeven')

Van des naesten eer of bloed:

95[aant.]

Elck een will den spiegel swaeijen

*
En sijn eighen scheel ontdraeijen,
Elck een vraeght hem naer bescheed
Van een anders swackste leed.
Mog'lick die hem recht liet hangen
Speurden in sijn' eighen wanghen
Sulcken vuijl en sulcken scheef
Dat hij sich vergapen bleef,
En beval een ijeder 'tsijne.

96 aant.

Lieue Sterre, daer ick mijne,
Mijn' ontelbaer' feilen hebb
Tot een' af te spinnen webb,
Hoev ick in der buren hoecken
Geen gehaspelt werck te soecken:

97 aant.

Laet ons' ooghen inwaerts sien:
Die sich soo veel kan gebien
Sal de Deughd, de Rust, de Reden
Daghelix wat naerder treden,
En verachten 'tvuijl gebruijck
Van de fransche ledren huijck,+
Die der vrouwen lichte hielen
Lichter hollen doet op wielen,
Wielen die haer licht geklapp

+Carosse

* *Varianten:*
C1021 deughd
Transliteratie:
1011 *Sulcken* boven de *u* het bekende teken om vocalische *u* van consonantische te onderscheiden. H. doet dit in het algemeen niet, maar hij had hier geknoeid (zie manuscr. aant.) en plaatste voor de duidelijkheid hier het teken. Zo ook in 1030, 1033 *Lucht*.
1021 *Deughd* met maj. Het hier gebruikte type *d* kan ook min. zijn, maar is relatief groot, vergeleken met de voorafgaande *d* van *de*. De doorslag geeft de context: *de Rust, de Reden*.
Manuscr. aant.:
1011 *Sulcken* de *u* is aangezet, en voorzien van het teken erboven, dat *u* onderscheiden moet van *v*. Ik vermoed dat *u* vervormd is uit de *o* van begonnen *So*(*o*): *Soo een vuijl* enz. *Sulcken* 'liep' misschien beter.
1017 [-*geen*] =*der*= Overwogen is: iets als... *in geen buren hoecken* / *Nae*? (of: *Een*?) *gehaspelt werck te soecken*. De verbetering springt in het oog: hij hoeft *niet* 'gehaspeld werk' te zoeken in de hoeken van de buren. De ontkenning moest betrokken zijn op het hele predikaat, niet alleen op de bijw. bep. van plaats.
1027 [-*'tonnutt*?] =*haer licht*= *geklapp* Ik denk dat de wijziging verband houdt met het volgende vs, aanvangend met *Die*. Dit *Die* kon beter een antecedent hebben; possessief *haer* kon als zodanig optreden. Anders zou de constructie (met 1028-29 als meew. voorw.?) wel zeer gewrongen worden.

*
Die wel eer een' natte kapp.
Een' beslijckten schoen ontsagen
Lucht en droogh ter stede dragen,
Draghen daer 'tniet door en kost
Doe de Ioffer drauen most.

98[aant.]

Lucht en droogh was wel versonnen;
Wel hem die het eerst begonnen,
Eerst het reisend' rollebedd
Op sijn' Assen heeft gesett.

99[aant.]

Maer als wij het schockigh vlieten,
'Tschongelend' gevaer genieten,
Van het ouer-zeesch gesleep
In 'tbeleid van toom en sweep,
Sullen wij 't te stade brenghen,
Niet om 'tkorten, maer om 'tlenghen
Van des leuens nauwen tijd;

100[aant.]

Sterre, daer ghij met mij zijt,
Daer ons twee paar wielen draghen,
Sal de grootste sterre-waghen
Die om 't noorden rent, bij mijn'
Vroegh noch laet benijbaer zijn:

101[aant.]

In die stilte van twee menschen,
Vind ick 'tuijterst mijner wenschen,
Mijner tochten leste witt,
U, en eenicheits besitt.

102[aant.]

Daer in sullen wij de daghen
Die wij sien en die wij saghen,

* *Varianten:*
KI 1038 schoongelend (drukfout), KII Schoon gelend
B1046 sterre wagen
Manuscr. aant.:
1030 [*Di*+] <*Lu*>*cht Dicht* en *droog* waren vrijwel synoniem. H. verrijkte de nevenschikking door *Lucht* = op makkelijke manier. Dezelfde correctie in 1033.
1031 *niet* [-*gaen*] =*door en*= Metrisch kwam H. hier met *gaen* een lettergreep tekort. Hij had dit kunnen opheffen door *gaen en*, maar verkoos *niet door* (en kost). Dit was ook juister. Het gaat niet om ergens gaan, maar om door modder enz. heengaan (n.b.: het subj. is: *'t* = *haer licht geklapp*. Vgl. de commentaar).
1033 [-*was veel gewonnen*] =*was wel versonnen*= In de context: lof voor de uitvinder, paste de tweede versie beter.
1050 [-*van*] <*mijner*> Onmiddellijke verbetering. Vgl. 232.

*
Die wij lang of kort mischien
T'samen hebben t'ouersien,
Ouersien ten weder zijden,
En verstrammen soo het glijden,
En verlenghen soo het touw
Van der uren rapp getouw.
Die soo kan, kan drijmael leuen:
Maer wien is het soo gegeuen,
Dien ghij niet gegeuen zijt,
Hoochste gift van onsen tijd?

103 aant.

Van die wellust sonder vlecken
Sullen ons getuijghen strecken,
Welcke plaetsen? welcke niet?
Alle die den Haegh besiet.
Hier het vochte, daer het hooghe,
Hier het leeghe, daer het drooghe,
Nu ghij Rijsewijcker weij,
Nu ghij Wateringher kleij,
Nu ghij Naeldewijcker granen,
Nu ghij gaue boecken-banen,

104 aant.

Nu ghij eicken, edel blad,
Daer de plantster onder sat
Does' haer t'midden harer Jeughde

* *Varianten:*
B1061 driemael
C1071 meij KII weij
B,C1074 boecken banen
C1077 Daers' (haer...) KI Does' (haer...)
Transliteratie:
1063 De komma achter *zijt* dubieus. B, C komma.
1074 *boecken-banen*. Mogelijk los: *boecken banen* of *boeckenbanen*. H. verbeterde hier interlineair twee woorden tot: *gaue boecken* en gaf met een streepje aan dat dit *boecken* moest aansluiten bij *banen*. Het is niet uit te maken of hij hiermee een koppelteken heeft bedoeld, of zelfs aaneenschrijving. B boecken banen, C idem.
1080 *liever*, mogelijk ook *lieuer*.
Manuscr. aant.:
1071 *weij*[*-den*] Onbruikbaar in verband met het rijm op *kleij*.
1074 [*-doncker*? *groene*?] =*gaue boecken*= *banen*. Indien de eerste versie juist gelezen is, moet de reden van de correctie gezocht worden in de vaagheid van de aanduiding: donker groene banen. H. concretiseerde tot *boecken* banen (tegenover *eicken*, 1075)
1077 *leughde*[*-n*] Misschien omdat *leughden* (bedoeld als genit. enk. (zwakke vrl. genit., vgl. *eeren* 1222 en zie over deze genit. bij Vondel, *Vondel's Taal* par. 68) kon worden opgevat als mv. en dan jonge mensen kon betekenen.

*

Inde vierde trouw verheughde:

105 aant.

Hier ghij, memm op memm van sand,
Ghinder ghij, mijn liever strand,
Enghe, ruijme, soete, silte,
Ruchtighe, geruste stilte,
En ghij, endeloose plass
Van koel en gesmolten glas,
Alle sullen tuijghen wesen,
Tuijghen van 'tvolmaecktste wesen
Dat de miltste sterre kan
Gunnen, Sterre, Vrouw en Mann.

106 aant.

Lijdt ghij(en ghij sult het lijden,
Want de Reden aller zijden
Spoor en breidel van uw' sucht
Lijdt wel dat ick mijn' genucht
In de smalste riemen snipper)
Lijdt ghij dat ick, vracht en schipper,
Als der menschen Bestevaer
Met sijn' ribben noch te gaer,
Sonder been van sijn gebeente,
Heer alleen, alleen gemeente,
D'enckelst' eenicheidt geniet',
Diemen wreedelick verbiedt
Dien de sinnen niet en hollen
Dorr van hitte, niet en stollen
Dood van koude slijmicheit,
Maer in middelmaticheid

107[1] aant.

Tuschen 'tmall en 'tvroede dolen:
Dolen sal ick, en mijn' solen
Slepen door 't verborghen gras
Daer dat jaer geen sool en was,
Off gestegen op de lenden

* *Varianten:*
KI 1100 Diem' onvriendelick [*wreedelick* te sterk?]
Transliteratie:
1088 *Vrouw*. Het type v kan ook minuskel zijn, maar in *deze combinatie* is er m.i. geen twijfel aan majuskel.
1104 *middelmaticheit*[*t*+] <*d*>. Men lette op de willekeur in de verbetering van t in d bij woorden op -heid. Zie bijv. 1103 slijmicheit. Ook -*dt* komt voor.
Manuscr. aant.:
1078 *verheughde*[-*n*] Rijmend met gecorrigeerd *leughde*. Over het zwak pret. enk. op -*en* bij H. zie p. 55.

1 Het nummer behoort te staan voor vs 1106. De vergissing in C ook in de drukken.

*
Van een vriendelick, berend, en
Dertel, en gehoorsaem Ross,
Dat mij mijn' gedachten loss
In sijn' zedicheden late,
In sijn' vrolickheit ontlate,
Daerse sich te vast op een
Stremmen mochten en vertreên:
Sal ick mijne besicheden
Deelen in de soetste leden
Die mij lust, oft lust en vall
Tsamen, doen bevroeden sal:
Regel sal, geen regel, wesen:

108 aant.

Somtijds sal ick opwaerts lesen,
En verliesen mij in 'tvack
Van Gods tweede werck; in 'tdack+
Van sijn 'sanderdaeghs getimmer,
En door henen 'tblauw geschimmer
Datm' in soo veel schellen snijdt
Stijgen bouen allen tijd,
En besien in mijn besinnen
'Tonuijtsprekelicke Binnen,
Onbegrijpelick belendt
Met een Buijten sonder end.

+Gen. 1. 8.... 13.

109 aant.

Schielick sal mijn' aendacht vallen
Tot in 'tonderpunt van allen,
Tot in 'tonverdeelbaer ijet
Daer heen alle swaerte schiet,
Daer heen alle vlackten buijgen,
Door 'tonwederstaene suijgen,
Dat men avrechts, vallen, noemt:

110 aant.

Trapp ick door het klein gebloemt

* *Varianten:*
Kl 1130 'T onuijtsprekelick beginnen [zie commentaar]
Transliteratie:
1119 *oft*, mogelijk ook *off*.
1120 *Tsamen*, mogelijk *T'samen*. B, C geen apostrof.
Manuscr. aant.:
1129 [-*door*] =*be=sien in mijn* [*v*+] <*b*>*esinnen. Doorsién* te pretentieus voor het *besien* van de geheimenissen Gods (we hebben hier te maken met het werkw. *doorsíen*, niet *dóorsien* dat hier wel passen zou: met zijn ogen doorlopen, doorkijken WNT doorzien 3121) *versinnen*, dat hij vermoedelijk eerst schrijven wilde, kon ook betekenen: bedenken, uitdenken; daarom gecorrigeerd tot *besinnnen* (Vgl. Uiltl. Wdnb. i.v. verzinnen).

*

Dat ick tuschen gras en varen
Ongekoestert sie vergaren
Trots het konstighe geweld
Daermen't inden Tuijn me quelt:
Voel ick muggen, vind ick mieren,
Sie ick ongesiene sieren,
En all watmen meer veracht
Uijt des eens bekende macht
anders nu bekende deelen
Die sich ons gesicht ontstelen,
Maer geluckich zijn gesocht
En ter kennisse gebrocht,
Door 'tgeklapp van stomme glasen,
Allom sal ick mij uijt asen
Allom suijgen mijns gemoeds
Lessen, betering en toets.[+]

[+]Quid ni juvaret vagari inter tam late sparsa miracula? Sen. ep. 90.

111[aant.]

'Tschrale Meel dat wij vertreden,
Dat wij met de voeten kneden
Sal mijn insicht niet ontgaen:
'Tzijn gesteenten daer wij staen,
Sterre, 'tzijn doorluchte kluijten,
Dobbel waerdigh op te sluijten
Bij 'tbesweetste poppe-goed

* *Varianten:*
B1163 poppegoed
Transliteratie:
1149 *anders* met *a*. Na een moeilijk te ontcijferen correctie van de letter vóór deze *a*, die tenslotte werd geschrapt, bleef de minuskel *a* staan. H. vergat deze in majuskel te veranderen.
Manuscr. aant.:
1145 [-*Sie*] =*Voel*= Zinvolle variatie. Vgl. *vind* 1145, *Sie* 1146.
1148, 1149 Het doorgehaalde is bijna niet te lezen. Ik vermoed dat de eerste versie luidde:

'Teen sijn onbekende macht
'Tander sijn bekende deelen

Deze vss zouden dan dus als aanloop optreden bij 1154 *Allom sal ick mij uijt asen* enz. Maar correcter leek de aanloop *met voorz.* te hanteren en deze te hervatten in *Allom...uijt*. Vandaar de correctie: *Uyt des eens bekende macht* / *anders nu bekende deelen*. Hierin verdween het *on*bekende. H. 'aast zich' immers uit het gekende, het vanouds gekende en het nu pas gekende. Ook *D'anders* en *'Sanders* is, als ik goed zie, geprobeerd. Vgl. de commentaar.
1151 *geluck*[-*elick*] =*ich zijn*= *gesocht* De met 1150 gecoördineerde bijv. bijzin miste een presoonsvorm. Deze werd aangebracht door toevoeging van *zijn*, die inkorting van *geluckelick* tot *geluckich* noodzakelijk maakte.
1163 [-*Tegh*] <*Bij*>... *Bij* drukte het begrip: vergeleken bij beter uit dan *Tegh*(*en* (*s*?)).

*
Van der menschen mall gewroet.

112[aant.]

Maer men kan se nau beooghen:

113[aant.]

Wel toch, ooghen, siet om hoogh, en
Twijnt de draeijen van uw' kracht
Door de floerssen van den nacht,
Door de soo gevoeghde Ringhen
Dat sij van genoeghen singhen,
'Tschijnt de sonne blaeckt op 'tstrand,
'Tkrielter van Crijstallen sand,
Sand van vijer, en elck een' sterre:

114[aant.]

Maer men ooghtse van soo verre
Dat de schoonste (wie seidt neen,
Wie heeft op de sonn gere'en
Om de schoonste t'onderscheijen?)
Dat de snelste van de reijen
Van soo verr' om leegh mischien
Voor de flauwste werdt gesien.
Moetse dan de flauwste wesen?

115[aant.]

Hanght het schoone schrift aen 'tlesen,
'Tsoete singhen aen mijn oor
Die het licht voor onsoet hoor,
Daer mij 'tonsoet staet te wijten?

116[aant.]

* *Varianten:*
Kl 1167 draeden
Transliteratie:
1164 *gewroet* mogelijk *gewroed*. Zie manuscr. aant.
1173 Achter *sterre* mogelijk puntkomma. B, C dubbele punt.
1187 De komma achter *gunt* is onduidelijk. Kan ook punt zijn. B, C punt.
Manuscr. aant.:
1164 *gewroe*[d+]<t> of [*t*+]<d>. Op grond van B en C met gewroet acht ik de eerste verandering waarschijnlijker.
1178 [-*schoonste*] =*snelste*= Variatie (zie 1175, 1177).
1157-1208 Deze vss zijn tijdens het overschrijven van het klad ingelast op de nog onbeschreven rechterkolom van het blad, derhalve voor H. hier aan toe was. Daar B deze toevoeging heeft, behoort ze tot de oudere fase van correctie. 1209-1212, niet in B, is een latere toevoeging.
Na 1188 zijn twee vss vrijwel onleesbaar geschrapt. Mogelijk stond er:

Wij onternen tot de nieren
Wormen(?), *muggen, stieren*(?) *sieren*(?)

Vond H. de regels tenslotte te smakeloos? (Boven *wormen*(?) interlineair *maeijen*(?) geschrapt.)

Maer nu dancken wij den tijdt, en
Die den tijd de gaue gunt,
Wij verdeelen tot een punt;

Constantijn Huygens, *Dagh-werck*

*
Wij ontkennen groott' en kleinte
Die de dolende gemeinte
'Tschepsel bij der oogh toe dicht;

117[aant.]

Wij gevoelen, bij 'tgesicht;
Wij doorwandelen de gronden
Van een' wereld, niew gevonden
Voor een vijfde vierendeel.

118[aant.]

Weinigh heeten wij soo veel,
Dat wij 't, meeste weinigh heeten.

119[aant.]

Stede-poorten zijn maer spleten,
Spleten, poorten sonder maet;

120[aant.]

Dusend mijlen in een' graed,

121[aant.]

En waer sullen wij belenden?
Alle maet is sonder enden,
Alle minder, bij versinn,
Deelbaer in een eewigh min,
En het minste gaet in deelen:
Sterre, 'tmagh u wel vervelen,
Maer 'tvervoert mij bouen maen,
Bouen sonn en hooger aen.

122[aant.]

Voel ick mij te hoogh ontvoeren
En mijn aendacht soo ontroeren

* *Varianten:*
1209-1212 ontbreken in B. Ik nummer weer door.
Transliteratie:
1213 De komma achter *spreken* onduidelijk. B heeft niets, C komma.
Manuscr. aant.:
1191 *toe* [-*meef*] =*dicht*=; *meet* te exact, toe *dicht* beter = ten onrechte, op losse grond toeschrijft.
1193 *doorwandelen* =-*kruijpen all*(?)= *de gronden*; *doorwandelen* beter passend bij het objekt *de gronden van een wereld* enz. dan *doorkruijpen* (dat weer beter het nauwkeurig bezien van de wereld van het kleine aangaf).
1196 [-*noemen*] =*heeten*= Vgl. 1197.
1197 [-*noemen*] =*heeten*=; *noemen* staat hier in rijmpositie, zodat ook 1198 oorspronkelijk anders moet zijn geëindigd, tenzij er hier sprake is van een copiëerfout ad sensum.
1207 [-*hef*] <*'t*> *vervoert* Vergissing: *'t*, metrisch noodzakelijk, werd tussen-, gevoegd.
1213 [-*sal*] =*gae*= Passende variatie op het veel gebruikte *sal* (zie 1219, 1221 1225) dit inchoatief *gae*.

Dat 'tvermaecken mij vermoe'
'Ksack wat leeger naer mij toe.

123[aant.]

Met den Hemel gae ick spreken,

*
Met der wolcken winter-deken,
Met den Bruijghom in de lucht;+
All haer heilighe gerucht
Dat sich, ongehoort, ter ooren+
Aller volckeren doet hooren
Sal ick gierigh gade slaen;
Uijt des eenen daghs vermaen+
Tot den andren, sal ick leeren
'tWaerdigh melden sijner eeren
Die den weteloosen wett
Aen de trouwe sijner wett.+

+Ps. 19. 6.

+4. 5.

+1. 2.

+8.

124[aant.]

Wed'rom sal ick mij ontsincken
Uijt het aller hoogste blincken,
Tot in 'tmidden van de locht,
En daer 'tvrolicke gedrocht,
Burgherij van hoogen stamme
Nu sijn gaue, nu sijn stramme,
Nu sijn scherpe, nu sijn holl,
Nu sijn enckel, nu sijn voll,
Nu sijn' allerleij geluijten
Hem ten dancke hooren fluijten
Die het veer en voedsel geeft.

125[aant.]

(Is 'tgedrocht wel soo beleeft
Dat hij 'tvoedsel, en de veeren,
En de reden, en 'tbeheeren
Aller veer en voedsel gaf?)

* *Varianten:*
B1214 onder winter een fijn streepje
B1220 daeghs
Transliteratie:
1214 *der* onduidelijke *r*. B en C der, in B is deze toegevoegd!
Manuscr. aant.:
1214 *de* [+*r*] *wolcken* [-~] =*winter-deken*=.
1217 [-*wel verstaen*] =*ongehoort*= Treffende correctie: het gerucht van Gods schepping wordt duidelijk gehoord, maar is zonder geluid (paradox *ongehoort*: *doet hooren*).
1218 [-*laet*] =*doet*= *doet* was als causaal hulpwerkw. duidelijker dan *laet; zich laten horen* heeft andere betekenis, die hier niet te gebruiken was.
1222 [-~] ='*tWaerdigh melden sijner eeren*=.
1224 [-*waerheid*] =*trouwe*= Betere woordkeus: de mens die God niet kent wordt getroffen door de *trouw* = de betrouwbaarheid van Zijn wetten. Vgl. de commentaar: *trouwe* sluit aan bij Ps. 19:8.
1231 [*v*+] =*h*=*oll* Vergissing bij afschrijven. Vgl. 1232 *voll*.
1236 [-*het*] <*'t*> *gedrocht* Vergissing. Metrisch *'t* noodzaeklijk.

*

126 aant.

Een' verdieping leegher af
Vind ick d'onderste gebueren,
Die haer kleeding noijt verduren,
Noijt en wisselen van bont
Daermens' eens gedeckt in vond.
Leer ick niets van haer bedrijuen?
Hondert lessen die beklijuen:
Vré, genoeghen, stilte, rust,
Weelde, maer bepaelden lust,
On-sorgh tegen flus of merghen,
Korten haet op langhe terghen,
Wensch noch vrees, d'onnutte pijn,
Daer wij *kostlick mall* me zijn.

127 aant.

Isser meer? meer sonder palen:
Oh! den oogst is dick te halen,
Maer de werck-mann staet'er dunn:+
Hoe veel dien ick 'tniet en gunn
Treedt'er langs die rijcke paden
Off sij door de doornen traden,
In bekommering van veer
Om gewinn, om wraeck, om eer.
Om gewinn ten overvloede;
Ouer wraeck van wrevelmoede;
Ouer eer van ouer-eer,
'Tjoocksel van gestadigh meer,
Zeilen, meer dan 'tschip kan voeren.

+Math.

128 aant.

Theilighe legt voor de boeren,
En men trapt'er ouer heen.
Maer ick raep wat voor ons tween,
Sterr', en altijd sal ick weeren
Met de le'ghe hand te keeren
Uijt Gods acker; altijd wat
Gad'ren dat ick niet en hadd.

129 aant.

En gedoogen 't leghe vrinden,
Die mij op den dool-wegh vinden,
En ontslaen sij mijn ontmoet
Met een' wenck en met een' groet,
(Die sich bijder nacht vervaren
Tuschen trouweloose baren

* *Varianten:*
KI 1240 laeger
B,C 1252 kost'lijck mall niet onderstreept
KI 1273 vrienden

*

Aen een klippe voelt om hoogh,
Die een gloeijend exteroogh
Teghens keij of kanten stoot, en
Staet soo bitter niet verschoten,
Als een eenigh man beknelt
Van een' aenspraeck die hem quelt)
Doogen 'tvrinden uijt medooghen,
Die mij neffens mij beooghen
En niet neffens mij als mij,
Dat ick, aller aenstoot vrij,
Mijn' gegaerde bloemen stelen
Tot een tuijltjen magh verheelen,

130 aant.

'Tgaren sal, grof onder fijn,
Van mijn eighen twijning zijn,
Garen van gevlochten woorden,
Die u, Sterr, wel eer bekoorden,
En bevielen mij om u,
Vlechten, hoe? als dese nu.
Sulcke reepen sal ick leggen
Om mijn binnensmondsche seggen,
Om den bessem sonder band
Van mijn weijende verstand.

131 aant.

'Kwill wel lijden dat sij dencken
Die mij lacchende bewencken,
Siet, men merckt het aen 'tgesicht,
Off hij mijmert, of hij dicht.+
Laet mij mijmeren en dichten;
Mog'lick wat ghij van gewicht en
Onuerdoemder stoffe vindt

+Aut insanit homo etc.

* *Varianten:*
C1289 bloemen-stelen
B1299 borstel
Manuscr. aant.:
1282 [-*Siet*] =*Staet*= Woordkeus: het gaat niet om het eruitzien van de benarde en de door hevige pijn getroffene, maar om hun *toestand*, vergeleken met de 'bekneld'heid van de aangesproken eenzame wandelaar.
1285 [-*die*] <*uijt*> Zal (onmiddellijk herstelde) verschrijving zijn onder invloed van volgend vs, openend met *Die*.
1291 *grof*[-*f*] Onder overweging van de verbogen vorm *grove* zag H. af van gelijkvormigheidsspelling *groff* (vgl. bijv. 1231 ho*ll*).
1292 *twijn*[-*sel*]=*ing*= Niet het produkt, maar de handeling van het twijnen, de *twijning*.
1296 [-*Woorden*,] =*Vlechten*,= Niet *woorden als dese nu*, maar die woorden *vlechten als dese nu*.
1299 [-*borstel*] =*bessem*= Bij het binden met reepen (= touwen, banden, riemen) paste *bessem* beter dan *borstel*.

*

Inde munt van mijn bewint.
Mog'lick of de nijd sal lijden
Dat sich verr van dese tijden
(Men beleeft die gunsten niet)
IJemand half genoeght geliet,
Half gedwongen vond te seggen,
Waer magh nu die dichter leggen,
Die soo noo 'tvertreden pad
Van 'tgemeen gerijm betrad,
Die soo walghde vande woorden[+]
Diemen maer in 'toor en hoorden,
Van het flauw en lauw geluijd
Van een' all te gladden fluijt.

[+]ubi acer spiritus ac vis
Nec verbis nec rebus
inest, nisi quod pede certo
differt sermoni sermo
merus.
Hor. 1. Serm. 4.

132[aant.]

Sterr', onschuldight mijn vermeten,
'Kben onsoenelick gebeten
Tegen 'tlamme, laffe lijm
Vanden dagelixen Rijm,
En bestae het leed te wreken.

133[aant.]

Rijmen is wat meer dan spreken,
Spreken min dan seggen, vrij,
Dichten staet voor alle drij.
Maer daer meenter 'twitt te raken,
En sij seggen oft sij spraken,
En haer dichten is Geseidt.

134[aant.]

Hoofden verre van bescheid,
'Toude woord kan 'twederleggen,

* *Varianten:*
KI 1329 (meent'er) witt [drukfout]
B1331 geseidt
Transliteratie:
1323 De komma achter interlineair *lamme* zeer onduidelijk, doordat hij terecht is gekomen in de ophaal van de eronder staande *h* van *machteloos*. B, C geen komma.
Manuscr. aant.:
[-*'tmachteloos gelijm*] =*'tlamme, laffe lijm*= Versterking van de uitdrukking door expressief, allitererend *lamme, laffe*.
1327 [-*vrij*?] <*vrij*> Onmiddellijk herstelde verschrijving (in de zin van onduidelijk geschreven *vrij*(?)).
1329 *meenter t* en *r* aangezet, verduidelijkt.

'Tisser niet te doen met seggen.[+]
Keur van woorden, pitt van sinn,
Drijmael dobbel binnen in

[+]Non satis est puris versum perscribere verbis. Hor. 1. Serm. 4. Neque enim concludere versum dixeris esse satis, neque si quis scribat uti rios sermoni propiora putet hunc esse Poetam. ibid.

*

Wat of schael of schell belouen,
Heldre tael en onbestouen,
Spraeck van huijden, toon van straet,
Mannen meening, vrouwen praet,
Klare letter, duijster dencken,
Min dan herssenen kan krencken,
Meer dan herssenen ontoom',
'Trijm voor wind, 'tgerijmd' in stroom,
Sulcke zijn haer' eigenschappen
Die ick soecke t'onderstappen;
Soecke, Sterre, maer van wijds.
U ontstappen sij van bijds,
Ghij doortasts', als fijne webben
Diemen in 'tgevoel moet hebben;
Ghij doorsmaecktse, ghij bevroedt
Wat het sout in 'tsuijcker doet.
Gulde middelmaet van koken![+]
Honich in Asijn gebroken,
En dat, hoe? dat snelle scherp?
Neen, dat ampere, dat serp.

[+]Vir bonus et prudens versus reprehendet inertes,
Culpabit duros. Hor. de Art. Poet.
Nec satis est pulchra esse poemata, dulcia sunto, ibid.

136[aant.]

Ghij gevoelt de dichte feilen
Daers' haer' streken in verzeilen
Dien geen Reden maer geweld
In 'tgerucht van dichten stelt.
Tweederhande die wij weten
Op den anderen gebeten

* *Varianten:*
B,C1349 door tasts'
C1356 Ampere
Manuscr. aant.:
1337 [-*Van*(?) *wat*] =*Wat of*= Indien *Van* juiste lezing is van het eerste doorgehaalde woord, heeft H. waarschijnlijk de constructie met voorzetsel onnodig en omslachtig geacht: dubbel datgene..., niet dubbel *van* datgene.. Mogelijk stond er ook *Voor*. Maar dit was hier onjuist in de zin van: in plaats van.
1349 *door*[-*ooghtse*] =*tastse*= Betere woordkeus: de fijne weefsels worden *doortast*. Vgl. het volgende vs!
1351 *door* [-*ooghtse*] =*smaecktse*= Woordkeus aansluitend bij volgende vs!
1361 *Tweederhande* de *d* aangezet, misschien vervormd uit de derde *e* van bedoeld *tweeerhande*. Waarom H. dan de voorkeur gaf aan *tweederhande* is mij niet duidelijk. Vgl. WNT drieërhande 3315, in de citaten wisselend met driederhande (analogisch naar vierderhande, vierderlei?). In de proza-aant. 135 opnieuw *tweederhands*.

*
Tergen meest uw taeij geduld
Beide gaen van schuld in schuld:+

+In vitium ducit culpae fuga. Hor.
Stulti dum vitant vitia etc.

137 aant.

Dese stelt sijn hooghe luijster
In het swartste van den duijster,
Cÿfert all dat leesbaer was,
Ofmen't in een' doolhof las,
Schuijlt sich in vuijl warre-garen,
Soeckt, en schroomt sich t'openbaren+
Deckt sijn' kernen met een schell,
Die den hardsten tand ontstell',

+cum legi vellet quae scriberet intelligi noluit quae legerentur.

138 aant.

Wie gelust sich t'ouer-bijten,
Wie soekt pitten door dat splijten
Diemen duchten magh en moet
Of sij bitter zijn of soet?

139 aant.

'Keisch een smaeckelick vermaken,
En versuftmen mij met kraken?
'Kgae te gast op Tong en Most;
Moet ick wercken voorden kost?

140 aant.

D'ander opden kamm geschoren
Staet gelijck hij werdt geboren,
Sonder krull en sonder kleet;
'Kweet ten eersten wat hij weet,
'Kvoel hem nerghens in mijn' tanden,
Die mij nood' op melck in manden

* *Varianten:*
B1380 wercken voor onderstreept C sweeten om
KI 1382 werd' (drukfout)
KII 1385 woel (drukfout)
Transliteratie:
1363 *geduld* of *gedult. d* waarschijnlijker. Vgl. manuscr. aant.
1368 *Ofmen't* Mogelijk ook *'t* los. B dubieus, C los.
1372 *ontstell'* De apostrof dubieus, zeer klein, onduidelijk. B apostrof, C geen.
Manuscr. aant.:
1363 *gedul*[*t*+]<*d*> of]*d*+]<*t*> Vermoedelijk het eerste.
1380 Boven *wercken voor* =*sweeten om*= Open variant, krachtiger uitdrukking. Deze werd in C gekozen. B heeft de open variant, evenals A, interlineair met onderstreping van de eerste versie. Deze ontbreekt in A.
1384 [-*terstond all*] =*ten eersten*= Misschien omdat *all* = alles tegen de trochaeische maat in, accent zou krijgen.
1386 [-*noyd*] =*nood'*= Verwerping van de populaire vorm?

Sond mij niet soo onversaedt
Van sijn' tafel op sijn' straet:
Wie magh olij in lauw water?

141 aant.

Lang-verslagen-wijn-verlater,

*

'Kmiss all waer ick hier om kom,
En noch will mijn' maegh rondom.
Wat een vriendelick vermaken
Daer de feest beghint van braken!
Foeij van all 'tgeladde mall,
Vett en soet ontsteeckt mijn gall.

142[aant.]

Sterr', hoe nauw is 't hier te passen,
En hoe sult ghij mij verrassen,
Die mijn' onmacht in een' wett
Van soo kiesen keur besett!

143[aant.]

Maer ick wett; en laetse snijden[+]
Die mijn' wetten willen lijden;
Kreupels wijsen wel een' tré
Die noijt kreupel naer en dé,
Schorre kelen *leeren* singen:[+]
En u goedheid sal u dwinghen
Waer mijn eigen ongevall
In mijn eigen boete vall'.

[+]utor vice cotis

[+]docent

144[aant.]

Sal ick d'eerste Meester wesen
Die sich lam en ongenesen
Voor den siecken hebb' verthoont?
Die ter hooger heide woont
Kan ter zee den stierman stieren;
Ia de stomme staende vieren
Rechten hem sijn' loop van strand:

145[aant.]

Neemt mij voor een' houte hand
Die den reiser op een' kruijs wegh
T'kortste toepad naer sijn huijs segh.
Neemt mijn' feilen voor een wrack

* *Transliteratie:*
1395 De komma achter *mall* bijna onzichtbaar door contact met de eerste *l* van het eronder staande *gall*. B heeft dan ook niets, C heeft puntkomma (is in het algemeen in zijn interpunctie uitgebreider, nauwkeuriger, geacheveerder dan A).
1405 *leeren* onderstreept, vanwege de marginale aant. erbij (*docent*).
Manuscr. aant.:
1395 *Foeij* [-*voor eens en eens voor*] =*van all 't geladde*= <*m*> *all*
Achter *Foeij* is bovendien een leesteken (misschien uitroepteken) geschrapt. De oorspronkelijke versie is vrij duidelijk leesbaar. Vond H. ze wat stereotyp en onbenullig? De verbetering dunkt mij zinvol. De *a* van *mall* is interlineair nog eens bovengeplaatst, omdat de oorspronkelijke *a* door de een of andere oorzaak vlekkerig was geworden.
1400 *keur* [-~].
1406 [-*Maer*] =*En*= Er was geen tegenstelling met het vorige, maar iets wat er nog bijkwam.

*
Dat een ander mijd' op 'tvlack;
Feilen is oock onderwijsen,
En noch is hij wat te prijsen
Die sich als een' le'ghe tonn
Voor een baeck ten besten gonn'.

146[aant.]

Maer wat aerde sal mij draghen
Brengh ick thuijs dat u behaegh, en
U in oogh en oor gevall?
Lieue leser, een voor all';
All' om een' kond ick verachten
Maer sij hebben 't niet te wachten;
All' om eene sullen mijn,
Alle mijns gesinden zijn.
'Khoud' mij alle proef te bouen
In uw lijden; in uw Louen
Alle proeuers: en wat meer?

147[aant.]

'Kmagh wel swellen op een' eer
Die ick mij niet toe en mete,
En maer Polla danck en wete;
Daer haer' vijlen over gaen
Sal ick tegen 'troesten staen,
Tegen 'tspijten, tegen 'tnijden,
Tegn 't suer van alle tijden,
En men sal mij sien naer mij,
Daer Ghij Ick werdt, en ick Wij.

148[aant.]

MAER der sterren welgevallen

* *Varianten:*
B1444 wij
Transliteratie:
1444 *Wij*, op grond van grootte en context (*Ghij, Ick*), B min., C maj.
Manuscr. aant.:
1423 [-*voor*] =*als*= Variatie. Zie *Voor een boeck* (1424).
1427 [-*ter haluer deel*?] =*in oogh en oor*= Als ik het doorgehaalde goed lees, dunkt mij de reden van de schrapping, dat het bescheiden ‘half en half’ hier niet op zijn plaats was. H. had reeds aangenomen dat zijn gedicht haar zou behagen (1426). Vgl. ook de onbeperkte vreugdeuiting in 1425!

*
Magh mij ongestadigh vallen
Meer dan ghij, mijn' even sterr,
Mog'lick of sich 'tweer verwerr,
Mog'lick mij uijt Boss en weijen
Kom' te suchten of te schreijen,
Ander' weijen, ander Boss
Kan ick rijden sonder Ross.

149 aant.

'Kweet een Boss van witte blad'ren,
Voll van ad'ren, swerte ad'ren,
Ad'ren voll van 'tbeste bloed
Daer sich hert en Hoofd af voed'.
'Kweet een boss uijt alle winden:
Ouer Eicken, ouer Linden:
O mijn beste wandel-pad,

* *Varianten:*
B1447 Open varianten *ongestadigh* boven onderstreept *min genadigh; Meer dan* 't boven onderstreept *dan het*
Transliteratie:
1447 *even*, ook mogelijk *euen*.
1450 De komma achter *schreijen* kan ook punt zijn. B puntkomma, C punt.
Manuscr. aant.:
1446/7 *Magh mij* [-*min genadigh*] =*ongestadigh*= vallen
[-*Dan het uw*] =*Meer dan* [*'t*+] <*g*>*hij*= *mijn even sterr*.
min genadigh, Dan het onderstreept. Daarboven de open varianten. Zo nog in B.H. deed dus zijn keuze op een later tijdstip dan van het copiëren van B.H. verbeterde zijn woordkeus.
Welgevallen kan niet *ongenadig* zijn wel *ongestadig*. Deze verandering bracht die in 1447 met zich mee. Zo komen de in hun welgevallen ongestadige sterren te staan tegenover zijn even sterr. Bij de keuze van de open variant bracht H. nog een wijziging aan: *'t* werd vervormd tot *g*(*hij*) en *uw* geschrapt. Niet het welgevallen van zijn *even sterr* moest minder ongestadig vallen dan het welgevallen der sterren, maar zijn *even sterr* zelf, die door *even* te zijn eigenlijk geen ongestadigheid kent.
Derhalve:

1
Magh mij min genadigh vallen
Dan het uw, mijn' even sterr;

2
(open variant) *Magh mij ongestadigh vallen*
Meer dan 't uw, mijn even sterr;

3
Magh mij ongestadigh vallen
Meer dan ghij, mijn even sterr;

1459 [-*liefste*] =*beste*= H. verkoos het noemen van de superieure kwaliteit van dit wandelpad (zijn boeken!) boven de subjectieve aanduiding *liefste*.
1459/60 In beide vss is *O* onderstreept en is daarboven als open variant *V* geplaatst. B neemt dit over; C heeft alleen *O*, de open variant is vlekkerig weggewerkt. H. heeft geaarzeld tussen de bijstelling *V* bij het voorgaande *een Boss* enz. (nl. U enz.) en de uitroepende zin *O* enz. Het laatste veel levendiger, enthousiast.

*
O mijn Boss van Boecken-blad!

150 aant.

Sterre, ben ick t'huijs te soecken
Soeckt mij inde Boeck-weij-hoecken:
Magh ick weijen, dat's de weij
Daer ick liefst van allen weij.

151 aant.

Maer en laeter mij niet soecken:
Ben ick uijt, dat's in mijn' Boecken,
En 'ten is geen valsch beduijd,
Daer in, ben ick allom uijt.

152 aant.

Heet ick thuijs; laet Boden sweeren,
Menichte van groote Heeren
Staen hem om en om ter tael.
Heeren all? jae t'eenemael;
Heeren die gheen' Heer en kennen,
Heeren die sich niet en wennen
Heeren flauwer aen te gaen
Dan den armen op de baen:
Heeren, onuerzaegde helden,
Die het lief en t'leede melden
Sonder blick en sonder blos
Inde steden als in'tboss.

153 aant.

Sij getuijgen dat sij weten
Die 't mij soo ter deur uijt heeten
'Tall te droeuigen ontrust
Van mijn' steelsgewijsen lust.

154 aant.

Kort mijn' langhe buijten-uren,
Kortse die ick in mijn' muren
Voedsel, vaeck, vermaeck, verdriet
Schuldigh blijf: hoe nae is't niet
Daer mijn' vrijheid staet op make!

155 aant.

* *Varianten:*
C1476 Armen
KI 1484 steetsgewijsen (drukfout) KII steels gewijsen
Manuscr. aant.:
1467 [*T*+] <*E*> *n 'ten is*... Vermoedelijk vergissing door volgend *'ten*. Of was H. even de syntactische draad kwijt en vatte hij *Ben ick uyt* (1466) op als aanvang van een nieuwe zin, i.p.v. bijw. bijzin bij 1465?
1473 [*h*+]<*H*>*eer*.

En wanneers'er aen gerake,
Denckt hoe slick ick naer een' beet
Die mijn honger niet en weet
Of hem morgen sal gebeuren,
Denckt hoe datse mij verscheuren

*
Die mij hier ter haluer mael
Stooren tusschen lipp en schael.

156 aant.

Hier onthalen mij mijn' Heeren,
Hier en hebb ick niet t'onbeeren
Dan 'tgerecht dat mij verveel;
'Kleen niet meer als keur en keel,
Oogh en oor, en tong en tanden,
Lust en last, en hert en handen,
'Keisch maer, en het valt mij toe:
En wat eisch ick, wie, en hoe?
Dusend monden die mij toeuen,
Die mij 'thare heeten proeuen
En versadighen om strijd
Eene maegh op eenen tijd.

157 aant.

Grijse mannen, Hemel-kinders,
Aller zielen onderwinders,
Stellen mij het Manna voor
Dat wij swelgen door het oor,
Dat wij in 't Gewiss verkoken;
En sij rechten 't soo gebroken,
Soo doorhackt en soo doorstooft,
Dat het maer een buckend hooft,
Maer een gapen heeft te kosten:
Suijgelingen, die begosten,
Dien ter spijse niet geherdt
Niet als melck geschaft en werdt,
Souden dit gerecht verdouwen:

158 aant.

Maer wie sald'er tsuer uijt houwen,
Wie het bitter, wie het scherp,
Wie het bitsighe verwerp,
Wie het hitsig tegenstoken
Van het wederzijdsche koken?
Wie het hooger scheel als oot

* *Varianten:*
KI 1499 verveeel' (drukfout), KII verveel'
C1515 door hackt
C1525 tegen-stoken
Transliteratie:
1521 achter *verdouwen* mogelijk ook punt. B dubbele punt, C punt.
Manuscr. aant.:
1509 [*h*+]<*H*>*emel-kinders*.
1525 *het hitsig* [*e*+] <*h*> [-*ver*] =*tegen*= *stoken*. Het *tegen elkaar* stoken uitgedrukt, niet slechts stoken (*verstoken* met versterkend ver- = hevig stoken).

*
Tuschen vlees en duijdend Brood,
Tuschen Bloed en sapp van druijuen?
En wie sal de blind' onthuijuen?

159[aant.]

Heere, reckt noch dijn geduld
Op den blinden sonder schuld;
Maer hoe langhe wilt ghij beiden
Met den moet-will van 'tverleiden,
Met den sienden, die dijn licht
Schuijlen voor 't gemeen gesicht?

160[aant.]

Naest den Preker staet de Rechter,
Mijn getrouwe onderrechter,
Mijn geheime Kamer-raed,
Ouer aengeboren baet,
Ouer aenbeschoren schade;
Mijn verdedigher in 't quade,
Mijn beleid naer nutt en goed;
Isser dat ick schutten moet,
Isser dat ick eischen derue,
Dat ick late, dat ick erue,
'Kvoordere geen licht bescheid,
'Kvraeg hem wat de Keiser zeidt,[+]
Wat de Borgherij van Roomen,[+]

[+]Lex et Principum placita
[+]Plebiscita

* *Varianten:*
B1528 heiligh (Brood)
B1537 de Prekers
Transliteratie:
1534 *moet-will* Door een vlek zijn de *t*, het koppelteken en de *w* niet te lezen. B *moet-will*, C *moed-will* met *d* uit *t*.
1543 achter *goed* mogelijk punt (waaronder een vlekje); B dubbele punt, C punt.
Manuscr. aant.:
1528 [-*heiligh*] =*duijdend*= Zinvolle correctie die de tegenstelling der opvattingen scherper aangeeft: heilig was het brood niet volgens reformatorische opvatting, heilig klonk nog te rooms; het brood blijft brood maar is *teken* van het lichaam van Christus, dat voor ons verbroken wordt.
1531 *gedul*[*t*+]<*d*>
1540/41 [-*Mijn verdediger in 'tquaed*,] =*Ouer aengeboren haet*,=
[-Mijn] =Ouer=
H. schreef bij vergissing eerst vs 1542 en het eerste woord van 1543, waarna hij interlineair corrigeerde. Weer een bewijs dat we na diploma 1 en 2 te maken hebben met een eigenhandig afschrift van een klad, terwijl diploma 1 en 2 de indruk maken van een echt klad.
1543 *Mijn beleid* [-*er*] *naer* [-*het*] =*nutt en*= *goed*. Misschien was H. ondanks de tegenstelling met *quaed* van 1542 bang voor verkeerde opvatting van *goed* als bezit, terwijl hij het zedelijk goede bedoelde. Om dit misverstand af te snijden, voegde hij *nutt en* toe en reduceerde *beleider* (parallel met nomen agentis *verdedigher* van 1542) tot *beleid* (in de zin van geleide).

*
Hoe't de Raedsheer heeft genomen,[+]
Hoe 't de wijse man verstaen,[+]
Hoe 'tgebruijck daer tegen aen:[+]

[+]Senatus consulta et Magistratuum edicta
[+]Responsa prudentum
[+]Consuetudo

161 aant.

Will de schael niet ouer wegen,
Staen ick om gewicht verlegen,
Sterre, 'ksegg het u in 't oor,
Allerwegen valt gehoor,
Allom glimp, en allom deken,
Allom recht om recht te breken,
Wijsen tegen, wijsen met.
Will de wett niet in de wett,
Wett werdt soo om wett gewrongen,
Soo gedreuen, soo gedrongen,
Soo gepijnight, soo gepleijt[+]
Datse seidt en niet en seidt
Wat wij velen of bevelen;
'Tsterckste recht bestaet in velen,
En men telt sich rechters toe,
En men. Wegh, ick werd het moe.

[+]aende pley gereckt

162 aant.

Verre zij van mij bevonden,
Dat ick door de vuijle wonden
Die'ck in 't Roomsche lichaem ken[+]
Van soo menigh' scherpe penn,
Hier gebeten, daer gebeden,
Daer 'tgewinn ten dienst gesneden
Booren will' in goed of erf
Dat ick sonder onrecht derv.

[+]Corpus juris Caesarei

163 aant.

Geld met guichelen verouert,
Goed den eighenaer ontoovert
Bij geswinder wetten treck,
Acht ick minder dan gebreck.

* *Varianten:*
B1556 Allerzijden
B1563 gepleijdt onderstreept i.v.m. marge-aantekening
KI 1567 stelt
C1577 Guijchelen
Transliteratie:
1551 Op de *'t* een vlek. De *t* is niet geschrapt, is ook in B en C aanwezig.
1555 *'tksegg* Vgl. Hermkens 52 die wijst op een aantal vergissingen met *'tk* in plaats van *'k*; B en C *'ksegg*.
Manuscr. aant.:
1568 [-*ben*] =*werd*= H. verkiest *werd* (= word), omdat hij midden in de uiteenzetting over de manipulaties met de wet 'het' moe *wordt*.

*

164 aant.

Lang te niet waer 'tlanghe rechten,
Konmen met sijn seluen vechten,
Eermen aenden nabuer viel:
Die de vierschaer t'sijnent hiel,
En verdoemde daer sijn' tochten
Eers' hem voor den rechter brochten,
En besloot sich in de wett
Die hem sijn Gewisse sett,

165 aant.

Op de Roll en hong sijn' vloe niet,
'Tscherpe Recht en waer de roe niet
Tot der armen eeltigh veil:
'Tbillick viel ons schier te fell,
En wij soudent' voelen strijden
Met geduld en medelijden,
En ontgeuen ons wel wat
Dat de wett gegeuen hadd
Die 't de wett hadd willen vragen.

166 aant.

Maer 'tvermogen en 'tverdraghen
Will soo qualick eenen wegh,
En hij will soo noode wegh
Die de plaets kan eighen heeten.

167 aant.

Waer heen streckt mij oock het weten,
'tWoeste weten vande wett
Daerm' ons herssenen in plett,

* *Varianten:*
B1581 Hoe(te niet)
KI 1584 't sijnent (drukfout)
B1589 (op) een (Roll), B1590 sijn' (roe)
C1591 Armen
B1592 hem
B1593 hij soud' het
B1595 sich
Manuscr. aant.:
1581 [-*Hoe*] =*Lang= te niet* In plaats van het hier vreemd aandoende, uitroepende bijw. van graad *hoe*, beter passend en met *langhe* woordspelend *lang*.
1584 *t'sijnent* [-~] *hiel* Een verschrijving onmiddellijk hersteld.
1592 [-*hem*] =*ons*= Vgl. 1593, 1595. Overschakeling van generaliserend *Die* = degene die, herhaald in *sijn* (1584-1591) naar persoonlijker *ons, wij* (1592-1597). Tevens variërend. Vgl. *hij* 1600, *mij* 1602, *ons* 1604.
1593 [-*hij*] =*wij= soud* <*en 't*> [-*het*] *voelen* enz. De verandering is duidelijk uit de voorgaande in 1592.
1595 [-*sich*] =*ons*=
1600 *En* [-*soo*] <*hij*> Verschrijving; òf onmiddellijke verwerping van de constructie *En soo noode will hij wegh*. In het laatste geval zou H. de voorkeur gegeven hebben aan een parallelle bouw met 1598-99 (onderw., persv.).

In verduft en in doet smooren,

*
Recht als herssenen en ooren
Op het baerden vande jeughd
Houwbaer zijn aen hooger deughd?
Dien 't haer 'tmess, die 't niet en trecken?

168 aant.

Dapper: 'Tsal ter weere strecken;
'Tsal mij decken van een' stoot,
'Tsal den mijnen in den nood,
'Tsal den weduwen, den weesen
Voor een muer van Coper wesen,
Rijs' ick oijt daer wees of we'ew
Mij ten Richter-stoel beschreew.

169 aant.

Richter-stoel, een ijeders gading,
Die versitting en versading,
Hoogher trappen en gewinn
Voor wat leegher en wat min
Los of loos bestaen te keuren,
Mog'lick sult ghij mij gebeuren,
Mogl'ick waer gebreck van stoff
Mij vereisch in 't Richter-hof;

170 aant.

Maer geladde wentel-trappen
'Ksal ter schoore naer u stappen,
Stappen taeijer dan mijn schoen
Sal mijn voet naer bouen doen,
Bouen daer 'tsoo voll gevaer leit.

171 aant.

Recht is waerheid: en wat, waerheid?+
En waer waerheid?

+τί ἔςτι ἀληθεια
quid sit verisimile dicatur
quid sit verum tam supra
nos est quam ipsa veritas.

172 aant.

* *Varianten:*
KI 1609 Dient (herstel van de fout in C)
B,C1623 Mog'lick
Transliteratie:
1609 *dien 't* Verschrijving voor *dient*. B neemt de verschrijving over, C idem! (1658 *dient*).
1623 *Mogl'ick* Verschrijving; B, C *mog'lick*.
Manuscr. aant.:
1612 [-*armen*] =*mijnen*= Zinvoller, aansluitend bij *mij* 1601; de armen konden reeds in *weduwen* en *weesen* (1613) opgenomen worden geacht.
1623 *mogl*[*l*+]<*i*>*ck* H. verschreef zich tengevolge van verkeerde plaatsing van de apostrof, waarna normaliter *l* moest volgen. Hij veranderde deze *l* in *i*, maar vergat de apostrof te verplaatsen.

waere God,
Die dit blindeling gebrodd,
Dit gestommel, dit gewemel,
Naer 'tgeheimste van den Hemel

*
Naer de waerheid siet en lijdt,
Die ghij wegh en waerheid zijt,

173[aant.]

Siet en lijdt met medelijden
Die daer gins en weer, besijden
Wegh en waerheid suffen gaen,
In vertwijffeling van staen
Meer als wandelende roosen;
Die de reise doen in doosen,
En als twijffelende doen,
Maer geraken noch ten soen
Vande sterre die sij vrijen,
En de waerheid daers' om strijen
Laet sich dwingen met der tijd.

174[aant.]

Waert ghij soo verr van 'tverwijt,
Onder-Goden, waterpassen,
Die ons Bloed, en Erf, en Cassen
Godsgewijse roijt en recht!

175[aant.]

Maer, waer blijft hij in 'tgevecht
Van Gewiss en nacht-gepeinsen,
Dien de droeue droomen deinsen
Op verwesen erf of Bloed,
Daer noch 't*menschelick* gemoed
In de schemering van weten
Twijffelt door soo nauwe spleten
Tuschen d'onschuld en de Pijn
Off'er recht gerecht magh zijn?

176[aant.]

Suer beroep, waer is 'tbehagen
Dat hem dwing' u naer te jaghen
Dien de middelmaet van eer

* *Varianten:*
B1642 reisen
B1650 bloed
Transliteratie:
1656 *menschelick* is onderstreept, zonder dat er een open variant is.
Manuscr. aant.:
1646 [*D*+] <*E*>*n* Vergissing door perseveratie van de relatieve bijzinnen na *roosen* 1641 Hij wilde dus eerst *Die* schrijven. Direct hersteld.
1650 [*b*+] <*B*>*loed* Majuskel, parallel met *Erf, Cassen*.
1653 [*g*+]<*G*>*ewiss* Belangrijk woord.
1658/59 Deze juiste volgorde door de nummers 2 en 1 aan de kant hersteld. Als het klad waarnaar H. afschreef, de verkeerde volgorde reeds had, is de reden van Huygens' omzetting dat *Tuschen d'onschuld en de Pijn* moest betrokken worden op *spleten* en niet op *de schemering van weten*.
1658 [-*de*] =*soo*= *nauwe* Versterking van de uitdrukking door adv. van graad *soo*.

*

Meer vernoeghen kan als meer?
O bewind van Luijd' en Landen,
Fier bestaen van Reusen handen,
Dier betrachten, swaer gebod,
Menschen zijn, en doen als God!

177 aant.

Stracken ernst, gespannen droomen,+
Die mij wakend' ouerkomen,
Laet mijn aendacht wat verlaets:
'Ksie wat inde naeste plaets
Dat mijn' sinnen kan ontdoijen,
En ick derv'er u op noijen,
Sterre, die des kundigh zijt
Tot der kundighen verwijt.

+Medici.

178 aant.

Luijden die het langer leuen
Niet en nemen, niet en geuen:
Maer ontgeuen wat gebrecks,
En bestellen wat verspecks
Tegen 'troouen van de qualen
Die wij voeden oft behalen,

179 aant.

Sulcker luijden staender hier
Vande grijsen drij of vier,
Vande groene dichter hoopen;

180 aant.

Eertijds pinten zijn nu stoopen;
Dat is Mensch en Tijds gelaet,
Meerder jaren, meerder praet.
Ouderdom versoet aen 'tklappen
Als de kinderen aen papp, en
Poppegoed en koeck en koot,
En de wereld gaet ter dood,
S'is op 'tsloopen. dat's haer steruen,
En soo rammelen haer' scheruen;
Meer dan in haer hechte jeughd;
Doe de sluicke slechte deughd

* *Transliteratie:*
1682 Achter *behalen* kan ook punt staan, al acht ik komma waarschijnlijker, gezien de syntaxis van 1677-1685. B komma, C punt.
1694 Achter *schermen* misschien komma. De punt erboven is zeer klein. B puntkomma, C komma.
Manuscr. aant.:
1673 *on*<*t*>*doijen* Herstel van de nette, ongeassimileerde vorm.
1681 [*E*+] <*T*>*egen* Verschrijving, door *En* van 1680 vermoedelijk.
1683 *Sulcker* [-*staen*] <*Luyden*> Onmiddellijk herstelde vergissing.
1687 [*m*+]<*M*>*ensch*. Majuskel, parallel met *Tyds*.
1691 *Poppegoed en* [-~ -~] =*koeck*= =-~= *en koot*.

*
Of ontkleedt of sonder boorden,
Sonder boorden ghingh van woorden,
Vodden daerse nu in smoort.

181 aant.

Sterre, 'tis lang all gehoort
Datmen hoort: 'tzijn oude koolen
Diemen op hervonckte kolen
In 't lang sopp van desen tijd
Onse walgh te voren snijdt.

182 aant.

Maer gestaedt ghij mijn berechten
'Ksal de Meesters voor de Knechten,
'Tgrijs voor 'tgroene doen gestaen:
En hoe sal ick spelen gaen![+]

[+]Anatomici.

183 aant.

'Ksal ons door ons seluen voeren

184 aant.

Langs de lijnen van 'tberoeren[+]
Vande toppen tot den teen,

[+]Nerui.

185 aant.

Langs het holl' en 'tvolle been,[+]
'Thardsteen-werck van onse huijsen;

[+]Ossa.

186 aant.

Langs de klappiens van de sluijsen[+]
Die sich 'sleuens Tij ontsluijt,
Daer 'tsich heimelick voor stuijt
Als 't den oorbaer dwingt te ebben;

[+]Valvi venarum.

* *Varianten:*
B1707 bestaen
B1719 voocht KI 1719 (sich) vierich [drukfout]
Transliteratie:
1707 Achter *gestaen* ook puntkomma mogelijk. B en C dubbele punt.
1725 *Onrust*, met maj.: op grond van vergelijking met de kleine o van *onser*, C heeft maj. uit min. vervormd.
Manuscr. aant.:
1696 [-~] <*sluijcke*>
1707 *'Tgrijs ij* en *s* aangezet, mogelijk vervormd uit *'Tgrijse*.
1722 *van* [-~] <*'tbeginnen*>
1724 [-*staen*?] <*slaen*> Vergissing, direct hersteld.
1725 [*d*+] <*h*>*et onrust*... Vgl. WNT onrust 1776: in deze betekenis (wieltje in uurwerk) eertijds onz. H. aarzelde. Vgl. Van Hoogstraten op rust: onrust van een uurwerk gebruikt moet mede vrl. zijn, maar bij Six van Chandelier vindt men het onz. Vondel doet het beter (*d'onrust*).

187 aant.

Langs de weergae van die webben+
Daer sich 'tvierigh vocht door jaeght:

+Arteriae.

188 aant.

Door 'tbesluijt daer 'tall af waeght,+
Door den huijsraed van de sinnen,

+Cerebrum.

189 aant.

Door het vroegste van 'tbeginnen+
Door het laetste van 'tvergaen,
Door de smiss van 't eeuwigh slaen,
Door het Onrust onser ad'ren,

+Cor.

*

190 aant.

Door de sponsien die 'tnaedren,+
Uijt medoogen van den brand
Van sijn' endeloosen trant.

+Pulmones.

191 aant.

Door de klein-gekliste strenen+
Vande teere Bloed-webb henen;

+Iecur.

192 aant.

Door de keucken van 'tgesinn+
Daer ick soo te schrobben vinn;

+Ventriculus.

193 aant.

Door den vier-pann, die met stoken+
Moed en macht geeft om te koken;

+Fel.

194 aant.

Doorden poel van 'touerschot+
Die mij soo veel soets verbrodt
Met het sure van sijn' dampen,
Wortels van mijn' ijd'le rampen
Mijn' bekommering met niet,
Mijn moedwillighe verdriet;

+Splenes.

195 aant.

Door de Kaerens die het scheiden+
Van de leste *weij* beleiden,+
En beleiden 't door den dwang

+Renes.
+Serum.

* *Varianten:*
B,C1733 de (vier-pann) [overeenkomstig vrl. genus van pan (panne)]
C1742 weij niet onderstreept [Er is ook geen marginale aant.]
C1744 Nedergang
C1749 beide (niet onderstreept) [Er is ook geen marginale aant.]
Transliteratie:
1735 *Doorden* Ook mogelijk *Door den*. B gescheiden, C aaneen.
1742 *weij* onderstreept wegens kanttekening.
1749 *beide* onderstreept wegens kanttekening.
Manuscr. aant.:
1727 [-*Door het blaeken van*?] =*Uyt medoogen van*= Indien de lezing van het doorgehaalde juist is, springt de verbetering in het oog: *Door* enz. zou de schijn wekken van het noemen van wéér een onderdeel van het lichaam, terwijl de bedoeling was; de oorzaak aan te geven van de ligging van de longen dicht bij het hart.
1729 *de* [-~] *klein-gekliste*...
1736 *D*[*at*+] <*ie*> Het relativum moest corresponderen met het antecedent *poel*.
1742 [*h*+] <*d*>*e leste weij* MNW geeft voor *wey* m. en v. genus. Aarzeling t.a.v. het geslacht. Van Hoofgstraten meent dat het vrl. is, maar wijst op onz. geslacht bij Hooft en op Sewel die het onz. en vrl. acht.

Van den nauwen nedergang[+]
Daer wij grouwelick door baren
Keijtiens of het kindjens waren,
Kindjens vanden harden slagh
Diemen kindjens werden sagh
Doemen d'eerste steenen *beide*[+]

[+]Ureteres.

[+]masculi et feminae

*
Vande tweede wereld leide:

196 aant.

Doorden Treeft van alle vocht;+

+Vesica.

197 aant.

Door all watmen noemen mocht+
Eer het misdaed was te noemen
Dat de misdaed de verdoemen,
Eer den Appel 'tvijgenblad
Tot een broeck verwesen hadd:

+Τα ἀιδοια

198 aant.

Door de slang van 'tleste voedsel,+

+Intestina.

199 aant.

Door de slangetjens, haer broedsel,+
Diese nuttigh sooght en voedt
Uijt het onnutt dat sij broedt.

+Venae mesaraicae.

200 aant.

Sterre dat's een mensch in 'tkorte.
Die hem reckt' als ick hem schorte,
Wanneer zeilden een Colom'
Dese kleine wereld om?

201 aant.

Maer wat zijnder min als blinden,
Die sich 'tsnuffelen bewinden
Door gesolder en gewelf
Van haer kostelicke self;
'Trijckste Boeck van die wij lesen!

202 aant.

'Ksie bij raedselen genesen:
Hoe verdouwt het ons geduld?
'Ksie een Leuer sonder schuld,
Voller Gallen, vuijler Magen,

* *Transliteratie:*
1768 De punt van de puntkomma achter *self* kan een vlek zijn. B en C komma.
1773 *M*agen De majuskel is hier zeker door relatieve grootte van de m, èn de kontekst!
Manuscr. aant.:
1760 *Uyt* [*d*+]<*h*>?*et onnutt*... Verschrijving.
1765 Tussen *zijnder* en *min* twee schuine verticale streepjes: ter delging van een abusievelijk geplaatste komma?

Dicker Milten boeten dragen:

203[aant.]

Die noijt Milt of Maegh en sagh,
Noijt en wist als bij gewagh
Gall en Milt en Maeghs beleiden,
Derftse bij geschrift bescheiden,
En beschicken in een' Brief
Elck sijn boet, of sijn gerief:
In een' Brief die uijt sijn penn, en
Vuijl gewinn, en vuijl gewennen
Heeft gesogen en gelost:

204[aant.]

En hoe kent de Cock sijn kost?

*
Als sijn' ouergrootevader;
Bij verhael. neen, noch wat nader,
Bij sijn koock-boeck: noch een steck,
Noch een treedje, noch een treck
Naerder waerheid, bij de streken
Van een schilder van drij weken.

205[aant.]

Sterre, 'tstaet ons niet te deel,
'Tspelen met een anders keel.
Maer 'traeckt d'onse, wat wij eten:
En wien voeght het niet te weten?
Wie en roert de kennis niet
Van der schepselen bedied?

206[aant.]

Langt mij 'tCeeltjen van Genesen,
'Ksal't u lichtelick doen lesen
In noch eens soo stercken int
Als uw oogh in 'tCeeltjen vindt.
Lesen? jae, met all de sinnen:
Keurt mijn Kruijmel-doos van binnen;
'Klever't all in Kruijmelen
Wat ghij siet verduijmelen
Inde bitt're Coomenij:[+]

[+]Pharmacopaea.

207[aant.]

Soeckt ghij Greinen? 'ksettse bij.[+]
Blad en Vrucht die konst kan sparen,[+]
Bloemen, altijd lieue waren,[+]

[+]Semina.
[+]Folia, Fructus.
[+]Flores.

208[aant.]

* *Varianten:*
B1785 overgroote vader C over groote vader
B,C1786 naerder, Kl naeder
1802 ontbreekt in B
C na 1804 ingevoegd (in de marge) Wat ghij lesen siet en pluijsen Voor de vracht van Peperhuijsen
Transliteratie:
1789 *streken t* aangedikt, *r* onduidelijk.
Manuscr. aant.:
1788 Dit vs is interlineair tussengelast. H. had het bij het afschrijven vergeten of het vs ontbrak misschien reeds in het klad dat hij afschreef en werd nu pas door hem gemaakt.
1800 *Als* [*-ghij*] <*uw*> *oogh*... Vergissing, onmiddellijk verbeterd, òf verbetering van *Als ghij in het Ceeltjen vindt*, dat dan verscherpt werd tot *Als uw oogh in 'tCeeltjen vindt*, dat ook metrisch (trochaeisch) beter was.
1802 [*k*+] <*K*>*ruijmel-doos* Voornaam begrip, aanduiding van de huisapotheek.
1807 =*Blad en*= *Vrucht*[*-en*] [*-die de*] =*die*= *konst kan sparen Blad* moest erbij met de gevolgen vandien. H. vergat de *V* van *Vruchten* te verkleinen.

Binnen, om, en onder-hout,[+]

[+]Ligna, cortices, radices.

209[aant.]

1810 Taeije tranen sonder sout,[+]

[+]Gummi, resinae etc.

*

210[aant.]

Dieren, brockeling van dieren,[+]

[+]Animalia et partes animalium.

211[aant.]

Steenen, die wij t'ouer vieren,[+]

[+]Lapides, Gemmae.

212[aant.]

Plundering van onder d'Aerd?[+]

[+]Mineralia.

213[aant.]

'Tstaet uw ondersoeck bewaert;
En 'tallmachtige vermeughen
Van uw onversaedt geheughen
Sal het machteloose mijn
Trouwelick ten steune zijn,
En wij sullen 't t'samen waghen
'Tonderricht op alle vraghen,
Ouer aller dinghen Hoe,
Wat, waeraf, waerom, waer toe.

213[aant.]

Maer het leste sal ons gellen:
En gebeurt ons ijet t'ontstellen
Dat den Helper bijder nacht
Sonder sorghe niet en wacht',
Dat wij duldeloos verdroeghen

* *Varianten:*
KI 1814 Staet (zonder 't ervoor) [Drukfout]
C1819 sullen t'samen KI 'tsamen
C1822 waertoe
KII 1834 Entjen
B1835 zitteren
Transliteratie:
1810 Achter *sout* kan ook punt staan. Waarschijnlijk echter komma, zoals ook B en C hebben.
1818 Als 1810 (achter *zijn*).
1822 *waeraf* Aaneen op grond van *waeruyt* dat ook aaneengeschreven is en interlineair *af* boven *uyt* kreeg.
1826 *wacht'* De apostrof *lijkt* op een vlek. B geen apostrof, C wel.
1830 *hael'* Een dergelijk geval als het vorige. B geen, C wel apostrof.
Manuscr. aant.:
1818 [-*Vriend*] =*Trouw=elick* Krachtiger woord.
1826 *sorgh*[*en*+]<*e*>? Indien inderdaad *sorghen* in *sorghe* is veranderd, zou de reden kunnen liggen in de eenduidigheid van *sorghe* = vrees tegenover *sorghen* dat zowel subst. mv. kon zijn (angsten) als werkw. (= vrezen).

214[aant.]

Beide sal de vijsel voeghen,
Beij de sift, en beij de schael:
En het kruijdje dat ick hael'
Uijt mijn Hof van dorre Roosen,
Uijt mijn Bogaerdje van doosen
Sal ons ingaen als een beet
Diemen van sijn Intjen eet:
Senne sal ons min doen zittren,

*
Mijrrh' en Aloë ontbitt'ren,
Rha min ijsen, Rha bij d'Ons,
Rha, min barber soo, maer ons.
Eighen Mess, en eigen slaghen
Kanmen schrickeloos verdraghen;
'Tdreighen van den Beul doet wee
Meer als eigen Priem of sné.

215 aant.

Maer God weere priem en sneden
Verr en lang van onse leden:
Sterre, werdt ghij d'onlust moe
Tusschen Beul, en Mess, en Roe,
'Ksald'r u bij den Neus af leiden
En in soeter doosen weiden,
Doosen daer ick 'tvoer uijt tapp
Van mijn' drooghe dronckenschapp.

216 aant.

'Tstae te prijsen of te laken,
Mij bekittelt een vermaken
Dat de thiende niet en voelt:
Ô de kostelicke soelt',
Ô 'tgeheim van dichte geuren,
Die niet alle neusen keuren,
Die men alle rieckt, en geen,
Seuen Eenen onder Een,
Keur ick met soo viesen keuring
Of mijn wel-zijn aende keur hing,
Van het eenigh Spaensche wel
Van een droncken Geiten vell:

217 aant.

(Of 'tgevilde beest sijn leden

* *Varianten:*
B1836 ontbitteren
KI 1860 aenden (keur)
Transliteratie:
1837 d'*O*ns Majuskel: de *O* is aangedikt bij de vergroting uit o. Vergelijking met de *o* van *ons* in 1838 is bovendien overtuigend voor de differentiatie die H. hier heeft willen aanbrengen.
B min., C maj.
Manuscr. aant.:
1837 [*o*+]<*O*>*ns* Vgl. bij transliteratie.
1844 [-*Lang*] =*Verr*= *en* [-*wijd*] =*lang*= *van*... Misschien vermijding van *wijd* omdat dit ook andere betekenissen had dan 'ver'. Tevens vooropstelling van het verkozen *Verr* als logischer: verweg houden en dàt lange tijd.
1847 *u*[-~]<*bij*>
1852 *'Tstae*[-*te laecken of*] =*te prijsen of te laeken*> Vergissing, direct hersteld.
1861 [-*Aen*] =*Van*= Vergissing.
1863 *'t* [-*beroofde*[=*gevilde*= Betere woordkeus.

*
In 't getaende vell herkleedden
Wat een kijcken waer in 'twoud!)

218 aant.

Soo zij mij de konst betrouwt
Van gemeng, gepleng, gepletter
Vanden Indiaenschen Etter;+
Van de graeuwe water-Gomm+ +Musq.
Met sijn lichte schimmel-blomm +Ambre.
Diese 'tGoud doet ouerweghen;
Van den onghel, waer gekreghen?+
Uijt, (mijn penne weigert weer) +Ciuette.
Uijt gemeste Katten leer.+
+Chijmia.

219 aant.

Ghij sult doos en Roos doen sweeten,
Ghij sult Zelzaeminnen heeten+
All haer vett en all haer vocht +Iasmin.
Lev'ren door den heeten bocht
Van verzegelde gelasen.

220 aant.

Wel hem, die 'tvernuftigh blasen,
'Tscherpe scheiden aller stoff,
Aller fijn van alle grof
Uijt sijn Leuer heeft gelesen;
Die den nooddruft heeft gewesen
Hoe men 'tnoodeloos van 'tnutt
Door de kop're neusen snutt.

221 aant.

* *Varianten:*
C1864 verkleeden
C1866 Mij zij dan... [betere trochee]
B1871 over weghen
B1875 door en Roos
C1876 Zelsaeminen (interlineair erboven Gelzamini)
Transliteratie:
1876 Boven *Zelzaminnen* is als open variant *Zelsaeminnen* geschreven.
Manuscr. aant.:
1864 [-*Met*] =*In*= Betere woordkeus.
1877 *Le*[*u*?+]<*v*>*'ren* De *v*, dik aangezet, is vermoedelijk uit *u* vervormd, die wel als positionele variant van *v* kon optreden in *leueren* (zie 1954), maar niet in *lev'ren*. Vgl. Hermkens 146 waar de posities waarin *u* voor *v* optreedt worden opgesomd (steeds voor klinker).
1885/86

Hoe [-*sich*] =*men*= *'tnoodeloos* [-*en*] =*van*= *'tnutt*
[-*Uyt*] =*Door*= *de*[-*n*] [-*andren scheidt oft*] =*kop're neusen*= *snutt*.

De eerste versie liep niet: *Hoe sich 'tnoodeloos en 'tnutt* / *Uyt den andren scheidt oft snutt* =
Hoe het onnuttige en het nuttige zich van elkaar scheiden of snuiten!
1887 *Laet*[-*se*] =*Hem*= Vergissing. Zie de enkelv. persoonv. *schaemt* 1888.

Laet hem 'tsoet geheim misbruijcken
Die sich Bloemen schaemt en struijcken,
Die, met scheiden onvoldaen,
Voeghen will; en, hoogher aen,

*
Voeghen dat den Hemel scheidde,
Doe hij 'tswaerste leeghste leide,
Goud in d'Aerde, niet in 'tvier.

222[aant.]

Sterre, waerom zijn wij hier?
Om het schepsel te genieten;

223[aant.]

Will hij 'truijlen of vergieten
Die 't noch eigen, noch alleen,
Nauwelix besitt - te leen,
Die 't eens all sal moeten deruen?

224[aant.]

Laet ons bedelen, verweruen,
En bedancken, die het geeft:
Maer 'tis wreed of onbeleeft
Den beleefden te bespringen,
En voor Goud Goud af te dwinghen.

225[aant.]

Wie derft munten? 'techte merck,
Vindt men op des Meesters werck,
En de stempel leijt verborghen.
Wij hem soecken? sonder sorghen.
Vruchtbaer vier, geleerde pott,

226[aant.]

* *Varianten:*
B,C1892 laeghste (overigens voorkeur bij H. voor leegh)
Kl 1898 geen streep na besitt
C1905 slechte (merck) [fout in C, niet hersteld in de drukken!]
Transliteratie:
1893 Achter *vier* is de punt in het bovenste deel van het vraagteken eronder verdwenen. B niets, C punt.
1895 Achter *genieten* kan de punt van de puntkomma geschrapt zijn, B en C hebben echter puntkomma.
1896 *ruijlen* De door verdikking wat onduidelijke u heeft het teken van de vocalische u boven zich gekregen.
1898 De streep achter *besitt* ook in B en C. Vgl. 111. Functie onduidelijk.
1911 Van *Den behoeftighen* op de middenvouw van het diploma is alleen *ghen* te lezen. H. schreef daarom in de marge nogeens het hele vs.
Manuscr. aant.:
1891 [-*wat*] =*dat*= *den Hemel* Frappante correctie. H. blijkt voor onzijdig relatief pron. met ingesloten antecedent *dat* boven *wat* te verkiezen, anders dan wij nu, die alleen *wat* kunnen gebruiken.
1892 *l*[*a*+]<*e*>?*eghste* Indien juist, wijst dit op voorkeur van H. voor *leegh*, nog dialectisch voorkomend. Vgl. proza-aant. 71.
1900 *ons* [-*bidden en*] =*bedelen*= *verweruen* Misschien wilde H. tweemaal *en* in de drieledige nevenschikking vermijden.
1904 *voor Goud* =*Goud*= Omissie hersteld.

Edlen helm, der dwazen spott,
Der behoeftigen bekoren,
Den bescheidenen beschoren

*
Tegen walgh en overlast,
Tot gebuijl van pitt en bast,
Tot behoeuen en vermaken,

227 aant.

'Kkom uw' stonden niet bewaken
Op een' oude goude hoôp
Die mijn siluersack bekoop:
'Keisch geen' Croonen voor oud ijser;

228 aant.

Werdt mijn' arre-moed niet wijser
'Ksiese traeghelick verguldt;

229 aant.

Maer 's is lichtelick vervult,
Als een' kinder hand, met Blommen,
Saden, Bladen, vruchten, Gommen,
Steentiens, beentjens, schorss en hout,
En uijt ijeder een sijn goud;
Goud van reuck, van smaeck, van leuen,
Leuen sonder kramp en beuen,
Leuentje, spijt vee en viss,
Sonder all wat heelbaer is.

230 aant.

Sterre, gunts' haer diere schijuen,
Diese koopen voor haer lijuen,
Voor een oogh, een eeuwigh seer,
Voor gerusticheid, voor eer,
Wind voor weelde, hoôp voor haue:

231 aant.

'Thooghe loon dat ick beslaue,
Slaev' ick oyt om Helm en Kruijck,

* *Varianten:*
B1918 silver sack
B1920 arremoed
C1922 s'is... gevult
C1923 kinderhand
Transliteratie:
1922 *'sis* Tegen de regel die H. voor de apostrof volgt: op de plaats van het weggevallen foneem. B idem, C herstelt *s'is*.
Manuscr. aant.:
1917 [-*vergulde*] =*goude*= *vergulde* kon metrisch niet ingepast worden, apocopering van *oude* was onmogelijk.
1934 *gerusticheI*[*t*+]<*d*>
Na 1934 is een vs onleesbaar doorgehaald.
1937 *om Helm* [o+] <e>? *n kruijk* Beide worden gebruikt om te destilleren, daarom mogelijk bedoeld *of* gecorrigeerd tot *en*. Misschien ook *om* geintendeerd. Dan onnodige herhaling vermeden.

Is het lemteloos gebruijck
Van gesonde ziel en leden:
Noijt en hebb ick meer gebeden:

*
Wacht' ick meer van menschen kunst,
Schepper, dan van dijne gunst?

232 aant.

Dese zyn de meester-wijsen
Die sich 'trecht van onderwijsen
1945 En behouden wat wij zijn,+
Eighenen bij recht of schijn.

+Doctores.

233 aant.

Die het recht van haer te rechten+
Als haer' eighen' opperknechten,+
'Trecht van 'tstaetighe Gemeen,

+....Artyckel
+Politici

234 aant.

1950 'Trecht van allen onder een,

235 aant.

'Trecht van allen onder allen,

236 aant.

'Trecht van weinigher gevallen,

237 aant.

'Trecht van betere dan veel
Leueren bij schael en scheel,

238 aant.

1955 Eischen haer gehoor, met ooghen
Van 'tvernuftighe vermoghen
Daer de wereld onder buckt:

239 aant.

* *Varianten:*
B1945 sij
1967-1969 ontbreken in B, evenals
1970-2061
Transliteratie:
1960 *bedde gaen* Misschien *beddegaen*. De spacie is gering. B en C even dubieus.
Manuscr. aant.:
1943 *de* [-*opper*] =*meester*= -*wijsen* Variatie: vs 1948 reeds *opperknechten*, tevens woordspelend met *meester* = geneesheer.
1945 [-*van schepper*] =*behouden*= Betere woordkeus: handhaven, instand houden, niet: tot stand brengen, van wat wij zijn.
1954 [-*Eisc*(*hen*)] =*Leueren*= Verschrijving, zie volgens vs aanvangend met *Eischen*.
1969 [-*Seght*] =*Spreeckt*= M.i. samenhangend met de afsluiting van het gedicht in 1638. Het oorspronkelijk bedoelde objekt bij *Seght* afgeseneden door objektloos *Spreeckt*.

'Kgeef gehoor, en werd verruckt
Uijt het oostelicker dagen
Tot het bedde gaen der dagen,
En, in 'tkruijs, van 'tzuijder ijs
Tot de Peper en den Rijz:
Elck ontroetelt mij het prijsen
Van sijn hergebrachte wijzen,
Elck verheft het vast gestell
Van sijn lang gestadigh wel.
Wie will tuschen Boom en schellen
'tKittelachtigh vonnis vellen?

240[aant.]

Spreeckt ghij, Sterre, neffens mij.

*

Maer wie staet neffens mij? wat spreeck ick, en waer henen?
Mijn Lezer valt in slaep, mijn' Sterre is uijt geschenen,
Daer sleept een witte wolck haer' dampen ouer heen:
Sy strijckt ten Tijden uijt: Ick sie het, en versteen,
En steên als steenen doen, van onderaerdsche dompen,
Die haer doordonderen, en scheurense tot klompen.
Soo ruijscht mijn' steene Milt, mijn' moeijelicke klomp:
Soo scheurt mij mijn gepeins, en mijn verwerde romp
Huijst mijn' verslagen ziel als haspelen in scheruen;
Thuijs met den Huys-raedt woest; de muren aen 'tbederuen,
Den inboel hoecksch en dwersch. ô, Godheid, siet om leeg;
Bekent mijn eenighe, mijn eewighe t'ondeegh.
Oh, Sterre, noch wat straels! noch een oogh van medoogen
Op des' onwaerdighe, die noijt en sullen drooghen.
Hoe treckt ghij t'zeewaerd in, en laet mij op het strand?
(Wat segg' ick dweepende?) hoe geeft ghij u te land,
En laet mij inde Pinck ter wellust vande baren,
De baren deser eew? Wij wilden t'samen varen,
En deelen 'tonweer half, en half de blijde vaert;
'Tgevaerlixte gevaer was welvaert daer ghij waert;
En daer ghij niet en zijt is welvaert, qualick spoeden.
Hoe spoedt ghij dan te land, en laet mij in het woeden,
In 'twoeden tegens Mij, mijn' Onlust, en mijn' Lust?
Eij, Sterre, voelt noch wat mijn onrust voor uw rust.
De wereld is soo barsch, soo koel van medelijden:
Wien sal ick, sonder u, doen deelen in mijn lijden?[+]
Wie sal mijn toevlucht zijn? wie sal mij eenen dropp
Van tranen leueren uijt half soo vollen kropp
Als mijne dagelix ter haluer vloed sal swellen?

[+]τίς αναζτήζεται μοι ἐπὶ πονηρευομενοισ; Ps. 94. 16.

* *Varianten:*
C1971 Ster
C1974 onderaerdsche KI onderaersche (drukfout) K II onder aerdsche
KI 1976 moijelicke KII moeijelicke
KI 1980 dwersch' (drukfout)
C1985 Hoe
Transliteratie:
1972 *ouerheen* door een fijn streepje gescheiden, niet aaneen dus. C gescheiden.
1979 *Huijs-raed* in wat grotere letter.
Manuscr. aant.:
1976 [*m*+]<*M*>*ilt* Prominent begrip.
1989 *'Tgevaerlixte 'T* zeer dik aangezet, uit andere letter vervormd; *e* achter *gevaer* is weggewerkt in de *l*.
1991 *te land t* aangedikt, misschien uit *a* (aen?) vervormd.

*
Wie sal sich waerdighen te quelen in mijn quellen?
Wien sal ick d'aenklacht doen van onverdient geweld,
Van hoon te loon voor goed, van spijt voor vlijd gevelt,
Van ruggeling beklapp, van opgestoockte quell-raed,
Voor onberoemde gunst, voor onverdiende weldaed.
Van vré in tween geruckt, van twist met list geweckt,
Van vuijlen arghewaen met roosen toegedeckt?
Wie sal sich pijnen tot een troostigh, WEEST TE VREDEN,
'TIS WERELDS WERCK, EN WIND; GOD LEEFT, EN WEET DE REDEN,
EN D'UIJTKOMST, EN 'TGEVOLGH TEN BESTEN VAN DIE 'TLIJDT:
Waer wacht ick soo veel heils? de wereld is soo wijd
Gemaegschapt inden nood; wien sal ick onderhalen,
En rugglingh ouer mijn' oft mijner misvall halen,
Wie sal mijn' siecke ziel geleiden, als een Hert[+]
Door 'tdrooge woud ten stroom, ter koeling van haer' smert? [+]Ps. 42.
Wie sal mijn duijsigh hooft, mijn' rijelende leden
Van bijds bekoesteren, van verre met gebeden
Ontlasten van haer leed? wie sal mijn haev off eer,
Gekrompen off gekroockt, betreuren als sijn zeer?
Wie sal mijn' reisbaer' Geest ten huijs uijt helpen packen,
Ten huijs uyt van dit slijck; als steen, en stijl, en dack, en
Verrotte soldering niet langer, sonder pijn,
D'onsterffelicken gast huijsvestens machtigh zijn:

* *Varianten:*
KI 2002 ruggelings
C2003 wel-daat
C2005 Roosen
C2009 De (wereld)
C2016 Haev'
Transliteratie:
2006-2008 Weest te vreden enz. in iets grotere letter, als aanduiding van directe rede van Sterre. Ook in C.
2008 *Lijdt* Duidelijke majuskel. Ook C. Kernbegrip, ditmaal verbaal.
2009 *de* wereld *d* onzeker, daarom min.; C heeft *D* uit *d*.
2010 De komma achter *onderhalen* onzeker. C heeft komma.
Manuscr. aant.:
1999 [-*quellen*] =*quelen*= Vergissing.
2000 *gewel*[*t*+]<*d*> C geweld.
2002, 2003 Deze vss bovenaan de rechterkolom toegevoegd. Deze kolom is verder onbeschreven. De linkerkolom begint met 2004. In C zijn ze eveneens toegevoegd (in de marge).
2003 [-*on~ hulp*] =*onberoemde gunst*=
2004 [-*door*] =*met= list... Instrumenteel met*; *door* list zou kunnen betekenen dat de list de twist veroorzaakt.
2020 *soldering* [-*d*~] *niet* enz. Direct herstelde vergissing.

*

Wie sal mijn' stijue Lipp, mijn' lichteloose lichten
Beluijcken met een' hand diens vriendelick gewicht, en
Betraende klammicheit, mijn oogh noch voelen sou
Mijn mond noch troetelen door steruens leste kouw?
Of blijf ick later op, door 's Hemels heiligh hengen,
Naer uw te-bedde-gaen, en sie mijn' daghen lenghen
In tamelick vernoegh; de wereld is soo bits
Op 'snaesten voor-de-wind: soo nijdigh en soo spits
Op vetter vee als thuijs, op weeldrigher geburen
Dan d'eighen mergentael: waer sal ick een' om hueren,
Een' uijt den dicken drangh, die met geduld en smaeck
Mijn welvaert melden hoor', die deel' in mijn vermaeck,
En gunne mij 'tgeluck? En, magh ick 'tminste klaghen,
De wereld is soo vies, en onse leck're daghen
Soo satt, soo walgende van 'tdagelix gerecht:
Wie sal mijn Leser zijn; hoe sal ick in 'tgerecht
Der strenghe keurlickheit bestaen, en u onbeeren,
U, Polla van mijn Penn, die, sonder u, geen' veeren,
Of vochte veeren voert, van zilte tranen, vocht,
En eertijds achter u gestegen inde Locht
Nu bijder aerde kruijpt, en vreest voor alle tacken,
En, waerder ijet min hoogh als d'Aerde, soud'er sacken?
Eij, Sterre, noch wat straels, off voert mij daer ghij gaet,
Of licht mij daer ick blijv. Wij spreken veel te laet,
Mijn Hert, en t'enden hôôp; en hopeloose wenschen
Zijn droomen by schoon dagh van vaeckeloose menschen:
Sij reist, en siet niet om, sij rijst en siet niet neer.

* *Varianten:*
C2022 stijve lipp
C2029 voorden-wind
C2031 mergen-tael
Transliteratie:
2048 Dit vs is bij het afschrijven eerst vergeten en later interlineair tussengevoegd.
Manuscr. aant.:
2022 [*s*+]<*S*>?*tijue*.
2027 *en* [-*vo*] *sie mijn'* enz. Misschien heeft H. eerst *voel* willen, schrijven, dat onmiddellijk, als minder juist, door *sie* vervangen werd.
2031 *waer sal ick* [-*ijemand*] =*een'* [-*voor*] *om*= *hueren. een'* parallel met *Een'* in volgende vs; *om* wegens meerduidigheid van *waer voor* (= o.a. met welk doel, wat niet paste).
2033 [-*geluck*] =*vermaeck*= Vergissing bij afschrijven, ws. door het in 2034 volgende *geluck*.
2039 *die, sonder u*, [-*noch*] *geen'* enz. Vergissing, *noch* was in deze zin onbruikbaar.
2042 *vreest* [-*de*] *voor* Vergissing, direct hersteld.
2048 *Sij*[-*gaet*?] =*reist*= *reist* in treffend woorspel met *rijst*.

*

Eij, Sterre, noch. wat noch? Sij is geen' Sterre meer,
Sij treedt op sterren. Troost, troost, vrienden, die mijn' reden
Van schrick en haer te bergh gevoelt hebt in uw' leden,
Soo emmer leuend lid van leuend lid geschroeft
Uw uijterste geweld van lijden heeft geproeft:
Kent wat ick lijd', en troost: Mijn wederwilligh spreken
En sal den stracken draed van uw gesegh niet breken;
Tot spreken hoort noch kracht; de mijne gaet te niet:
Spreeckt vrienden, ick besw...

Daer leijt mijn plompe Penn: en most sij weer te ploegh,
Sij sou' niet leueren als leeden-lied en lijcken.+
Maer, Leser, 'tkan bestaen, veel minder waer genoegh;
Waer 'tkind volmaeckt, ten sou sijn' vader niet gelijcken.

+Dit naer het volghende sonnet.

Noordgeest 18. Iunij 1638.

* *Varianten:*
C2051 Haer-te-bergh
KI 2055 raedt (drukfout)
C2057 ick... [besw.... vervallen]
C2059 sal (niet...)
C2060 meer waer meer als genoegh: [eerste versie al te deprecierend, de nieuwe ook meer in overeenstemming met *'t kan bestaen*]
C2061 ten soud' KI ten sou
Transliteratie:
2050 *t*roost Het tweede *troost* lijkt met majuskel te beginnen, maar de horizontale lijn boven aan de t is een vlek.
Manuscr. aant.:
2058 *mo*[*e*+]<*s*>*t* en in verband hiermee:
2059 *Sy*[-*sal*] =*sou'*= Versterking van de hypothetische modaliteit door de verledentijdsvormen (= *zou* ze nog eens..., zij *zou*....).
2059 *niet* [-*melden*] =*leueren*= *als* [-*van*] *leeden-lied*... Woordkeus verbeterd: de pen meldt niet omtrent klaagliederen enz., maar produceert ze.

*Proza-slot Dagh-werck

12. Iul. 1638

[1] Mijn voornemen was opden seluen voet als tot hier toe dwers
[2] door de Boeck-kamer te wandelen, en bijden wegh[aant.] op allerhand
[3] wetenschappen, mijn eighen gevoelen[aant.] aengewesen te hebben[aant.], soo
[4] naer de waerheid[aant.] ende soo verre van 't gemeene pad, als mij
[5] doenlick ware geweest.

[6] Daeraen[aant.] meende ick te melden andere mindere besicheden van ge-
[7] stolen uren binnens huijs, als daer zijn den Hof, de musike, het
[8] schilderen, Teeckenen, Boetseren, Gieten, draeijen, en dergelijcke
[9] veel, ijeder oock met ondaghelicksche opmerckingen min oft meer
[10] gelenght.

[11] Tegen het ouertallighe[aant.] tijd-verslijten in konstigh[aant.] oft onkonstigh
[12] spel, als schaecken, verkeeren, dammen etc. wilde ick wat uijt-

* *Varianten:*
C7 Musike
C8 Schilderen Draeijen ende (diergelijcke)
KI 11 ontallige
Manuscr. aant.:
1 *opden seluen voet als* [-*vooren*] ≤[-*bouen*] *tot hier toe*≥
M.i. beter aansluiting bij de beeldspraak *opden seluen voet* en het volgende *door ... te wandelen*.
2 *en* [-*sulx*?] ≤*bijden wegh*≥ Aansluiting bij wandelen.
3 [-*wat*] *aengewesen* ≤*te*≥ *hebben. wat* overbodig, gelet op de nog volgende beperkende bepaling: *soo naer* enz., waaruit voldoende bescheidenheid (en zelfbewustheid!) sprak. Herhaling van *te* na de lange onderbreking gewenst.
3, 4 *soo naer* [-*bijde*] ≤*de*≥ *waerheid* Eerst parallel: *soo naer bijde, soo verre van 't* Maar H. prefereerde toch *naer de waerheid*. Hij streefde immers niet ernaar zo dicht mogelijk bij de waarheid te komen, maar *overeenkomstig* de waarheid zijn opvatting mee te delen, zo goed hij kon.
7 *daer zijn* ≤*den Hoff*≥... Het werk in de tuin moest voorop, daarna allerlei kunstvaardigheden.
9 *met* [-*de*] *ondagheli*[-*xte*] ≤*cksche*≥ *opmerckingen* Bescheidener!
11 *Tegens het* ≤*ouertallighe*≥ *tijd-verslijten* De toevoeging was nodig; immers *tijd verslijten* kon neutrale betekenis hebben: de tijd doorbrengen.
[-*door*] ≤*in*≥*konstigh* Beter voorz. bij *tijd-verslijten*.

*

[13] geuaren hebben[aant.] bij[aant.] vergelijckinghe van betere emmers[aant.] mij aen-
[14] genamere oeffeninghen des lichaems, namentlick in Peerden in
[15] Geweer van allerhanden slagh[aant.] Ball[aant.] Boll[aant.] en Boll Tafel,[aant.] met
[16] diergelijcke, oock in danssen; welcks gebruijck ongebruijck[aant.]
[17] ende misbruijck ick hier mede op mijn' maniere aengeraeckt
[18] docht[aant.] te hebben.

[19] Naer sulcke Achtermiddagh-uren[aant.] ware ick wederom tot de
[20] Hoofsche[aant.] besicheden gekeert, dien den auond eighen is[aant.], aenwij-
[21] sende hoe verr het vande gulde vrijheid is op tijdighe ende on-
[22] tijdighe[aant.] uren ten beroepe van het hoff te staen[aant.].

[23] Daerop waer een licht auondmael aengeroert, ende mijn gebruijck
[24] van het huijs-gesinn ten gehoore van Gods woord ende een ge-

* *Varianten:*
C15 verscheiden (slagh) Boll-tafel
C17 (ick hier) meende aengeroert te hebben, hoewel d'er mijn' groenste leughd noijt mede verruckt noch verlockt en is geweest. [meer gedistantiëerd].
C19 Achter-middagh uren
C20 Auond
C22 van't Hoff
C23 Avondmael
C24 Gebed
C26 mis-slagen
Manuscr. aant.:
13 *betere* ≤*emmers mij aengenamere*≥ *oeffeninghen* Minder absoluut gesteld.
14 [-*als*] <*namentlick*> Niet zoals enz., maar precies de volgende takken van sport. ≤*in Peerden*≥ Toegevoegd, misschien om het als meest geliefkoosde sport voorop te plaatsen.
15 [-*met het*] ≤*in*≥ *Geweer* Beter voorz. bij *oeffeninghen*.
≤*Ball*≥ *boll* [-*en*] [-~] ≤*en Boll* [-~] *Tafel*≥
16 [-*met*] ≤*in*≥ Vgl. r. 15.
danssen [-*'t*] *welck* <*s*> ≤*gebruijck*[-*ende*] *ongebruijck ende misbruijck*≥ *ick* ≤*hier*≥ *mede* [-*soude*] ≤*docht te*≥ *hebben*...
Uitvoeriger aanduiding van wàt hij van het dansen wilde behandelen, dus niet *'twelck* maar *welcks gebruijck* enz.;
ende misbruijck, in tweede instantie toegevoegd, leidde tot schrapping van *ende*; *docht te*: het was zijn plan, *soude* gaf de zekere volvoering aan.
19 [-*op*] ≤*tot*≥ *de Hoofsche* Beter voorz. bij *gekeert*.
20 *den* [-*uijersten*] *auond* [-*stond*] Niet het laatste van de avond, er moest nog een licht avondmael worden aangeroerd.
[-*met wat*] <*aenwijsende*> Directe wijziging van eerst bedoeld *met wat aenwijsens* of iets dergelijks. Vgl. 3: schrapping van verslappend *wat*.
aenwijsende [-*daerbij*] *daerbij* was overbodig, de komm achter aenwijsende is misschien toegevoegd na doorhaling van *daerbij*.
21 *hoe* [-*veel*?] ≤*verr*≥ Betere woordkeus, afstandsaanduiding.
[-*niet alleen op gesette maer*] *op* [-*alle*] <*tydighe* enz....>. Korter! en scherper. *ten beroepe van* [-*wie*] *het* [-*zij*] ≤*hoff*≥ *te staen*.
Beperking tot het beroep dat *het hof te allen tijde* op hem kan doen.
24 [-*gansche*] Overbodig.

*

[25] meen[aant.] gebed te versamelen. met wat vermaens[aant.] ouer eenighe
[26] misslagen die sommighe Christenen, mijns bedunckens, in de
[27] maniere van bidden begaen.

[28] De ontledinghe van dien eenen dagh hadd ick voor[aant.], met allge-
[29] meener lessen bedenckinghen[aant.] ende voor-raed[aant.] te besluijten. daer
[30] toe ick (om meest alles[aant.] in 'tkort te begrijpen[aant.]) een groot gedeelte
[31] van het 12. Cap. tot den Romeinen te bate gekoren hadde[aant.].

[32] D'opvoedinghe der kinderen ware mij een' versche baen[aant.] geweest:
[33] daer wel wat adems toe behoort hadde, maer ick meende met
[34] minder omspraecks[aant.] daer ouer[aant.] te gaen, ende handelen't stuck
[35] krachtigh; doch als een bijwerck[aant.].

[36] Uijt alles en wist ick niet gevoeghelicker[aant.] te scheiden[aant.], dan met
[37] den wensch van vele ende langhe sulcke daghen beleeft hebbende,

* *Varianten:*
C28 desen (eenen)
C30 in 'tkorste ende in 'tbeste [zinvolle toevoeging]
KI 31 uijt (het 12.)
C35 als bij-werck
Manuscr. aant.:
25 *ouer* [-*de*] ≤*eenighe*≥ *misslagen die* [-*de*] ≤[-*vele*] *sommighe*≥ *Christenen*... Mitigering!
27 [-*doen*] <*begaen*> Betere woordkeus (misslagen begaen).
29 *allgemeener* ≤*lessen I-ende*]≥ *bedenckinghen* ≤*ende voor-raed*≥... Uitbreiding met *lessen* en *adviezen*.
30 *om* [-*veel*] ≤*meest alles*≥ *in 't kort... veel* versterkt tot: bijna alles *te* [-*besl*] <*begrijpen*> Eerst wilde H. ws. *besluyten* schrijven, maar hij verbeterde onmiddellijk tot *begrijpen*, dat eenduidiger ‘samenvatten’ aanduidde (*besluijten* kon = eindigen).
≤-*meest*≥ *het* [-*gansche*] ≤*een groot gedeelte van*≥ 12. *Cap.*
Ik vermoed de volgende fasen:
1 *het gansche* 12. *Cap.*
2 *meest het gansche* 12. *Cap.*
3 *een groot gedeelte van het* 12. *Cap.*
1 en 2 waren zakelijk onjuist, het betrof slechts een groot gedeelte van Rom. 12.
31 *tot den Romeinen* [-*heftich*?] ≤[-*meest*] *te bate* [-*genomen*] ≤*gekoren*≥ *hadde*. Het bijw. *heftich*(?), daarna *meest*, toch overbodig geacht; het wat vlakke *te baet nemen* verscherpt tot *te baet kiesen*, ook i.v.m. *een groot gedeelte*.
32 *een* [-*ni*] <*versche*> Betere woordkeus: niet een nieuwe weg, maar een door hem nog niet in zijn gedicht betreden weg.
33 [*s*+] <*m*>*eende* Eerst ws. *soude* bedoeld. Vgl. r. 16: verandering van modaliteit: *soude* drukte teveel zekerheid uit, hij was het slechts van plan.
36 *Uijt* [-*het gansche werck*] ≤*alles*≥ Vereenvoudiging verkozen boven de toespeling op Dagh-*werck*?

*

[38] wel gereed ende geern uijt de wereld te gaen. doch met eenen
[39] voor-wensch[aant.] van noch eens all leuendigh[aant.] de ydelheden van 'thof
[40] te moghen ontsteruen[aant.]. te landwaerd in stilte geseten ende aldaer
[41] in volle ruste ende eenparicheid[aant.] van gemoed afwachtende des
[42] Heeren toekomste, den heilighen wegh ter woonstede der ge-
[43] rechtigheit. Amen.

[44] Soo steil hadd ick derven[aant.] op sien, mijn Leser; maer mijn' lieve
[45] leester, dien dit[aant.] eenigh te geualle gewrocht werde[aant.], dieder mij in
[46] steunde en stierde, die mij leerde wat sij hooren wilde, ontviel
[47] mij daer ghij mijn beswijcken[aant.] gesien hebt.[aant.]

Anzi tempo per me nel suo paese
E ritornata, et alla par sua STELLA.[aant.]

[50] Soo ick ontrent den middagh sweettede, gingh sij slapen.

E compiè sua giornata inanzi sera.[aant.]

* *Varianten:*
C38 te mogen gaen [afhankelijkheid van Gods toestemming en genade]
C41 rust
C43 Amen geschrapt [te prekerig]
C45 Leester wierde
C47 Na deze regel de volgende italiaanse vss in de marge toegevoegd:

E volea dir; *ô di miei tristi e lenti,*
E piu cose altre; *quand' io vidi allegra*
Girsene lei fra belle alme lucenti.

Manuscr. aant.:
38 [-*geern ende*] ≤*wel*≥ *gereed* ≤*ende geern*≥ Betere orde *gereed ende geern*; *gereed* verscherpt tot *welgereed*.
geern [-*dese*] <*uijt de wereld*> Onmiddellijke verbetering van eerst bedoeld: *dese wereld te verlaten* of iets dergelijks. H. verkoos het eenvoudige *uijt de wereld te gaen*.
<*Doch*> *Met eenen voor-wensch* [-*nochtans*] *van* Liep dit soepeler?
40 *te landwaerd in* [-*ruste*] ≤[-~] *stilte*≥ geseten Heeft verband met 41. Geen herhaling van *ruste*.
41 *aldaer in volle* ≤*ruste ende*≥ *eenparicheid*...
42 *toekomste* [-*als*] *den* [-~] *heilighen*... Onduidelijk.
47 *mijn'* [-*flauwte gemerckt*(?)] ≤*beswijcken gesien*≥ *hebt*. Aansluiting bij het einde van Daghwerck: vs 2057 *Ick besw*(*ijck*).
50 Vermoedelijk aldus:
1. *Ick werd*(?) *sweettende ontrent den noen, ende haer dagh was ten einde* (interlineair: [-*ende haer dagh was ten ende*] ≤*sij gingh slapen*≥.
2. *Soo ick ontrent den middagh sweettede gingh sij slapen*
Soo ick interlineair boven *Ick werd*; *sweettende* omgezet in *sweettede*, de juiste bijzinswoordorde door cijfertjes boven de woorden aangebracht; ook in interlineair *sij gingh slapen; middagh* i.p.v. *noen* (vgl. 52 omgekeerd).
Voorkeur voor onderschikking boven de aanvankellke nevenschikking.

*

[52] jae tot mijnent, lang voor noen. wat haer belangde, geen oogen-
[53] blick te vroegh.

Pieno era 'l mondo de suo' honor perfetti,
Alhor, che dio, per adornarne il Cielo
La si ritolse: e cose era da lui.[aant.]

[57] Hebb ick noch konnen aenwijsen hoe verr ick met haer hoopte
[58] te gaen,

questo m' auanza di cotanta spene[aant.]

[60] neemt het *per suoi santi vestiggi*.[aant.]

[61] Maer en verght mij niet dat ickse natrede; mijn Leid-STERRE
[62] miss ick, en moet dwichten.

Morta colei che mi facea parlare
E che si staua de' pensier' miei in cima.
Che poss' io piu?[aant.]

[66] Laet mij met vrede swijgen,

e vincaui pietate.[aant. aant.]

* *Varianten:*
C52 Jae
C54 suoi
C55 Allhor
C66 Na deze regel volgt nog een grieks citaat:

Τί γὰρ πλέον ἀνέρι κήδευς Μουνῳ ὑπερ γάιας, ὁιχομενης ἀλόχου;
Anthol. I 3.c.12, ep. 46.

Manuscr. aant.:
52 <*jae tot mijnent*> *lang voor* ≤*noen*≥ [-*middagh, mijnenthalue*]
wat haer belangde, [-*niet*] ≤*geen*[-*sins*] *oogenblick*≥ *te vroegh*
(interlineair is boven *lang voor* enz. van allerlei geprobeerd en onleesbaar doorgehaald).
Verscherping van *niet te vroegh* tot *geen oogenblick te vroegh*.
56 Na 54-56 zijn drie italiaanse vss doorgehaald:
57 [-*Kon*] ≤*Hebb*≥ *ick* [-*dan*] <*noch*> [-*van verre*] ≤*konnen*≥ *aenwijsen hoe verr ick* ≤*met haer*≥ *hoopte te gaen*, [-*neemt het, Leser, voor 'tghene mij van haer in haer afwesen ~ is*]
questo m'auanze di cotanta spene.
neemt het [- ~] ≤*per*≥ *suoi santi vestiggi*.
Door onleesbare doorhalingen onduidelijk. Voltooide tijd. *Hebb... konnen* hier gepast.
60 [-*Soo*] ≤*Maer*≥ *en verght*... Tegenstelling met vorige!
naetrede; [-~] *mijn' Leid-STERRE*
63 Na 63 zijn twee italiaanse vss geschrapt en is boven het eerste geschreven: *Che poss' io piu*?
66 [-~,] e vincaui pietate.
67 [-~].

Commentaar bij Proza-slot Dagh-werck

r 2	bijden wegh	onderweg
3	gevoelen	mening, opvatting
	aengewesen te hebben	aan te geven
	soo...waerheid	(zie manuscr. aant.)
6	Daeraen	daarop, daarna
11	ouertallighe	onnodige en onnuttige (WNT overtallig 2105/6)
	konstigh	waar kennis, bekwaamheid voor vereist is (tegenover *onkonstigh*, bij voorbeeld *verkeeren* (r 12), in verschillende betekenis (zie MNW *verkeersbert* 1883), o.a. spel met dobbelstenen op verkeerbord (Kil.), een soort triktrak.
12	wilde...hebben	zou ik wat hebben willen uitvaren
13	bij	door
	emmers	althans
15	Geweer...slagh	allerlei wapens
	Ball	bal(spel)
	Boll	(spel met) houten bollen (groter, zwaarder dan de bal)
	Boll Tafel	Vgl. WNT bol (I) 291 met verwijzing naar dit citaat en de ‘aannemelijke gissing’ van Bilderdijk: biljarttafel of troktafel.
17	ongebruijck	niet gebruiken, beoefenen
18	docht	dacht
19	Achtermiddagh-uren	(derhalve gewijd aan lezen, liefhebberijen, sport)
	hoofsche	van het hof
20	dien...eighen is	waarvoor de avonden bestemd zijn
21	ontijdighe	ongelegen

22	ten beroepe van...staen	aan het hof moeten verschijnen (WNT beroep 1907) Letterlijk: klaar staan voor het roepen van het hof
24	gemeen	gemeenschappelijk
25	vermaens	vermelding, gewag
28	hadd ick voor	was ik van plan
29	bedenckinghen:	overwegingen
	voor-raed	adviezen
30	meest allen	bijna allen
	begrijpen	samenvatten
31	te bate...hadde	te baat zou hebben gekozen (genomen)
32	versche baen	nieuwe weg
33	met...omspraecks	minder uitvoerig, met minder woorden
34	daer over	nl. over die versche baen

35	bijwerck	bijzaak
36	gevoeghelicker	passender, op passender wijze
	Uijt...scheiden	op te houden met, te besluiten
39	voor-wensch	wens van tevoren, wens betrekking hebbende op de tijd voor die van de andere wens
	leuendich	levend, bij mijn leven
40	ontsteruen	verlost worden van
41	eenparicheid	gelijkmatigheid, standvastigheid
44	derven	durven
45	dit	de behandeling van al deze zaken, dit gedicht
	dien...werde	ten believe van wie dit uitsluitend werd gemaakt
47	mijn beswijcken	vgl. vs 2057
	marge 44-C	*Illud opus potuit, si non ipse prior perjssem, Certius à summa nomen habere manu. Ov. 3, Trist. 14* (Dat werk zou, als ik niet zelf tevoren voorgoed was heengegaan, een duurzamer faam hebben kunnen bezitten, had ik eraan de laatste hand gelegd. Ovidius, *Tristia* 3, 14, 21/22.)
48	Anzi tempo...	Voor de tijd (Voortijdig) wat mij betreft is zij teruggekeerd naar haar land en naar de ster die haars gelijke is (Sonnet CCLXXXIX, 3, 4) In C hierboven nog:
		E volea dir; ô di miei tristi e lenti,
		E più cose altre; quand' io vidi allegra

		Girsene lei fra belle alme lucenti (*Trionfo della Fama*, r. 4-6 (eerste redactie)
		En ik wilde zeggen: ‘o droevige en lange dagen die ik nog te leven heb.’ En nog meer andere dingen, - toen ik haar (Laura) vrolijk zag gaan temidden van schone, schitterende zielen.
51	E compiè...	en die mijn dag voor de avond beëindigde (Sonnet CCCII, 8)
54	Pieno...	De wereld was vol van haar volmaakte roem toen God om haar tot een sieraad van de hemel te maken haar weer tot zich nam, en zij Hem waardig werd (Sonnet CCCXXVII, 12-14)
58	questo...	en dit is het enige dat ik over heb van zoveel hoop (Canzona CCLXVIII, 32)
	per suoi...	als haar heilige voetspoor (Sonnet CCCVI, 12)
62	Morta colei...	nu zij gestorven is, die mij deed spreken, en die bovenaan in mijn gedachten stond zoveel ik kan (Sonnet CCXCIII, 5-7)
66	e vincaui...	en moge het medelijden u overmeesteren (Canzona CCLXVIII, 59)
	marge 60(C)	*Ingenium fregere meum mala: cuius et ante // Fons infoecundus, parvaque vena fuit. Ov. 3. Trist*. 14.
		(Mijn talent hebben de tegenslagen gebroken, een talent, waarvan ook tevoren al de bron onvruchtbaar en de ader gering was. Ovidius, *Tristia* 3, 14, 33/34.)
		KII voegt hieraan toe:

Non venit STELLA non praeeunte DIES. Ovidius. ad Liv.

(De dag brak niet aan, doordat geen morgen-sterre meer voorging. (Ovidius (naar huidig inzicht Anonymus). *Consolatio ad Livium*. 408 (met wijziging van *E*t in No*n*)

Onder het proza-slot in C:

Τί γαρ πλέον ανέρι κηδευς
Μουνῳ ὑπερ γαιας
οιχομενης αλοχου;

Anthol. l. 3, c. 12, ep. 46.

(Want wat baat een man het rouwen, wanneer hij alleen op de wereld is, doordat zijn vrouw heenging? Anthologiae (Planu deae) libri 3 capitis 12 epigrammate 46 = (naar tegenwoordige telling) Anthologia Graeca VII 340, 3/4.

(De nummering van de sonnetten en canzonen is volgens *Concordanza delle Rime di F. Petrarca*. Composita da K. Mc Kenzie, Oxford-New Haven, 1912. Herdruk 1969.)

Commentaar Dagh-werck

(De commentaar wordt steeds gegeven per genummerd tekstgedeelte, zodanig dat aan mijn vertaling en bespreking van bijzonderheden in de betreffende vss Huygens' prozatoelichting bij dit gedeelte van de tekst voorafgaat (onderbroken door een enkele, noodzakelijke verklaring)

Titel:

(alleen in het kladhs A) *Huijs-raed* = Huisbestier (WNT huisraad 1280) Vgl. 57-68! Vrij vertaald: De inrichting van ons huiselijk leven.

1

Sterre, die mij inde sterren
Menigh ontij doet verwerren,
Keurigh of mij een' van all
Als mijn' eighen sterr geuall;
Sterre, die veel sterren aen sien,
Als de keersen bij de Maen sien,
Als de Maen (in mijn gesicht)
Bij de macht van 't Moeder-licht.
Sterre, mergh van all' mijn' vreugden,
Die mij eens met Ia verheugden,
Noijt bedroeven sult met Neen,
Tegen 'tja-woord van de Re'en.
Sterre, regel van mijn' reden,
All van doe mij mijn' gebeden
Voor uw' reden stelden veil;
Sterre, alleen en all mijn heil,

[Sterre, mijn eenigh welgevallen ende geluck;]

Sterre, die mij menige nacht verward doet raken in de sterren, terwijl ik nauwkeurig onderzoek, of mij een van alle als mijn eigen ster bevallen kan; Sterre, waarnaar veel sterren kijken (bij wie vergeleken veel sterren eruit zien) zoals de kaarsen er vergeleken bij de maan uitzien, zoals de maan, in mijn oog, er vergeleken bij het geweldige moederlicht (de zon) uitziet; Sterre, mijn diepste vreugde, die mij eens met (uw) jawoord verheugde, die mij nooit zult bedroeven met (een) neen, tegen het ja van de rede (met een ontkenning van wat de rede beaamt, goedkeurt), Sterre, richtsnoer van mijn denken (aan wie ik mijn rede onderwerp) al van de tijd af, toen mijn beden (aanzoek) mij veil stelden voor (te koop aanboden, overleverden aan) uw rede, Sterre, mijn enige en mijn ganse heil,

(Belangrijk voor het verstaan van de moeilijke vss 1-8 is de marginale verwijzing in hs C bij vs 2: *1. Cor. 15. 41*. Wij lezen daar: (ik citeer steeds naar de gemoderniseerde Statenvertaling, uitgegeven door

het Nederlands Bijbelgenootschap, Amsterdam, z.j.) ‘Eene andere is de heerlijkheid der zon, en eene andere is de heerlijkheid der maan, en eene andere is de heerlijkheid der sterren; want de eene ster verschilt in heerlijkheid van de andere ster’. De ‘heerlijkheid’ van Sterre overtreft die der sterren, zoals de maan kaarslicht overtreft, zoals de zon de maan overtreft. Vgl. ook vs 645: uw' -minder stralen.

2 *ontij:* Vgl. de manuscr. aant.; hier voor nacht, zonder bijgedachte aan vreeswekkend, gevaarlijk. H. kijkt 'snachts naar de sterren, hij verwart zich in hun gewemel, maar vindt geen ster, die halen kan bij zijn Sterre.

3 *keurigh* = zeer kritisch onderzoekend, beproevend (WNT keurig 2668).

5 *die* objekt van trans. *aen sien*. Ik zie geen andere mogelijkheid.

10 *Die... verheughden:* nl. eind 1626 toen zij bezweek voor zijn aandrang.

H. denkt bij vs 14, 15 aan het sonnet dat hij 11 september 1626 tot haar richtte (Zie mijn *Voet-maet* 19 vlgg.). In dit sonnet verwerpt hij alle hulp die dichterschap, geleerdheid, aanzienlijke vrienden hem bij haar zouden kunnen verlenen en richt hij zich alleen tot haar rede, die hem zoals hij is, dient te aanvaarden of af te wijzen. Men vergelijke de vss 13-15 met: *Voor haer' gemeene gonst verkies' ick verr uw' reden; // Uw' reden, en alleen uw' reden soeck ick aen;*

Hij drukt het nu in *Dagh-werck* zo uit, dat hij zich alleen voor haar rede veil (te koop) stelde. Zij moest geheel zelfstandig, op grond van eigen overleg, beslissen. *verheughden* Vorm op -n om het rijm.

H. spreekt over deze vorm in antwoord op een ertegen ingebracht bezwaar van Mostaert. Zie Inleiding, p. 55. *All:* men kan twijfelen of hier *All* = reeds aanwezig is. WNT al 70 zegt dat het reeds in de Statenbijbel voorkomt. Citaten, alleen daaruit, volgen. Het Supplement op deel I WNT 879 meent dat *al* = reeds stellig is ontwikkeld uit *al rede*, middelnederl. veelvuldig voorkomend *al ree*. Er volgt een citaat uit Van den Broecke, *Korte Historiael*. Dr. L. Koelmans die ik over dit *al* raadpleegde, trof het niet in de taal van De Ruyter aan, maar vond wel ‘toevallig’ een vrijwel zeker voorbeeld van al = reeds in een brief van Wtenbogaert (uitgave H.R. Rogge, 2e deel, tweede afdeling, 1621-1626, Utrecht 1871, pag. 230) ‘daerentusschen om d'erreur van vele vrienden, die eenig gerucht van ons vertreck gehoort hebbende, sullem meynen dat wij *all* in Holsteyn sijn, - daerom bidden wij dat kenbaer gemaeckt worde dat wij hyer zijn, sonder juijst alle gelegenheyt aen allen te openbaren’. (*all* = allen onwaarschijnlijk, het gaat hier om 2 reizigers en 1 dienaar).

Een tweede, 16e-eeuws voorbeeld van al = reeds deelt hij mij mede uit het Journaal van Anthonie Duyck, deel 2 pag. 82 jaartal 1596: ‘Den viant... heeft... aldaer doen planten 2 stucken geschuts, daer-

mede hij noch desen avont begonst te schieten op tcleyne ravelijn, daer men nu wederom begonnen hadde te arbeyden, waerdoor de aennemers vande wercken daer vuyt scheyden, niet dervende daer langer wercken, hoewel velen meynden dat ment wel voorts op hadde konnen maken so de aennemers des hart gehadt hadden, gemerckt het wel een mans lengte hoog vuyte eirde *al* was.

In *Dagh-werck* zelf is dit *al* dunkt mij aanwezig in vs 1700: *'tis lang all gehoort*. Ik trof het ook aan aan het einde van Huygens' *Ick doolde bijster-sweghs*, W. II 174 (jaar 1627): *Noch schreid' hij all van vreugd, noch song hij all van pijn*, // *En Sterre was all' sijn'*. (laatste *all*). Ook bij Hooft trof ik het aan in *Sang*, L.-St. I 152, vs 17-22: *Soomen 't ghehoor* // *Dan vlaeyt met spel en liedt;* // *Die kloppen 't oor:* // *Maer 't oor ontfangtse niet*. // *'T heeft binnen al* // *Te luystren veel te veel*.

Een systematisch onderzoek zou zeker meer voorbeelden van dit *al* aan het licht brengen. (Zie nog een brief Huygens-Hooft van 9 dec. 1628 ‘All over een weke oft twee...’).

2

Nu 't den Hemel soo gepast heeft
Dat mijn' siel aen d'uwe vast leeft,
Dat Ick Gij, en t'eener tijd,
Ghij tot Ick geworden zijt,
Nu wij maer van naem en schillen,
Nu mijn' lusten zijn uw' willen,
All uw willen all mijn lust,
IJeders vrede elkanders rust;

[dewijle God de Heere ons in ziel en lichaem heeft gevoeght:]

Nu de hemel (de goddelijke voorzienigheid) het zo geschikt (bepaald, geregeld) heeft dat mijn ziel met de uwe verbonden leeft, dat ik gij geworden ben en tegelijkertijd gij tot ik geworden zijt, nu wij slechts van naam verschillen, nu mijn begeerten uw wensen zijn, uw wensen al mijn lust, nu de vrede (gemoedsrust) van ieder van ons de rust (gerustheid) van de ander is,

(17 *gepast* = gevoegd, geschikt, geleid; 21 *schillen* = verschillen; 22 *lusten* = verlangens; *willen* = wensen; marge vs 17 in KI, KII: *Anima illius animae hujus devincta est. Gen. 44. 30*. (Vulgaat: anima illius ex huius anima pendeat): zijn (Jacobs) ziel is aan de ziel van deze (Jozef) verknocht. Statenvertaling: ‘alzoo mijne ziel aan diens ziel gebonden is’.

Scias spiritum uxoris meae in meo verti. Sen. ep. 104.

Weet dat het leven van mijn vrouw van het mijne afhankelijk is. (Ietwat vrij naar Seneca, *Epistola* 104, 2.)

3

Luijstert nae de overslagen
Die mijn' siele, lang gedragen,
Nu voldragen, barens-ree,
Als een' droppel in uw' zee
Van bescheidenheid will schencken,

En uw krachtigher bedencken
Halen over 'tkinder-kraem
Daer sij gaern te bedd af quaem.
'Tkint sal *Ernst van Voorraed* heeten;
Helpt mij door den arbedi sweeten,
Daer Ghij Ick zijt, en Ick ghij,
Moe de Moeder heeten, Wij.

[hoort ende helpt mij uijten, 'tghene ick daer op ouer langhe (= sedert lang) hebb erdacht.]

Luister naar de overleggingen die, lang gedragen, nu voldragen, mijn ziel, gereed tot baren, als een droppel in uw zee van verstand (inzicht, wijsheid) wil schenken en die uw sterker denken wil (zal) heenhelpen door de bevalling, waar ze in het kraambed graag mee klaar zou komen. Het kind zal *Ernst van Voorraed* (ernstige levenshouding, berustend op overleg van te voren) heten. Help mij door de moeite (inspanning) van de barensweeën heen. Daar gij ik zijt, en ik gij (ben), moet de moeder wij heten.

(25-26 *lang... voldragen* pred. toev. bij *de overslagen; barens-ree* pred. toev. bij *mijn' siele;* 30, 31 samentrekking En *die... will* halen over enz.; *kinder-kraem* WNT kind 3003 = bevalling 33 *Voorraed* MNW voreraet 1055 voorafgaand overleg, tevoren overdacht plan. Kil. consilium ante factum. Vgl. ook proza-aant. 5; *arbeid* = barensweeën.)

4

Soo en vrees ick voor uw' straff niet
Off ick hier te schielick af liet,
Daer te langhe lagh en sponn
Over wat ick eens begonn,
Of mij hier mijn' hand ontholde,
Om een Rijm die ronder rolde
Dan de Reden; of ick daer
Wrang, of hier te lecker waer.
'Tis uw hert dat in mijn' adren
Dese krachten helpt vergadren,
'Tis het mijn dat in u schuijlt,
Ziel is tegen Ziel geruijlt,
Staet u niet in aller feilen
Wederhelft met mij te deilen?
Of wat feilen kander zijn
Dat of 'tuwe zij' of 'tmijn'?
Luijstert dan; en hoort ghij dolen,
Denckt, dat was ons beij verholen,
Soo u ijet om 'therte lacht,
Segt, soo hadd' ick 't oock gedacht.

[Mits wij een ende eens zijn, ende dit werck gelijcker hand (= gezamenlijk, met vereende krachten) te weghe brengen, sult ghij deel aen de feilen ende onfeilen hebben, ende ick uw berispen minder schroomen.]

[*onfeilen* WNT feil (I) 4414: eenmaal aangetroffen, dit citaat. Bet.: de goede, mooie dingen.)

Derhalve vrees ik niet voor uw berisping (critiek), indien ik hier te gauw ophield (afbrak), daar te lang lag te spinnen (uitweidde) over wat ik eenmaal begonnen had; als hier mijn hand mij ontschoot (van het spoor week, als ik mijn pen ergens niet beheerste) terwille van een rijm dat mooi klonk ten koste van de rede (redelijkheid, waarheid), indien ik daar te hard, onaangenaam (van toon), of hier te zoet (aangenaam (van toon) was.

Het is uw hart (dat immers in mij woont) dat deze krachten in mijn aderen helpt verzamelen, 't is het mijne dat in u schuilt; ziel is tegen ziel geruild. Moet gij niet de andere helft (de 'tegenhelft') van alle fouten als aandeel krijgen? Of welk falen kan er zijn, dat of het uwe is of het mijne? (uitgesloten: iedere fout is van ons samen!) Luister dus naar wat ik dicht en hoort gij (mij) een fout maken, bedenk dan: dat zagen wij beiden niet; als u iets vreugde geeft, zeg dan: zo had ik het ook gedacht.

(41 *ontholde* niet in WNT op hollen; 42, 43 Men vergelijke het gedicht *Aen den Leser; Voor de bij-schriften*, (voor *Hofwijck*) vs 42 vlgg.: Soo gaet het (noch eens) met de Rym-pen; Om een woord // Dat sonder weergae is, moet arme Waerheit voort, // En om een braever woord dan woorden die wat seggen, // Moet onred' inden topp, en Reden onder leggen;... het *rond rollen* van het rijm is het mooi klinken, maar de *Reden* rolt niet zo rond, komt in het gedrang; 45, 46 Op analoge wijze drukt H. uit wat dichten voor hem is in zijn opdracht van *Heilighe Daghen* aan Leonore Hellemans (mijn uitgave *Avondmaals-gedichten en Heilige Dagen*, Zwolle, 1968, pag. 94: 'Tis ernst, en uyt mijn adren // Het binnenste geweld, soo verr haer swackte gaet. 49, 50 *in... deilen* in deze bet. niet in WNT.; 51 *feilen* inf., vgl. manuscr. aant.; 55 *om... lacht* vgl. manuscr. aant.

5

Hoe wij dese kleine wereld,
Die ghij, Sterr, alleen beperelt,
Die ick, verr van uws gelijck
Ick, en ick alleen beslijck,
Dese, om nauwer te beschrijuen,
Bedd-gemeente van twee Lijuen,
Van twee lieven, segg ick best,
Tortelen van eener nest,
Tamelixt bestieren sullen,
En met vreugd op vreugd vervullen,
Hebb ick, hebben ick en ghij
Dus beregelt, seggen wij.

[Mijn, ick segge (= bedoel), ons voornemen is, bij voor-raed (= door voorafgaand overleg) vast te stellen, hoe wij op het gevoeghelixt (= op de passendste wijze) te samen sullen hebben te leuen.]

Hoe wij deze kleine wereld (van ons huwelijk en onze bezigheden), die gij, Sterre, alleen met parelen bestrooit, die ik, verre van uws gelijke (die ver beneden u sta), ik en ik alleen bemodder (besmeur), deze - om het nauwkeuriger uit te drukken - bedgemeenschap van twee lijven, van twee gelieven beter gezegd, tortels van één nest, op de passendste wijze (het best) besturen zullen, en met de ene op de andere vreugde zullen vervullen, heb ik, hebben ik en gij (correctie!) aldus geregeld, zeggen wij.

(57 *dese... wereld* (niet de mikrokosmos zoals in 1764) nader bepaald in 61-64; *bedd-gemeente* niet in WNT. Deze gemeenschap bestaat uit *twee lijven* enz. Vgl. 1098; *lieven* WNT lief (II) 2067: gelieven. Na de 17e eeuw ongewoon. Men lette op het spelen met de elkaar nauw rakende klanken *ij* en *ie*; 68 *beregelt* WNT beregelen 1851: (zeldzaam) = regelen.)

6

God, de God die ons gepaert heeft,
God de Soon die hij gebaert heeft,
God de Geest, met-all, met-een,
God allom, altijd, alleen
Sal de Vader-Meester wesen
Die wij vriend-lijck sullen vreesen.
End ons eerste onderwind
Daer de wijsheit af beghint.

[Gods vreese sullen wij voor all betrachten.]

God, de God die ons in de echt verenigd heeft (= God de Vader), God de Zoon, die Hij (God de Vader) gegenereerd heeft, God de Heilige Geest, die mede alles is en mede één is, God, alomtegenwoordig, eeuwig, enig, zal de Vader en de Heer zijn, die wij liefhebbend (met liefde) zullen vrezen, en ons eerste streven (pogen, ondernemen, het eerste waar wij ons op toeleggen) zal zijn datgene waarmee de wijsheid begint (d.i.: de vreze des Heren).

(70 *die... heeft* Zie Hand. 13, 33; Hebr. 1, 5; 5, 5 Gij zijt mijn zoon, heden heb ik u gegenereerd (Ps. 2, 7 citerend); 71 God is alles in allen, de Heilige Geest ook; God is één, de Heilige Geest ook; 73 *Vader-Meester* copulatieve samenstelling; 74 *vriend-lijck* als *Vader, vreesen* als *Meester*; 75, 76 *Ende... beghint* In de marge *Prou*..., later in C aangevuld tot *Prou. 1. 7* = Spreuken 1, 7: De vreeze des Heeren is het beginsel der wetenschap, de dwazen verachten wijsheid en tucht.)

7

'Smerghens eer wij 'tlicht ontmoeten,
Sullen wij die Godheid groeten,
Smergens eer de dagh ontwaeckt
En de sonn de sterren staeckt.
Sulcken uere koos de speelmann
Die soo dick de danckbaer' Veel nam,
Daer af 'theilige geluijt
Noch in onse ooren tuijtt.

Een van beider nuchtre monden
Sal de schuld van beider sonden
Voeren voor 'tgenadigh recht
Daer geen' boeren-tong te slecht
Daer geen dubbel hert te dicht is,
Daer het saligh tegenwicht is
Onser schael, die altijd helt,
God met God te vre'en gestelt.
'Tzaligh opsicht onser wegen
Sullen wij hem toe bewegen,
Hem, beweeglick met een woord
Datmen maer in 'thert en hoort.

[Des morghens vroegh gelijck Dauid, sullen wij hem aenroepen,
seggende:]

's Morgens, eer wij het licht ontmoeten, zullen wij die godheid (van 69-76) groeten, 'smorgens eer de dag ontwaakt en de zon de sterren verduistert (doet ophouden te schijnen). Zulk een tijd koos de muzikant die zo vaak zijn luit (snaarinstrument) ter hand nam om God te danken, waarvan het heilige geluid nog luid in onze oren klinkt (de nog steeds gezongen Psalmen Davids).

Een van ons beider nuchtere monden zal de schuld van ons beider zonden brengen voor het genadige gerecht waar geen boerentaal te eenvoudig (simpel), waar geen geveinsd (onoprecht) hart te gesloten (bedekt, afgesloten) is, waar het heilbrengende (reddende) tegenwicht is van onze schaal die altijd doorslaat (omlaaghangt) (door onze *zware* zonden!), waar God (de Vader) door God (de Zoon) tevreden gesteld (verzoend) is.

Tot het heilzame toezicht op (de heilzame leiding over) onze wegen zullen wij Hem bewegen, die te bewegen is door een woord dat (niet uitgesproken wordt maar dat) men slechts in het hart (van de bidder) hoort (slechts in... te horen is).

(80 *staeckt* Vgl. de critiek van Mostaert p. 57; 81 *de speelman* d.i. David. Zie de verwijzing in de marge *Ps. 130*. Het zesde vers luidt: Mijne ziel wacht op den Heere, meer dan de wachters op den morgen, de wachters op den morgen. Vgl. ook de critiek van Mostaert op het woord en de variant in C, daar reeds vermeld; *Veel* (vedel) hier niet = viool, maar een tokkelinstrument. Kil. *pandura* (= driesnarig instrument), *fidicula* (kleine luit of cither); 82 *danckbaer* indirekt gebruikt; 85 *nuchtre* Het is nog voor het ontbijt, kort na het wakker worden; 95, 96 Vgl. Matth. 6, 8: want uw Vader weet wat gij van noode hebt, eer gij Hem bidt; *beweeglick* Vgl. Huygens' *Zedeprint Een boer* 37 vlgg.: Die op de rouwe hand en ongekussent knielen // Sijn' All-medoogent-heit *bewegelicker slaet*, // Dan daer 'tgeleerd gebed door Amber-wanten gaet (W. II, 31). In *beweeglick* wordt uitgedrukt dat God zich ons lot aantrekt, dit Hem niet ‘onbewogen’ laat.)

8

Heer, bejeghent ons' gebreken,
Sult ghij, Sterre, off sal ick spreken,
Leert ons eischen wat ons dient:

[Heere komt ons onuerstand te gemoet. en leert ons bidden.]

Heer, kom aan onze gebreken tegemoet (kom onze tekortkomingen, nl. in het bidden! vgl. de prozaaant.) te hulp), zult gij, Sterre, of zal ik zeggen. Leer ons datgene vragen wat goed voor ons is.

(Marge bij 99: Luc. 11, 1: En het geschiedde toen Hij in eene zekere plaats was biddende, toen Hij ophield, dat een van zijn discipelen tot Hem zeide: Heere, leer ons bidden,... C geeft het tekstgedeelte in het grieks: Κύριε δίδαςον ἡηᾶσ προσευχεσϑαι en voegt daaraan toe: *Suggere, domine, quid de te cogitem, doce quibus te sermonibus invocem. Aug. med.* (Geef mij in, Heer, wat ik van u heb te denken; leer mij met welke woorden ik u heb aan te roepen. Vrij naar Augustinus, *Meditationes* (J.P. Migne, *Patrologia Latina* XL col. 905): doce me... clementiam tuam, sancta Veritas, te invocare in te.)

9

En ontfanght voor 'tonverdient
Voor 'tonendelick ontfarmen
Ons altoos onnutt', ons armen,
Ons ondanckbaeren gegunt,
Onser herten beste munt,
Danckbaerheid in woorden, wercken
In gedachten te bemercken,
Stichtelick voor 'snaesten oogh,
Heilighlick voor't dijn' om hoogh.

[Maeckt ons oprechtelick danckbaer voor dijne barmherticheden.]

En ontvang voor het onverdiende, voor het (uw) oneindige (eindeloze) ontfermen aan ons onnutten, ons armen, ons ondankbaren geschonken, de beste munt (betaling) die ons hart u geven kan: dankbaarheid in woorden, werken (daden), in onze gedachten te bespeuren (te bemerken), die stichtelijk zijn voor het oog van de naaste, heilig (zuiver) voor uw oog omhoog.

(102 *onnutt'* = onnutten (substantivisch) H. zal denken aan Luc. 17:10: Alzoo ook gij, wanneer gij zult gedaan hebben al hetgeen u bevolen is, zoo zegt: Wij zijn onnutte dienstknechten, want wij hebben maar gedaan hetgeen wij schuldig waren te doen; 105, 106 naar de klassieke woorden van de Heidelbergse Catechismus, antwoord op vraag 122: ...dat wij al ons leven, *gedachten, woorden* en *werken* alzoo schikken en richten, dat Uw Naam om onzentwil niet gelasterd, maar geëerd en geprezen worde; 107 *stichtelick* opbouwend, tot het goede opwekkend. H. kan denken aan Rom. 15:2: Dat dan een iegelijk van ons zijnen naaste behage ten goede, tot stichting.)

Deckt het misdoen onser daghen
Met het voldoen en voldraghen

Van Hem Mensch en van Hem God,
Hem 'tvoll-op - van dijn Gebod.

[Vergeeft ons onse misdaden om de voldoeninghe des Heeren Iesu Christi.]

Dek (Bedek, Verzoen) het verkeerde doen van ons leven (onze zondige daden, in gedachten, woorden en werken!) door het ten volle doen (het geheel vervullen) (van Gods eis van genoegdoening voor onze overtredingen) en het ten volle dragen (van de straf voor de zonde) door Hem, die mens is en God, Hem, de gehele (overvloedige) vervulling van uw gebod.
(woordspeling *misdoen, voldoen*. Vgl. Mostaerts critiek en wat daarbij hoort p. 58; *'tvoll-op* zie Mostaert p. 58. Vgl. Matth. 5, 17: Meent niet dat ik gekomen ben om de wet of de profeten te ontbinden; ik ben niet gekomen om die te ontbinden, maar te vervullen. Zie proza: *voldoeninghe*.)

11

Hoedt ons, daer wij heden leggen
Daer wij swijgen, daer wij seggen
Daer wij wandelen of staen,
Met ons seluen overla'en.
Laet ons over ons niet storten,

[Wees allom onse hoede. Bewaert ons voor ons seluen.]

Bewaar ons waar wij vandaag liggen, waar wij zwijgen, waar wij spreken, waar wij wandelen of staan, met onszelf beladen. Laat ons niet over onszelf struikelen (vallen).
(Vgl. de manuscr. aant. bij deze passage; 116 *Met... overla'en* pred. toev. bij *wij*. Wij dragen altijd de last mee van onze boze wil, onze weerspannigheid, onze boze natuur.)

12

Heet ons, uwe Englen schorten;
Heet ons willen wat ghij heet,
Die ghij onsen onwill weet
En altijd geneghen herten
Om dijn' lijdsaemheit te terten,
En altijd gebeten bloed
Tegen wat ghij heett en doet.

[ouerstreeft onsen bosen wederwill.]

Beveel uw engelen ons op te houden (te steunen) (als we dreigen te vallen). Beveel ons te willen wat gij beveelt, gij die onze onwil kent en onze harten die altijd geneigd zijn om uw geduld (lankmoedigheid) te tergen, en ons bloed dat altijd fel ingaat tegen (afkerig is van) wat gij beveelt en wat gij doet.

(118 zie Mostaert-Huygens over dit vs p. 59; 119 marge: Maak dat ik wil wat gij beveelt en beveel wat gij wilt. Vrij naar Augustinus, *Confessiones* 10, 40 Da quod iubes... 120 *Die ghij* zie de verdediging hiervan

door H. tegenover Mostaert p. 59; 121-124 Men lette op de nabepalingen, niet bij de substantieven maar bij *geneghen, gebeten*.)

13

Seghent Ziel en seghent Leden,
Doetse beijd' haer pond besteden
Dij ter eeren, dij alleen,
Eigenaer van Ziel en Le'en.

[Seghent onse zielen en lichamen, soo dat beide sich tot dijner eere besteden.]

Zegen (onze) ziel en zegen (ons) lichaam. Maak dat zij beide hun pond besteden u tot eer, u alleen, (die) de eigenaar (zijt) van ziel en lichaam.

(126 Zie de gelijkenis Luc. 19 van de heer die zijn 10 dienstknechten 10 ponden gaf, elk één, om handel mee te drijven.)

14

Moet het huijs van dese sinnen
Nu een huijuering van binnen,
Nu een' stoot van buijten aen
Nu een dobbel quaet begaen,
Slaet verdraeghelicke slagen,
Die wij dan, en dan maer dragen,
Dat ons naerden suren dagh
'tSoete weer te schooner lacch.

[Treft ons niet als met genadelicke (= genadige, door uw genade niet te harde) ende geneselicke kranckheden.]

Indien het huis van deze zinnen (ons lichaam) nu eens een huivering van binnen, dan weer een stoot van buiten moet krijgen (oplopen), sla dan slagen die wij kunnen verdragen, die wij dan en dan slechts verdragen, als ons na de dag van slecht (boos, guur) weer, het aangename weer des te schoner toe zal lachen.

(129 *sinnen* = geest (die in het lichaam woont). Het lichaam kan inwendig aangetast worden (door een rilling, voorbode van koorts) of van buiten of van beide kanten tegelijk; 132 *begaen* = krijgen, verwerven (vgl. vs 439); WNT begaan 1359; Opvatting van *begaen* als overvallen is niet mogelijk op grond van *een' stoot*, dat objekt moet zijn. Vgl. De Vooys, *Losse aantekeningen bij Huygens' Dagh-werck*, Ts. 45, p. 287. Ook MNW begaen 688 geeft de betekenis verkrijgen. Mostaert had bezwaar tegen het woord in combinatie met huivering, stoot. Zie p. 60; 133 *geneselicke*, open variant, in C gekozen; 135 *Dat* hier = als, indien; WNT dat (II) 2307. Vergelijk een wending in gewonere spreektaal thans als: Je zou verbaasd staan *dat* je 't zag. *suren Dagh* i.v.m. 136 op het weer te betrekken.)

15

Ouerwicht van noodlickheden
Dobbel op het brood van heden
Heeft alreeds dijn' milde hand
In ons' ackeren geplant;
Lijdt niet datter onse zielen

Hare tochten in vernielen,
En versmooren daer het vier
Dat veel hoogher hoort als hier;

[Laet niet toe dat wij onse herten verhangen (= hechten) aende tijdtelicke middelen daermede ghij ons mildelick gesegent hebt;]

Meer dan voldoende van nooddruft (van wat wij nodig hebben voor ons levensonderhoud), het dagelijks brood in dubbele mate (het dubbele van ons dagelijks brood) heeft uw milde hand reeds in onze akkers geplant (ons geschonken). Sta niet toe dat onze zielen hun (hogere) begeerten (aspiraties) erin (nl. in het materiële en de zorg daarvoor) vernietigen (doen teniet gaan) en daar (in dat materiële enz.) het vuur verstikken (doven) dat veel hoger thuishoort dan hier (beneden, op aarde).

(138 *Dobbel op* niet in WNT, wel *dubbel over* (citaat Westerbaen) = dubbel en dwars, m.i. synoniem; 142 *tochten* = begeerten, hier van de ziel naar het hogere Vgl. 144 *het vier* enz.: dat zich op veel hogere dingen moet richten dan wat voor het lichaam nodig is, dan het aardse, tijdelijke. H. denkt ongetwijfeld aan Matth. 6, 19-34 waaruit ik citeer (vs 34): Maar zoekt eerst *het koninkrijk Gods en zijne gerechtigheid*, en al deze dingen (nl. voedsel, kleding enz.) zullen u toegeworpen worden (mijn cursivering).

16

Leert ons 'tleen als leen besitten,
En bij tijds de herten splitten,
Daer af 'tminste weder-deel
Aen de tijdlickheid verheel',
T'allen stonden euen vaerdigh
Om den ballast van dit Aerdigh
Uijt te werpen in sijn' zee
En soo kommerloos de ree,
Ia de steile rotz beklimmen,
Daer de werelds loose schimmen
En het prachtigh Niet-met-all
Onder ons verdwijnen sal.

[maer altoos willigh (= bereid) en vaerdigh (= gereed) moghen zijn om daer af te scheiden.]

Leer ons het door u als leengoed aan ons ten gebruike gegevene inderdaad als leen(goed) (als geleend) te bezitten en bijtijds onze harten te splitsen (verdelen), waarvan het kleinste deel met het tijdelijke (vergankelijke, aardse) een worde (zich moge verenigen), terwijl wij altijd even paraat zijn om de ballast van dit aardse uit te werpen in zijn zee (de zee van dat aardse) en zo onbelast de rede, ja de steile rots te beklimmen, waar de bedriegelijke (ijdele) schaduwen van de wereld en het prachtige niemendal (= de wereld) onder ons zal verdwijnen.

147 *weder-deel:* andere deel, vgl. wederhelft; hier: deel; 148 *verheel'* van verheelen = een worden (zich verenigen met iets anders. Vgl. 1290

tot een tuijltjen verheelen: trans. = tot een geheel maken, verenigen. Zie ook Vondels critiek! p. 50).

149 *T'allen...vaerdigh:* pred. *toev*. bij *ons* (145), door mij vertaald met een terwijl-zin (die ook een predicering is) 150 *den ballast...Aerdigh:* de ballast van dit aardse, waarin van dit aardse nabepaling van identiteit is: de ballast *is* dit aardse; *Aerdigh* WNT aard 558: afleiding van aarde (dit citaat en een van Cats) 151 *sijn' zee*, nl. van die ballast = van dat aardse. Al het aardse van ons keert terug tot de aarde; men denke aan het bekende: stof tot stof bij begrafenissen. In de ‘zee’ van het aardse werpen wij de ‘ballast’ van het aardse 152 *kommerloos*, pred. toev. bij *ons* 145: zonder kommer, vooral in de zin van last, druk, wat bezwaart. Blijkens de uitbreiding van de prozaaant. in C (zie p. 330) denkt H. vooral hieraan. Dit in overeenstemming met het uitwerpen van alle ballast; *de ree* = de hemelse ree; 153 *de steile rotz*' beter passend bij *(te) beklimmen*, beeld van de hoogheid, vastheid, veiligheid van het hemelse. In de marge in A een aantal punten (ter latere invulling van de bijbelplaats), in C: *Ps*. 15. 1. (Heere, wie zal verkeeren in uwe tent? wie zal wonen op den berg uwer heiligheid?), *Ps*. 43, 3. (Zend uw licht en uwe waarheid, dat die mij leiden, dat ze mij brengen tot den berg uwer heiligheid en tot uwe woningen).

17

Staet'er in dijn heiligh voorsien,
Daer dijn' ooghen langs het spoor sien
Van der dinghen eewigh wiel,
Dat dij eens voor all beviel,
Staet'er dat uijt dit versamen
Onser namen erfgenamen
Spruijten moeten, een oft meer,
'Tzij dan, Heere, dij ter eer,
Dij ten dienste; Laetse dijn'zijn
Eerse doorde moeders pijn zijn,
Laetse dijn' zijn tot de uer
Als de geesten uijt de huer
Vande leden sullen scheiden,
En dijn' tweede komst verbeiden,
Met verlangen naerden dagh
Daer 'tGeloof maer tegen magh.

[Ist bij dij van eewicheit geschickt (= bepaald), dat kinderen van ons geboren werden, weest haer genadigh God, van 'tbeghin ten einde haeres leuens.]

Staat er in uw heilige voorzienigheid (uw heilig plan), terwijl uw ogen langs de weg zien, waarlangs het eeuwig wiel der dingen (dat de dingen drijft) zich voortbeweegt, de weg die u eens voor altijd behaagde; staat er dat uit deze (onze) vereniging erfgenamen van onze namen (= kinderen) moeten voortkomen, een of meer, moge het dan tot uw eer zijn, Heer, tot uw dienst; laat ze van u zijn voordat ze door de pijn van de moeder heen zijn (voor hun geboorte, reeds in de moederschoot), laat

ze de uwe zijn tot het ogenblik dat de geesten hun tijdelijke woning, het lichaam, zullen verlaten en wachten op uw tweede komst (wederkomst), met verlangen naar de dag waar alleen het geloof tegen bestand is.

(157 *voorsien:* vooruit opgemaakt plan, voorbeschikking 158 *Daer* = wanneer, terwijl (God kijkt naar wat hij beschikt heeft, hij ziet de baan die het eeuwige wiel der dingen maakt, af, de baan die hem eens voor goed behaagd heeft; 166 marge A geeft de tekst van Psalm 139 fragmentarisch in het latijn: *In fundo uteri Psalm*... Eerst stond er *In fundo matris*. Bij nader inzien was 'diepte van de moeder' (vgl. *moeders schoot*) wat vreemd; beter: 'diepte van de baarmoeder'; *fundo* niet in Vulgaat. In C *Ps 139, 13*. (Want Gij bezit mijne nieren, Gij hebt mij in mijn moeders schoot bedekt); 168-169: de geesten hebben de leden gehuurd als hun tijdelijk verblijf en verlaten dit bij de dood; 172 marge C *Rom. 1. 17*. (Want de rechtvaardigheid Gods wordt daarin geopenbaard uit geloof tot geloof, gelijk geschreven is: Maar de rechtvaardige zal uit het geloof leven *Act. 10. 43*. (Hand. 10, 43: ...dat een iegelijk die in Hem gelooft, vergeving der zonden zal ontvangen door zijnen naam.)

18

Werpt een ernstigh medelijden
Over 'tonweer onser tijden,
Ouer 'tijselick gewipp
Van dijn tuijmelende schip.
Buijten lijdt het vande baren,
Die het nu te nauw benaeren,
En van allen sijden slaen;
Binnen heeft het noijt gedaen
Met het heelen van de spleten
Dieder nijd en spijt in reten,
Slaep niet, zij niet langher doov
Onder ons van klein geloov.

[Erbarm dij ouer de buijten ende binnen swaerigheden dijner kercke.]

Heb een innig medelijden (medeleven) met (Erbarm u over) het onweer (boze weer) van onze tijd (Erbarm u over onze stormachtige tijd), met het angstwekkende op en neer gaan van uw stampende en slingerende schip (de kerk). Buiten lijdt het van de baren die het nu al te zeer in het nauw brengen (benauwen). Binnen is het nooit klaar met het dichten van de spleten die nijd en wrok erin scheurden. Slaap niet, wees niet langer doof temidden van ons kleingelovigen.

(178 *benaeren* WNT benaren 1779 = benarren; 183 marge *Math*...., in C gewijzigd tot *Marc. 4. 38. 40*. (38: En Hij was in het achterschip slapende op een oorkussen; en zij wekten Hem op en zeiden tot Hem: Meester, bekommert het U niet dat wij verggaan? 40: En Hij zeide tot hen: Wat zijt gij zoo vreesachtig? hoe hebt gij geen geloof?) Het is

vreemd dat H. de verwijzing naar *Matth*. (8:26) losliet, waar de term *kleingelovigen* voorkomt: Wat zijt gij vreesachtig, gij kleingeloovigen?)

19

Stier de stierluij van dat schipp, en
Sluijt haer' herten op haer' lippen,
Lij geen Babel in haer werck
Dien het dack-dicht van dijn'kerck
Met den binnen-bouw betrouwt is;

[Zegent de dienaren dijnes woords met eendracht]

Bestuur de stuurlui van dat schip en doe hun harten overeenstemmen met hun woorden. Duld geen tweedracht in het werk van hen, aan wie de zorg voor de dichtheid van het dak uwer kerk, met de opbouw van het inwendige toevertrouwd is.

(*Babel:* in Gen. 11 het verhaal van de torenbouw, verstoord doordat God ‘hun spraak verwarde’, vandaar *Babel* ook voor twist, gekibbel. Vgl. WNT Babel 851 en zie Huygens' proza: *eendracht*; *dack-dicht*, substantivering van het adj. = met een waterdicht dak. De predikanten moeten enerzijds de kerk verdedigen tegen aanvallen van buiten (vgl. vs 200), anderzijds de gemeente opbouwen in het geloof.)

20

Laet de leughen, die soo oud is
Datse kindsch geworden schijnt
En all groeijende verdwijnt
Groeijende voor haer verdwijnen
Die ghij eens hebt willen mijnen
Tot den huijs-dienst, en niet meer
Van dijn' erffenissen, Heer.

[soo dat sij de dolingen verdelgen.]

Maak dat de leugen, die zo oud is dat zij kinds geworden schijnt, en al groeiend (terwijl ze voortdurend groter wordt, en zich uitbreidt) innerlijk aan kracht verliest (wegteert, slinkt), in dat proces van toeneming voor hén teniet gaan, die gij eenmaal als uw eigendom hebt aangenomen (in bezit hebt genomen, op wie gij beslag hebt gelegd) voor de huisdienst (de kerkdienst) en verder niets, van uw erfdeel (uw gemeente, uw volk).

(190 *Laet* imper. van causaal hulpw. laten evenals in 199 *Laetse*... = Doe hen zich bezig houden. Nog steeds gebed tot God! adhortatief laten is in de context uitgesloten, in beide gevallen; *de leugen* = *de dolingen* (proza), alles wat tegen Gods openbaring in de bijbel ingaat; deze leugen is even oud als de wereld, als de mens, zo oud dat ze kinds wordt, simpel, onnozel. Terwijl ze zich nog steeds uitbreidt (*groeijende*) *verdwijnt* zij, wordt krachteloos, teert weg. De leugen gaat de dood tegemoet (eschatologisch), aan de waarheid is de overwinning. Mogen de

predikanten haar geheel doen verdwijnen, haar wegvagen; 194 *mijnen:* in bezit nemen, zich toeëigenen; 195 *huijs-dienst* hier = kerk-

dienst (dienst in Gods huis) 196 *erffenissen* te vereenzelvigen met *het erfdeel des Heeren* (1 Petr. 5:3) waarover de ‘ouderlingen’ geen heerschappij moeten voeren, maar die zij ten voorbeeld moeten strekken (en weiden). In het grieks staat een meerv. *erfdelen*; zie *Beknopt Commentaar op de Bijbel in de Nieuwe Vertaling*, Kampen 1963 p. 1036 ‘*hetgeen u ten deel gevallen is*, letterlijk: de erfdelen; Israel was Gods erfdeel, Deut. 9:29; de meervoudsvorm doet vermoeden dat iedere gemeente (of “wijk”) eigen oudsten bezat.’ Ook de Statenvertaling vertaalt hier *erfdeel*; *erfenissen* gaat op een andere vertaling terug of is vertaling van Huygens zelf.)

21

Oh, gelijck haer heiligh herder,
Totden huijs-dienst, en niet verder
Laetse sich verledigen.

[Bekommerende sich, als Christus haer Heer, alleen met haer beroep.]

O maak dat ze evenals de heilige Herder van zijn volk (Christus), zich bezig houden met het werk in en voor de kerk en niet meer. (197 *haer* nl. van *dijn' erffenissen*, van uw volk; Christus is de herder van die kudde. Zij moeten op dezelfde wijze die kudde hoeden (1 Petr. 5:3 weidt de kudde Gods...; vs 4: ...de overste Herder... (Christus); 199 *Laetse* zie 190).

22

Maer, voor 'tbest verdedigen,
Leertse leuen soo sij leeren
En met weldoen wel bekeeren,
Seggen heeft geen seggens macht,
Daer 't de segger eerst veracht;
Voordoen, is geweld van reden,
Die het keijen hert kan kneden;
En dijn vleesch geworden woord
Werd gesien gelijck gehoort.

[Bevestig haer leere met het voorbeeld van haer leuen, daer 'tmeeste bewegen in is.]

Maar leer hun als de beste verdediging (van uw zaak) te leven, zoals zij leren (verkondigen), en door goed (voor)doen de mensen in de goede richting sturen. Spreken heeft geen kracht van spreken (geen overtuigingskracht), wanneer de spreker de eerste is om dat spreken (wat hij zegt) te verachten (gering te schatten, zich er niets van aan te trekken). Voordoen is krachtige argumentatie die (zelfs) het stenen hart kan ‘kneden’ en als uw woord vlees wordt (= gedaan wordt), wordt het zowel gezien als gehoord (met toespeling op Christus, het vleesgeworden woord).

(200 *voor ...verdedigen:* als beste wapen (tegen de aanvallen op de kerk); 202 *bekeeren* i.v.m. *wel* niet op te vatten als: tot bekering komen, maar als trans. wenden, keren en wel in de goede zin, naar de

goede kant. Vgl. Goed voorbeeld doet goed volgen (maar dan in christelijk-godsdienstige zin) 205 *geweld van reden* = zeer krachtige, machtige *reden*. Vgl. de prozaaant. *daer 'tmeeste bewegen in is*.

Misschien kan men vertalen: Voordoen heeft een geweldige overredingskracht; 206, 207 m.i. dubbelzinnig, spelende met *vleesch geworden woord:* bijbelse term, omschrijving van de Logos die vlees wordt in Bethlehem, maar door H. in de context gebruikt voor het woord dat daad wordt en daarmee zichtbaar.

Marge 201: Laten wij verkiezen mensen van dat soort, die door hun leven onderwijzen en die gij meer bewondert omdat gij hen hebt gezien, dan omdat gij hen hebt gehoord. (Ietwat vrij naar Seneca, Epistula 52, 8.)

Marge 204: Wat gedaan moet worden, moet men leren van iemand die het doet. Seneca, brief 98, 17.

Bepaalde lieden trekken met zichzelf rond als met voorbeelden van nutteloze lering. Sen. ep. 108, 36.

23

Stae de voorste vande Vorsten
Die de voorste waghen dorsten
Haer en 'thaere in dijn geuecht:

[Zegent de Princen die dijn' saecke verdedigen.]

Sta als de voorste van (Ga beschermend uit voor) de vorsten die als de voorsten zich en het hunne dorsten wagen in uw strijd.

(209 *de voorste* pred. toev. bij de verzwegen aangesprokene, d.i. God. God wordt daarmee de voorste der koningen, de (opper)koning, die vooraan vecht in Zijn strijd. Ongetwijfeld speelt H. met de etymologie van *vorst* (uit *voorst*).

210 *de voorste* opnieuw pred. toev., nu bij *Die*: deze vorsten strijden vooraan in de strijd des Heren.)

24

Tree niet in het scherpste recht
Ouer 'tmenigh ouertreden
Van haer' weelderighe leden,
Van haer' zielen inde weeld
Ongevoelick over eeldt.
Hooge, helle slibber-wegen
Hebben sij te deel gekregen;
Meest haer leuen is soo glad
Datter oogh noch voet op vatt,
Laet de haer' voor struijckling boeten
Min als andre minder' voeten,
Die door oneenpariche'en
Van vermaeck, van swariche'en,
Van gedeckte en bloote leden
Slepen, ja, maer vaster treden.

[Vergeeft de sonden haerer weelde, die slibberich is, bij de stramme (= stroeve) banen vanden ghenen die door voor en tegenspoed wandelen.]

Vel niet het strengste vonnis over de veelvuldige overtredingen van hun lichaam dat zich in weelde baadt, van hun zielen die in de weelde (ook: de overvloed van genietingen) zonder dat zij het merken ongevoelig (verhard) zijn geworden (letterlijk: met een eeltlaag bedekt).

Hoge, blinkende glibberwegen hebben zij ten deel gekregen (zijn hun toebedeeld, moeten zij bewandelen), het grootste deel van hun leven is zo glad (tegelijk ook: glanzend) dat oog noch voet er vat op krijgt (hun voet glijdt uit, hun oog wordt verblind). Doe de hunne minder voor struikeling boeten dan andere, mindere (geringere) voeten die door wisseling van genot en moeiten (verdriet), van bedekte en naakte leden (voorspoed en armoede) langzaam (moeizaam) gaan, dat is zo, maar (daardoor) vaster stappen (minder kans hebben om uit te glijden).

(212 *Tree:* Het imperatiefgebruik in *Dagh-werck* is vrij willekeurig. Men vindt voor imp. enk. zowel vormen met als zonder *-t*. Vgl. bijv. 97, 99, 100. 214 *weelderighe*, 215 *weeld* zien zowel op materiële rijkdom en overvloed, als op de vele lusten en genietingen die hun ten deel vallen. H. predikt hier geen dubbele moraal, maar vraagt wel de goddelijke clementie op grond van verzachtende omstandigheden; 219 *glad* WNT glad 4: zowel glad als glanzig en effen (door polijsting of van nature); de betekenis blinkend is vereist i.v.m. 220: hun oog kan de weg niet zien, wordt verblind; 223 *oneenpariche'en* WNT oneenparigheid 1554: ongelijkmatigheid. Bij het mv. dit citaat en de bet.: ‘afwisselende gevallen’.)

25

Frederic, dijn eighen held,
Tegen 't stijgende geweld
Van steegh Oostenrijck gestegen,
Frederick, 'tmergh vanden zegen
Dien ghij noch de kleine rest
Dijner Cudde gunt op 'tlest,
Frederick doe staegh bedijen,
En beminnen, en benijen
In sijn vriendelick gesagh;
Raed, of aen, of wapen-slagh,
Feile noijt van sijn bestellen;

[Zegent het beleidt vanden Pr. van Orange met geluck, met liefde des volcks, met nijd des vijands]

Frederik (Hendrik), uw eigen (verkoren) held, die zich met succes verzet heeft tegen (‘opgekomen’ is tegen) het stijgende (toenemende) geweld (macht) van het halsstarrige Oostenrijk; Frederik, het allerbeste van de zegen die gij nog aan het kleine restant van uw kudde op het laatst gunt, doe Frederik gestadig voorspoed hebben (maak F. voortdurend voorspoedig), en doe hem beminnen (door zijn volk) en benijden (door zijn vijanden) in (wegens, door) zijn minzame (met vriendelijkheid gepaard gaande) gezag. Moge nimmer een plan of een onderneming of krijgsverrichting die hij volvoert mislukken.

(228 *geweld:* macht, met bijdenkbeeld van onrechtmatige uitoefening, schending van het recht van anderen; 229 *Oostenrijck:* Filips II, zoon van Karel V, keizer van het Heilige Roomse rijk, uit het huis Habsburg, dat o.a. Oostenrijk en Stiermarken beheerste; 236 *Raedslagh:* plan (na overleg); *aenslagh* onderneming (wat men onderneemt, 'aanslaat'); *wapenslagh* = krijgsoperatie; 237 *van zijn bestellen:* ten aanzien van de uitvoering door hem. WNT bestellen 2132 o.a. ten uitvoer brengen, verrichten; vgl. 460.)

26

Laetse't voor den slagh ontgellen,
Die daer moglick hand en moed
Scherpen op sijn edel bloed,
Donder noijt op onse daghen
Met den schrick van sulcke slaghen;

[Verstoort de aenslaghen op sijn leuen:]

Maak dat zij vóór het toebrengen van de (dodelijke) slag ervoor gestraft worden, die misschien nu hand en hart wapenen tegen (voor een aanslag op) zijn edel bloed. Donder nooit op onze tijden met de verschrikking van zulke (donder)slagen.

(238 *ontgellen* = ontgelden = betalen, boeten voor, straf ondergaan voor; 240 *scherpen:* eigenlijk scherp maken, de hand met het dodelijke wapen (de dolk), het gemoed, het hart met haat; 242 *den schrick... slaghen* met de bekende omzetting van kern en bepaling: schrikkelijke, vreeswekkende slagen.)

27

Lieuer maeck de boose gramm
Met meer struijcken van den stamm
Dan 'thaer luste te verdelgen;
Voor-raed, Heer, van sulcke telgen
Eischen wij dijn' milde hand,
Die de vrijheid hier geplant
En de slavernij geveld heeft.

[Zegent zijn huijs met lijfs erfgenamen.]

Maak liever de bozen boos (toornig, verbolgen) door meer loten (spruiten, telgen) van de stam (de Oranjestam, F.H.) dan het hun zou lusten te verdelgen. Een voorraad (een groter aantal dan die ene, Willem II) van zulke telgen vragen wij, Heer, (van) uw milde hand, die de vrijheid hier geplant heeft en de slavernij geveld (weggenomen, vernietigd).

(Frederik Hendrik kreeg, uit zijn huwelijk in 1625 met Amalia van Solms, in 1626 een zoon, Willem II. Het bleef bij die ene zoon, tot ongerustheid van Huygens en alle liefhebbers van Oranje. H. schrijft deze vss ongeveer 1627, 1628.)

28

Ô, die d'oogen en 'tgeweld geeft,
Oogen geeft bij dit geweld:

Oogen eens ter wacht gestelt,
En die all' sien soo der veel' sien:
Hoedt dijn erve voor haer scheel sien
Daer de misslagh af ontstaet,
En 'tmistrouwen, ergher quaed.

[Geeft den ouericheden voorsichticheit ende eendracht.]

O (gij) die de ogen en de macht geeft (die niet alleen de macht geeft, maar ook het vermogen om te zien, de wijsheid (proza: *voorsichtigheit*), geef ogen (wijsheid) bij deze macht (= onze overheid hier in de Republiek), ogen die ‘aangesteld’ zijn om eendrachtig te waken en die alle (gezamenlijk) zien zoals er veel zien. Bewaar uw erf (= uw land, de Republiek der Verenigde Nederlanden) voor hun scheel zien (ervoor dat ze scheel zien), waaruit de misslag (de fout, het verkeerde besluit) ontstaat en (bij het volk) het wantrouwen (in het beleid van de overheid), wat een nog erger kwaad is.

(Blijkens de prozaaant. moet met dit *geweld*, ondanks de zeer plotselinge overgang, de landsoverheid, de Staten-generaal bedoeld zijn. Moge déze wijsheid (*oogen*) ontvangen bij haar macht. In vs 250 wordt alle macht en wijsheid van God afkomstig geacht; 252 *eens:* marge: *unanimiter* = eensgezind, eens geestes, eendrachtelijk, in eendracht; *ter wacht gestelt* = aangesteld (de Staten-generaal kwamen door verkiezing tot stand) om te waken (over land en volk); marge 253: *Rom. 12:16* Weest eensgezind onder elkander... *Rom. 15:5:* Doch de God der lijdzaamheid en der vertroosting geve u, dat gij eensgezind zijt onder elkander naar Christus Jezus... H. doelt hier m.i. op de eenparigheid van stemmen, in de Staten-generaal vereist in de grote zaken (vrede, oorlog, gemeenschappelijke belastingen). Alleen in andere zaken was overstemming geoorloofd, juist als in de Staten-colleges.)

29

Laet dijn eer ons eenigh witt zijn,
Die in 't kostelick besitt zijn
Van dijn' waerheid, schier allom
Uijtgeluijdt met pijp en tromm:
Schuijltse noch in 'tonkruijt elders
In de rotsen, inde kelders,
D'oude herbergh van haer jeugd,
Doet dijn' Engelen de vreugd
Dat se 'tonkruijd onderdrucke,
En haer taeije rijsen rucke
Over 'theidensch wangewas
Daerse noijt geplant en was.

[Doet ons behertighen de voortplantinghe dijnes woords onder desselfs blinde verdruckeren.]

Maak dat uw eer ons enig doel zij, (van ons) die in het waardevolle (gelukkige) bezit zijn van uw waarheid, die bijna overal is uitgewezen

onder het geluid van pijp en trom. Als ze (uw waarheid) ergens nog schuilt temidden van het onkruid, in de rotsholen, in de kelders, het oude toevluchtsoord van haar jeugd, schenk uw engelen de blijdschap dat ze (uw waarheid) het onkruid (de leugen) mag onderdrukken (smoren) en dat ze haar taaie takken met kracht heen doe groeien over het heidense onkruid, waar ze (uw waarheid) nooit geplant werd.

(H. bidt hier om zendingsactie in de ruime zin: bijna overal is de waarheid, het reformatorisch Christendom, met veel rumoer verdreven, wij hebben ze god zij dank. Waar die waarheid onder de druk der vervolging een verborgen bestaan leidt, moge zij het *onkruid* (= het katholicisme) overwinnen en zij moge ook zich uitbreiden over de heidenen ('*t heidensch wangewas*), die nooit van de waarheid gehoord hebben; marge 264: *Luc. 15:7:* Ik zeg ulieden, dat er alzoo blijdschap zal zijn in den hemel over eenen zondaar die zich bekeert,... Marge 268: *Rom. 15:21:* maar gelijk geschreven is: Welken van Hem niet was geboodschapt, die zullen het zien, en welke het niet gehoord hebben, die zullen het verstaan. *Jes. 52:15* ...want aan wien het niet verkondigd was, die zullen het zien, en welke het niet gehoord hebben, die zullen het verstaan; 263 *d'oude...jeughd:* toespeling op de christenvervolgingen in de eerste eeuwen van de christelijke kerk (*kelders* o.a. catacomben.)

30

Buckt genadigh over 'tknielen
Daer de knijen en de zielen
Buijgen eenerhanden bocht;
Heer, ghij hebtse eerst gesocht
Die dij hebben leeren soecken;
Soecktse noch daer d'een in doecken,
D'een in ijsers, d'een in bloed,
D'een in armoed light en wroet,
Andre onder all versmooren,
En met open ooren hooren
Naer de traghe scheidens uer
Die den naesmaeck van dit suer
Drencken sal in stadigh blij zijn,
Door het hooft-voor-hooftse bij zijn
En het eeuwighe gesicht
Van dijn onbegrepen licht.

[Verhoort het schreijen aller krancken, geuangenen, armen, ende die die daer uijt dit ellendighe leuen in 'teewige wenschen vervoert te werden.]

Neig u genadig tot het knielen, waar de knieën en de zielen eenzelfde bocht maken (op dezelfde wijze gebogen zijn, waar ook de ziel zich voor u buigt). Heer, gij hebt hen eerst gezocht, die u hebben leren zoeken. Zoek ze (ook nu) nog, waar de een in doeken (op het ziekbed), de ander in boeien (in de gevangenis), een ander in bloed (onder marteling) ligt te worstelen, anderen onder alles (tegelijk) vergaan en

(waar) zij hunkerend luisteren of het trage stervensuur reeds aanbreekt, dat de bittere nasmaak van dit leed (deze beproevingen) zal ‘verdrinken’ in het voortdurende blij zijn door het voor ieder persoonlijk aanwezig zijn en de eeuwige aanblik van uw ondoorgrondelijk (wonderbaar) licht.

(269 *Buckt* enz.: bijbelse beeldspraak. Vgl. Ps. 40:2. Hij heeft zich tot mij geneigd en mijn geroep gehoord; marge 272 C: *Rom. 10. 70*....Ik ben gevonden door degenen die Mij niet zochten, Ik ben openbaar geworden aan degenen die naar Mij niet vroegen. *Philip. 7. 13:* want het is God die in u werkt beide het willen en het werken, naar zijn welbehagen; 282 *hooft-voor-hooftse* = voor ieder persoonlijk, individueel. Vgl. WNT hoofd 949; 282 marge C: *1 Cor. 13. 12.:* Want wij zien nu door een spiegel in eene duistere rede, maar alsdan zullen wij zien van aangezicht tot aangezicht; nu ken ik ten deele, maar alsdan zal ik kennen gelijk ook ik gekend ben; 284 *dijn...licht* zal vlak voor ieder van hen zijn (subjektsverhouding tot *bij zijn*) en zij zullen het eeuwig zien (objektsverhouding tot *gesicht*).

31

Hemelsch vader, dijns naems eere
Zij geheilight meer en meere,
Naerdere dijn eeuwigh rijck;
Ghelde dijn gebod, gelijck
Bouen, soo allom beneden;
Dagelix voedt onse leden;
Houdt ons onser schulden vrij,
Soo wij willen wien het zij,
Laet ons verre van 'tgequell zijn
Des benijders van ons wel zijn,
Want het hemelsche beleid
Hoort dij inder eewicheid.

[Ons vader die daer zijt inden hemel. Geheilight werde etc.]

Hemelse vader, de eer van uw naam (uw heerlijke, grote naam) worde steeds meer geheiligd. Uw eeuwig rijk nadere (kome naderbij).

Uw gebod zij van kracht (en worde dus volvoerd), gelijk boven (in de hemel), zo (ook) overal beneden (op aarde).

Voed dagelijks ons lichaam. Vergeef ons onze schulden zoals wij willen (doen) wie het ook zij. Geef dat wij verre mogen zijn van de kwelling van hem die ons niet gunt dat het ons (zedelijk en godsdienstig) goed gaat (de satan). Want het hemelse (goddelijke) beleid (bestuur) komt u in eeuwigheid toe (is...van u).

(287) *Ghelde* WNT gelden, intrans. absoluut gebruikt: waarde hebben, gezag hebben, kracht, invloed hebben; 291 *Houdt:* = acht, oordeel *Houdt ons vrij* = scheld ons kwijt, met genit. *onser schulden* bij *vrij*; 292 *wien* accus. door ‘attractie’: zoals wij ieder vrij willen (zullen) houden, wie het ook zij. Het subj. van de bijzin krijgt de accus. vorm van het objekt bij *vrij houden: wie het ook zij* (naar Luc. 11:14:

...want ook wij vergeven aan een iegelijk die ons schuldig is) 293/4: parafrase van Verlos ons van *den boze*; 295/6: parafrase van: want van U is het koninkrijk, en de kracht, en de heerlijkheid tot in eeuwigheid.)

32

Soo bedachtelick ontslapen,
Soo versien van 'theiligh wapen,
Tegens Wereld, Hell en ons,
Sterre, sullen wij den dons
Onbekommerlick ontstijgen,
En gesonde lenden rijgen
In haer noodigh ongemack,
'T linnen, 'twollen, 'tzijden pack.

[Soo gebeden hebbende sullen wij ons inde kleederen steken.]

Met zulke overleggingen ontwaakt, zo voorzien van (toegerust met) de heilige wapenrusting tegen wereld, duivel en tegen onszelf, Sterre, zullen wij onbekommerd (onbezorgd, rustig) uit het dons klimmen (opstaan) en (onze) gezonde lichamen rijgen in hun noodzakelijk ongemak (de lastige kleren die we wel moeten dragen ter bescherming en uit schaamte), het linnen of het wollen of het zijden pak.

(297 *Soo bedachtelick:* eenheid, bepaling bij *ontslapen:* op die wijze (als in het voorgaande getekend) ontwaakt; *bedachtelick* WNT bedachtelijk 1119 omschrijft: op een wijze die van welberadenheid blijk geeft. Maar die welberadenheid wordt door *soo* bepaald: op die wijze beraden. Vandaar mijn vertaling: met zulke oveleggingen, gedachten. Vgl. ook het proza: *Soo gebeden hebbende*; 298 marge C *Ephes. 6*. Huygens bedoelt hier vs 11-17 van dit hoofdstuk, waarin Paulus spreekt van ‘de geheele wapenrusting Gods, opdat gij kunt staan tegen de listige verleidingen des duivels. Want wij hebben de strijd niet tegen vleesch en bloed, maar tegen de overheden, tegen de machten, tegen de geweldhebbers der wereld, der duisternis dezer eeuw, tegen de geestelijke boosheden in de lucht’ (vs. 11. 12) H. noemt *wereld* en *hel* conform Paulus, en voegt eraan toe *ons* = onze boze natuur, onze oude mens, ons ‘vlees’ dat strijdt tegen de ‘geest’ = de nieuwe, wedergeboren mens in ons, conform de Heidelbergse Catechismus, Zondag 52: ‘onze doodvijanden, de duivel, de wereld en ons eigen vlees’. Vgl. mijn uitgave *Avondmaalsgedichten* enz., Zwolle 1968 pag. 116, noot 8.)

33

Maer op 'tkostelick vermallen
Sal ons' weelde noijt vervallen.
Tamelick verdeck van lijf,
Soo 't vermanne noch verwijf,
Sal de vracht zijn onser leden,
En, gekoppelt aen de Reden,
Sullen wij den franschen dwang,
Niet, als andere, in 'tgedrang,
Maer, als andere, van verre

Volgen voor een valsche sterre,

Die den reiser, moe geroert,
Voert, en noijt ten einde voert.
'Toude staet ons niet te ruijlen
Tegen 'tniewe, sonder pruijlen
Ouer 'tstadighe berouw
Van de werelds laeste vouw,
Laet het niewe door-gejouwt zijn,
Laet het oude soo veroudt zijn
Dat het op het jouwen stae,
En bij 't niew in masker gae,
Eer wij 'tniew voor't oude kiesen,
En ons inden drang verliesen
Die de reden, metter tijd
T'enden adem, overrijdt.

[Kleeren die ons voegen; de niew fatsoenen van verre als een stall-licht ende niet geerne jae niet eer involgende, dan de oude belachelick werden.]

Maar onze toestand van welvaart en voorspoed zal nooit vervallen in de dure verdwazing (van de mode). Betamelijke (Gepaste) bedekking van het lichaam, zoals ze niet man maakt (nl. de vrouw), noch vrouw maakt (nl. de man), zal de last van ons lichaam zijn (zal ons lichaam dragen) en, met de rede verbonden (in bondgenootschap met de rede), zullen wij de franse (mode)dwang niet, zoals anderen, in de woelende schare (van meedoeners), maar als anderen (dan die eerste anderen) van ver volgen als een valse ster (dwaallicht), die de reiziger, moe gezworven, leidt en nooit tot het (zijn) doel leidt. Het oude moeten wij niet ruilen voor het nieuwe zonder te mopperen over het gestadige berouw over de laatste mode(gril) (men wil telkens iets nieuws).

Laat het nieuwe volkomen bespottelijk gemaakt (door en door beschimpt) zijn, laat het oude zo verouderd zijn dat het rijp is voor bespotting en, vergeleken bij het nieuwe, belachelijk geworden is, eer wij het nieuwe boven het oude verkiezen en ons in de woelende menigte verliezen die (subject) de rede, in het verloop van de tijd buiten adem geraakt, met de voeten treedt.

(305 *kostelick vermallen* toespeling op *Costelick Mall* van H.; 314 *valsche sterre* dwaallicht, *stall-licht* (proza). Vgl. het citaat WNT stallicht 557 uit De Brune...een bedriegelick stal-licht...om als een verleyd-sterre, den wegh tot den val te wijzen; 315 *moe geroert* moe door het rusteloos zich voortbewegen 321 *door-gejouwt* WNT jouwen 455: door en door beschimpen; 323 *op...stae* WNT jouwen 454; 324 *in masker gae* WNT masker 280/1 waar deze plaats besproken wordt i.v.m. de opvatting van masker als arabisch leenwoord met de oorspronkelijke betekenis van nar, grappenmaker. Zo wordt *in masker gae* duidelijk als: als nar optreedt, voor gek gaat. 327/8 Onduidelijk; misschien zó op te vatten, dat de rede, die van verre meegelopen is achter de valsche sterre aan (310 vlgg.), nu aan het eind van zijn adem is, geen protest

meer heeft en *overreden* wordt door de menigte, waarin ook *wij* zijn opgegaan. De dwaasheid van de nieuwe mode heeft tenslotte gezegevierd over de rede.)

34

Futseling van lint en knoopen
Op het spoedelixt ontloopen
Sal ick 'toor verlegen gaen
Ouer 'tstadigh af en aen
Van begheerers, van beldagers,
Van verdedighers, van vraghers,
Die op 'svorsten goedicheit
Door mij hebben toe geleit.
Grooten sal ick eere bieden,
Euen oft sij mij gebiedden,
Mindere, euen oft ick haer
Broederlijck verbonden waer;
Armen, onderdruckten, weesen
Met noch vriendelicker wesen
Uijt de wanhoop rapen op,
Niemand quetsen met een schopp
Van verbijsterighe woorden,
Die d'onnoosele vermoorden,
De behoeftige verslaen
En ten tweeden doen vergaen.

[Gekleedt, sal ick mij verledighen tot de aensprake van allerhande Aensoeckeren (= mensen die een verzoek hebben): met eerbiedinghe (= betoon van eerbied) aende(n) grooten, mewaerdicheit (= zachtheid, welwillendheid) aende(n) kleinen ende armen.]

De beuzelarij van (Het gefrunnik met) lint en knopen ten spoedigste ontlopen, zal ik het oor gaan bezig houden met (het oor gaan lenen aan) de gestadig gaande en komende mensen die iets willen hebben, klagers, verdedigers (van hun zaak), mensen die iets te vragen hebben, die (allen) op de goedheid van de vorst mikken (het gemunt hebben op, het aangelegd hebben op enz.) door mijn bemiddeling.

Aanzienlijken zal ik eer bewijzen alsof zij over mij geboden (te bevelen hadden), geringeren zal ik met respekt bejegenen alsof ik als een broeder met hen verbonden was (ik een van hen was). Armen, verdrukten, wezen met een nog vriendelijker gelaat uit de wanhoop oprapen. Niemand zal ik kwetsen met een schop (trap) van woorden die verbijsteren (van streek brengen, ontstellen, in verwarring brengen), die de eenvoudigen vermoorden, de armen terneer slaan en ten tweeden male doen omkomen.

(329 *Futseling* WNT futseling 4718 iets beuzelachtigs, prulligs; dit citaat. M.i. minder juist, eerder: het peuteren, wriemelen, van futselen in die zin; H. heeft een afkeer van dat tijdrovende gepruts met linten en knopen; 331 *verlegen* = verledigen (proza) = te werk stellen; 333 *begheerers* als mensen die iets willen verkrijgen te onderscheiden van *vraghers* die informatie willen; *beklagers* tegenover *verdedighers:*

mensen die hun beklag indienen over iets, die een klacht hebben; 336 *toe geleijt* WNT toeleggen 543, zonder *het*'t; 338 *gebiedden* zwakke vorm; ik vind deze nergens vermeld; 339 achter *Mindere* is samengetrokken: *sal ick eere bieden*, enigszins vreemd tegenover de mindere. In de prozaaant. vallen zij onder de houding van *mewaerdicheit*, niet van *eerbiedinghe*. In de vertaling zwak ik af tot: met respekt bejegenen; 342 *verbijsterighe* WNT verbijsterd 541: van streek gebracht enz.; *verbijsterigh* = geschikt om in die toestand te brengen.)

35

Kan 't niet even rond gedijen,
Troosteloosen te verblijen,
Hopeloosen bij der hand
'Tlijf te berghen op het land,
'Ksal mijn eighen hert ontschulden,
En de weigering vergulden
Met een vriendelicker neen
Dan het jae te werden scheen.
Magh ick aen 't geluck niet deelen
Van d'*ellendighe* te heelen;
'K salse thoonen dwers door mij
Wat ick in haer lijden lij.
Aengetoghen swaricheden
Werden stuxgewijs geleden,
En gedragen als een Lijck
Van veel schouderen gelijck;
'Tscheelt een merckelick pond quellings
Weinigh merckelick ontstellings
Van een ongeveinsd gelaet,
Daer 'tmedooghen achter staet.

[Kan ick den bedroefden niet altoos helpen, ten minsten sal ick hem met beleeftheit bejeghenen, soo dat sij mij uinden deel in haer leed te hebben, en wat troosts in mijn medooghen.]

Kan het niet net ‘rond worden’ (Lukt het net niet) bedroefden te verblijden, het leven van hopelozen met mijn hand in veiligheid te brengen op het land, ik zal mijn eigen hart van schuld vrijspreken en de weigering verzachten door een vriendelijker neen dan het ja (als ik dat had kunnen uitspreken) scheen te zullen worden. Mag het geluk mij niet ten deel vallen de ellendigen te helen (genezen), dan zal ik ze toch dwars dooor mij heen (door mijn *zichtbaar* hartelijk meeleven) tonen wat ik in hun lijden (mee)lijd. Leed dat een ander zich aantrekt (gedeeld leed) wordt ‘in stukken gedeeld’ geleden en als een lijk door veel schouders tegelijk gedragen. Het scheelt een aanzienlijk gewicht van smart, een beetje duidelijk zichtbare ontroering van een oprecht gelaat, waarachter het medelijden staat.

(349 *rond* WNT rond (I) 1032 = volledig, compleet, volkomen; *gedijen*, in verzwakte betekenis van zich ontwikkelen, worden; 351-353 semantische vulling van '*t* (349); 357 *aen...deelen*, niet = deel hebben

aan (er is geen ander!), daarom mijn vertaling: ten deel vallen; 361 *Aengetoghen* van in 17e eeuw reeds in onbruik geraakt *aantien* = aantrekken (vgl. opgetogen); 365 *pond* Vgl. WNT pond 3257 ‘figuurlijk’; dit citaat. Ik vertaal i.v.m. *merckelick* = aanmerkelijk, met: gewicht; 365 *ontstellings* van ontstellen = in beroering brengen, ontroeren (WNT ontstellen 1988; WNT *ontstelling* 1989 biedt geen hier geschikte betekenis. Ik vermoed dat H. hier bedoelt: een duidelijke ontroering (hier: medeleven) die in het gelaat te zien is, en wel (reeds) een weinig daarvan (partitieve genitief *merckelick ontstellings* met groepsbuiging) verlicht de smart van de ander aanzienlijk. *Marge* 353 in KII (derhalve door H. pas voor de druk van 1672 toegevoegd) Hoc quidem facile praeceptum est, ut quod facturus sis, id significes te studiosè ac libenter esse facturum, illud difficilius quod facere non possis, id ut jucundè neges. Cic. de petit. Cons. Een gemakkelijk voorschrift is wel dit: dat ge van wat ge voornemens zijt te verrichten, laat blijken, dat ge het naarstig en gaarne zult doen: maar moeilijker is dat andere: dat ge dat, wat ge niet kunt verantwoorden, op prettige wijze afslaat. Q. Cicero, *de petitione consulatus* (Over het dingen naar het consulaat), 45.)

36

Endtelick, op 'thooger dagen,
Van belegering ontslagen,
Sal ick 'twagen in 'tgedrang
Van het ijdel uren lang,
Datmen inde hoofsche muren
Ouerduldigh uijt moet dueren,
In een hoeckjen van fluweel,
Van geweven goud in geel,
Van Chronijcken aen de wanden,
Wanden die met zijde panden
Berghen spinnewebb en stof,
'Tevenbeeld van 'tdubbel hof.

[Opden voormiddagh sal ick mij te houe begeuen,]

Eindelijk, wanneer de zon hoger aan de hemel staat (in de voormid dag, nog voor twaalven dus: de zon staat nog niet op het hoogste punt) zal ik, van belegering ontslagen (verlost van bezoekers en verzoekers) het erop wagen (mij wagen) in de drukte van de uren lange ‘ijdelheid’ die men binnen de muren van het hof zeer geduldig ten einde toe moet verduren (doorstaan), in een hoekje van fluweel, van in geel geweven goud, van chronologische tabellen aan de wanden, wanden die met (door middel van, achter) hun zijden banen spinnewebben en stof verbergen: evenbeeld van het dubbelhartige hof.

(369 *op...dagen*, d.i. in de *voormiddagh* (proza). Vgl. het slotproza van het gedicht *Achter-middagh-uren* = de uren na twaalven, de middaguren dus waarop de avond volgt; *voormiddagh* = de uren voor twaalf uur; *op...dagen* = in de latere morgenuren, nog voor twaalf

echter; *'t wagen* met onbepaald *'t,* thans 't erop wagen; 372 *het...uren lang*, met omzetting van kern en bepaling; *ijdel* in de bijbelse zin: wat de mens doet is ijdel, kan niet bestaan voor God, tenzij zijn arbeid ‘in den Heere is’ (1 Cor. 15; 58). Deze uren zijn vol van menselijke kortzichtigheid, dwaasheid, ook ijdelheid! (zie de vss 382-386); 374 *ouerduldigh* WNT overduldig 1668 (dit citaat); 375/6 Bilderdijk, in zijn uitgave van *Korenbloemen*, vijfde deel, Aanteekeningen, p. 159, verklaart: ‘Aanduiding van het Prinselijk kabinet (minder juist, moet zijn de kamer van de secretaris Huygens, vgl. nr. 37) aan het Hof, toen behangen met streepwijs fluweel en *gouden band* (passement)’. Het is mij niet gelukt deze mededeling te verifiëren; ik denk dat Bilderdijk het wel geweten zal hebben; *geweven goud in geel* beschrijft dan de wandbekleding met banen geel fluweel, afgezet met gouden banden; 377 *Chronijcken* enz. Ik sluit mij opnieuw aan bij de aantekening van Bilderdijk: ‘*De Chronijcken* zijn Chronologische tabellen die daar opgehangen waren. De Chronologie, als Mathematische wetenschap, behoorde mede tot Maurits liefhebberij, en alle de Vorsten van zijn stamhuis by ons waren groote Historiekenners’; een andere verklaring bij Heinsius, *Korenbl*. III, IV, Zutfen, 1924, pag. 202: ‘In een Haagsch archiefstuk van 1642 wordt in het stadhouderlijk kwartier genoemd “de caemer daer de Tapisserien van 't huys van Nassau hangen, wesende de antichambre”. Waarschijnlijk zullen die wandtapijten tafereelen uit het leven der Nassau's hebben voorgesteld, en zal H. met Chronijcken deze bedoelen’. Heinsius zegt ‘de mededeeling hiervan aan wijlen den heer A.J. van Servaas Rooijen, archivaris van 's-Gravenhage’ te danken.; 378-380: achter het zijden passement (voor het hele behang genomen) gaan veel stof en spinnewebben schuil: schone schijn die veel lelijks verbergt: evenbeeld van het hof!; *panden* = banen (WNT pand 294).)

37

Maer de plichten mijner neering
Sullen mij tot door de sweering,
Door 'tbeliegen, door 'tbeklapp,
Door 't bedriegen, door 'tbetrapp
Door 'tbestrijcken, door 'tbestreelen,
Door 'tbequijlen, door 'tbequeelen,
Voeren in den dichten hoeck,
Daer mijn Vorst in 't groote Boeck
Van 'tbeleid van seuen Landen
Met gestadigh' oogh en handen,
Ouerladen, onvermoedt,
Tegen meer als Spagnen wroet:
Daer de rust die wij beslapen,
Inde vormen werdt geschapen,
Daermen d'onrust leuen geeft
Daer 't verbij de Sonn af beeft.
Daer de wereld werdt gewogen,

Daer het sincken en 'tverhoogen
Van gebuer, vriend, vijands staet
Stadich inde schalen staet.
Daermen Groll in 't witt besette,
Eerme'r lood of stael op wette;
Daermen 'tWeseltjen besprong
Jaren vroeger danmen 't vong;
Daermen vischten in Matanças
Eerder visch, of nett, of kans was;
Daermen 'tVuchter end ontstack,
En met Grobbendonck versprack
Eer sich tVuchter end verhoedde,
Eer oijt Grobbendonq vermoedde
Dat hem noch Oraegnen bloed
Dreighden inden trotsen vloed
Die sijn' ongenaeckte muren
Tweemael Mauritz uijt dé duren,
Eenmael Frederick verliet
Voor 'tgeluck van sijn gebied.

[door het gedrang van de voorkamers in 's Princen Cabinet, daer hij de sorghe vande gemeene saecke bearbeidt.]

Maar de plichten van mijn beroep (mijn ambtsplichten) zullen mij door het zweren (ter bevestiging van wat men betuigt), door het liegen (over een ander), door het kwaadspreken, door het bedriegen, door het betrappen van de leugen, door het geven van een schone schijn aan de dingen, door het gevlei, door het gezeur (het zeurderig praten), door het betreuren van (het betuigen van spijt over) (wat men gezegd of gedaan heeft) voeren in de afgesloten (moeilijk toegankelijke) hoek, waar mijn vorst in het grote boek van het bestuur over zeven landen (de zeven verenigde provinciën) met vaste blik en vaste hand, zwaar belast, (maar) onvermoeid, tegen meer dan Spanje alleen worstelt; waar aan de rust waardoor (op grond waarvan) wij slapen, gestalte wordt gegeven; waar men de onrust schept, waarvan het tot voorbij de zon beeft; waar de wereld wordt gewogen, waar het omlaag en omhoog doen gaan van de positie van buur, vriend, vijand voortdurend wordt afgewogen (waar over... wordt beslist): waar men Grol op papier belaagde voor men kogels of zwaarden erop richtte; waar men het Wezeltje besprong (overviel), jaren voor men het ving; waar men viste in de baai van Matanças, voor er vis (buit), of net (middel om de buit te vangen) of kans (op vangen) was; waar men het Vuchter end deed ontploffen en met Grobbendonck een overeenkomst sloot, voor het Vuchter end erop verdacht was, voor Grobbendonck ook maar vermoedde, dat hem nog eens een Oranje-telg zou bedreigen binnen het ongenaakbare water dat zijn ongenaakbare stad tweemaal een belegering door Maurits deed doorstaan, dat Frederik Hendrik eenmaal omleidde tot het geluk (de voorspoed) van zijn gezag.

(381 *neering* = bedrijf, hier ambt (van secretaris van F.H.); 383 *be-*

liegen = liegen over iets, iemand; *beklapp* kwaadspreken (WNT beklappen 1593); 384 *betrapp* m.i. het betrappen (door H. op leugens); 385 *bestrijcken* o.a. een gunstig voorkomen aan iets geven, met een glimp bedekken (WNT bestrijken 2179); *bestreelen* = strelen, hier met woorden (vgl. WNT bestreelen 2173); 286 *bequijlen* letterlijk: met kwijl bevochtigen; WNT bekwijlen 1653. Aldaar een citaat van H.: *Haer' reden is bequijlt* = Hun woorden zijn bekwijld, m.i. = zeurderig, vervelend; *bequeelen* = betreuren, treuren (over het misdane, berouw hebben (WNT bekwelen 1652); 387 *dichten:* men kan er niet zo maar naar binnen, met bijbetekenis: geheim; 388-392 Het beeld is: de stadhouder is met oog en hand voortdurend bezig (*wroet*) tegen Spanje in het boek van het beleid enz. Hij leest in dit boek (*met gestadigh' oogh*), hij schrijft in dit boek (*met gestadigh' handen*), zo rusteloos *wroetend* (bezig, in touw) tegen Spanje, niet tegen Spanje alleen, maar ook tegen andere vijanden (*onvermoedt* = onvermoeid, vgl. 547 *vermoedt* = vermoeid). Het resultaat van dit wroeten, plannen maken enz. wordt in 393-416 in een aantal voorbeelden aangeduid. 393 *beslapen* m.i.: op grond van die rust, dankzij die rust slapen. Wij kunnen slapen omdat de Stadhouder voor binnenlandse rust zorgt. WNT beslapen 2030, dit citaat, minder juist: ‘in of door de slaap ondervinden, of wel genieten; ongemeen’. 395 *onrust* hier aanduiding van oorlogshandelingen, waarvoor de plannen worden gemaakt; 396 *'t* onbepaald voornaamw.; *verbij de sonn* enz. Onduidelijk; misschien een enorme hyperbool, meer niet; 397: = waar de buitenlandse politiek wordt vastgesteld. Dit kort uitgewerkt in 398/9; *sincken* trans. doen zinken, tegenover *verhoogen*. De schikking is chiastisch: *sincken* van *vijands staet, verhoogen* van de staat van *gebuer* en *vriend* (groepsgenitief); *staet* = positie, toestand; 400 *in de schalen* nl. van de weegschaal; 401 marge: *op papier*, C *op de Caert*; 401 *besette* = belaagde, WNT bezetten 2460; 402 *wette* eigenlijk scherpte, hier richtte op (in 1627) 404 In 1629 pas *vong* men het; 405 In de baai van Matanças werd in 1628 de zilvervloot buitgemaakt, nadat men jaren op deze zilvervloten geloerd had; 407 *'t Vuchter end:* F.H. had zich ingekwartierd in Vucht (Huygens schrijft er een frans gedicht *Au siege de Bois Le Ducq. dans la maison de* IOR. Heem à Vucht; noot van Worp: ‘F.H. had zijn kwartier opgeslagen in Heer-Heims-Huizinge.’ (W. II, 209). De beslissende fase in het beleg speelt zich af tussen Vucht en 'sHertogenbosch: rond de Vuchter schansen, de Vuchter Poort en de Halve Maan aldaar. 10 sept. 1629 springt een mijn in de Halve Maan aan de Vuchter Poort; 11 sept. springt een mijn in het grote bolwerk aan de Vuchter Poort (bres in de stadswal). 11 sept. wordt het verdrag van overgave getekend. Het *ontsteken* van het Vuchter end slaat op de hierboven genoemde mijnontploffingen. *Grobbendonck*, bevelhebber van Den Bosch, 1629 door F.H. veroverd.

411 *Oraegnen bloed:* bloed van Oranje, een Oranje; 412 *trotsen vloed:* de wateren rondom Den Bosch: Aa, Dommel en Diese. De stad werd daardoor (en door inundatie van omliggend gebied) onverwinnelijk geacht door een beleg. Dommel en Aa werden door F.H. afgedamd en het water buiten om het leger geleid, zodat de stad was omsingeld en het leger van buiten beschermd! 415 *Eenmael Frederick verliet* = Die enz. (Die samengetrokken uit 413, waar het subjekt is) = die (objekt) eenmaal F. (subj.) omleidde. Deze betekenis niet in MNW. Men kan vergelijken *verlaten* in de zin van overgieten, overtappen (vgl. vs 1390) van een vloeistof, vooral wijn, maar vooral Kil. *ver-laet van den vliet*. Diverticulum fluminis (= afwending, verandering van bedding van een rivier). (Het is mogelijk dat H. tegelijk bedoelt: die (subj.) Frederik (objekt) verliet. Het water verliet hem, ging van hem weg) 414: Maurits belegerde Den Bosch tweemaal vergeefs, 1-27 november 1601 (het was te laat in het seizoen, hoofdoorzaak) en 19 augustus-5 november 1603 toen een leger van de aartshertog een garnizoen in de stad bracht (bovenstaande gegevens vooral ontleend aan Bor, *Gelegentheyt van 's Hertgoen-Bosch*, 'sGravenhage 1630 (overzicht beleg Den Bosch in *Alg. Gesch. der Nederl*. VI, 264-266). Daarnaast D. Heinsius, *Rerum ad Sylviam-Ducis atque alibi in Belgio aut de Belgis Anno MDCXXIX gestarum Historia*. Leiden, 1629. Men zie voorts C. Ingen-Housz, *Literatuurlijst van het beleg van 'sHertogenbosch* in 1629.

38

Binnen salmen mij de woorden
Diemen buijten van mij hoorden
Melden hooren, hem te baet
Die sich t'mijner trouw verlaet.
Verre zij het listigh dencken
Hoe behendelick te krencken,
Hoe bedecktelick te slaen,
Met het averechts vermaen
Van een omgewrongen reden
Tegen toesegh en gebeden,
Tegen hoop, gegeuen hoop,
Van een hopeloos beloop.
Die mij trouw eijscht, salse vinden,
En mij aen mijn woord verbinden,
't Ia geseght, en 'tneen gedaen
Sal maer aen 'tvermogen staen.

[Daer sal ick oprechtelick den dienst doen die ick buijten belooft hebbe.
soo verre mijn vermogen streckt,]

Binnen (in des stadhouders kabinet) zal men mij de woorden die men buiten (in mijn kamer, in de *voorkamers*, proza 37) van mij hoorde, horen spreken (zijn reactie dus op het gedane verzoek), ten bate van hem die op mijn oprechtheid vertrouwt. Verre zij van mij het listige bedenken (de listige gedachte) hoe (op welke wijze) te benadelen

(schaden, kwaad doen), hoe (op welke wijze) heimelijk (stiekem) te treffen, door het andersom (tegengesteld) vermelden (spreken, zeggen) van verdraaide woorden, tegen mijn toezegging en tegen het (gedane) verzoek in, tegen de hoop, de door mij gewekte (gegeven) hoop, in een zaak die er hopeloos uitzag. Wie oprechtheid van mij vraagt, zal ze vinden en mij aan mijn woord binden (vastleggen). Als ik ja gezegd heb en het nee wordt (Als ik een verzoek gesteund heb en het toch wordt geweigerd) zal dit alleen aan mijn kunnen (vermogen) liggen (waarin ik van de stadhouder afhankelijk ben, vgl. 436).

(420 *trouw* WNT trouw (I) 3419; 422 *behendelick* WNT behendelijk o.a. listig; 424/5 *een...reden* in objektsrelatie tot *averechts vermaen:* opzettelijk, afwijkend van de waarheid, andere (*omgewrongen*) woorden spreken, dan zoëven gezegd werden; 430 *verbinden* WNT verbinden 590: door een band van verplichting...koppelen aan, binden, onderwerpen aan.)

39

Die mij aen de uijtkomst meten
Zijn in 't redenloos geseten,
'Twillen gaet naer 't mij gevil,
'Tkonnen hanght aen hooger will.
Valt de kans ter slincker zijde,
Noch all blijv ick diese mijdde,
En begae noch bann noch boet
Voor 'tmisdijen mijner moet.
Valtse daerse mijn bestier dreef,
Laet het nemen of ick 'tvijer vreef,
Uijt de vier-keij, die mij maer
'Tvrijven kost, en voor of naer
Van een ander hand gevreuen
Mogelick meer voncks sou geven.

[Misluckt mijn beleidt, ick sal buijten verwijt blijuen. Luckt het, ick en hebbe maer den danck van een geringhe moeijte verdient, die een ander mogelick met meer vruchts aengewent hadde.]

Degenen die mij beoordelen naar het resultaat (dat ik bereik) zijn dwaas. Het willen gaat zoals het mij behaagde, het kunnen is afhankelijk van een hogere wil (dan de mijne) (nl. die van de stadhouder). Is de uitslag negatief, toch blijf ik de man die ze trachtte te vermijden en ik haal mij geen straf op de hals voor het niet vervuld worden van mijn hoop op een goede uitslag. Valt de uitslag zó als ik wilde (letterlijk: daar waar ik ze heen stuurde), wees (dan) zo goed het zo te zien alsof ik het vuur uit de kei gewreven heb, die ik slechts hoef te wrijven en die, te eniger tijd door een andere hand gewreven, misschien meer vuur zou geven.

(434 *Zijn...geseten:* letterlijk: zijn in het redeloze gezeten (zijn onredelijk); *gevill* de uit het middelndl. bekende preteritum-vorm (*vel, vil* naast *viel*), in WNT niet bij *gevallen* vermeld, wel in S.F.L. de

Vriendt, *Sterke werkwoorden en sterke werkwoordsvormen in de 16e eeuw*, z.pl. (Mechelen), 1965, p. 138 (1 maal *bevil* rijmend op *wil*, zoals ook bij H.)

437 *slincker* ongunstige, verkeerde; 438 *mijdde* WNT mijden 702, vroeger ook dikwijls zwak vervoegd; 439 *bann, boet* oorspronkelijk onderscheiden; *ban* een straf, vaak verbonden met boete, aan de overheid te betalen, *boet* was verschuldigd aan de benadeelde partij. H. schijnt ze hier nog te onderscheiden; *begae* verwerf, verkrijg (vooral dank begaan) vgl. 132! 440 *misdijen* = verkeerd groeien, verkeerd gaan, mislukken; WNT mis (VII) 802; *moet* vertrouwen, hoop op een goede uitslag, WNT moed 916; 442 *Laet het nemen* = Sta mij toe het op te vatten? (syntactisch onduidelijk) 443 *vier-keij:* niet = vuursteen waaruit men vuur slaat, maar een soort steen, marcassite, zwavelsteen, die bij wrijving vuur afgeeft. Vgl. MNW vuursteen 1486, Kil. lapis ex tritu ignem reddens; 444 *voor of naer* = vroeger of later, op de een of andere tijd (MNW *na* 2060, niet in WNT op *na* 1312.)

40

Ouerdanck noch overloon
Zijn geen' peerlen aen de kroon
Die der vromen hert moet kroonen.
'Ksal de arme hand verschoonen,
'Ksal de rijcke doen verstaen
Dat ick min om loon begaen
Dan om danck ben: min om 't dancken,
Min om 'tstreelighe bejancken
Van een halver-mijne gaef,
Dan om 't innerlicke gaef
Van der zielen wel gesteltheit
Die haer seluen in 'tgewelt heit,
Die de weldaet om het wel,
Sonder ander witt, bestell.

[belooninghe sal ick vanden armen ontseggen. (= weigeren) den rijcken thoonen, hoe die mijn voorneme witt geensins en is, maer het vrome genoegen (de edelaardige vreugde) dat uijt weldoen spruijt.]

Overmatige dank noch extra-beloning (boven het loon dat mij toekomt voor mijn werk) zijn parels aan de kroon, die het hart van de deugdzamen (rechtschapenen) moet kronen. Ik zal de hand van de arme vrijstellen (ontzien; vgl. prozaaant.: *belooninghe ontseggen* = weigeren). Ik zal de rijken (subst.) doen begrijpen (duidelijk maken), dat ik minder op beloning dan op dank uit ben, minder op dank, minder op het strelende (vleierige) ‘gejank’ over een gift die maar half de mijne is (van mij komt, nl. door mijn bemiddeling slechts van de stadhouder afkomstig is) dan op de innerlijke zuiverheid van de goede gesteldheid der ziel, die zichzelf in haar macht heeft (bestand is tegen corruptie!), die de goede daad om het goede doet, zonder ander doel.

(448 *geen*': dubbele ontkenning, zoals meermalen; 454 *streelige*, niet in WNT op streelen: ik vertaal: strelend met woorden, vleierig (on-

gunstig); *bejancken:* WNT bejanken 1551, geeft slechts: over iets janken, met een citaat uit Huygens: *Het Minne-mal in Rijm brjancken*, en twee verwijzingen naar H., de ene naar onze plaats, de andere naar *Korenbloemen* 1672, II, 341, waar het woord in dezelfde context voorkomt: In 'tander (nl. koffer) pack ick al 't bedancken // Daer mij de Lieden me *bejancken*; (overdreven, te uitvoerig, goedkoop betuigen van dank); 455 *halver-mijne* = voor de helft mijn, slechts voor de helft van mij afkomstig (WNT halvermijn 1721); 456 *gaef*, substantivering in ongebogen vorm, zoals bij H. gebruikelijk = ongeschondenheid, integriteit; 457 *der zielen* genit. enk., waarop rel. *Die* (458) slaat; 460 *bestell'* vgl. 237.)

41

Wie den vorsten, groote slauen
Deel eijscht in haer minste gauen,
Slaet de zeissen in haer gras,
Ia in 'tredelickst gewass
Daer sij 'tploegen om besweeten,
Van oock Gods-gelijck te heeten
In 't verdeelen van de macht
Daerom haer te deel gebracht.

[Want die sich deel toeschrijft inden danck die de Princen voor haer swaere moeijte alleen toekomt, eighent (= eigent zich toe) eens anders goed.]

Wie een deel voor zich opeist van de minste (geringste) gaven (geschenken) die de vorsten, grote slaven, toekomen (nl. de hun verschuldigde dank, zie proza), slaat de zeis in hun gras (eigent zich iets toe wat hun alleen toekomt), ja in het gewas waar zij alle recht op hebben (letterlijk: het allerrechtmatigst hun toekomende gewas), waarvoor zij de zware arbeid van het ploegen verrichten, de taak van ook op God gelijkend te heten in het verdelen van het vermogen dat hun dáárvoor geschonken is.

(461/2 syntactisch: enen iet eischen (*den vorsten, deel in haer minste gauen*); 466 vlgg. dunken mij uitwerking van *'tploegen*; dat ploegen, die zware arbeid is: ook Gods evenbeeld te zijn in het schenken uit het vermogen, hun daarom geschonken. Vgl. ook 469 waarin *panden* reflecteert op *het verdeelen van de macht* (= vermogen, rijkdommen); 468 *te deel gebracht* = toebedeeld.)

42

In 'tvertieren van die panden
Dienen mogelick mijn' handen
Voor een Teems of voor een Treeft;
Maer wat geeft hij die soo geeft?
Wat verdient hij die het geuen,
Die, tot Teems of Treeft verheuen,
Hoe hij 't, wel of qualick meent,
'Tgeuen maer de hand en leent?

[Gaet de gift door mijn' handen, wat verdien ick daerbij?]

Bij het doorgeven van die giften (kostbaarheden, schatten) dienen misschien mijn handen als een zeef of een trechter. Maar wat geeft hij die zó geeft? Wat verdient hij (Wat voor verdienstellks heeft hij) die, tot zeef of trechter ‘bevorderd’, slechts bij het geven helpt, of hij het nu goed of slecht bedoelt?

(469 *vertieren* MNW vertieren 148: verruilen, verwisselen, in andere handen brengen enz.; *panden* WNT pand 291: iets dat waarde heeft, goed, kostbaar bezit; 471 *teems* WNT teems 1195; *treeft* WNT treeft(II) = trecht (III) 2191 = trechter; men lette op de herhaling van meew. voorw. *het geuen* en van het subj. *die*.)

43

Werd ick dieper in gewrongen,
En mijn onderwind besprongen
Met een onvoorsiens bevel
Van gewichtigher bestell;
'Ksald'er trouw en vlijt aen hangen:
Noijt verdrieten noch verlangen
Proeuen laten die mij last:
Maer bedrogen en verrast
Sal hij sijn bevel sien keeren,
En sijn' hand te hulp begeeren,
Die 't versegelende sal
Hechten aen sijn welgevall.

[In beuelen de gemeene saecke betreffende sal ick mij insgelijx trouwelick quijten, ende soo neerstichlick, dat de Prince sijn' onderteeckeninghe daerop te setten sal hebben eer hij 't geloouen konde.]

Word ik in een belangrijker zaak gemoeid (letterlijk: dieper ergens in gewrongen, betrokken) en wordt mijn werk (word ik in mijn werk) overvallen door een plotseling bevel van gewichtiger opzet (strekking, aard), ik zal er trouw en vlijt (toewijding) aan besteden (er trouw en en ijverig aan werken), hem die mij last geeft (mijn lastgever, de stadhouder) nooit ergernis of verlangen (nl. over, respectievelijk naar de volvoering van zijn opdracht) doen ervaren, maar eerder dan hij dacht en verrast, zal hij zijn bevel zien terugkeren (nl. in de volvoering ervan) en zijn hand (zien) te hulp vragen (roepen), die het verzegelend (be krachtigend) er zijn goedkeuring aan zal hechten.

(478 *onderwind:* bezigheden (hij wordt midden in zijn bezigheden overvallen door een plotselinge opdracht en wel een opdracht die *de gemeene saecke* (zie proza) = de republiek, het land raakt, een landsbelang dus (WNT gemeen 1365); 482 *verdrieten* (infin.) = (gevoel) van wrevel, verstoordheid (wegens te trage uitvoering van zijn opdracht); *verlangen*, bij mildere gestemdheid van de stadhouder; 484 *bedrogen*, in die zin dat Huygens hem bedrogen heeft en de opdracht veel eerder klaar had dan hij dacht; 486-488 Blijkens de proza-aant. moeten we hier niet denken aan het hangen (hechten) van een zegel aan het betreffende stuk, maar aan het plaatsen van zijn handtekening. Zie ook

489/90. Het volvoerde bevel vraagt de hulp van zijn hand, de bekrachtiging van zijn handtekening.)

44

Waer den omtreck van dien vingher
Sporen laet van sÿn geslinger
Werdt de mijne van 'tgewicht
Van de rekenschapp verlicht:
Niemand eische mij de reden
Van beuelen of gebeden
Die des vorsten hooft gebaert,
'Tmijne voor hem heeft bewaert,
Voor hem, op sijn welbehagen,
Oor of ooghe voorgedragen:
Soeckt ghij 'tgrondigste bescheijt?
Daer is borghe voor 'tbeleid;
Die 'tbeleidde sal 't beleggen
En 'tweerleggen wederseggen
En verdedighen 'tgeuall
Daer 't den oorbaer eischen sal,

[Naer die onderteeckeninghe hebb ick in 'twerck niet meer te verantwoorden, maer de teeckenaer, die 'tsal doen als 't noodigh is.]

Waar die ‘rondtrekkende’ vinger(hand) de sporen achterlaat van zijn slingerende beweging (bij het zetten van de handtekening), wordt mijn vinger (die het stuk geschreven heeft) ontlast van het gewicht der rekenschap (verantwoording). Niemand vrage mij rekenschap van bevelen of verzoeken, die het hoofd van de vorst heeft voortgebracht, die mijn hoofd slechts voor hem heeft bewaard en op zijn wens voor hem mondeling of schriftelijk geformuleerd. Zoekt gij de grondigste informatie? Daar (Bij hem) is de aansprakelijkheid voor het beleid. Hij die het beleid voerde, zal het (beleid) bevestigen (steunen) en wat ertegen wordt ingebracht, tegenspreken (bestrijden) en de zaak verdedigen wanneer het nut (het belang) dat eisen zal.

(489 *den omtreck* = de rondgaande beweging (van intrans. omtrekken) Vgl. WNT omtrekken 645; hier voor de rondgaande beweging van de schrijvende hand Vgl. *geslinger* 490; 493 *reden* = rekenschap, WNT reden (I) 903, ‘reden eischen’; 499 *bescheijt:* informatie, inlichting; 500 *borghe* WNT borg (I) 552/3; m.i. hier aansprakelijkheid, verantwoordelijkheid; 501 *'t beleidde:* het beleid leidde, voerde, had; *beleggen* WNT beleggen 1699: een verklaring bevestigen, bekrachtigen; 503 *geuall* in de zin van zaak niet in WNT; 504 *den oorbaer*, WNT oorbaar (I) 57, in 16e en 17e eeuw meestal mannelijk = nut, voordeel, baat, belang. Het proza iets anders met: *als 't noodigh is*.)

45

Ick voldoe bij deughd van doosen:
Graegh in 't laden, traegh in 'tloosen,
Dicht van duijghen, licht van draght,
Voor de vreemdelingen nacht

Middagh voor des meesters ooghen;

Daer toe reck ick mijn vermoghen,
En voldoe mij, en voldoe
Eer en eed ten bodem toe.

[Ick volstae met willigh en geheim te zijn.]

Ik ben klaar (ik heb gedaan wat ik moest doen) als ik als een goede doos functionneer: wanneer ik gewillig mij laat laden, maar niet gauw loslaat wat in mij is; wanneer ik stevige duigen heb maar toch makkelijk draag, voor de vreemdelingen volstrekt gesloten ben, maar helemaal open voor mijn meester. Daarvoor span ik mij in wat ik kan en zo kom ik mijn verplichtingen tegenover mijzelf na en doe alles wat eer en (ambts)eed van mij vragen.

(505 *voldoe* intrans. = aan zijn verplichtingen voldoen; *bij deughd van:* deze manier van zeggen niet in WNT op deugd; letterlijk: door de deugd (het goede) van dozen = door hetzelfde wat een goede doos doet, op de wijze van een goede doos; 506-509: zes pred. toevoegingen bij *Ick*; 506 *Graegh...laden:* gewillig bij het laden (vóldoen door een ander) 507 *Dicht...duijghen:* met stevige, zware (tegenover *licht* van draght) duigen. H. springt van het beeld doos op het beeld ton, vat; *licht van draght:* op het vat toegepast zou dit zijn: licht om te dragen, maar H. bedoelt als kwaliteit van zichzelf, dat hij makkelijk draagt, dat hij wel een vrachtje hebben kan; 508/9 Hier is het beeld verdwenen: *nacht, middagh* zijn alleen toepasbaar op *Ick*; 511 *voldoe mij:* thans reflexief = zijn verplichtingen tegenover zichzelf nakomen (MNW voldoen 811); 511/2 *voldoe...ten bodem toe:* het schijnt wel of H. hier denkt aan vol doen, vullen (tot de bodem toe); de betekenis: kom ten volle eer en eed na (*eer* = wat de eer, alles wat behoorlijk is, eist.)

46

Soo bevracht, soo somtijds ledigh,
En van buijten euen vredigh,
'tZij dan ledigh of bevracht,
Noch verlegen om de vracht,
Noch verlegen met de Lading,
Tuschen 'twalgen en de gading
Sonder fronssen, sonder lach,
Sonder wenschen datmen 't sagh,
Sonder vreesen datmen 't mercke
Hoe ick ledigh gae oft wercke,
Hoe ick in den Acker sweet,
Hoe ick van geen ploegh en weet,
Noch ontstuijm, noch honds, noch harigh,
Maer gemoeijigh, maer eenparigh,
Maer eenparigh, Sterr', als ghij,
Met u, meer en minder blij,
Sal ick voor uw oogh verschijnen,
En mijn' sorghen doen verdwijnen
Tuschen straet en stoep en poort:
Daer sal een' voor een' vermoort
Tot den naesten uijtgang smachten,

Om mijn hooft weer op te wachten,
Met als 't onder zeil, op straet,
Wederom te zeewaerd gaet.

[Van 'thof sal ick thuijs keeren sonder uijterlick te laten blijcken of ick vol besigheits off niet ben, latende alle 'shoofs bekommeringh buijtens huijs.]

Zo bevracht, zo soms leeg (zonder lading) en van buiten even rustig, of ik nu leeg of bevracht ben; noch verlegen om vracht, noch in nood wegens (geen raad wetend met) de lading; tussen de afkeer (onlust) en de lust (het genoegen) in zonder verdriet, zonder lach (vrolijkheid); zonder te wensen dat men het zage hoe ik werk, zonder te vrezen dat men het merke hoe ik niets om handen heb, dat men zage hoe ik in de akker zweet, dat men merke hoe ik van geen ploeg afweet; noch onvriendelijk, noch honds (lomp, onhebbelijk), noch prikkelbaar, maar inschikkelijk en gelijkmatig, Sterre, als gij; tezamen met u (in overeenstemming met u) meer of minder blij, zal ik voor uw oog verschijnen en mijn zorgen afschudden tussen de straat en de stoep en poort; daar zullen ze een voor een ‘vermoord’ tot de (mijn) volgende uitgang (tot ik weer mijn huis uitga) wegsterven (vergaan) om mijn hoofd dadelijk weer te bespringen op hetzelfde ogenblik dat het, onder zeil, op straat, weer zee kiest.

(515-531 zinsstructuur: 515-528 opeenstapeling van pred. toevoegingen bij ick (529), daarna nevenschikking met 530-531; 516 *verlegen om* = belemmerd door het gebrek van (MNW verlegen 1998); 517 *verlegen met* = belemmerd door; 517 *gading* WNT gading 132 = behagen, genoegen, lust; 520-524: *'t* (520) = *Hoe ick wercke* (522) en *Hoe...sweet* (523); *'t* (521) = *Hoe ick ledigh gae* (522) en *Hoe...weet* (524); 525 *ontstuijm* Vgl. Kil. on-ghe-stuem o.a. immitis = onzacht, niet inschikkelijk enz. In de reeks met *honds, harigh* m.i. min of meer synoniem: dwars, onvriendelijk; *harigh* WNT harig (II) 2200: kregel, prikkelbaar, moeilijk enz.; 526 *gemoeijich* WNT gemoedig 1443 gewillig, inschikkelijk, meegaand, volgzaam, handelbaar, heeft het woord nooit zo aangetroffen in toepassing op personen; wel op stoffen (= week, soepel enz.); deze plaats is blijkbaar aan de samenstellers van het 4e deel ontgaan; 531 *Tuschen...poort* nl. tussen de straat en stoep en poort van zijn woning; 532 *vermoort* niet letterlijk te nemen, ze liggen eerder te zieltogen, ze zijn ‘als dood’, vgl. *smachten* 533 in zelfde betekenis; 534 *op...wachten* WNT opwachten 1359: iemands komst verbeiden om hem aan te vallen; *Met als:* op hetzelfde ogenblik dat, zodra; 535 *onder zeil* leidt de nieuwe beeldspraak in, die vervolgd wordt in 537-539; *'t* niet onbepaald, maar = *mijn hooft* (cum annexis), dat *onder zeil* gaat, maar *op straet*!, en zo *zeewaerd*.)

47

Stilte soeck ick in mijn' Hauen,
Moed' van slingeren en slauen

Ouer 't Hollands - dieper holl:
Stilte kan ick, als een toll
Dien de kinderen begapen
En all draeijende doen slapen,
Veinsen en genieten me',
Met de sinnen uijt der zee
Noch voll duijselings gebleuen,
Euen als de beenen leuen,
Beenen die van gaen vermoedt,
Tintelen van gistigh bloed.

[Stilte en gerusticheit will ick thuijs vinden, niet tegenstaende de suijseling van 'tgerucht die mij in 'thooft magh spelen.]

Stilte (rust) zoek ik in mijn haven, moe (als ik ben) van slingeren en zwoegen over de holle baren van ‘het Hollands diep’ (= de Hollandse zee, beeld van alle politieke en andere beslommering, waarmee hij te doen heeft). Rust (onbewogenheid) kan ik, als een tol waar de kinderen aandachtig naar kijken en die ze al draaiend doen slapen (zo hard doen draaien dat het lijkt alsof hij stilstaat) veinzen, en ook (echt) genieten, met mijn geest nog vol duizeling uit de zee gebleven, net zoals het met de benen gaat (zoals de benen zijn, zich gedragen) benen, die, vermoeid van het gaan, tintelen van gistend bloed.

(539 *'t Hollands-dieper holl:* woordspeling met *het Hollandsch Diep*, hiervan het adjectief *Hollands-dieper*, dat voorbepaling is bij *holl*, in de zin van een bewogen zee; 544/5 *uijt...gebleven*, pred. toev. bij *de sinnen*. Deze zijn nog vol van duizeling-uit-de-zee gebleven; 546 *leuen* WNT leven (I) 1719; 548 *gistigh* WNT gistig 2401 = gistend, in gisting verkerend; oude opvatting dat het bloed gaat gisten als men zeer vermoeid is.)

48

Loop ick ouer van geruchten,
Die ick melden met genuchten,
Die gij sonder afsien meught
Menghen onder ander vreughd,
'Ksall u 'swerelds meeste maren,
Binnens muers doen wedervaren,
Soomen door 't gelasen gat
'tLeuen van de dingen vatt
Die sich op het heetste daghen
Buijtelende binnen dragen.

[Hebb ick aengename niewe tijdingen, ick salse u binnens huijs voorbrenghen, gelijckmen in een duijstere Camer door een geslepen Glas bij sonneschijn verthoont 'tghene buijtens huijs om gaet, maer aeverechts.]

Loop ik over van (Zit ik boordevol) nieuwtjes, die ik met plezier kan vertellen en die gij zonder afkeer kunt mengen onder andere genoegens, ik zal u van het belangrijkste (voornaamste) nieuws van de wereld thuis (binnen de muren van ons huis) deelgenoot maken, zoals

men door de met een lens afgesloten opening (van een camera abscura) het leven van de dingen grijpt, die bij vol zonlicht (midden op de dag) ‘hals over kop’ (omgekeerd) naar binnen komen (zich naar binnen, nl. in de camera, begeven.)

(530 samentrekking (*magh*) *melden*; 551 *afsien* WNT afzien 2018: weerzin, afkeer; vgl. afzichtelijk; 555-558 Over Huygens' belangstelling voor de *camera obscura*, de donkere kamer waarin de beelden van de in het licht voor het *gelasen gat* gehouden of zich bewegende voorwerpen ondersteboven worden geprojecteerd, zie W. Ploeg, *Constantijn Huygens en de natuurwetenschappen*, R'dam, 1934, pag. 26 vlgg. Huygens nam o.a. Drebbel's *camera obscura* uit Londen mee in 1622, en gaf er graag vertoningen mee voor vrienden. Zie ook Huygens' latijnse autobiografie in proza, vertaling A.H. Kan, *De jeugd van C. Huygens*, Antwerpen, 1936, pag. 86, 121. Over *buijtelende* vergelijke men W.J.H. Caron, *Drijmael buijtlens t'achter*, in *Taal en Tongval* 1969 (Weijnen-nummer). Buitelen geeft een draai aan van 180 graden, nooit van 360.

Een uitvoerige beschrijving van een donkere kamer (een werkelijke kamer als camera obscura ingericht) trof ik aan in Johan van Beverwijck, *Schat der Ongesontheyd*, 2e deel, blz. 4: de kamer is donker gemaakt, in een venster bevindt zich een gat met een ‘bril-glaesjen’ daarvoor, de muur tegenover dit gat is wit. Hierop vallen de omgekeerde beelden. De prent erbij toont twee mannen in de donkere kamer, die een (omgekeerd) beeld bekijken.)

49

Buijtelende, Sterre; Merckt:
Dat's gelijck de Loghen werckt
Op de nieuw-geboren Waerheit,
Niewgeboren inde klaerheit
Van des middaghs hooghen dagh.
Diese soo ten teersten sagh,
Sou'se van geen vuijl verdencken:
Maer, wie kan soo schielick wencken
Als het neen voor ja verschijnt
Als het ja tot neen verdwijnt?

[Soo veraeuerecht (= keert om) ende vervalscht de Logen de tijdingen
die van buijten inkomen, eer het ijemand geloouen soude.]

Buitelend (Omgekeerd), Sterre, let wel: dat is zoals de leugen werkt op de pasgeboren (zojuist ter wereld gekomen) waarheid, zojuist geboren in het heldere licht van de hoge middagzon. Wie haar zo op haar prilst zag, zou haar van geen vuil (smet) verdenken; maar wie kan zo vlug met zijn oog knippen, als het nee in plaats van het ja verschijnt, als het ja in nee overgaat?

(563 *Van...dagh:* vgl. de objecten voor de camera in het heldere zonlicht; 566 *wencken:* een teken geven, vooral met de ogen. MNW wenken 2153. In minder dan een ‘oogwenk’ dus wordt nee ja en ja

nee. Vergelijk de omkering der objekten op het scherm binnen de camera obscura.)

50

Gaet geleerde werelds pennen,
Die dat buijtelende rennen
Van der dinghen ja en neen,
Dusend jaren achter een
Inde vlught bestaet te vatten,
En verkoopen nu voor schatten
Van een ongeschendde waer,
'Tgeen ten eersten, met een Maer,
Schier als met een mael, geboren,
'Tware wesen hadd verloren
Tuschen 'tkraem-bedd en de wiegh,
En geswachtelt in 'tbedriegh,
En gebakert in de Leugen
Noijt en heeft begost te deugen;
Staegh verergert is, en staegh
Is wat ijeder meest behaegh'.
Hoe moet nu de waerheit hincken,
Die soo jong begon te pincken!
Kaes verrott en werdt gemint:
Maer wat quaed verrott en wint?

[Wegh dan Historie-schrijuers, die ons nu noch d'oude geschiedenissen voor waerheden veilt, die noijt suijuer en waren.]

Ga heen (Weg met u), geleerde beschrijvers van de wereld (= historieschrijvers), die het onderneemt, dat buitelende voortrennen van het ja en neen der dingen ‘duizend’ (= talloze) jaren achtereen, in de vlucht te grijpen en het bestaat nu als schatten van een ongeschonden stof (ook: van...waarheid) te verkopen, wat van het begin af met een *mare* (gerucht, bij geruchte), bijna als met een *maal* (moedervlek) geboren, zijn ware voorkomen (gedaante) reeds had verloren tussen het kraambed en de wieg, en, gezwachteld in het bedrog, en gebakerd in de leugen, nooit ook maar begonnen is te deugen, (integendeel) gestadig slechter geworden is en voortdurend datgene is wat ieder het meest kan behagen. Hoe moet de waarheid nu hinken, die (al) zo vroeg kreupel begon te lopen! Kaas wordt rot en wordt lekker gevonden. Maar welke kwade zaak gaat erop vooruit door te rotten? (letterlijk: wordt rot en wint (daarbij)).

(570/1 *dat...neen:* H. ziet in de wereldhistorie voortdurend ja tot nee worden en omgekeerd. Dit is een buitelend rennen: bevestigen en ontkennen (buitelen) wisselen elkaar al duizend jaar achter elkaar met grote snelheid af. Het resultaat van deze vervalsing *van den beginne* proberen ze als pure waarheid aan de man te brengen; 575 *waer* in tweeërlei zin: waar, stof (schatten van zulke stof) en waarheid (schatten van zuivere waarheid); 576 *ten eersten:* bijw. bep. bij 578/9: *'tTware...wiegh*; *met...geboren:* pred. toev. bij *'Tgeen*; *een Maer:* de waarheid

wordt met *een Maer* geboren, met een gerucht; bezoedeld (vgl. *maelt*) door het gerucht, onjuist weergegeven. En dat proces gaat door! (580-584); 586 *pincken* WNT pinken (III) 1901.)

51

V en salmen niet berichten
Dan met waren van gewicht, en
Maren van getoetste trouw:
Lijdt ghij dat het niew verouw
'Tsal u langer niet berouwen
Dan de papp en doet in 'tkouwen,
Papp, die tuschen tong en tand
Maer den haestigen en brandt.

[V, Sterre, en sal ick niet als oprechte (= ware, betrouwbare) tijdingen geuen, insonderheit soo ghij te vreden zijt datse lieuer wat veroudt en seker dan heel niew en onseker zijn.]

U zal men (zal ik) slechts gerieven met ‘waren’ van het juiste gewicht (tevens: waarheden van gewicht, belangrijke waarheden) en maren (tijdingen) van getoetste betrouwbaarheid. Staat gij toe (Vindt gij goed) dat het nieuwe oud wordt, het zal u niet langer verdrieten dan de pap (de eter) verdriet gedurende het koud worden, pap die slechts de haastigen de mond brandt. (het nieuws is al gauw weer oud!).
(589 *berichten* i.v.m. dubbelzinnig *waren* het best hier weer te geven, niet met onderrichten, maar met gerieven (WNT berichten 1889 met citaat uit H.), al speelt daaronder de betekenis onderrichten, inlichten, bekend maken met, wel mee; 590 *waren van gewicht*, vgl. 575, dubbelzinnig; 593 *berouwen* m.i. hier verdrieten; persoonlijk vertaald: gij zult er niet langer verdriet van hebben, nl. van het uitstel van het nieuws. Vgl. Huygens' *Goeden Avond*, vs 40 Sonder achterdencks *berouwen* = zonder het vedriet van het wantrouwen (Proeven II, 55).)

52

In 'tgeheimst van mijn geweten,
Dat mijn' adren niet en weten,
Daer mijn hert aen mijn gemoed
Schaersche rekening af doet,
Dat mij van de hand betrouwt is
Daer mijn' rechter aen getrouwt is,
Mett geen' ernstelooser trouw,
Sterre, dan ick u en houw,
In dat mergh van mijn onthouden
Sal ick u geen deel onthouden,
Noch ghij's eijschen in wat mij
Verre min als eighen zij.
Uw' bescheidenheit sal weeren
Mijn ontsegg, en uw begeeren
Op het ongemeen Gemeen;
En mij 'tonbesoetelt Leen

Met den maeghdom levren laten
Aen de sinnen die 't besaten

Constantijn Huygens, *Dagh-werck*

Eer het mij te leene viel.
Lieuer dan mijn' sotte siel
Van die misdracht sou' beuallen
Van haer aensien te vermallen
Om een niewtjen min of meer;
Sal uw' reden sich ter weer
Tegen mijn *beswijcken* spannen,
En uw' eighen lust vermannen,
En onthouden mij 'tberouw
Van om 'tjocks verraden trouw.

['Tgeheim dat mij vanden Prince betrouwt werdt en sal ick u niet weigeren te ondecken, want ghij sult soo redelick willen zijn dat ghij 't mij niet en sult verghen, Iae gij sult het verbieden off ick wankelde.]

In het geheimste van mijn weten (kennis), dat mijn aderen zelfs niet weten, waarvan mijn hart aan mijn gemoed slechts zeer weinig verantwoording aflegt, dat mij toebetrouwd is door de hand waar mijn rechterhand door een belofte van trouw aan verbonden is, door een niet minder ernstige belofte van trouw, dan ik tegenover u houd, Sterre,; in dat diepste van mijn geheugen zal ik u niet een aandeel onthouden, noch zult gij het (een aandeel) van mij vragen in datgene wat volstrekt geen eigendom van mij is.

Uw verstand (wijsheid) zal mijn weigering, en uw vragen naar het landsgeheim voorkomen, en zal mij het onbezoedelde leen(goed) ongeschonden doen opleveren aan de geest die het bezat, voor het mij als leen toeviel (= de geest van de stadhouder F.H.).

Liever dan dat mijn dwaze ziel van die misgeboorte zou bevallen van haar aanzien dwaselijk te verspelen om een nieuwtje min of meer, zal uw redelijkheid zich verzetten tegen mijn falen en uw eigen begeerte overwinnen en mij vrijwaren voor het berouw over een speels (lichtzinnig) geschonden belofte van trouw.

(597 *geweten* WNT geweten 2071: wetenschap van iets; 598 *Dat...weten*. Onduidelijk. Bedoelt H. dat dit weten zo geheim is dat zelfs ‘zijn bloed’ het niet weet? (hyperbool?) 599, 600 *Daer...doet:* Onduidelijk. Hyperbool? Zo intiem dat zelfs mijn hart er tegenover zijn gemoed niet over spreekt?; 601/2 *de hand...getrouwt* is: de hand van F.H.; *aen getrouwt is:* een verbintenis mee heeft aangegaan, zich mee gepaard heeft (WNT trouwen (I) 3483); 603 *trouw:* belofte van trouw (WNT trouw (I) 3435: woord van trouw; o.a. trouw houden; vgl. 604 *dan ick u en houw*); 605 *onthouden*, vgl. 787 *onthoudt* = geheugen, herinnering; 607 *'s* genitiefobjekt = het = een deel (606); 611 *het ongemeen Gemeen* = het gemeenschappelijke, dat niet gemeen = algemeen bekend is, de geheime landszaken. Marge: *Res publica*; B. *resp*. = de algemene zaak, de staatszaak. Liet H. de aant. in C weg, omdat ze alleen sloeg op *Gemeen* en dan nog misleidend kon zijn (*Res publica* = de republiek, het gemenebest)? 618/9 *Van...meer:* nabepaling bij *die*

misdracht: die misdracht is: haer (van de ziel) *aensien te vermallen* enz.)

53

Laets' haer aen die doornen schenden,
Die haer' sinnen spelen senden
In de wilde straetsche maer,
Bij gebreck van 't staetsche waer,
Die haer huijs, in plaets van lampen,
Voederen met sulcke dampen,
En de waerheid bij gevall
Sticken onder niet met all,
Laets' haer' slechte bedd-gemalen
Koesteren met sulck verhalen
Bij gebreck van noodlickheit
Ouer haev' en huijs-beleidt.

[Luijden die malkanderen niet als met niewe tijdinghen en weten te onderhouden (= bezig houden), moghen sich soo vergrijpen (= misgaan).]

Laten zij zich aan die doornen wonden, die hun geest uit spelen laten gaan (doen spelen, doen grasduinen) in de wilde geruchten van de straat, bij gebrek van het ware omtrent de staat (het land) (omdat ze niets weten van wat er werkelijk met het land aan de hand is).

Zij die hun huis in plaats van met lampen met zulke dampen (nevels) mooi maken, en de waarheid toevallig treffen (toevallig wel eens op de waarheid stuiten) onder volstrekt niets (onzinnige kletspraat), laten zij hun domme bedgenoten (vrouwen) strelen (vermaken) met zulke verhalen, bij gebrek van noodzakelijke gesprekken over het beleid van have en huis.

(628 *staetsche* = op de staat betrekking hebbende, vgl. 730; 630 *voederen* MNW voederen 705: mooi maken, 'n schoon aanzien geven; 632 marge C bij *sticken: treffen*. Vgl. WNT stikken (IV) 1674: vinden, treffen met o.a. dit citaat van H.; 633 *bedd-gemalen*, vgl. WNT gemaal 1331; *slechte* in tegenstelling tot de *bescheidenheit*, het wijze inzicht van Suzanna (609); 634 *sulck verhalen* zodanig verhalen (infin.) = zulke vertelsels; 635 *noodlickheit*. Het vs loopt parallel met 628. WNT noodelijkheid 2093 vertaalt hier: noodzakelijk gesprek. Dit lijkt mij juist. Vgl. ook 137: *Ouerwicht van noodlickheden* = van nodige, noodzakelijke dingen.)

54

Haev' en huijs-beleidt met eeren,
Vroom gewinn, verhaelbaer teeren
Besicheit van binnens deurs
Sal ons buijten soo veul keurs
Van uijtheemsch, van inheemsch praten
Luijds en leeghs niet soecken laten.

[Het beleid onser huijs-houdinghe sal ons soo veel tijdverdrijfs geuen dat wij 'tinde klapperij van niewmaren niet en hoeuen te soecken.]

Behoorlijk bestier van have en huis, eerlijk (rechtschapen) gewin, verantwoorde uitgaven, bezigheden binnens huis, zullen niet toelaten dat wij op een luie en ledige manier buitenshuis zoveel keus (een zo grote voorraad) van praatjes over uitheemse en inheemse zaken zoeken. (Over de genoemde dingen valt zoveel te praten, dat ze aan die andere praatjes niet toekomen).

(637 *met eeren* = op fatsoenlijke, behoorlijke manier (WNT eer (I) 3875: *ter eere* = zo dat het tot eer strekt, op nette, fatsoenlijke, onberispelijke wijze; vgl. ook nog de uitdrukking: met God en met ere); 638 *verhaelbaer* = zo dat de uitgave kan worden 'ingehaald', hersteld: niet meer uitgegeven dan verantwoord is, dan men betalen kan; Vgl. Kil. *verhaelich* recuperabilis; 640 *buijten* adv. bep., tegenover binnens huijs, dus: buitenshuis (*soecken*); *soo veel keurs:* zoveel keus, een zo grote voorraad, waaruit men kiezen kan; 642 *Luijds en Leeghs:* C *Luijs*. Vgl. voor de vorm luijds WNT lui (II) 3196: een enkele maal aangetroffen de verbogen vorm *luide*, naar analogie van verbum luiden, luien. Van dit *luide* een adv. vorm *Luijds* bij H. Zie voorts p. 61 de critiek van Mostaert op dit punt en Huygens' antwoord daarop.)

55

Binnens deurs sal uw gelaet
'Tvoorslagh zijn van ons gepraet.
Staet het als uw'-minder stralen,
Sterre, die den nacht in halen,
Staet het als een sterr in 't holl
Van een' wolck, die, vuijl en voll
Van gereede somer-plassen
Om den hoij-boer te verrassen,
't Lieue licht sijn tintel staeckt;
Staet het soo de sonn ontwaeckt,
Eer sij van haer nuchter' ooghen
All het nacht-goed hebb getoghen,
En noch in de slaep-muts steeckt
Die sij seluer maeckt en breeckt:

[Binnens huijs dan sal ick ten eersten acht slaen op uw wesen. Staet het droeuigh als een sterr in een Regen-wolck. oft als de son in de morgenstondsche dampen,]

Binnensdeurs zal uw gelaat (de manier waarop uw gezicht staat) het voorspel zijn van ons praten. Staat het als de stralen van uw minderen (de sterren), Sterre, die de nacht aankondigen; staat het als een ster diep in een wolk, die, vuil van kleur en vol van zomerbuien die klaar staan om de boer te overvallen, het tintelen van het lieve licht belet (we zien de ster nog wel, maar de tinteling is weg); staat het zoals de zon ontwaakt, voor zij van haar 'nuchtere' ogen al het nachtgoed heeft getrokken, en zoals zij nog in de slaapmuts steekt die zij zelf maakt en breekt.

(644 *'Tvoorslagh* MNW voreslach 1087: voorslag van een uurwerk; Kil praeambulum horae; ook eerste slag.; hier m.i. voorspel (voor het

slaan van het uur). Zoals dit het uur inleidt, zo bepaalt haar gelaatsuitdrukking hun gesprek, is deze preludium van hun gesprek; 645 *uw'-minder* = van uw minderen (voorbep. bij stralen). Vgl. vs 1 vlgg. waarin Sterre de sterren overtreft enz.; 640 *in halen* = binnenhalen: met de sterren komt de nacht, het donker. Eerst dus in het algemeen minder stralend zoals een ster, daarna (647) verbijzonderend tot een ster in een wolk. 651 *staeckt:* vgl. 80; 653 *nuchter'* = die nog niets gezien hebben; 654 *nacht-goed* = *de slaep-muts* (655), die tot over de oren reikt, de nevels en wolken die de zon maakt en doet verdwijnen, de *morgenstondsche dampen* (proza), die verdwijnen als de zon hoger rijst; 655 is nevengeschikt met 652 *soo...ontwaeckt*.)

56

'Ksalder mijn gesegh nae setten,
En beslaen mij in de wetten
Die de reden en 'tbescheidt
Heeft gestelt op uw beleidt.

[Ick salder mij naer voeghen.]

Ik zal er mijn spreken naar voegen (schikken, richten) en mij onderwerpen aan de wetten die de rede en het wijze inzicht (oordeelkundigheid) aan uw gedraging (wijze van doen) hebben gesteld.

(658-660 H. bedoelt m.i. dat hij ervan uitgaat dat Suzanna's gedrag bepaald wordt door redelijkheid en wijsheid. Als zij dus verdrietig of misnoegd is, moet dat zijn goede reden hebben, waarnaar hij dan ook 661 vlgg. informeert; *beslaen* WNT beslaan 2017: onderwerpen aan wettelijke bepalingen (dit citaat); 660 *beleidt* hier = gedraging, gedrag (WNT beleid 1701).)

57

'Ksal mij ernstich doen verklaren
Van 'tonlustigh wedervaren,
Van het overkomen leed
Dat mijn' Sterre verComeett.
'Touerkomen leed sal mijn zijn,
'Ksal ten haluen vande pijn zijn
Met ick 't van de waerheid zij:
Met de wederhelft daer bij
Sal ick mijn geduld bevrachten,
En het uw met reden trachten,
Met die reden, Sterre, die,
Die ick altijd bij v sie,
Met die reden sien te lichten,
Euen als men pack van wicht, en
Swaricheit van ouer zee
Platte bod'men opde ree
Siet ontfangen uijt de ronde,
Door gemackelicken vonde,
Wel gewoghen, wel gestelt,
Sonder openbaer geweld.

[Maer oock ernstich vernemen (= informeren) wat u quelt, en 'thalue jae 'theele Leed op mij laden, gelijck men de waeren met windaesen (= lieren, windassen) uijt de groote schepen inde lichters verbodemt (= overlaadt).]

Ik zal mij naarstig laten vertellen over (met aandrang informeren naar) uw smartelijk wedervaren, over het u overkomen leed, dat van mijn Sterre een komeet maakt.

Het u overkomen leed zal het mijne zijn; ik zal halverwege de pijn zijn, zodra ik halverwege de waarheid ben. Met de andere helft erbij (dus met uw hele leed) zal ik mijn vermogen tot dragen bevrachten en het uwe (uw geduld, uw dragen van het leed) door redelijke argumenten trachten te verlichten, door die redelijke overweging, Sterre, die ik altijd bij u zie, evenals men platte schepen (lichters) op de ree zware lading en lasten van over zee (aangevoerd), goed gewogen en goed neergezet, ziet ontvangen uit de ronde schepen, door (dank zij) een veel gemak brengende uitvinding (lier, windas), zonder duidelijk aan de dag tredende krachtsinspanning.

(664 *verComeett* niet in WNT onder komeet. De komeet, als onheilspellend voorteken beschouwd, dreigend, sinister, staat ver beneden de ster. Hoe H. overigens over kometen dacht, vindt men in zijn prachtige gedicht *Cometen-werck*, W. VIII, 259; 666/7: H. wil meen ik zeggen dat zodra hij de helft van haar relaas gehoord heeft, hij ook de helft van haar leed op zich genomen heeft; de *wederhelft* (668) is zowel de andere helft van de waerheid als van het leed; 669 *geduld* lijkt mij: het vermogen om leed te verduren, te dragen; anders dan 670 *het uw*, uw geduld, = uw dragen van het leed, dat hij tracht te *lichten* (673); 674-680 syntaxis: men ziet lichters; deze ontvangen de lasten, welge-wogen en goed geplaatst, zonder duidelijke krachtsinspanning, uit de gewone (ronde) schepen, dankzij de gemakbrengende vinding van de lier.)

58

Maer beuind' ick 'tpack soo tilbaer,
Dat het, soo 't mijn' Sterres will waer,
Bij haer' eighen redens macht
Off vermijdt waer of verkracht:
'Ksal het leed een' leer ontleenen,
En bepreken 'thaestigh stenen
Met een minnelick verwijt:

[Vind ick dan de oorsaeck van uw quelling soo geringh, dat ghijse hadt konnen ontgaen oft vermeesteren (= overwinnen, de baas worden) sal ick (merkwaardige inversie!) trachten v. een' vriendelicke lesse daerop te lesen,]

Maar constateer ik dat het pak zo licht te tillen is, dat het, als mijn Sterre dat gewild had, door de kracht van haar eigen rede zou zijn vermeden of ‘overwonnen’, dan zal ik aan het leed een lering ontlenen en het vlugge klagen behandelen (bespreken) met een vriendelijk verwijt (= onder het oog brengen van het verkeerde)

(684 *vermijdt* zwak, vgl. *mijdde* 438, hier = laten liggen; *verkracht* = overwonnen, hier makkelijk opgenomen, getild; 686 *bepreken* WNT bepreken 1829; over iets spreken, behandelen; zeldzaam, dit citaat; hij praat erover met haar.)

59

En verwijten u den tijd
Doe noch ghij noch ick en waren;
Doe het vaderland in 'tbaren
Vande vrijheid lagh en kreet:
Doemen sich de schand verweet
Van een onuerhoedsche suchten,
Van een' traen gevloeijt in 'tvluchten,
Van een suer gesicht in 't vier,
Aende pleij, in 'tsmooren schier.
Doemen, trots de beter' eewen,
Sagh in mans gekleedde Leewen
Vrouwen vond als heele mans,
En in allen weerspoed kans.

[En verthoonen u de swaericheden der vervolginghen met soo veel manlickheids bij (= door) onse voorvaderen gedraghen.]

En u de tijd onder het oog brengen toen gij noch ik er waren, toen het vaderland in het baren van de vrijheid lag te schreeuwen (kermen), toen men zich de schande verweet van een onwillekeurig (in een onbewaakt ogenblik) ontsnapte zucht, van een traan tijdens het vluchten gevloeid, van een smartelijk gelaat in het vuur (op de brandstapel), aan het folterwerktuig, ja haast bij het stikken (door wurging); toen men evengoed als in de oudheid leeuwen in mensengedaante vond, vrouwen als volslagen mannen, en in iedere tegenspoed (tegenslag) (nog) een kans (op uitkomst) vond (ontdekte, zag).

(692 *verweet* in andere betekenis dan *verwijten* in 688; 693 *onverhoedsche:* waarvoor men niet op zijn hoede was, aan de controle ontsnapt; 695 *suer* (vgl. het zoet en het zuur = het leed) m.i. smartelijk, niet opgewekt, blijmoedig (waar de gemartelde naar streeft); 696 *pleij* WNT palei (I): zeker folterwerktuig waarmee beschuldigden of verdachten werden uitgerekt om ze tot bekentenis te dwingen. 697 *de beter' eewen:* de tijd van de ouden, de Grieken en Romeinen.)

60

Sulcker stammen zijn wij spruijten,
Sal ick seggen, en besluijten,
Sou soo welgeboren tack
Buijghen onder 'tminste pack?

[Seggende, wij zijn kinderen van die ouders, souden wij ons kleinmoedigh ende der stammen onwaerdigh gedraghen?]

Van zulke stammen zijn wij spruiten, zal ik zeggen, en eindigen met: Zou een tak van zo aanzienlijke (goede) afkomst buigen onder de kleinste (geringste) last?

(701 *stammen*: in het verbeelde: ouders; 703 *welgeboren* hier van de *tak* gezegd: menging van het verbeelde (de mens, welgeboren) in het beeld (de tak, waarvan niet *welgeboren* kan worden gezegd).)

61

Staet mijn Sterre niet in 'thooghe,
Siet haer onbetimmert ooghe
Ouer heen de welvaerd niet,
Watter wolcken van verdriet
Bijder kimme rijsen mochten?

[Bedenckt ghij niet in uwe hooghe bescheidenheit (= hoog verstand, inzicht) hoedanighe swaericheden ons naer (= na) de tegenwoordighe welvaert mochten ouerkomen?]

Staat mijn Sterre niet in den hoge, ziet haar onbelemmerd oog niet over de voorspoed heen wat een wolken van vedriet er bij (aan) de kim zouden kunnen oprijzen?

(705 *in 't hooghe* = in de hoogte, nl. hoog aan de hemel; 706 *onbetimmert* WNT onbetimmerd 1096: nergens door belemmerd, gehinderd, afgesloten (eigenlijk van de blik); 708 *Watter...verdriet* = wat wolken van vedriet er, wat een (welk een) wolken van vedrdiet er.)

62

O, God suijuere de locht en
Weere 'tweer van ongenae,
Maer, om 'tongewiss Hier-nae,
Laet ons sucht en traen-sucht sparen
Tegen meer gewelds van baren
(Langhe legg' het wegh en wijd)
Datmen redelick bekrijt'.

[God verhoedese: maer in allen geualle laet ons suchten en tranen sparen tot wanneermense met reden mochte te gebruijcken hebben.]

O, God zuivere de lucht en were het weer van (zijn) ongenade, maar laten wij vanwege de onzekere toekomst zucht(en) en zucht (neiging) tot tranen sparen voor meer geweld van baren (grotere, zwaardere) golven) - moge het lang wegblijven en ver wegblijven - waarover men met recht schreit.

(711 *'tweer van ongenae* = gevaarlijk, ongunstig weer (WNT ongenade 1636; ook m.i. het weer van Gods toorn (die zich ontlaadt over ons, schuldige mensen); 713 *sucht*, vgl. Vondels aanmerking en Huygens' repliek p. 45; *traen-sucht* = begeerte, neiging tot tranen, tot wenen; 715 intercalatie, letterlijk: moge het (= *meer gewelds van baren*) lang (lange tijd) weg liggen en moge het ver weg liggen!)

63

Staen uw' sterren, Sterr, als sterren
Die haer oogh in punten sperren
En betintelen schoon weer
Huijden eerst en merghen weer,
D'eerste locht van ongenucht en
Salmen in mijn oogh niet luchten:
Sondeloose vreughd om vreughd

Kind en moeder van de deughd
Sal ick wisselen en ruijlen:

[Vind ick u vrolick van ooghen, gelijck glinsterende sterren die schoon weder maken en voorseggen, van mijn zijde en sal den onlust niet komen, vreughd sonder sonde sal ick tegens uwe vrolickheit inbrengen.]

Als uw ogen, Sterre, staan als sterren, die hun oog opensperren in punten, en al tintelende schoon weder voorspellen, om te beginnen vandaag, en morgen weer, dan zal men de eerste (donkere) lucht van somberheid in mijn oog niet bespeuren; onschuldige vreugde, kind en moeder van de deugd, zal ik tegen uw vreugd wisselen en ruilen.

(718 *Die...sperren:* H. bedoelt dat de helder schijnende, tintelende sterren er als veelhoeken uitzien, niet als bollen. Zij sperren hun oog zo wijd open dat er punten, hoeken ontstaan; 719 *betintelen*, zie p. 46 Vondels critiek en Huygens' repliek! 721/2 Ten onrechte spreekt WNT *luchten* 3164 hier van ‘weinig fraaie beeldspraak’; *lucht* is niet geur, maar stuk van de hemel, het zwerk; *luchten* betekent heir niet ruiken, maar is in betekenis verzwakt tot bespeuren, gewaarworden in het algemeen. Huygens kon het woordspel met *lucht* niet nalaten; 723 *om vreughd* bijw. bep. bij *wisselen en ruijlen*; *kind...deughd:* bijstelling bij *Sondeloose vreughd:* zij komt immers voort uit een goed hart en verwekt het goede.)

64

Uyt de wegh ontijdigh pruijlen,
'Tleuen is soo korten spann,
'Tslapen steelt'er soo veel van,
Kleeding, reeding alle morgen,
Straetsche, Staedsche, steedsche sorgen,
Elck ontsnijdt het sulcken sné
Dat sij't van de vier op twee
Vande twee op een verenghen:
Maer 'tgenoeghen kan 't verlengen,
Tweemael is, die welgesint,
Allerzijds genoeghen vindt.

[Wegh quelling sonder swaricheit. De slaep ende de besicheden verkortten ons korte leuen al te seer, laet het ons met alle mogelicke welgesintheit (= opgewektheid) ende genoeghen lengen.]

Opzij (Ga uit de weg), ongepast pruilen (treuren). Het leven is een zo korte spanne (tijds), het slapen rooft er zoveel van, zich kleden, iedere morgen voor het nodige zorgen, zorgen van de straat, van de staat, van de stad snijden er elk zo'n stuk van af, dat ze het leven van de vier op twee, van de twee op een verengen (versmallen, verkleinen). Maar de vreugde kan het verlengen. Tweemaal leeft, die, vrolijk (opgeruimd, goedgestemd) overal vreugd vindt.

(726 *ontijdigh:* niet bij de tijd passend, vandaar: ongepast; *pruijlen* WNT pruilen 4611: treuren; 727 *soo korten* = soo kort een, vgl. de

critiek van Vondel p. 46; *spann* = korte tijdsruimte. In de marge *Ps*..., in C *Ps. 39. 6. Ps. 90. 10*. (Zie, Gij hebt mijne dagen een handbreed gesteld, en mijn leeftijd is als niets voor U;... Ps 90:10: Aangaande de dagen onzer jaren, daarin zijn zeventig jaar, of zoo wij zeer sterk zijn, tachtig jaar, en het uitnemendste van die is moeite en verdriet, want het wordt snellijk afgesneden, en wij vliegen daarhenen. 728 '*T slapen...van:* gedachte die meermalen bij H. terugkeert; 729 *reeding* WNT reeding 1026: verzorging, voorziening van het noodige. Vaak in rijmende verbinding met *kleeding* (zoals ook hier); 730: allerlei bekommering die betrekking heeft op de straat (de buurt waar men woont), de staat (politieke zorgen), de stad; 732 *van de vier op twee*, d.i. van vierkwart (het volle) op tweekwart, de helft en zo verder (733) tot één kwart; 735 *wel gesint*, pred. toev. bij subj. *die*)

65

Vinden sal ick 't sonder soecken,
Soo diep sien ick inde boecken,
In 'tgekoppelde bestier
Van der dinghen verr-van-hier.
Socht ick 't, 'twaer soo haest verloren
Als gevonden off geboren;
Vind ick 't, Sterr, off vindt het ghij,
Die niet Ick en zijt maer Wij,
'Tsal voor eens gevonden blijven,
En gemackelick beklijuen
Als het entjen aenden tack,
Als aen een gesmolten lack.

[Mijnenthaluen, ick voorsie genoegh (= duidelijk), dat ghij en ick dat genoeghen bijden anderen (= elkaar) wel vinden sullen en sonder soecken: daer meest (= 't meest) aen gelegen is; want daermen moeijte moet doen om het te soecken en is 't noch oprecht (= echt) noch bestendigh soo (= zoals) het bij ons wesen sal.]

Vinden zal ik het (het *genoeghen*, de blijdschap) zonder (het) te zoeken, zó diep zie ik wel in de boeken (der toekomst), in het samenhangend beleid van (over) datgene waartoe zich de dingen in de toekomst zullen ontwikkelen (de toekomst der dingen). Als ik het zocht, het zou even snel verloren zijn als gevonden of geboren (ontstaan). Vind ik het, Sterre, of vindt gij het, die niet ik zijt maar wij, het zal voor eens en altijd gevonden blijven en gemakkelijk in stand blijven (voortduren, voortbestaan), zoals de ent aan de tak, zoals aaneen gesmolten lak.

(738 *de boecken* waarin al het toekomstige geschreven staat; vgl. ‘lezen in het boek der toekomst’ en proza: *voorsie*; 739, 740: H. wil uitdrukken dat God de toekomstige ontwikkeling leidt, *zonder het verband der dingen daarbij los te laten*; dit is medebepalend. Hij weet dus dat hij vreugde zal vinden, zich ontwikkelend uit hun in liefde verbonden zijn.)

66

Sulcke sal de tweespraeck wesen,
Stilleswijgend', van ons wesen,
Sprekende, van beider mond,
Still of niet, van ijeders grond;
Still en sprekend' onder 'tmalen
Onser dagelickscher maelen,
Ouer suijcker, ouer wijn.
Sal 't de beste sauce zijn

[Soo sullen wij malkanderen met ooghen ende monden onderhouden ouer tafel.]

Zodanig zal het tweegesprek zijn, zwijgend, van ons gelaat; sprekend, van beider mond; zwijgend of sprekend, van ieders gemoed. Stil en sprekend, zal het onder het eten (eigenlijk: vermalen, kauwen) van onze dagelijkse maaltijden boven (meer dan) wijn, boven (meer dan) suiker, de beste saus zijn.

(749 *Sulcke:* als beschreven in 549-748; 750 *Stillezwijgend'*, evenals *Sprekende* (751), *Still of niet* (still) (752), pred. toev. bij *de tweespraeck* (749). De dialoog van ons gelaat (proza: *met ooghen*) is stilzwijgend, die van beider mond sprekend, die van onze zielen stil of sprekend (vrij: of wij spreken, of zwijgen, altijd is er de tweespraak van onze harten); 753 *Still en sprekend'* pred. toev. bij '*t* (756) = *de tweespraeck* zoals beschreven in 750-754; *grond* WNT grond 938 diepte, innigste wezen, hart, gemoed; 755 *Ouer suijcker:* suiker overtreffend; *ouer wijn* idem; *sauce* voor datgene wat de maaltijd tot een genot maakt.)

67

Dagelickscher mael-getijden
Onder uw gemenght verblijden
Sal 'tverblijden vanden smaeck
'Tslechtste zijn daer ick naer haeck.
'Khebb geen' Tong te deel gekregen
Die sich van gemeenen seghen
Fier en weelderigh ontstell:
Suer en bitter scheidt sij wel,
Sout en honich kan sij keuren;
Maer geheimeniss van geuren
Diemen maer de walgh en biedt
Is van haer bekreuning niet.
'Tgulsighe van 'toude Roomen
'Tviese van het niew sijn' droomen
Tuschen, vrucht van zee en land
Schudd en schutt ick van den tand.

[Daer salmen mij weinigh wercks van de keurlicke (= uitgelezen) spijsen sien maken. Ick ben doch geen lecker (= kieskeurig, verwend) onderscheider van gerechten.]

Dagelijkse maaltijden, onder uw gemengd genot zal het verblijden (strelen) van de smaak het minste (geringste, nl. genot) zijn waar ik naar verlang. Ik heb geen tong gekregen die, trots (hoogmoedig) en

verwend, van gewone goede spijs terugschrikt. Zuur en bitter houdt ze goed uit elkaar, zout en honing kan ze nauwkeurig onderscheiden, maar om geheime geuren (gerechten met geheime = zeldzame, onbekende geur) waarvan men slechts walgt, bekreunt ze zich niet (geeft ze niet, aan... laat ze zich niets gelegen liggen). De overdaad van het oude Rome, de grilligheid van de verzinsels van het nieuwe (Rome) schud en weer ik van mijn tanden (Van het gulzige..., van het grillige..., moet ik niets hebben), keus als ik heb uit de voortbrengselen van zee en land.

(758 *gemenght verblijden* nl. samengesteld uit het genot van het gesprek en van de spijzen; 761 *te deel gekregen* (vgl. 468 *te deel gebracht*) = tot mijn deel gekregen (Mij is geen tong geschonken, toebedeeld); 762 *seghen* = 't goede (dat God geeft); *sich ontstellen:* WNT ontstellen 1988: verschrikken (met één citaat van wederkerend gebruik); 763 *Fier en weelderigh* pred. toev. bij *Die* 762: de tong acht deze spijs te min, de tong is gewend aan verfijnde spijzen; 767 *Die...biedt:* waaraan (waarvoor) men slechts afkeer betoont, die slechts walging wekken (bij *men* = de normale mens); 770 *viese:* Oudemans: grillig, luimig; *het niew* (Roomen) = Parijs?; *dromen:* fantazieën, verzinsels (op culinair gebied) 771 *Tuschen...land* m.i. op te vatten als pred. toev. bij het subj. *ick:* ik, mij bevindend tussen, temidden van... en dus daaruit kunnende kiezen; vgl. ook 828.)

68

Belght u niet gepluijmde Borgers,
Sorgeloose kost-versorghers,
Kleine speel-luij vande locht,
Dood en leuend soet gedrocht,
Onder dack en in de lommer
Noijt en was 't van mijn bekommer
Welck uw malschste jaer-getij,
Waer uw leckerst kerven zij:
Magh ick 't roemen sonder schamen
Noch van aensien noch bij namen
Houd ick uwer veel bekent:

[De beste jaer-getijden van 'tgevogelte jae sijn meeste namen (= de meeste namen ervan) zijn mij onbekent.]

Word niet boos, gepluimde burgers (gevederd volk), zorgeloze kostwinners, kleine muzikanten van de lucht, dood en levend aangenaam volkje; thuis en buiten onder de bomen heb ik mij nooit erom bekommerd welk jaargetijde uw malste is (in welk jaargetij gij het malst zijt), wat uw lekkerste stukjes zijn; als ik mij (erop) mag beroemen zonder mij te schamen (voor die roem): noch van aanzien noch van naam ken ik velen van u.

(774 *kost-versorghers* = die voor hun kost zorgen (WNT kost (I) 5779, zonder opgave van betekenis); H. verwijst niet in de marge naar Matth. 6:26 of Luc. 12:24, maar denkt er wel aan (Matth. 6:26: Aan-

schouwt de vogelen des hemels, dat zij niet zaaien noch maaien, noch verzamelen in de schuren, en uw hemelsche Vader voedt ze nochtans;...); 776 *Dood en leuend* pred. toev. bij de aanspreking *Soet gedracht*. H. speelt met *soet* in de zin: aangenaam voor de tong (*dood*, als gerecht) en in de zin: aangenaam voor oog en oor (*levend*, mooi om te zien en te horen; *gedrocht* = schare, troep volkje (WNT gedrocht 631); 780 letterlijk: waar uw lekkerst snijden is (met objektief uw), d.w.z. welke stukken van u het lekkerst zijn (773 moet m.i. ironisch genomen worden: wees niet boos, dat ik niet op de hoogte ben van, dat het mij niet interesseert in welk jaargetij gij het best om te eten zijt enz.!) 783 *uwer veel* = veel (vele) van u; *Houd bekent* eigenlijk = acht bekend, hier m.i. ken. Vgl. bekent hebben (MNW hebben 198, bekennen 778, Stoett Syntaxis p. 16) en de proza-aant.: *zijn mij onbekent*.)

[69]

Maer mijn' vreughd is sonder end:
Kennis dwingt geneught in palen,
Die en zijnder gheen' in 't dwalen,
Wat ick miss in mijn onthoudt
Vind ick altijd niew in 'tHout.

[Oock in die onkennis is mijn vermaeck ruijmer.] (= Toch is bij die geringe kennis mijn plezier groter)]

Maar mijn vreugd heeft geen grenzen. Kennis dwingt genoegen (blijdschap) binnen grenzen. Die zijn er niet als men fouten maakt. Wat ik mis in mijn geheugen, vind ik altijd opnieuw in het bos.

(784 sonder end: onbegrensd, onbeperkt (tegenover beperkte kennis van vogels); 785: sententie die doet denken aan het bijbelse: Wie wetenschap vermeerdert, die vermeerdert smart (Pred. 1:18); 786 *in...dwalen:* duratiefvorm: onder, bij, tijdens het dwalen =onwetend zijn, zich vergissen, het mis hebben, de waarheid niet kennen (WNT dwalen 3702), met bijgedachte aan letterlijk dwalen = rondzwerven, zonder van grenzen te weten; 787 *onthoudt* WNT onthoud 1868; 788 *'tHout* marge C: *Bosch*; *niew* adv. = opnieuw (WNT nieuw 1970).)

70

'Tlecker scheel van hooft en waghen,
Visch gevoert en visch gedraghen,
Sluijs en Schevelingher vangh
Schick ick van gelijck verlang.

[Scheuelingsche oft Maes-sluijsche, gedragen oft gevoerde visch geldt mij gelijck.]

Het verschil in lekkerheid van hoofd- en wagen(vis), vis die per wagen wordt vervoerd of op het hoofd gedragen, vis uit Maassluis of uit Scheveningen stel ik gelijk.

(789 '*Tlecker scheel* met omkering van kern en bepaling voor: het verschillende lekker; 789 is syntactisch niet te plaatsen. Het kan geen objekt zijn van *Schick ick van gelijck verlang* = acht ik van gelijk be-

lang = stel ik gelijk, waarbij de objekten zijn: 790, 791. De zin klopt syntactisch niet, voorzover ik zie. Het lijkt wel of H. het als objekt ongeschikte '*Tlecker...wagen* onmiddellijk vervangt door 790, 791 die wel als objekt kunnen dienen bij de gekozen uitdrukking *Schick van gelijck verlang; Schick* WNT schikken 647: beschouwen, oordelen, achten, tellen; *verlang* MNW verlanc 1974.)

71

'Khebb mijn' onbehaerde kaecken
Verr en bij door alle smaecken
Tamelijck te weijck gehadt:
'Kweet hoe vorsten uijt haer' schatt,
Krijghs-bevelers in haer' tenten,
Heeren uijt haer' hooghe renten,
Heertjens uijt haer land-gewass,
Handel-drijuers uijt haer' Cass,
Borghers uijt haer koel verstoken
Maegh en tong en tand bekoken:

[Ick hebbe van jonghs af hooge ende leeghe stands Tafelen bewandelt.
(= tafels van hoge en lage stand, van aanzienlijken en geringen bezocht).]

Ik heb mijn gladde (jonge) kaken ver en nabij in ruime mate (behoorlijk) met alle smaken gedrenkt. Ik weet hoe vorsten uit hun rijkdom, krijgsoversten (veldheren) in hun tenten, heren uit hun hoge inkomsten, kleine heren uit wat hun land oplevert, kooplui uit hun kas (geldkist), burgers uit hun koele kelder maag en tong en tand van voedsel voorzien.

(795 *Tamelijck* WNT tamelijk 856 behoorlijk, voldoende; *weijck* = week (subst.) = het weken (MNW weke 2069 = het weken Kil. te weycke setten, macerare in aqua = zacht maken in water), *te weijck hebben* = in de week hebben, weken; 801 *verstoken* gesubstantiveerd partic. van versteken = verbergen, bewaren; dus: hun koele bewaarplaats (kelder); 802 *bekoken*, WNT bekoken 1615 voor iemand koken, hem van voedsel voorzien; vroeger zeer gewoon. Vgl. iemand bewassen = voor hem wassen.)

72

Wederzijds van 't witt geberght
Dat der sterren steilte terght
Daer de Rhijn en Pò uijt hangen
Als twee tuijten bij de wangen,
Hebb ick suer en soet en vett,
Na des eenen wilde wett,
Na des andren viese kiesen
Sijn gedaente sien verliesen,
En in masker ouer mael
Wandelen soo menigh mael.

[Oock in Duijtsland ende Italien.]

Aan weerszijden van het witte gebergte (de Alpen), dat in hoogte met de sterren wedijvert, waar de Rijn en de Po uit hangen als twee vlechten bij de wangen, heb ik zure en zoete en vette spijzen naar (overeenkomstig) de grillige regels van de een (de Duitsers), overeenkomstig het kieskeurig kiezen van de ander (van de Italianen) hun uiterlijk voorkomen zien verliezen en zeer vele malen in vermomming over de tafel zien gaan.

(804 letterlijk: dat de hoogte der sterren tart; 805 Rijn en Po ontspringen beide in de Alpen, de een stroomt naar het noorden, de ander naar het zuiden; 'wild' beeld van vlechten van het hoofd ontspringend, bij (langs) de wangen hangend, zoals Rijn en Po hoog in de Alpen ontspringend, aan weerszijden daarvan *uijt hangen*.; 808 *wilde wett* = grillige wet, een wet van willekeur, waar geen regel in te bespeuren is; 811 *in masker:* de spijzen zijn onherkenbaar geworden door de bewerking, ze bewegen zich over de tafel als gemaskerden.)

73

'Khebb mijn' schotel sien bekruijsen
In de magere combuijsen,
In een' kaetsball vande zee,
Hier op reis en daer op ree:

[Oock tscheep.]

Ik heb mijn schotel zien bevuilen (vuil maken) in de magere (schrale) scheepskeukens op een hevig slingerend schip, hier (de ene keer) op zee (op reis), elders (een andere keer) op de rede (liggend).

(813 *bekruijsen* WNT bekruizen 1645 (vooral het participium *bekrozen* in gebruik) = bevuilen; o.a. dit citaat. Het gaat in die *magere combuijsen* niet allemaal even zindelijk toe, in een hevig slingerend schip. Hij heeft het gezien!)

74

Maer ick vraegh allom mijn' waerden
Off ick oijt te deun vergaerden
Aende vriendschapp vanden Kock,
Om een aengenamer brock
Dan ick elders hadd verdouwen,
Off mij ijemand heeft sien schouwen
Tafels daer de deughd aen sat
Om 'tgeringhe datme'r at.

[Maer noijt werck oft onderscheidt van eten gemaeckt.]

Maar ik vraag alom mijn gastheren of ik ooit alte vriendschappelijk met de kok omging terwille van een lekkerder brok (voedsel) dan ik anders zou hebben verteerd; of iemand mij tafels waar de deugd aanzat (brave mensen aanzaten), heeft zien mijden vanwege de schamele kost die men er at.

(817 *Maer...waerden:* vrij vertaald: Mijn gastheren kunnen vertellen (of...); 818/9 *te deun...vergaerden* enz.: letterlijk: te dicht in

aanraking kwam met de vriendschap van de kok = mij indrong bij de kok (MNW vergaderen 1723 in aanraking komen met); *deun* = op nauwe wijze, eng, innig (WNT deun 2461); 821 *verdouwen*, sterk partic. Vgl. Vondels critiek p. 47)

75

Sterre stelt mij uijt uw' sorghen,
Suft niet ouer nu en morghen
Wat ghij mijn' verweenden tand
Bieden sult van zee of land.
Om niet veel gerechts te tellen,
Voedsel eisch ick uw bestellen,
Voedsel soo, dat Bors en Maegh
Onbeklaeghelick verdraegh;
Voedsel daer ghij sonder schroomen
Mij en ijemand op siet komen,
Yemand dien ons daghlix deel
Noch verhonger' noch verveel'.

[Bekommert u dan met mijn Tafel niet (= Heb derhalve geen zorg over mijn eten). Ick ben te vreden met gesonde ende middelmatighe schotelen (= gewone, niet buitenissige schotels); daer men een vriend op mede brengen moghe.]

Sterre, heb geen zorg over mij (maak u over mij geen zorgen), tob niet over vandaag of morgen, wat ge mijn verwende tand zult aanbieden van wat zee en land leveren. Om niet veel gerechten op te sommen, voor voedsel vraag ik dat ge zorgt, zodanig voedsel (zulk voedsel) dat beurs en maag het zonder klagen (klachten) kunnen verdragen, voedsel waar ge zonder vrezen (rustig) mij en nog iemand (een gast) op ziet komen, iemand voor wie ons dagelijks deel (onze dagelijkse kost) noch te weinig noch teveel zal zijn.

(826/7 ‘analytisch’ uitgedrukt, vgl. ‘synthetisch’: tob er niet over wat ge vandaag of morgen enz.; *Suf* = peins, pieker (WNT suffen 469); 828 *van zee of land*, bij vragend *Wat* (827); 829 *gerechts*, partitief bij *veel*; 830 *bestellen:* zorgen voor, in gereedheid brengen, bezorgen, verschaffen (WNT bestellen 2131, 2133); *uw bestellen* meew. voorw.; 832 *dat*, antecedent. Voedsel zoo = zodanig, zulk voedsel. H. absorbeert niet *'t* in *dat*; 834 *op siet komen*, Vgl. nòg: *Ik kom op zijn diner*, en proza: *daar men een vriend op mede brengen moghe*; 835 *dien:* lijd. voorw. bij *verhonger'*, meew. voorw. bij intrans. *verveel'* in de zin van: te veel zijn.)

76

Will verbinteniss of reden
Datmen nu en dan de schreden
Van gebreck en van gebruijck
Met den beck en met den buijck
Met de vrienden overschrijde,
Sett soo lang gebreck ter zijde
En gebruijck ten naesten dagh;

[Is 't somtijds noodigh, datmen een grooter Gastmael toerechte, laet ons soo lang het dagelixe te buijten gaen.]

Maakt een verplichting of een redelijke aanleiding het wenselijk dat men nu en dan de grenzen van de soberheid en van het normale gebruik tezamen met de vrienden met mond en buik overschrijdt, zet dan zolang soberheid en normaal gebruik aan kant tot de volgende dag.

(837 *verbinteniss*, WNT verbintenis 645: gehoudenheid, verplichting; *reden:* In WNT vind ik geen passende betekenis. Ik gis dat deze hier is: redelijke overweging, redelijke aanleiding, motief; 838 *schrede:* hier als maat bedoeld, WNT schrede 1008: zoveel als een pas bedraagt. Soberheid en gebruik geven de pas aan. Deze wordt nu overschreden; 841 *overschrijde* WNT overschrijden 1992, met wisselend accent, hier op óver, vooral van overgang van een grens gezegd; zo ook hier: de gewone maat te buiten gaan; 839 *gebreck* hier m.i. niet nooddruft, ontbering maar: schaarsheid, soberheid; *gebruijck* niet = gewoonte, maar: het dagelijkse, gewone gebruik van voedsel en drank; 840: Vgl. Vondels critiek p. 48.)

77

Gaet de wereld soo sij plagh
Vriendschapp will somwijl eens swemmen,
En veranderen van hemm, en
Spoelen all de vuijltjens uijt
Died'er veel van swijgen spruijt,
Veel van seggen, veel van vraghen,
Veel van onuerantwoordt klagen,
Veel van ongunst sonder grond,
Tuschen hert en oogh en mond
Die te lang van een gewennen
En den anderen ontkennen.

[Het streckt tot onderhoudt van vriendschapp, die door lang afzijn vervuijlt oft verflauwt.]

Als het met de wereld gaat zoals 'tplacht te gaan, (dan) wil vriendschap soms (wel) eens zwemmen (in drank, in overvloed) en van hemd wisselen en alle vuiltjes uitspoelen (zich schoonwassen van alle vuiltjes), waarvan er veel voortkomen uit zwijgen, veel uit spreken, veel uit vragen, veel uit ongerechtvaardigd klagen (ongerechtvaardigde klachten), veel uit ongegronde antipathie, tussen hart en oog en mond die te lang aan elkaar ontwennen en elkaar niet meer kennen (van elkaar vervreemd zijn).

(846 *hemm*, WNT hemd 539; *hem* brabantse vorm; de uitdrukking *van hemd veranderen* niet in WNT; m.i. = zich verschonen, andere kleren aantrekken, parallel aan het uitwassen van de vuiltjes; 848 *Died'er veel* = die der veel = die er veel = vele waarvan; *spruijt* congrueert met *veel*. De syntactische structuur is mij overigens niet duidelijk; 852-854: bijw. bep. bij *spruijt* (848): dáár groeit dit alles uit

dat en dat; 853 *van een gewennen*, niet in WNT op gewennen; 854 *ontkennen*, WNT ontkennen 1880: bij Huygens: niet meer kennen, vergeten.)

78

Naeste bloed, laet vremden gaen,
Treckt sich sulcke smetten aen,
En daer groeijt ijet tuschen maghen
Dat gheen' redenen en draghen,
Daer af d'oorsaeck in de lucht,
Als een stall-licht, staet en vlucht.
Witste vriendschap, witste laken
Sietmen lichtst aen plecken raken,
En de plecken belghen meest
Daer noijt vuijl en is geweest.

[Selfs onder naer verwantschap (= nauwe bloedverwanten), daer d'onminne leelickst op afsteeckt.]

Naaste bloedverwanten - laat vreemden maar buiten beschouwing - krijgen zulke smetten op zich (doen, lopen zulke smetten op) en daar, groeit iets tussen bloedverwanten dat op geen redelijke grond rust, waarvan de oorzaak als een dwaallicht in de lucht staat en (het volgende ogenblik) wegvlucht, (verdwijnt). De blankste vriendschap, het witste laken ziet men het makkelijkst (gauwst) vlekken krijgen en waar nooit vlekken geweest zijn, ergeren (irriteren) ze het meest. (856 *treckt...aen*, parallel met *aen...raken* 862).

79

Maer die plecken, en dat vuijl, en
In een woord, de pleck van pruijlen
Kan verdwijnen in een glas
Off sij noijt geweest en was.

[En kan afgedroncken werden.]

Maar die vlekken en dat vuil, en in één woord, de vlek van boos zijn (mokken, verstoordheid) kan verdwijnen in een glas, alsof hij nooit bestaan had.

80

Roomen heeftmen doen gevoelen
Watter uijt dat vrolick spoelen
Blancke vrundtlickheits ontstaet;
Dat een ongebonden staet
Van verschrickte Batauieren
Tegen 'tdier als seuen dieren
En all 'touerberghs geweld

Sijn' eensinnicheit gestelt,
Hebb' gestelt met sulck bedijen
Dat gemeene tirannij, en
Allom ingevoert gebied
Eerst op ons sijn' horen' stiet,
Stiet sijn horenen en deinsde
Op een langh en ongeveinsde
Wederzijds geverghde vré:

Twas een dichten dronck of twee,
Die het Hessen bloed verplichte,
En den steen in Holland stichte
Daer de Batauier op stond
Broe'r en vriend van 'tRoomsch verbond

[Dat de Romeinen, allom meester geworden, bij (= door) onse voorvaderen gestuijt werden, ende sich endtelick met een redelicke vrede te vreden hielden, soo dat de Batauers op oude steenen genoemt zyn gesien *Fratres et amici populi Romani* (= Broeders en vrienden van het Romeinse volk, Tacitus, Germ. 22, 2) gebeurde uijt kracht van des volx verbintenisse bij den dronck. Tac...

Rome (Het romeinse rijk) heeft men doen gevoelen wat een zuivere vriendschap er uit dat vrolijke drinken ontstaat, dat een los samenhangende staat van verschrikte Batavieren tegenover het dier met het uiterlijk van zeven dieren (de romeinse wereldmacht) en heel de macht van over de Alpen (het romeinse keizerrijk) zijn eendracht gesteld heeft met zulk een goed gevolg dat alom verbreide alleenheerschappij en overal opgelegd gezag voor het eerst op ons zijn horens stiet (tegenstand ondervond), zijn horens stiet en terugweek op basis van een lange en oprechte, van weerskanten gevraagde vrede.

Het waren een paar stevige dronken die het volk van de Hessen samenbonden en de stenen oprichtten waar de Batavier op (vermeld) stond als *Broeder en vriend van het romeinse bondgenootschap*.

(872-883 tweede objekt bij *gevoelen* 869; 872 *ongebonden*, WNT geen hier passende betekenis; m.i.: met weinig organisatie, niet goed geordend, met weinig samenhang; 873 *verschrickte:* op het eerste gezicht van het monsterdier uit Openbaringen waarnaar ook de marge in C (*Apoc. 13*. 1. *17.7*) verwijst (Openb. 13:1: En ik zag uit de zee een beest opkomen, hebbende zeven hoofden en tien horens, en op zijne horens waren tien koninklijke hoeden, en op zijne hoofden was een naam van godslastering. Openb. 17:7: ... Ik zal u zeggen de verborgenheid van de vrouw en van het beest dat haar draagt, hetwelk de zeven hoofden heeft en de tien horens.' Vanouds heeft men in dit monster de verbeelding gezien van de goddeloze wereldheerschappij, vooral van het romeinse rijk; tien en zeven duiden de volkomenheid aan, horen en kop macht, de kroon glorie; 875 *overbergs* WNT overbergsch 1617: bepaaldelijk in toepassing op de Alpen; 876 *eensinnicheit* = eensgezindheid, eendracht; *gestelt* (*hebb'*), samentrekking met 877 *Hebb' gestelt*; 880 *horen'* = horenen, conform het beeld in 874; 884 *dichten* WNT dicht (II) 2457 massief, vast, stevig (echter in toepassing op goud, aarde enz.); 884 *marge C* verwijst naar *Tac. Hist. 4* (d.i. Tac. hist. 4. 14. 2, waar we vinden: Civilis primores gentis et promptissimos volgi specie epularum sacrum in nemus vocatos, ubi nocte ac laetitia incaluisse videt,...) en geeft daarna het citaat: Tanquam nullo magis tempore aut ad simplices cogitationes pateat animus, aut ad magnas

incalescat. *Tac. de mor. Germ.* (d.i. Tacitus, De moribus Germanorum, 22, 2). In KII wordt dit citaat uitgebreid tot: De pace et bello plerumque in conviviis consultant, tanquam enz. Over vrede en oorlog beraadslagen zij gewoonlijk onder het drinkgelag, daar naar hun gevoelen te genen tijde het gemoed voor openhartige gedachten meer openligt of voor grootscheepse meer warm loopt. KII voegt nóg een citaat toe: Levantes tempore festo corpus et ipsam animam spe finis dura ferentem. Hor. 2. ep. 1. (d.i. Horatius, 2e boek epistulae, brief 1, r. 140/141: ontspannende bij deze feestelijke gelegenheid het lichaam en in het bijzonder de ziel, die in hoop op het einde hard leven verdroeg.)

885 *Hessen bloed:* de Batavieren stamden van de Katten; hun eerste koning Bato was de zoon van de koning der Katten, Bato's zoon en opvolger heette Hessus. Zie hierover Gerardus Noviomagus (Geldenhauer), Junius, Aurelius, Scriverius, Grotius, Cluverius (de volledige titels in H. van de Waal, *Drie eeuwen vaderlandsche geschieduitbeelding 1500-1800*. Een sociologische studie. 'sGravenhage 1952 en de andere hier beneden vermelde literatuur); Scriverius noemt Civilis ‘bewaker der vrijheid en stichter van het Bataafsche rijk’. ‘De Batavieren worden door gantsch Duitschlant en Gallien met grootte achtbaarheit geroemt als ‘stichters der vrijheit’ (Grotius, Tacitus citerend, p. 16).

887/8: Scriverius verbindt aan zijn lof onmiddellijk de vermelding van de stenen met *fratres et amici Populi Romani*. Huygens wist daar vanzelfsprekend van. Eén steen was in 1502 gevonden en is afkomstig uit de ruines van het romeinse legerkamp *Roomburg* bij Leiden (opschrift: *Gens Batavorum Amici te Fratres Romani Imperii*), het andere opschrift is gevonden ‘in schedis (in de papieren) Ludovici Vivis etc.’ (het luidde: *Cives Batavi Fratres et Amici P.R.*) H. volgt Scriverius in zijn verbinding van de stenen met de opstand. Hij heeft ook Scriverius' volgorde Fratres et Amici en heeft daarna P.R. opgelost, niet tot Populi Romani, maar tot *Pacis Romanae* (blijkens zijn vertaling *van 'tRoomsch verbond*. Naast het genoemde boek van Van de Waal raadplege men H. Kampinga, *De opvattingen van onze oudere vaderlandsche geschiedenis bij de Hollandsche historici der 16e en 12e eeuw*, 'sGravenhage 1917. Proefschrift Leiden; A.W. Bijvanck, *Excerpta Romana*. De bronnen der Romeinsche geschiedenis van Nederland, verzameld en bewerkt door -. Tweede Deel. Tweede afdeeling. Inscripties. 'sGravenhage 1935. R.G.P. 81. Bijvanck 198, 199 onderscheidt onder nr. 335 een inscriptie gevonden te Roomburg onder Zoeterwoude (waarover Gerardus Noviomagus het eerst spreekt, daarna Aurelius, Junius enz.) met het opschrift *Gens Batavorum amici et fratres Romani Imperii* (dat Bijvanck ‘zonder eenigen twijfel niet antiek’ noemt) van nr 336, inscriptie op een gebakken steen, waarschijnlijk nagebootst naar de voorgaande inscriptie, naar men meende gevonden in de

Brittenburg, thans in het museum te Leiden, waarvoor hij verwijst naar nieuwere literatuur (18e eeuw en later). Bijvanck identificeert deze twee stenen (inscripties) niet. Over de eerste zijn oude getuigenissen (het eerste van Noviomagus: te Roomburg in 1502 gevonden), de tweede, gebakken steen, met waarschijnlijk naar de eerste nagebootste inscriptie, in de Brittenburg gevonden *naar men meende*, is in Leiden te zien (Museum van Oudheden). De zaak blijft onhelder en onzeker.

81

Vrijheid, die wij noch beleuen,
Die ons noijt en *wilt* begeuen
'Tliep oock op uw kindermael
Lustigh ouer kopp en schael;
En wat knoopt' uw' Peters handen?
Klare Rhijnsche wijngaerd banden.

[Het verbondt der Edelen, stichters onser tegenwoordighe vrijheidt wierdt mede bij vrundlicke (= vriendschappelijke) maeltijden bevestight.]

Vrijheid die wij nu nog beleven, die ons nooit moogt willen begeven, ook op uw geboortemaal liepen bekers en schalen over. En wat knoopte de handen van uw peters aaneen (verstrengelde de handen enz.)? Zuivere banden van de rijnse wijnstok.

(890 *wilt*, in marge *velis*. H. wil dus uitdrukkelijk de misvatting van *wilt* als 2e pers. mv. *indic.* afsnijden. De wensende wijs wordt bedoeld en wel de 2e pers. (in het latijn enkelv.: velis), aansluitend via *die* bij de aanspreking *Vrijheid*; 891 *kindermael:* maal gegeven ter viering van de geboorte van een kind; *'Tliep* onoersoonllke constructie (er was overvloed van spijs en drank); 893 *Peters:* doopvaders, degenen die het kind ten doop houden; 894 *klare* syntactisch op *banden* betrokken, maar semantisch eerder op *wijn* uit *wijngaerd* = wijnstok, wingerd. Hieruit de banden; de beeldspraak eis dus wijngaerd, de bedoeling is dat de *klare Rijnsche wijn* de banden legt. Bedoeld is het verbond der edelen van 1565.)

82

Noch en mist het Spagnen noijt,
Daer de ketter bidt off poijt,
Daer de Geusen in haer vasten
Hongrich naer den Hemel tasten
Off een allgemeen gelagh
Teeren in den droeuen dagh,

[Noch dagelix vernemen de Spaensche dat onse Bidd-daghen ende meer als gebruijckelicke Gastmalen (= gastmalen die de gebruikelijke te boven gaan) eenigh (= een of ander) groot voornemen beduijden.]

Nog steeds ontgaat het Spanje nooit, wanneer de ketter bidt of drinkt, wanneer de geuzen terwijl ze vasten, hongerig naar de hemel reiken

(= bidden), of in groten getale gemeenschappelijk eten en drinken in droevige (drukkende) omstandigheden (toestand), (895 *het:* de semantische vulling van *het* (subjekt) volgt in 901/2 *Tgaet...onthalen* (in onafhankelijke woordorde, te vertalen met: dat het gaat enz.); *mist* WNT missen (I) 863 ontgaan; *noch*, in de marge *adhuc*, vermoedelijk ter onderscheiding van *noch* 889 = nu nog, nog altijd, niet naar de toekomst gericht, zoals adhuc. Vgl. proza *Noch dagelix*); 896 *poijt* WNT pooien (I) 3312; 897/8 Huygensiaans! al vastend zoeken ze *hongerich* (in dubbele zin) de hemelse spijs, die sterk maakt voor de strijd; 899 *allgemeen*, vgl. proza: *meer als gebruijckelicke*, dus: waar zeer velen aan deelnemen; *gelagh* WNT gelag 1039: spijs of drank waaraan men zich bij een gemeenschappelijk maal of drinkpartij te goed doet. Hiermee stemt *teeren* 900 overeen.)

83

'Tgaet als daer de bleecke stralen
'tZiltigh natt de zee onthalen;
'tOpgesoghen komt wel weer
Maer de buijen brengen 't neer.

[Soo treckt de sonn vochticheit uijt der zee, ende stortse wederom uijt met onweder.]

dat het gaat als wanneer de matte zonnestralen het ziltige vocht aan de zee onttrekken: het opgezogene komt wel terug, maar de buien brengen het naar beneden.

(901 *bleecke*, epitheton dat correspondeert met het verbeelde: het rustig samen een gastmaal houden, vooral het stille bidden! (waarna de ‘uitbarsting’ volgt, zie 905/6).)

84

905 Hevicheit, in 'tbits en 'tgoede,
Ouervloed van vollen moede
Volght het vochtighe gewagh
Van een vriendelick gelagh:
En den oorbaer eijscht die buijen,
910 Hier om 'tstillen, daer om 'truijen:
Veeltijds isser witt of wat
Voor een' saus van druijuen nat.

[De Gasterije (= het gastmaal) segge ick, kan dienen 'Tzij om luijden gaende te maken (= op gang te brengen) oft in stilte te helpen (= te bedaren, tot rust te brengen.]

Hevigheid (Onstuimigheid) in het vijandige en in het goede (welgezinde), het overlopen van een vol gemoed komt na (volgt op) het vochtige (door een goed glas besproeide) praten van (aan) een vriendschappelijk gastmaal en het nut (de goede gang van zaken) eist die buien (die buien zijn nodig, vgl. 504 en de proza-aant. bij nr 44), de ene keer om het doen bedaren (om tot rust, kalmte te brengen) de andere

keer om het prikkelen. Vaak is er een doel of reden voor een saus van druivennat (bij de maaltijd).

(906 parallel met 905 drukt hetzelfde uit; 909 *den oorbaer:* het nut, voordeel, belang: men kan vertalen: die buien zijn nuttig, van belang, nodig; *die buijen*, vgl. 904 in het beeld; 910 *'truijen* = in opwinding brengen, prikkelen, opzetten, opruien; 911 *witt* in de marge *scopus* (= doel); *wat*, vgl. MNW wat 1801: als adv. = waartoe, waarvoor, om welke reden.)

85

Maer wij sullen ziel en Maghen
Vrijen van te dichte vlaghen,
Van gelaghen dagh op dagh;
Wied'er tegen will of magh,
Sterre, mij en sal 't niet lusten:
Vrolickheden sonder rusten
Werden onlust inden hoop:
En ick walghe voor den stoop,
En geperste druijuen schouw ick;
En de keurlixte verdouw ick
Als het over-zeesche Rha,
Voor een dienstigh achterna
Tot verwinn van ouer-spijse.

[Maer wij sullen haer gebruijck schouwen soo veel mogelick is. Te veel verveelt. En ick besighe den wijn als Rhabarber, tot behulp vande maghe.]

Maar wij zullen onze zielen en magen behoeden (vrijwaren) voor te veelvuldige (kort op elkaar komende) ‘vlagen’, voor gastmalen dag op dag (dagelijkse gastmalen). Wie ook eraan wil(?) of ertegen kan, ik zal er geen lust in hebben, Sterre; vreugden zonder pauzen (onderbrekingen) worden tot verdriet = (wekken weerzin) in hun veelvuldigheid. En ik walg van de drinkkan en wijn mijd ik en de uitgelezenste gebruik ik evenals de uitheemse rabarber, als een nuttig dessert om teveel spijs te overwinnen.

(914 *vlaghen*, parallel met *buijen* 904, 909, als uitwerking van het gastmaal. Deze is primair psychisch (905) en teveel schaadt hier. Ook de *Maghen* moeten behoed worden voor een teveel; 916 *Wied'er:* de reductie van *daer* tot *der* door apostrof aangeduid; *d'er tegen will* = eraan wil? 919 *inden hoop* = in de opeenhoping, door het zich opeen-hopen; 920 *stoop:* drinkvat van behoorlijke afmetingen, kan, groot glas. WNT stoop 1923; 921 *En...schouw ick* Vgl. Huygens' betuiging in zijn latijnse proza-autobiografie (Kan 94) ‘...gedurende mijn gansche jongenstijd en jongelingsjaren heb ik mij van nature van wijn onthouden...’; 922 *keurlixte* WNT keurlijk 2683: uitgelezen, uitnemend, voortreffelijk. Vgl. proza nr 67: *keurlicke spijsen*; *verdouw:* verteer, gebruik; 923 marge *Rhabarber* WNT rabarber 109: oorspronkelijk aziatisch gewas, perzische benaming via grieks in latijn als rheum overgekomen. Hiernaast latijn *rha* ontstaan. De toevoeging *barbarum* ter aanduiding van de vreemde herkomst. H. bedoelt hier

ws. het purgeermiddel uit de wortel van Rheum verkregen; 924 is pred. toev. bij de keurlixte. Deze *zijn* voor hem nuttig dessert; *achterna* WNT achterna 695. Ook Hooft gebruikte het woord (zie Proeven II 162 *Achternaertjes*), echter voor *collation* = lichte avondmaaltijd. Het dessert noemt hij daar *tafellestjes*); 925: om teveel spijs, een overdadig maal de baas te worden. Vgl. Vondels critiek op het vs. p. 48.

86

Mocht ick, d'oude duijtsche wijse
Van bedorven natt in weit
Stopte mijn' begeerlickheit.
En all 'tmeer als noodigh natten
Dat de metselrij doe vatten,
En van kruijmen maeck' ciment
Dat sich om de ribben prent,
Wenscht' ick aller weeghs t'ontbeeren.

[Soude oock lieuer altoos bier gebruijcken. en geern allen dronck buijten oorboor (= boven het nodige) missen.]

Als ik zou kunnen (als het van mij afhing) zou de oude nederlandse manier van bier drinken al mijn verlangens voldoen (mijn begeerte geheel vervullen). En al het boven het nodige natmaken (bevochtigen, nl. van de spijs, het drinken dus) dat het metselwerk stevig doet zitten en van korrels cement maakt dat zich om de ribben vastzet, zou ik volstrekt willen missen.

(926 *wijse:* manier, gewoonte (van drinken nl.); 927 *marge* A *Tac. de Mor. Germ.*, B idem met de toevoeging *aqua hordeo corrupta*, C het volledige citaat: *Potui humor ex ordeo aut frumento, in quandam similitudinem vini corruptus...Tac. de Mor. Germ.* (Als drank (dient hun) een vocht uit gerst en tarwe, bedorven, zodat er iets, enigszins op wijn gelijkend ontstaat. Tacitus, de Moribus Germanorum 23, 1.) Bier wordt bereid ‘door gemalen mout (gekiemde en geëeste gerst, tarwe of mais) met water in de beslag- of roerkuip te doen uittrekken, dit beslag te koken, de hieruit gefiltreerde wort met hop te vermengen en opnieuw te koken, en het vocht dan te laten gisten’ (WNT brouwen (I) 1588); *weit* = tarwe (Kil. weite Terwe, triticum); 928 *stopte:* vulde, zou vullen; 931 *ciment* hier voor de snel verhardende mortel waarvan cement het hoofdbestanddeel is (WNT cement 1989).

87

Enden hebben haer begeeren,
En de swanen voelen dorst,
Beide sitten met de borst
Daer 't de drinckers haer benijen;
En de redeloose prijen
Kennen 'tredelick voll-op
Van haer' onbedwongen kropp:
Hoe is 'tmenschen toe te gheuen
In haer voetsel soo te leuen
Dat'er 't leuen in vergae,

Dat de voet niet meer en stae,
Dat de hand niet meer en voele,
Dat de tong niet meer als woele,
Woele, woel' een wild gewoel,
Sonder regel, roij en doel.

[Want Enden en Swanen weten haer drinckens maet midden inden ouervloed: Hoe kanmen de redelicke menschen vergeuen dat sij sich met haer voetsel vermoorden?]

Eenden hebben hun begeerte, en de zwanen voelen dorst. Beide zitten met hun borst daar waar de drinkers het (nl. dat zitten) hun benijden (waar zij ook graag zouden zitten), en de redeloze dieren (de ‘stomme’ beesten) kennen de gepaste verzadiging van hun aan niemand onderworpen (vrije) keel. Hoe is het van mensen goed te vinden (te dulden) in (ten aanzien van) hun voedsel zich zo te gedragen, dat het leven erin vergaat, dat de voet niet meer staat, dat de hand niet meer voelt, dat de tong alleen nog maar wilde, ongecontroleerde bewegingen maakt zonder regel, richtlijn (norm) en doel.

(939 *voll-op* Vgl. 112; hier: verzadiging, genoeg hebben; 940 *onbedwongen* = waarop niemand dwang uitoefent: in volle vrijheid kennen zij toch hun maat; 941 *toe gheven*, WNT toegeven 450 o.a. toestaan, door de vingers zien; 942 *leven:* zich (zo en zo) gedragen, WNT leven (I) 1718; 943 *vergae* en de andere conjunctiefvormen *stae, voele, woele* in de bijw. bijnnen ‘van graadaanduidend gevolg’, waar wij de indic. gebruiken; 948 *roij* WNT rooi (I) 1241: regel waarbuiten men niet gaan mag; hetgeen behoort.)

88

Enden, kost ghij meer als queecken,
Swanen kost ghij soo veel spreken
Als men u gesangs toe leijt,
Wijse beesten, 'kwedd ghij seidt,
Beesten, meer dan wij die 'tseggen,
Komt ter scholen daer wij leggen,
In 't versadelick gemoed
Is de lust van ouervloed.

[Kosten die stomme beesten spreken, sij onderwesen ons op haer eighen voorbeeld.]

Eenden, kondt gij meer dan kwaken, zwanen, kondt gij evenveel spreken als men u zingen toeschrijft, wijze beesten, ik wed gij zoudt zeggen: Beesten, in meerdere mate dan wij die het zeggen (dat gij beesten zijt), kom op de school waar wij op zijn (volg onze school). In het verzadigbaar (tevreden te stellen) gemoed is (zit, schuilt) de lust (het genot) van overvloed.

(949 *queecken*, WNT kweken (II) 747 met lange è, klanknabootsend; 951 *gesangs*, part. genit. Zie Vondels critiek p. 48; *toe leijt:* enen iet toeleggen = aan iemand iets toeschrijven (WNT toeleggen 539); 952

seidt = zeidet. Vgl. *soudt* = zoudet; 954 *ter scholen...leggen*, nl. de school der natuur.)

89

Wij dan Swanen en wij Enden
Willen wel doen en wel enden,
Doen en enden in den tijd
Die de Reden heet off lijdt.

[Soo sullen wij niet reden die reden-loose schepselen trachten te volgen.]

Wij dan, zwanen en eenden, willen op de juiste wijze handelen en op de juiste wijze (tijd) eindigen; wij willen doen en eindigen in de tijd die de rede voorschrijft of toestaat.

(957 *Wij* = H. en Suzanna. *Swanen Enden* is aanspreking. (Vgl. proza), ondanks de wonderlijke nevenschikking Wij... en wij; *dan* concluderend = derhalve; 958 *doen, enden* absoluut gebruikt, ook in 959.)

90

Waerom souden wij die uren,
Die haer' vluchtighe geburen
Volgen met soo snellen schoot
Oftmens' uijt een vier-roer schoot,
Waerom souden wij die daghen
Die den anderen soo jaghen,
'Tleuen dat noijt Nu en is,
Voorwaert uijt soo ongewiss,
Ouer stuer alleen beseten
Door geriefflickheit van weten,
Waerom souden wij den Tijd
Diem' oock slapende verslijt,
Aen ons' backhuijsen vergapen,
En ons niet soo veel als rapen
Uijt het voeder en de Miss?

[En Waerom souden wij den vluchtigen, ongewissen, korten tijd verspillen met ons ouervloedigh voetsel. senza leuarci à volo: sonder vander aerde te vliegen?]

Waarom zouden wij die uren, die hun voortijlende buren met zo snelle vaart volgen, alsof men ze uit een vuurroer afschoot; waarom zouden wij die dagen, die elkaar zo voortjagen, het leven dat nooit nu is, naar voren toe (naar de toekomst toe) zo onzeker, alleen naar achter toe (achterwaarts, naar het verleden toe) beheerst door dienstig weten (letterlijk: de dienstigheid van weten = kennis die nuttig voor ons is: wij trekken lering uit het gekende verleden); waarom zouden wij de tijd, die men ook slapend doorbrengt, verdoen met het open en dicht doen van onze kaken (met eten), en onszelf niet als het ware oprapen uit het voer en de mest?

(962 *geburen*, nl. de voorgaande uren; 963 *schoot* WNT schoot (III) 872: gang, loop, voortgang. Vgl. de passage over de snelle tijd *Zeestraet*

851-862!: wat een Pijl // Geschoten uijt Gods hand...; 967 *dat noijt nu en is*, immers het nu ontglipt ons meteen, is weer verleden. Vgl. *Zeestraet* 858-862; 969 *beseten* van besitten in de zin van: in de macht hebben, beheersen; 972 vaak terugkerende gedachte bij Huygens!; 973 Vgl. Vondels critiek p. 49; 974 *soo veel als* m.i. = als het ware, om zo te zeggen; *ons...rapen:* reflexief gebruik niet in WNT, = ons oprapen uit, ons onttrekken aan (overmatig gebruik van); 975 *Miss* = mest, hier m.i. een andere, depreciërende aanduiding van *het voeder*, waarmee wij ons mesten.)

91

'Tis ontallijck watter is
Om de dagh en auond-uren
Sonder na-wee uijt te duren,
Speckende allom leer en vrucht
Met onspannende genucht.

[De middelen, om den tijd met vermaeck en ernst door te brengen zijn niet te berekenen (= tellen).]

Het is niet te tellen, wat er is om de dag- en avonduren zonder narigheid (leed, verdriet) achteraf ten einde te brengen, terwijl men overal lering en nut afwisselt met ontspannend genoegen.

(978 *uijt te duren*, trans. = doorstaan, doorheen komen; 979 *Speckende:* pred. toev. bij het 'niet aanwezige' subj. van *uijt duren*) larderen, en zo: afwisselen, variëren; *leer* in de zin dat men iets leert, wijzer wordt; 980 *genucht* vrl. (ook wel onz.), WNT genucht 1582.)

92

D'eerste kan de stramme bochten
Van verseten knijên verlochten;
Wandeling van dusend treên
Weckt naernoens een slapend been,
En verdeelt den Room van velen
In onendtelicker deelen,
Eer hij sich tot grouer sopp
Inde dunste nauwten propp',
Daer sich 'tvier voedt vande Tortsen
Auerechts herdoopt in Cortsen,
Corsten van soo taeijen sleet
In mijn adren, als ghij weet.

[Voor eerst (= Als eerste) het vermaeck vande wandeling naerden eten doet den Lichame goed. spreijende het voedsel, nu inde maghe tot Room [in Chylum] veteert, in fijne gedeelten. ende belettende dat het sich onverteert inde engde der Aderen stoppe, daeruijt de vlammen smoocken vande Cortse; jae Corste die in mij gemeenlick soo taeij om slijten valt.]

Het eerste (genoegen dat ik noem) kan de stramme gewrichten van door het zitten stijf geworden knieën soepel maken. Een wandeling van duizend treden wekt

'smiddags een slapend been en verdeelt de ‘brei’ uit vele (spijzen en dranken ontstaan) in fijnere delen, eer hij (die

‘Room’) zich tot een grover vocht in de dunste nauwten (nl. der aderen) samenpropt, waar het vuur van de toortsen voedsel vindt, ten onrechte herdoopt in koortsen, korsten (kan ik ook zeggen) die zo moeilijk slijten (verdwijnen, weggaan) in mijn bloed, zoals gij (Sterre) weet.

(981 *D'eerste*, nl. *genucht* (vrl.); *bochten:* krommingen, hier gewrichten, vgl. *stramme, verlochten* = verlichten; 984 *naernoens* met adv. -s = in de namiddag. WNT nanoen 1546 noemt adv. nanoens, nanoene; 985 *den Room* = de brei die de maag verlaat na het verteringsproces aldaar; proza: *Chylum*, acc. van *Chylus* = aftreksel van iets getrokken; hier voor de uit het voedsel gevormde vloeibare substantie. Ook J. van Beverwijck, *Schat der ongesontheydt* p. 176 noemt de *Gijl* ‘den Room niet onghelijck’;

986 *onendtelicker* onduidelijk, vermoedelijk = nog fijner; 987 *grouer sopp*, grover dan de *chijlus*, de ‘room’; 988 *de dunste nauwten*, proza: *de enghde der Aderen*; 989 *Tortsen*: spel *Tortsen, Cortsen*. De *Cortsen* zouden eigenlijk *Tortsen* geheten hebben vanwege hun hitte. Het spel zet zich voort in Corsten, voor hem passender benaming omdat ze bij hem helemaal niet *cort* duren, maar zeer hardnekkig zijn. *Schat der ongesontheyt* 2e deel 42 wijst op benamingen van de koorts in het hebreeuws en andere oosterse talen, ook in latijn en grieks ‘nae den Brant’. Over het nut van wandelen vgl. *Schat der gesontheydt* 208’. Voor de gezonde mensen is dit voldoende ‘om de wermte te vermeerderen, de geesten te beweghen, en de vuyligheydt af te setten’.

93

Komt'er die met sick verlegen
Weerwerck soecken bijde wegen,
Weerwoord, segg ick, bij de buert,
Kouters, die de tijd ontsuert,
Klapsters die hem sich, te Wagen
Als verbranden turf ontdragen;

[Comen ons ledighe praters besoecken, die haren tijd in Coetsen uijtdragen, als men d'Assche met wagens doet.]

Komen er mensen (op bezoek) die met zichzelf geen raad wetend (niet wetend wat ze met hun tijd moeten doen), bezigheid zoeken langs de wegen, conversatie bedoel ik bij de buurt, praters wie de tijd zwaar valt, praatsters die hem (de tijd) als as (vuilnis) in hun koets van zich wegvoeren.

(*Komt'er*, constructie met persoonsvorm enk. bij meerv. subj., meermalen bij H., steeds met *er*; vgl. bijv. *Zeestraet* 951: ‘daer salder andre schelden’. De constructie is mij niet duidelijk; 994 *Weerwerck* = iets van een ander dat hem bezig houdt; spel met *Weerwoord* = contrawoord (op hun woord), conversatie dus; 996 *ontsuert* WNT ontzuren 2071 zuur worden, te zuur vallen, tegenstaan (de tijd benauwt hen, ze weten er geen raad mee, zoeken vulling); 997-999 *Klapsters...ont-*

dragen: het beeld is: Tijd is voor hen waardeloos. Zoals men verbrande turf, as, op karren wegvoert, zo expediëren zij de tijd in hun koetsen (waarmee zij op visite gaan.)

94

Laets' ons ten gehoore staen,
En min seggen als vestaen;
Lichtelick loopt luije reden
Op 'tbehael van sucht of zeden,
Van gedaente, van gemoed,
Van des naesten eer of bloed:

[Laetse meer t'onsent brengen dan halen. Lichtelick verklaptmen sich (= verpraat men zich) in onnodighen praet tot achterdeel (= nadeel) van sijn' euennaesten.]

laten we hun ten gehore staan (naar ze luisteren) en minder zeggen dan horen (vernemen). Al gauw loopt gepraat dat uit ledigheid voortkomt, uit op het gispen van neiging of karakter, van uiterlijk, van innerlijk, van aanzien (goede naam) of familie van de naaste.

(999 adhortatief: *Laet ons se ten gehoore staen*; 1001 *luije*, indirekt gebruikt adj.; de spreker is lui, in de zin van: heeft niets om handen, slaat de tijd dood; 1002 '*tbehael* = het bepraten, berispen, critiseren (WNT behaal 1453); *sucht* m.i. hier: datgene waar iemands hart naar uitgaat, wat hij graag wil, begeert, misschien: liefhebberij (Heinsius); *zeden*, vertaling van latijn mores = karakter, aard; 1004 *eer:* reputatie, goede naam, aanzien.)

95

Elck een will den spiegel swaeijen
En sijn eighen scheel ontdraeijen,
Elck een vraeght hem naer bescheed
Van een anders swackste leed.
Mog'lick die hem recht liet hangen
Speurden in sijn' eighen wanghen
Sulcken vuijl en sulcken scheef
Dat hij sich vergapen bleef,
En beval een ijeder 'tsijne.

[Yeder een bekroont sich meest met (= bekreunt zich het meest om) eens anders gebreken, ende keert van sich den spiegel daer in hij genoegh met de sijne te doen soude vinden.]

Ieder wil de spiegel zwaaien (hanteren) en hem zo draaien, dat hij zijn eigen gebrek niet ziet. Ieder vraagt hem (de spiegel) naar informatie omtrent de zonde (het verkeerde) waarin een ander het zwakst is. Wie hem recht (= vóór zich) zou laten hangen, zou misschien zoveel vuils en scheefs in zijn eigen gezicht bespeuren, dat

hij met verbazing en ontzetting zou blijven kijken en aan ieder het zijne (zijn eigen *vuijl* en *scheef*) zou overlaten.

(1006 letterlijk: en (den spiegel) aan zijn eigen *scheel* ontdraaien; *scheel:* de betekenis: gebrek, tekort, wel in MNW (scheel 361), niet in WNT; ontwikkeld uit: wat iets scheelt met het vereiste, wat eraan

mankeert; 1007 *leed*, MNW leet 300: zedelijk kwaad, zonde (een betekenis die ongetwijfeld af te leiden is uit *leet* (adj.) = weerzinwekkend, hatelijk, gehaat. Vgl. die lede duvel = de boze duivel); deze betekenis niet in WNT; *swackste*, indirekt gebruikt: de zonde waar iemand het zwakst in is, het minst zich tegen verzetten kan.)

96

Lieue Sterre, daer ick mijne,
Mijn' ontelbaer' feilen hebb
Tot een' af te spinnen webb,
Hoev ick in der buren hoecken
Geen gehaspelt werck te soecken:

[Mijnenthaluen De mijne geuen mij soo veel wercks, dat ick mij die van andere niet en behoeue tonderwinden (= met... bemoeien).]

Lieve Sterre, aangezien ik mijn (eigen), mijn ontelbare fouten heb, (voldoende) om er een heel weefsel van te maken, hoef ik in de hoeken (verborgen plekjes) van de buren geen klos (streng) garen te zoeken.

(1016 *af...spinnen* = voltooien (van een weefsel), WNT afspinnen 1492; 1018 *gehaspelt*, WNT haspelen 107: opwinden van draad tot een streng of op een klos; *gehaspelt werck* = draad op een klos of tot een streng gewonden (er is garen genoeg bij hemzelf om het weefsel, de doek af te weven.)

97

Laet ons' ooghen inwaerts sien:
Die sich soo veel kan, gebien
Sal de Deughd, de Rust, de Reden
Daghelix wat naerder treden,
En verachten 'tvuijl gebruijck
Van de fransche ledren huijck,
Die der vrouwen lichte hielen
Lichter hollen doet op wielen,
Wielen die haer licht geklapp
Die wel eer een' natte kapp,
Een' beslijckten schoen ontsagen
Lucht en droogh ter stede dragen,
Draghen daer 'tniet door en kost
Doe de Ioffer drauen most.

[Laet ons ons seluen besien. die dat op sich seluen kan verkrijgen, sal het quaed gebruijck vande Carossen leeren misprijsen. siende dat de vrouwen daerdoor te Commeerachtiger (= babbelzieker, van *commeer*, babbelzieke vrouw, (WNT commeer 2076) werden, die voordesen ten minsten met quaed weder thuijs bleuen.]

Laten onze ogen naar binnen (in onszelf) zien. Wie dat van zich gedaan kan krijgen (daartoe bij machte is) zal de deugd, de vrede, de redelijkheid (wijsheid) dagelijks wat naderbij komen en het verkeerde gebruik van de franse karos verachten

(afkeuren, verwerpen), die de lichte hielen der vrouwen nog lichter (makkelijker) doet hollen op wielen, wielen die het ijdel geklap van haar, die vroeger bang waren voor een

natte kap of een bemodderde schoen, makkelijk en droog naar de plaats (van bestemming) dragen, het dragen waar het niet doorheen kon, toen de juffer (dame) lopen moest.

(1020 *Die...gebien*, letterlijk: Wie zich zoveel gebieden kan, zoveel macht heeft over zichzelf enz.; 1024 marge *Carosse*. WNT karos (I): rijtuig van bepaalde vorm, op riemen en met een vaste lederen kap. Verwijzing naar deze plaats van H.; citaat uit De Brune, waaruit blijkt dat de zetel op riemen hangt en in evenwicht blijft. Rijtuig der rijken en aanzienlijken in 17e en 18e eeuw, vaak rijk versierd. Vanwege de leren kap, die als een mantel over de wagen hangt, spreekt H. van *ledren huijck* (lange mantel, op het hoofd in een stijve kap gesloten, in ruime plooien afhangend tot onder de bouwen, vooral voor bescherming van de beste kleren tegen regen (WNT huik 1220). Zo zitten deze dames droog onder (in) de lederen huik, van Frankrijk afkomstig.

1025 *lichte:* bewegelijke, licht tot het kwade zich begevende (bijgedachte: lichtzinnig, ondegelijk); spel met *Lichter* 1026, *licht* 1027 *Lucht* 1030; 1028 *Die* (= de vrouwen), reflecterend op poss. *haer* 1027; 1030 *Lucht* = licht, makkelijk (WNT lucht (III) 3155; 1031 *'t* = haer licht geklapp = de ijdel klappende vrouwen; 1032 *Ioffer:* vrouw, al of niet getrouwd, uit beschaafde stand, dame (WNT juffer 480).)

98

Lucht en droogh was wel versonnen;
Wel hem die het eerst begonnen,
Eerst het reisend' rollebedd
Op sijn' Assen heeft gesett.

[De vond vande Carossen is wel in sich seluen niet quaed maer wel bedacht, ende eer hebbe de hand (= de maker).]

Licht (Makkelijk, Snel) en droog (dat) was een goed idee. Heil de man

(1034 samentrekking van *het* = *het reisend' rollebedd* 1035; *rollebedd* (bed op wielen) op zijn assen gezet heeft.

(1034 samentrekking van *het* = *het reisend' rollebedd* 1035; *rollebedd* = rolkoets (WNT rolbed); naast een bed op rollen.)

99

Maer als wij het schockigh vlieten,
'Tschongelend' gevaer genieten,
Van het ouer-zeesch gesleep
In 'tbeleid van toom en sweep,
Sullen wij 't te stade brenghen,
Niet om 'tkorten, maer om 'tlenghen
Van des leuens nauwen tijd;

[Maer ghij en ick sullen hem besighen tot verlengh ende niet tot kortinghe des tijds.]

Maar wanneer wij het schokkerige (met schokken gepaard gaande) ‘varen’ (drijven), het schommelende rijden genieten, van het uitheemse voertuig, bestuurd door teugels en zweep, zullen wij het nuttig

Constantijn Huygens, *Dagh-werck*

gebruiken, niet om de korte levenstijd te korten, maar om die te verlengen.
(1036 *schockigh* niet in WNT op schok (I). H. fabriceert het woord misschien; *vlieten* voor de beweging die op drijven, varen lijkt, gevariëerd in 1038 *schongelend gevaer*; *schongelen*, WNT schongelen 793: zich heen en weer, en tevens enigszins op en neer bewegen; *gevaer* = varen, rijden (met bijgedachte aan gevaar?) 1039 *ouer-zeesch:* uitheems, WNT overzeesch 2240 (de Carosse kwam uit Frankrijk); *gesleep*, niet in WNT; m.i. te vergelijken met *gerij* voor rijtuig, zo *gesleep* voor sleeptuig = voertuig; 1041 *te stade brenghen* = van nut doen zijn (niet in WNT onder stade (I)), vgl. *te stade komen* = van nut zijn; 1043 *nauwe* = enge, korte.)

100

Sterre, daer ghij met mij zijt,
Daer ons twee paar wielen draghen,
Sal de grootste sterre-waghen
Die om 't noorden rent, bij mijn'
Vroegh noch laet benijbaer zijn:

[Ende Als wij soo tsamen in onse Carosse sullen rijden, sal ick den sterren waghen om den noord-pool sijn glorie niet benijden.]

Sterre, wanneer gij met mij zijt als ons twee paar wielen dragen, zal de grootste sterrewagen, die om de noordpool rent, vergeleken met mijn wagen nooit te benijden zijn.
1046 *de...Sterre-waghen* absolute superlatief? de zeer grote, bij uitstek grote? Eerder vergelijkend met de wagen waarin zij rijden, ook een Sterrewagen! 1047 *Die...rent:* De Wagen (= De Grote Beer) beweegt zich om de hemelas die van pool tot pool loopt; *mijn*' = mijnen (!) wagen).)

101

In die stilte van twee menschen,
Vind ick 'tuijterst mijner wenschen,
Mijner tochten leste witt,
U, en eenicheits besitt.

[Daer sal ick mijn hoogste begeeren V. en d'enicheit (= het alleen zijn) besitten.]

In die stilte van twee mensen vind ik het uiterste van mijn wensen (die stilte is de vervulling van mijn grootste verlangen), het laatste doel van mijn begeerten (nl.), u, en het alleen zijn.
(Sublieme verzen! 1052 letterlijk: het bezitten, hebben van het (met u) alleen zijn.)

102

Daer in sullen wij de daghen

Die wij sien en die wij saghen,
Die wij lang of kort mischien
T'samen hebben t'ouersien,
Ouersien ten weder zijden,

En verstrammen soo het glijden,
En verlenghen soo het touw
Van der uren rapp getouw.
Die soo kan, kan drijmael leuen:
Maer wien is het soo gegeuen,
Dien ghij niet gegeuen zijt,
Hoochste gift van onsen tijd?

[Daer sullen wij tsamen ons verleden (= voorbijgegane) ende toekomende (= toekomstige) leven verhandelen (= spreken over), ende soo den snellen tijd stuijten en verlengen. Dat kanmen met u doen, maer met wie noch? (= verder)]

Daarin (In die stille) zullen wij de dagen die wij zien (ons heden) en die wij gezien hebben (ons verleden) en die wij nog lang of misschien kort (inderdaad, enige jaren later stierf Sterre!) zullen overzien (onze toekomst) naar weerskanten overzien en zo het glijden van het snelle getouw der uren verstroeven (vertragen) en het touw (dat het maakt) verlengen. Wie zo kan leven, kan driemaal leven; maar aan wie is het (= het leven) zo gegeven (Wie is het gegeven zo te leven?), wien gij niet gegeven zijt (als gij hem niet gegeven zijt), hoogste geschenk van onze tijd?

(1056 *hebben t'ouersien:* zullen overzien (hebben + te + infin. in 17e eeuws nederl. betekent naast moeten..., ook: zullen..., kunnen..., behoeven... Vgl. WNT hebben 210 onder 5); 1057 *ten...zijden* nl. naar verleden en toekomst; 1058-1060 beeld: het rappe (snelle) getouw van de uren (dat de uren voortbrengt), waarvan *het glijden* = de snelle beweging wordt vertraagd, waarvan *het touw* = de draad die gesponnen wordt, wordt verlengd; spel met *getouw* = werktuig, gereedschap, gerei (hier om te spinnen) en *touw*, dat er etymologisch niets mee te maken heeft. Vgl. WNT getouw 1848, dat echter naast weeftuig niet de mogelijkheid noemt van tuig om draad te spinnen, waaraan we hier toch wel moeten denken; 1061 *Die soo kan* (*leuen*); 1062 *het* = *het leuen*, verbaal op te vatten; 1064 *Hoochste...tijd*, appositie bij *ghij* (1063); Sterre is het allerhoogste wat *dese tijd* gegeven heeft.)

103

Van die wellust sonder vlecken
Sullen ons getuijghen strecken,
Welcke plaetsen? welcke niet?
Alle die den Haegh besiet.
Hier het vochte, daer het hooghe,
Hier het leeghe, daer het drooghe,
Nu ghij Rijsewijcker weij,
Nu ghij Wateringher kleij,
Nu ghij Naeldewijcker granen,
Nu ghij gaue boecken-banen,

[Soo sullen wij alle de schoone gewesten om den Haghe bewandelen (= per koets bezoeken).]

Van dit pure (zuivere, onvermengde) genot zullen ons tot getuigen

dienen: welke plaatsen? (ik kan beter zeggen) welke niet? Alle plaatsen waar den Haag op uitziet (om den Haag). Hier het vochtige, daar het hoge, hier het lage, daar het droge; nu eens gij, weigrond van Rijswijk, dan gij kleigrond van Wateringen; nu eens gij, graanland van Naaldwijk, dan weer gij, smetteloze beukenlanen.

(1074) *gaue:* onberispelijke, waaraan niets ontbreekt; *boecken-banen* WNT boek (I) 93. Men lette op de chiastische ordening in 1069/70.)

104

Nu ghij eicken, edel blad,
Daer de plantster onder sat
Does' haer t'midden harer Jeughde
Inde vierde trouw verheughde:

[Oock vrouw Iacobas plantagien.]

Dan weer gij eiken, edel blad, waar de plantster onder zat toen ze in het midden van haar jeugd (midden in haar jonge jaren) zich verheugde in haar vierde huwelijk.

(1076 *de plantster:* marge B *Iacoba*. Jacoba van Beieren deed in 1433 afstand van al haar grafelijke rechten. Zij behield het opperhoutvesterschap in Holland. Er was blijkbaar een traditie dat zij in die hoedanigheid een eikenbos bij Den Haag had geplant. Vgl. de plaats in *Doris oft Herders-clachte* van Huygens (W. I, 117, vs 13-18):

'S Haechs gerucht was ick ontweken
Achter ghen' begraesde beken,
Daer soo menich eijcken plant
(D'outheijt doet ons sulx gelooven)
Heeft doen delven, heeft doen clooven
Vrouw Iacobae eijgen handt.

Bilderdijk, *Korenbloemen* V, 176 verklaart: ‘Jacoba van Beieren, wier plantaadje Eikenduinen is’.

In de zomer van 1432 trouwde Jacoba heimelijk met Frank van Borselen. Zij was toen 21 (*t'midden harer Ieughde*), het was haar vierde huwelijk).

105

Hier ghij, memm op memm van sand,
Ghinder ghij, mijn liever strand,
Enghe, ruijme, soete, silte,
Ruchtighe, geruste stilte,
En ghij, endeloose plass
Van koel en gesmolten glas,
Alle sullen tuijghen wesen,
Tuijghen van 'tvolmaecktste wesen
Dat de miltste sterre kan
Gunnen, Sterre, Vrouw en Mann.

[Oock de geswollen duijnen als witte memmen, het strand ende de zee.]

Hier gij, borst op borst van zand (duinen), ginds gij mijn strand dat mij liever zijt; enge, ruime, zoete (liefelijke), zilte, rumoerige, rustige stilte en gij eindeloze plas van koel en vloeibaar glas, (zij) alle zullen getuigen zijn van de volmaaktste toestand, die de mildste ster, Sterre, aan vrouw en man kan geven.

1079 (samentrekking met 1066) Nu (sult) ghij, Rijsewijcker weij (ons getuijghe strekken). Evenzo in de volgende vss tot en met 1084. In 1085 begint H. een nieuwe zin in de 3e persoon: (Sij) *alle sullen tuijghen wesen* enz.; 1081/2: de stilte van het strand krijgt paarsgewijs contrasterende epitheta: zij is *eng* (tamelijk smal is het strand), zij is *ruim* (het strand strekt zich eindeloos langs de kust uit), zij is *zoet* (woordspelend!) en *zilt*, zij is *ruchtigh* (door het gebruis van de zee), zij is *gerust* (rustig en vredig) desondanks; 1086 *wesen* = zijn (hier: het volmaaktste zijn, toestand van H. en zijn vrouw, waaraan niets ontbreekt); 1087/8 astrologisch te zien, spelend met *sterre, Sterre:* het ‘gunstigste gesternte’ kan dit aan man en vrouw schenken.)

106

Lijdt ghij(en ghij sult het lijden,
Want de Reden aller zijden
Spoor en breidel van uw' sucht
Lijdt wel dat ick mijn' genucht
In de smalste riemen snipper)
Lijdt ghij dat ick, vracht en schipper,
Als der menschen Bestevaer
Met sijn' ribben noch te gaer,
Sonder been van sijn gebeente,
Heer alleen, alleen gemeente,
D'enckelst' eenicheidt geniet',
Diemen wreedelick verbiedt
Dien de sinnen niet en hollen
Dorr van hitte, niet en stollen
Dood van koude slijmicheit,
Maer in middelmaticheid
Tuschen 'tmall en 'tvroede dolen:

> [Gedooght ghij (ende ghij zijt soo redelick, dat ghij gedooghen sult dat ick mijn vermaeck soo nauw soecke als ick kan) dat ick somtijds alleen gae wandelen, en soo alleen als Adam eer hem Eua uijt sijn' ribben bijgeschapen was, een vermaeck datmen wel behoort te verbieden aen uijtsinnighe door te drooghe, oft aen melancholique door te vochtige herssenen, maer niet aenden ghenen die van middelmatighe temper zijn,]

Staat gij toe (en gij zult het toestaan, want de rede, overal en altijd prikkel en breidel van uw verlangens (wensen) staat wel toe, dat ik mijn genoegen ten volle geniet) staat gij toe, dat ik, passagier en schipper, als de stamvader van de mensen (Adam) met zijn ribben nog allemaal bij elkaar, zonder been van zijn gebeente, in zijn eentje heer, in zijn eentje volk, het alleralleenste alleenzijn geniet dat men slechts uit wreedheid kan ontzeggen aan hem, wiens verstand niet op hol is,

droog door hitte, en niet stolt, dood door koude slijmigheid, maar in een toestand daartussenin tussen dwaasheid en wijsheid zich beweegt, (1090/1 beeld: de *Reden* (rede) is *spoor* van wat gij wenst, prikkelt uw verlangens, is de drijvende kracht van alles wat gij wilt; de rede is ook *breidel*, toom van die verlangens, beheerst ze; *sucht*, vgl. 1002 = neiging, drang, begeerte; 1093 de uitdrukking niet in WNT op *riem* of *snipperen*, letterlijk: in de smalste repen snij; figuurlijk: ten volle gebruik maak van, geheel exploiteer, uitbuit. Vgl. proza: *soo nauw soecke als ick kan* = zo goed, zo nauwkeurig mogelijk zoek, nastreef; 1095 *Bestevaer:* WNT bestevaar 2154 citaat uit Vondel die Adam *Der Vad'ren Bestevaer* noemt = de voorvader der vaderen; m.i. hier *bestevaer* = stamvader; 1096 *Met...te gaer:* dus toen hij nog alleen was, zonder Eva (zie Gen. 2:20 vlgg.); 1097 *Sonder...gebeente* = zonder Eva (Gen. 2:23 noemt Adam de uit een van zijn ribben gebouwde Eva 'been van mijn beenderen'; 1098 *Heer:* Adam werd door God met heerschappij over de ganse aarde bekleed (Gen. 1:26); 1100/05: Een normaal mens mag alleen zijn, niet de *uijtsinnighe* (proza) = waanzinnige wiens hersenen te droog zijn, niet de *melancholique*, wiens hersenen te vochtig zijn. De normale mens is *van middelmatigh temper*. = van gemiddelde vochtmenging (niet te droog, niet te vochtig). Vgl-WNT op temperen 1490 vlgg. waar de menging der vier lichaamsvochten aangeroerd wordt. Ik raadpleegde voorts E.M.W. Tillyard, *The Elizabethan world picture* (editie Peregrine Books, zonder plaats en jaartal (1e druk 1943), p. 77 vlgg. De vier elementen corresponderen met de vier lichaamsvochten: de aarde (koud, droog) met de *zwarte gal*, het water (koud, vochtig) met het *phlegma* (grieks = slijm in lichaam), de lucht (warm, vochtig) met het *bloed*, het vuur (warm, droog) met de *gal*. (Vgl. ook *Schat der ongesontheydt* 88: 'de vier Vochtigheden... de heete Gal, het Phlegma, dat is, de koude en slijmerige Vochtigheydt, het luchtigh ende vochtigh Bloedt, ende de Melancholy, dat is de swarte Gal, ofte de koude en drooge vochtigheydt'.

De *uijtsinnighe* lijdt blijkbaar aan overmaat van gal (zie *Dorr* en *hitte*), *de melancholique* (het neths. van de proza-aantekeningen (N) *dweepe*) aan overmaat van phlegma (zie *koude slijmicheit*). *Die van middelmatighe temper zijn* staan daartegenover; bij hen zijn de vochten niet excessief aanwezig, maar ze zijn in juiste proportie gemengd (N *middelmatigh getempert*). De vervanging van *melancholiuqe* door *dweepe* (= dwaas, zot, suf, WNT dweep (III) 3733) vermoedelijk niet uit puristische overweging, maar omdat niet de zwarte gal (koud, droog) hem parten speelt, doch het phlegma.

107

Dolen sal ick, en mijn' solen
Slepen door 't verborghen gras
Daer dat jaer geen, sool en was,

Off gestegen op de lenden
Van een vriendelick, berend, en
Dertel, en gehoorsaem Ross,
Dat mij mijn' gedachten loss
In sijn' zedicheden late,
In sijn' vrolickheit ontlate,
Daerse sich te vast op een
Stemmen mochten en vertreên:
Sal ick mijne besicheden
Deelen in de soetste leden
Die mij lust, oft lust en vall
Tsamen, doen bevroeden sal:
Regel sal, geen regel, wesen:

[Soo sal ick mij te voet gaen vermeijden door eensame paden. oft, geseten op een goedaerdigh, afgerecht, vrolick ende nochtans gehoorsaem Peerd, dat mij noch ongerust, noch dromigh make, sal ick mij op het soetste ende ongedwongenste onderhouden dat ick kan.]

dwalen zal ik, en mijn voeten langzaam doen gaan door het verborgen (verscholen) gras, waar dat jaar nog geen voet was, of, gestegen op de rug van een goedaardig, afgericht, en vrolijk en gehoorzaam paard, dat in zijn bedaardheid zal toelaten dat mijn gedachten hun vrije loop kunnen nemen, dat in zijn vrolijkheid mijn gedachten kan ontspannen (losmaken) wanneer ze te zeer op een punt mochten samenklitten en elkaar onder de voet lopen, zal ik mijn bezigheden verdelen over de aangenaamste onderdelen (punten, zaken) die mijn lust (begeerte) of mijn lust en het toeval (de toevallige omstandigheden) tezamen mij zal doen bedenken. De regel zal zijn dat er geen regel is.

(syntaxis: in 1106 de hoofdzin na de bijzin 1089-1105; 1110 *berend* WNT berennen 1864, berend = afgericht, gedresseerd (dit citaat). Vgl. proza: *afgerecht*; 1111 *Dertel*, vgl. proza: *vrolick*; 1113 *zedicheden:* MNW sedicheit 856 bedaardheid, rustigheid, ingetogenheid; 1112/3 constructie: *mij* meew. voorw. = ten behoeve van mij, *loss* pred. toev. bij het objekt *mijn' gedachten*; het paard laat zijn gedachten in een toestand van losheid, van vrij kunnen gaan; 1114 *ontlate:* WNT ontlaten 1894 ‘doen smelten of weeken’, van wat hard of bevroren is, hier: de gestremde gedachten weken, losmaken, uiteenhalen; *sich stremmen:* dit reflexieve gebruik niet in WNT, evenmin *sich vertreên* = zich vertreden, in de hier bedoelde wederkerige zin; 1116 *vertreên:* samentrekking van *sich* uit 1115, zich vertreden = elkaar vertrappen (het resultaat is weer een zich opeenballen van de gedachten); 1119 *vall* WNT val (I) 243 omstandigheden, gelegenheid, toeval; dit citaat; 1120 *bevroeden* WNT bevroeden 2365: begrijpen, beseffen, inzien passen hier slecht. Hier m.i. bedenken; 1121 *Regel...wesen:* identiteitsconstructie, omkeerbaar. De bedoeling lijkt mij dat *Regel* nw. deel is, *geen regel* subj.: Geen regel zal regel zijn. Zie het vervolg waarin hij soms dit, soms dat doet, naar *lust* (*en vall*).)

Marge 1117 C: χαίρω τâις τοιάυταις διατριβâις ἀνεμπόδιςτοσ γαρ μοι ό δίαλογοσ πρὸσ εμαυτον γίνεται. *Iustin. dial. cum Tryph.Iud.* (Ik heb een voorkeur voor zulke oorden (nl. eenzame plekken niet ver van zee); want onbelemmerd gewordt mij daar de dialoog met mijzelf. Iustinus Martyr, Dialogus cum Tryphone Iudaeo (Tweegesprek met de Jood Trypho) 3.2.

108

Somtijds sal ick opwaerts lesen,
En verliesen mij in 'tvack
Van Gods tweede werck; in 'tdack
Van sijn 'sanderdaeghs getimmer,
En door henen 'tblauw geschimmer
Datm' in soo veel schellen snijdt
Stijgen bouen allen tijd,
En besien in mijn besinnen
'Tonuijtsprekelicke Binnen,
Onbegrijpelick belendt
Met een Buijten sonder end.

[Somtijds sal ick mijn' gedachten voeren bouen alle de versierde (= verzonnen) hemelsche Ringen tot inden hooghen onendtelicken onbegrijpelicken Hemel.]

Soms zal ik naar boven (in opwaartse richting, met de blik omhoog) (anders dan bij gewoon lezen) lezen (nl. wat de Schepper als met letters in zijn schepping geschreven heeft) en mij verliezen in het vlak (de ruimte) van Gods tweede werk (wat God schiep op de tweede scheppingsdag), in het dak dat hij de tweede dag bouwde en (zal ik) door het blauwe geschijn (geblink, geschitter) heen, dat men in zoveel schillen snijdt, boven alle tijd uitstijgen en in mijn gedachten (mijn denken) bezien het onuitsprekelijke binnen, dat op onbegrijpelijke wijze grenst aan een buiten zonder einde.

(1122 *lesen:* men denke hier aan de *Belijdenis des geloofs* door de synode van Dordrecht 1618-19 opgesteld, de *37 artikelen*, art. II: Wij kennen Hem door twee middelen. Ten eerste, door de schepping, onderhouding en regeering der gehele wereld: overmits dezelve voor onze oogen is als een schoon boek, in hetwelk alle schepselen, groote en kleine, gelijk als letteren zijn, die ons de onzienlijke dingen Gods geven te aanschouwen...' (geciteerd uit *De CL Psalmen des Propheten Davids* enz., Kruiningen 1956, p. 73); *vack* WNT vak 214 ruimte, vlak; ook 212: als term in de bouwkunde (zie de context bij H.): vlak; 1124 *tweede werck*, zie Gen. 1:6 vlgg. In de marge Gen. 1. 8...13., in C Gen. 1. 8. 15.; *'tdack...getimmer*, met identificerende nabepaling: het dak *is* het getimmer (= bouwsel, WNT getimmer 1843) van de andere (= tweede) scheppingsdag; 1126 *geschimmer* bij schimmeren = schitteren, flikkeren, glanzen (WNT schimmeren 691, geschimmer niet vermeld); 1127 beeld van ui of bol, de schillen zijn de 9 kreitsen, hemelsferen van het Ptolemeïsche wereldbeeld, waar H. zich in zijn

poëzie steeds aan houdt (1-7 de sferen der planeten, vgl. de proza-aant. 113), 8 de sfeer der vaste sterren, 9 het primum mobile). Men lette er overigens wel op dat H. zich hier toch tegelijkertijd van het Ptolemeische wereldbeeld distancieert: zie *versierde* in proza, ook het critisch klinkende *Datm' in soo veel schellen snijdt*.

H. dringt met zijn geest door deze negen *schellen* heen tot in het Empyreum, waar God is, en geen ruimte en tijd bestaan. Dit is *'T onuijtsprekelicke Binnen*, dat op voor ons onbegrijpelijke wijze grenst aan (*belendt* (*is*) *Met*) een buiten dat geen einde heeft, dat zijn de concentrische sferen die als bolvormig, geen einde hebben. (Of bedoelt H. hier de eindeloosheid van het geschapene, het heelal?) H. doelt op de wonderbaarlijke, alle verstand te boven gaande samenhang van God, goddelijke ruimte, hemel, en het geschapene, dat hier *Buijten* heet omdat God het centrum van alles is (Frappant is dat H. in 1658 wijzigt tot *'Tonuytsprekelick beginnen*, = God). Over Huygens' Ptolemeïsche wereldbeeld vergelijke men P.E.L. Verkuyl, *Sterren-konst-licht bij Huygens-lectuur*, N.Tg. 58, 234 vlgg.; *belendt*, WNT belend (II) 1710 grenzend aan.)

109

Schielick sal mijn' aendacht vallen
Tot in 'tonderpunt van allen,
Tot in 'tonverdeelbaer ijet
Daer heen alle swaerte schiet,
Daer heen alle vlackten buijgen,
Door 'tonwederstaene suijgen,
Dat men avrechts, vallen, noemt:

[Flux sullen mijn gepeinsen daelen tot in 'tmiddelpunt vanden Aerd-Cloot, daer alle swaer naer getrocken wordt, alle vlack naer buijght, sulx men bij valsch gebruijck, vallen heet.]

Snel zal mijn aandacht ‘vallen’ (zich naar beneden richten, omlaag gaan) tot in het laagste punt van alles, tot in het onverdeelbare iets (het punt) waarheen alles wat zwaarte heeft schiet, waarheen alles wat vlak is buigt, door het onweerstaanbare zuigen dat men verkeerdelijk vallen noemt.

(1133 *Schielick* bij *vallen:* in een oogwenk is zijn aandacht vanuit de hemel in het middelpunt van de aarde, *'tonderpunt van allen* (van alle dingen), een mathematisch, onverdeelbaar punt. In 1686 gaf Newton zijn *wet* van de zwaartekracht, maar dit ‘zuigen’ was allang bekend; 1138 *onwederstaene*, niet in WNT, m.i. = onweerstandelijke.)

110

Trapp ick door het klein gebloemt
Dat ick tuschen gras en varen
Ongekoestert sie vergaren
Trots het konstighe geweld
Daermen't inden Tuijn me quelt:
Voel ick muggen, vind ick mieren,
Sie ick ongesiene sieren,

En all watmen meer veracht
Uijt des eens bekende macht
anders nu bekende deelen
Die sich ons gesicht ontstelen,
Maer geluckich zijn gesocht
En ter kennisse gebrocht,
Door 'tgeklapp van stomme glasen,
Allom sal ick mij uijt asen
Allom suijgen mijns gemoeds
Lessen, betering en toets.

[Uijt bloemkens, muggen, mieren, en sieren sal ick mij lessen trecken. Want der kleinste schepselen tot noch toe ongesiene deelen zijn nu bekent gewerden, door hulp van onze vergroot-Brillen.]

Loop ik door de kleine bloemen die ik tussen gras en varens zonder dat ze verzorgd worden zich zie verzamelen (bijeen zie staan), in spijt van (al kennen ze niet) het krachtdadig kundig ingrijpen waarmee men ze in de tuin kwelt, voel ik muggen, vind ik mieren, zie ik onaanzienlijke (nietige) wormpjes en alles wat men verder veracht (geringschat, verwaarloost), uit de (reeds vroeger) bekende kracht van het een, uit de nú bekende delen van het ander, die zich aan ons gezicht onttrekken, maar (sindskort) met succes zijn onderzocht en bekend gemaakt door het spreken van stomme glazen (vergrootglazen, microscopen), uit alles ('overal uit') zal ik mij voeden, overal opzuigen wat tot lering, verbetering en onderzoek (toetsing, beproeving) van mijn gemoed dient.

(constructie: hypothetische bijzinnen 1140-1147 (C heeft achter 1147 puntkomma), 2 hoofdzinnen 1148-1156: 1) uit..., overal uit zal ik mij asen, 2) overal zuigen enz. *Allom uijt* hervat 1148-1153; 1140 *Trapp*, WNT trappen (I) 2121: gaan, loopen, treden; 1142 *Ongekoestert:* pred. toev. bij *Dat* (= het klein gebloemt): onverzorgd; *vergaren*, zich verzamelen, bijeenkomen (MNW vergaderen 1722). H. bedoelt aan te geven dat de bloempjes in overvloed voorkomen; 1143 *Trots* = in weerwil van, ondanks; *het konstighe geweld: konstigh* = volgens de kunst, in de zin van kunde, hier de kunde van de tuinman, de hovenier; *geweld*, enigszins overdreven gebruikt (vgl. 1144 *quelt*) voor alles wat de tuinman aan de bloemen doet; 1146 *sieren*, MNW siere 1088 zeer klein insect, klein wormpje in meel, kaas, e.a. Vgl. *Voet-maet*^{2} 97; *ongesiene* WNT ongezien 1685: onaanzienlijk, gering, niet in tel; 1149 *Anders* = des anders (samentrekking) = van het andere; *macht*, te denken aan het vermogen, de zeldzame eigenschappen van het kleine, wat het vermag (bv. mieren); *deelen* = onderdelen, hier: zeer kleine, zeer fijne; *gesocht*, vgl. MNW soeken 1458 opsporen; 1460 opzoeken; 1464 onderzoeken, onderzoek doen naar; 1153 *glasen:* H. was reeds tijdens zijn verblijf in Londen 1621-1623 (omgang met de vermaarde Drebbel, vgl. nr 48) zeer geïnteresseerd in

kijkers. Zie Ploeg, *Huygens en de natuurwetenschappen* 22 vlgg. Hij neemt naast een camera obscura ook kijkers mee uit Londen, bewondert Drebbels microscoop (Ploeg 26, vgl. Kan, *De jeugd van C. Huygens* 121 vlg.: ‘Niet alleen van zijn hand afkomstig maar ook door zijn wonderbaarlijk brein uitgedacht is een rechtop staande kijker, als ik die zoo noemen mag, voorzien van twee lenzen, die beide convex zijn en waarvan de eene, welke de laagste is en vlak boven het object, nauwelijks de omvang heeft van de halve nagel van een pink.’; 1154 *asen* WNT azen 786 (wederk.) = zich voeden; 1156 *toets*, WNT toets 768: proef, onderzoek (de dichter toetst zich aan deze kleine schepseltjes); marge 1156 *Quid ni juuaret vagari inter tam late sparsa miracula*? *Sen. ep. 90*. (C idem, marge 1154, de juiset plaats) (Waarom ook zou men er geen vreugde in gevonden hebben, rond te zwerven tussen zo wijd verspreide wonderen?) Seneca, epistula 90, 43.)

111

'Tschrale Meel dat wij vertreden,
Dat wij met de voeten kneden
Sal mijn insicht niet ontgaen:
'Tzijn gesteenten daer wij staen,
Sterre, 'tzijn doorluchte kluijten,
Dobbel waerdigh op te sluijten
Bij 'tbesweetste poppe-goed
Van der menschen mall gewroet.

[Het dorre sand en sal ick niet onbesien laten. want door die Brillen (= vergrootglazen) bevindt men dat elck greintjen als een grof gesteente (= ruwe edelsteen) is, waerdigher dan deghene die de menschen met de meeste moeijte bekomen.]

Het droge meel (zand) dat wij met de voeten kneden (dat wij met de voeten vertreden) zal mijn opmerkzaamheid niet ontgaan. Het zijn edelstenen, waar wij op staan; Sterre, 't zijn prachtige (heerlijke) ‘kluiten’, dubbel waard om op te bergen, vergeleken bij het speelgoed waar de dwaas wroetende mensen zich het meest voor inspannen om het te verkrijgen.

(*schrale:* onvruchtbare, droge, dorre; proza: *dorre*; *kneden*, als een bakker het deeg in vroegere tijd; 1160 *gesteenten*, vgl. WNT gesteente 1802 collectief = edele, kostbare stenen; hier: gesteente = edelsteen, vgl. proza: *elck greintjen als een grof gesteente* (= als een ruwe edelsteen); *doorluchte*, WNT doorlucht 3005 = verheven, van kunstwerken en wat daarbij vergeleken wordt (dit citaat); *kluiten:* de zodanig vergrote zandkorrels; *'tbesweetste...gewroet*, omschrijving van: edelstenen; *Dobbel waerd*, vgl. proza *waerdigher* = meer waard.)

112

Maer men kan se nau beooghen:

[Maer, seggen de luyden, men kan dat bijder ooghe niet mercken.]

Maar men kan ze (die *gesteenten*, die *doorluchte kluijten*) nauwelijks zien (Levendig,
een lezer-hoorder sprekende ingevoerd, *nau* met moeite

bijna niet. Proza is krasser: *niet*; *beooghen* WNT beoogen 1811 aanschouwen, waarnemen.)

113

Wel toch, ooghen, siet om hoogh, en
Twijnt de draeijen van uw' kracht
Door de floerssen van den nacht,
Door de soo gevoeghde Ringhen
Dat sij van genoeghen singhen,
'Tschijnt de sonne blaeckt op 'tstrand,
'Tkrielter van Crijstallen sand,
Sand van vijer, en elck een' sterre:

[Ick antwoorde: Siet des nachts scherpelick opwaerts door de Planeet-hemelen (dat zijn de sferen der 7 planeten, vgl. 1127) (diemen seght dat in haere beweghinghen een soete ouereenstemminghe (= harmonie) maken) tot inde vaste sterren (d.i. de 8e sfeer). daer vindt ghij een glinstering gelijckmen in het sand vanden oeuer doet, daer de sonn op schijnt.]

Toch wel! Ogen, zie omhoog en strengel de draden van uw kracht ineen door de donkere sluiers van de nacht heen, door de sferen die zo geschikt (aangebracht) zijn dat ze van blijdschap zingen (muziek der sferen), en het schijnt of de zon gloeit op het strand, het krioelt er van zandkristallen, zand van vuur en elk (is) een ster.

(Wat men met het blote oog niet kan zien (1165), de individuele zandkorrel, edelsteen, ziet men wel als de zon op het strand brandt in de grote massa schitteren de korreltjes. Een beeld hiervan is de sterrenhemel. Het zien naar de sterrenhemel moet de man die de edelstenen-zandkorrels niet kon zien, de ogen openen.)

1167 *Twijnt*, MNW twinen 824 (= twernen) = twijnen, dubbelen, twee of meer draden ineendraaien. Huygens' visie op de werking van het oog is deze: uit de ogen komen stralen, de stralen uit de twee ogen verenigen zich zoals twee draden tot een getwijnd worden, en bereiken het objekt, waarvan zij het beeld terugvoeren en in ons brengen. Vgl. *Ooghen-troost*, vs. 56: (W. IV, p. 85): Vel' ooghen van de Snelste, en die getwernt in een, // En vonden... Ook *Ooghen-troost* 885-888:

...Hier zijn ons' ooghen bogen, // En schieten stralen uijt: daer is 't een grove logen; // Daer is 't maer spiegel-glas, en neemt de dingen in, // En sendtse met bescheid naer d'allgemeenen sin.

H. stelt hier de twee theorieën over het zien tegenover elkaar: de ene die zegt dat de ogen pijlen uitschieten naar de objekten, de andere die de ogen spiegels acht die passief een beeld van het objekt in zich opnemen en doorgeven aan de gemene zin (vgl. hierover nr. 188). De laatste theorie bijv. bij J. van Beverwijck, *Schat der ongesontheydt*, 2e deel, p. 4 (het oog is als een donkere kamer, de ‘kennende kracht’ van de hersenen zet de omgekeerde beelden recht). Vgl. ook Kan, p. 103 vlg., waar H. over de leer van het licht en van het zien spreekt en M. Hope Nicolson, *Newton demands the muse*, Princeton 1946, p. 76.

Voor *draeijen* zie Vondels critiek en Huygens' repliek p. 49; 1168 *floerssen*, WNT floers (I) 4568 zwarte, dunne, doorschijnende stof; oneigenlijk; sluier; 1170: nabepaling bij *soo*; 1166-1173 constructie: *siet..., twijnt*... (imperatiefzinnen), *'T schijnt*... Wij voegen dan graag *en* tussen. Vgl. Kijk omhoog *en* je ziet... 1172 *Crijstallen sand, sand* bep. van specificatie bij pl. *Crijstallen* (kristallen niet van kwarts, enz.... maar van zand.)

114

Maer men ooghtse van soo verre
Dat de schoonste (wie seidt neen,
Wie heeft op de sonn gere'en
Om de schoonste t'onderscheijen?)
Dat de snelste van de reijen
Van soo verr' om leegh mischien
Voor de flauwste werdt gesien.
Moetse dan de flauwste wesen?

[En mogelick gebeurt het door de groote verrheit (wie heefter soo naer bij geweest dat hij 'twederlegge) dat de schoonste ende snelste der sterren bij ons voor eene der geringste werdt gekeurt. Soudt daerom waer zijn?]

Maar men ziet ze van zo ver, dat de schoonste (wie spreekt het tegen? wie heeft op de zon gereden (is zo dicht bij de sterren geweest) teneinde de schoonste te onderscheiden (zeggen welke de schoonste was)), dat de levendigste (ster) uit de sterrezwermen van zo ver omlaag misschien voor de minst heldere wordt aangezien. Móet ze dan (in werkelijkheid) de minst heldere zijn?

(De tussenvraag heeft betrekking op het hele geponeerde: door de grote afstand oordelen wij onjuist over de sterren. Wie zou dit kunnen ontkennen? Wie is zo dicht bij de zon geweest, dat zijn oordeel over schoonst en minder schoon juist is? 1176 *op... gere'en:* stout beeld, hij de ruiter, de zon het paard. De zon in de 4e kreits van de aarde af staat dicht bij de 8e sfeer, die der vaste sterren; *snelste:* levendigste WNT snel (III) 2306 *de snelste verw* bij Huygens = levendigste kleur; *reijen* WNT rei (I) 1584: bijeenhorende groep... van personen; hier m.i. van de groepen sterren gezegd.)

115

Hanght het schoone schrift aen 'tlesen,
'Tsoete singhen aen mijn oor
Die het licht voor onsoet hoor,
Daer mij 'tonsoet staet te wijten?

[Hangt het fraej van een geschrift off 'tsoet van een gezang aen een, mogelick gebreckigh, oogh oft oore?]

Bepaalt het lezen of iemand mooi schrijft, bepaalt mijn oor of iemand lieflijk (mooi) zingt, (van mij) die het (*'Tsoete singhen*) wellicht als onaangenaam (lelijk) hoort, terwijl het onaangename (lelijke) aan mij moet worden geweten?

116

Maer nu dancken wij den tijdt, en
Die den tijd de gaue gunt,
Wij verdeelen tot een punt;
Wij ontkennen groott' en kleinte
Die de dolende gemeinte
'Tschepsel bij der oogh toe dicht;

[Emmers (= In elk geval) door de scherpsinnighe vonden vande voornoemde Brillglasen doorkruijpen, wij all het geringste. Bewijsende dat het ghene men tot noch toe groot of klein heeft genoemt, inder daed (= in werkelijkheid) noch groot noch klein en is.]

Maar nu danken wij de tijd en (Hem) die het geschenk (van de vergrootglazen enz.) aan de tijd geeft (God); wij verdelen (nu) tot zelfs een punt toe; wij ontkennen grootheid of kleinheid, die het dwalende (onwetende) volk aan het geschapene (louter) door middel van het oog (op het oog) toekent.

(*Maer*, tegenstellend met het voorgaande: toen ging men af op het oog en kwam tot zeer onjuiste oordelen, nu wordt door de microscoop het kleinste groot. Alle kleinheid en grootheid is relatief. In zichzelf is niets klein of groot. Men lette op de verduidelijkende toevoeging in het neths van de proza-aantekeningen (N) achter *inder daed: ende bij sich seluen*. Vgl. ook het gedicht *Kent u*, Voet-maet 97 dat op dit thema der betrekkelijkheid gebouwd is; *bij der oogh:* oog vroeger ook vrl., bijv. in de Statenvertaling, zie Zwaan 104.)

117

Wij gevoelen, bij 'tgesicht;
Wij doorwandelen de gronden
Van een' wereld, niew gevonden
Voor een vijfde vierendeel.

[Ende onderscheidende alles met onse ooghen, als oft wij 't met handen tasten, wandelen door eene tot noch toe onbekende wereld van kleine schepselen oft het een niew ondeckt gedeelte van den Aerdbodem waere.]

Wij voelen (tasten) door het zien, wij doorwandelen het terrein (de streken, velden) van een wereld, sedert kort (eerst onlangs) ontdekt als een vijfde vierdedeel (kwart).

(1192 Vgl. het proza: wij zien de kleinste dingen zo scherp, alsof we ze met de handen tasten; 1193 *gronden* WNT grond 953 vlakte, veld, terrein; 1184 *niew* WNT nieuw 1969. Vgl. nieuwbakken, nieuw-bekeerde; 1195 *vijfde vierendeel:* paradoxaal; men kende 4 werelddelen, elk een kwart van de wereld vormend. Nu komt er nog een 5e kwart bij. Ook in zijn latijnse autobiografie in proza spreekt H. in dit verband van een *Nieuwe Wereld*, die hem ‘de oneindige wijsheid en macht van God den Schepper doet vereren’ (Kan, 122.)

118

Weinigh heeten wij soo veel,
Dat wij 'tmeeste weinigh heeten.

Constantijn Huygens, *Dagh-werck*

[Het ghene tot noch voor klein en weinigh is aengesien, seggen wij soo groot en veel te zijn, dat het ghene tot noch toe voor groot en veel is gehouden, klein en weinigh daerbij is te houden (= achten)]

Weinig noemen wij zo veel, dat wij het meeste weinig noemen.
(In het proza wordt naast het quantitatieve, de hoeveelheid, ook de afmeting: *klein, groot* betrokken. Voorbeelden geeft H., naar hij zelf zegt, in de volgende vss, eerst van kleinheid-grootheid, dan van veel-weinig.)

119

Stede-poorten zijn maer spleten,
Spleten, poorten sonder maet;

[Bij voorbeeld: Een stadspoorte, soo wijse nu sien, is maer een splete bij een splete door het vergroot-glas gesien, die sich als een onmatighe Poort verthoont.]

Stadspoorten zijn maar spleten (vergeleken bij een spleet door een vergrootglas gezien), spleten (door een vergrootglas gezien) zijn enorme poorten (andere wijze van zeggen van het eerste).
(de kleine, nauwe spleet wordt een geweldige stadspoort, waarbij een ‘gewone’ stadspoort in het niet zinkt, klein lijkt.)

120

Dusend mijlen in een' graed,

[Ende alsmen met sulcken Brill (= vergrootglas) een van de 360 graden besagh: men souder ruijmte voor wel 1000. mijlen vinden in plaets van 15.]

Duizend mijlen (gaan) in een graad.
(De zin is kort, elliptisch, of er is samentrekking van *zijn* uit 1198; *een' graed* = een driehonderdzestigste deel van de evenaar = 15 mijl. Deze 15 mijl zouden tot duizend mijlen uitdijen bij vergroting van de graad (die ruim 66 maal zo groot wordt). Een voorbeeld van weinig en veel.)

121

En waer sullen wij belenden?
Alle maet is sonder enden,
Alle minder, bij versinn,
Deelbaer in een eewigh min,
En het minste gaet in deelen:
Sterre, 'tmagh u wel vervelen,
Maer 'tvervoert mij bouen maen,

Bouen sonn en hooger aen.

[Hoe onendtelick is dat bedencken, daer het minste altoos noch deelbaer is in minder. Mijn' aendacht voert het tot God toe (*het* subj.).]

En waar zullen wij (tenslotte) terecht komen? Alle meten eindigt nooit (kan eeuwig doorgaan), al het kleinere is bij nadere beschouwing (enig nadenken) altijd deelbaar in iets nog kleiners en het allerkleinste is (nog) deelbaar. Sterre, het kan u best vervelen (teveel worden, ver-

drieten), maar mij sleept het mee (voert het weg) tot boven maan, boven zon en naar nog hoger.

(*belenden* = belanden, WNT belanden 1667; 1202 letterlijk: alle maat is zonder eindigen. In verband met *enden* (verbum) vat ik maet actief op; vgl. ook de 2 volgende vss; 1203 *versinn:* bij versinnen = bedenken, overwegen enz. (MNW versinnen 2437); 1206 letterlijk: 't kan u wel ('best') teveel worden; concessieve vertaling is mogelijk: 't moge u (misschien) teveel worden; vgl. Hij mag rijk zijn, maar...; 1207 *vervoert:* reeds met de moderne betekenis die in 'vervoering' zit, Huygens' geest wordt weggevoerd, meegesleept (naar hogere regionen); *'t* (subj.) = de zojuist uitgedrukte overweging van de oneindige deelbaarheid van het kleinste, die hem Gods 'grootheid' doet aanbidden.

Men vergelijke Huygens' latijnse proza-autobiografie (Kan, 122) over de bewondering die H. vervult bij het microscopisch bezien van het kleine, 'deze tweede schatkamer der natuur'... waar wij 'juist bij de allerkleinste en meest geminachte dingen dezelfde werkzaamheid van den bouwmeester, overal een gelijke en onuitsprekelijke majesteit aantreffen.' Over de oneindige verdeelbaarheid schrijft hij daar: 'Laten wij, zoo al niet anders, dit althans leeren, dat de maatstaf, die wij gemeenlijk aan de grootte der dingen plegen aan te leggen, veranderlijk, onbetrouwbaar en dwaas is, in zooverre als men gelooft, dat men elke vergelijking kan uitschakelen en louter op een willekeurige aanwijzing onzer zintuigen afgaande een absoluut onderscheid kan maken. Laten we eindelijk dit weten, dat er nergens van iets kleins of iets groots sprake kan zijn dan alleen bij wijze van vergelijking. En laat daaruit tenslotte dit komen vast te staan: Die vermenigvuldiging van lichamen, zooals het ten onrechte schijnt te heeten (zie Kan noot 279, blz. 172: "Het verkeerde *Latijnsche* woord is *multiplicatio*; H. bedoelt natuurlijk "vergrooting", waarvoor inderdaad geen *Latijnsch* woord schijnt te bestaan, dat precies dezelfde betekenis heeft.") is eindeloos; neemt men eenmaal deze grondstelling aan, dan kan geen lichaampje, zelfs niet van de allerkleinste, zozeer door lenzen vergroot worden, of er bestaat reden te beweren, dat het door telkens weer andere lenzen tot in het onmetelijke zal vergroot worden.'

122

Voel ick mij te hoogh ontvoeren
En mijn aendacht soo ontroeren
Dat 'tvermaecken mij vermoe'
'Ksack wat leeger naer mij toe.

[Beuinde ick endtelick dat dat diepe insicht mij vervele, ick dael wat nederwaerts.]

Voel ik mij te hoog wegvoeren (van deze aarde) en (voel ik) dat mijn (intense) denken mij zo ontroert (aandoet) dat de vreugde (die dat

denken mij geeft) mij afmat, dan zak ik wat lager naar mezelf toe (in mijn richting).
(1210 Ik vat *ontroeren* trans. op, (WNT geeft van *intrans.* gebruik alleen nieuwere voorbeelden) dus *mij* uit 1209 samengetrokken. Niet de aendacht wordt ontroerd, maar de aendacht ontroert hem, zoals ze in de proza-aant. ook hem 'verveelt'; ontroeren in de moderne betekenis van aandoen, treffen (WNT ontroeren 1938); 1211 *vermoe'*, met syncope uit *vermoede* (conjunctief) van *vermoeden* (bij moede) = vermoeien (MNW vermoeden 2152 = afmatten, uitputten).)

123

Met den Hemel gae ick spreken,
Met der wolcken winter-deken,
Met den Bruijghom in de lucht;
All haer heilighe gerucht
Dat sich, ongehoort, ter ooren
Aller volckeren doet hooren
Sal ick gierigh gade slaen;
Uijt des eenen daghs vermaen
Tot den andren, sal ick leeren
'tWaerdigh melden sijner eeren
Die den weteloosen wett
Aen de trouwe sijner wett.

[Ick gae bedencken de deftighe (= indrukwekkende, verheven) gestaltenisse (= gesteldheid, voorkomen) des Hemels, der wolcken, ende in sonderheit der sonne, die, als Dauid seght, als een Princelick Bruijdegom uijt sijn Camer komt, dewijle de Hemelen een tale spreken die alle volckeren verstaen, ende ick leere uijt het vermaen des eenen daghs tot den anderen de eere verbreiden van God almachtigh die des onverstandighen verstandt aen sijn getrouwe wet scherpt.]

Met de hemel ga ik spreken, met de wolken die als een dikke deken over de aarde zijn, met de bruidegom in de lucht (de zon); op al hun heilig spreken dat zich, al hoort men het niet, in de oren van alle volkeren doet horen, zal ik begerig (met lust en ijver) acht geven; uit het spreken van de ene dag tot de andere zal ik het waardig verkondigen leren van de eer van Hem, die de onverstandige scherpt aan de trouw van Zijn wet.
(1214 *winter-deken* niet in WNT op deken; ik zoek het punt van vergelijking in de dikte van de wolkenlaag, vgl. wolkenvacht; 1215 marge Ps. 19:6: En die (nl. de zon) is als een bruidegom, uitgaande uit zijn slaapkamer...; *gerucht*, WNT gerucht 1687: geroep, geschreeuw past hier niet, evenmin 1688 'Datgene wat onder de menschen gesproken wordt omtrent iemand of iets'. De betekenis is hier: spreken, 'sprake' (door hemel, wolken, zon); 1217 marge 4.5. d.i. Ps. 19:4, 5: Geen sprake en geen woorden zijn er, waar hunne stem niet wordt gehoord. Hun richtsnoer gaat uit over de gansche aarde, en hunne redenen aan het einde der wereld;...; 1219 *gade slaen:* aandacht geven aan, opmerkzaamheid schenken aan. In WNT gadeslaan 128 vlgg. geen voor-

beeld van een geluid gadeslaan. Dit is een stout gebruik van H., die metterdaad *kijkt* naar hemel enz., al *kijkende* hun ‘sprake’ ‘gadeslaat’; 1220 marge *1. 2.* (d..i Ps. 19:1, 2) onjuist. In C *v. 3.*, dit is juist: De dag aan den dag stort overvloedig sprake uit, en de nacht aan de nacht toont wetenschap.; 1220 *vermaen* = spreken, vermelden, ‘sprake’; *sijner eeren:* dat is wat de ene dag aan de andere meldt, vgl. Ps. 19:2: De hemelen vertellen Gods eer, en het uitspansel Zijner handen werk; 1223 marge *8.*, dat is Ps 19:8: de wet des Heeren is volmaakt, bekeerende de ziel; de getuigenis des Heeren is gewis, den eenvoudige wijsheid leerende. (Statenvertaling: 8a gelijk, 8b: de getuigenisse des Heeren is gewis, den slechten wijsheid gevende) H. geeft dit weer met scherpen, wetten (nl. het verstand, inzicht) van de *weteloose* (= onwetende, ‘slechte’) aan de *trouwe* (= waarheid, waarachtigheid, betrouwbaarheid, vgl. *gewis* in Statenvert., MNW trouwe 736, WNT getrouw 1857 en proza *getrouwe wet*) van zijn wet. Men lette nog op de woordspeling *weteloosen, wett, wett*.)

124

Wed'rom sal ick mij ontsincken
Uijt het aller hoogste blincken,
Tot in 'tmidden van de locht,
En daer 'tvrolicke gedrocht,
Burgherij van hoogen stamme
Nu sijn gaue, nu sijn stramme,
Nu sijn scherpe, nu sijn holl,
Nu sijn enckel, nu sijn voll,
Nu sijn' allerleij geluijten
Hem ten dancke hooren fluijten
Die het veer en voedsel geeft.

[Noch wat leegher dalende sal ick mij vermeiden onder het verscheiden (= verschillend) geschall der vogelen ter eeren van sijnen schepper singende.]

Wederom zal ik mij laten zinken uit de allerhoogste glans (het uitspansel) tot in het midden van de lucht (de dampkring) en daar het vrolijke volkje, burgerij van hoge afkomst (van hoog geslacht) afwisselend zijn heldere, zijn stroeve, zijn krassende, zijn holklinkende, zijn schrale, zijn volle, zijn gevariëerde geluiden Hem ten dank horen fluiten, die het (het gedrocht) veren en voedsel geeft.

(1225 *ontsincken*, trans. = doen zinken; reflexief: zich laten zinken. Vgl. WNT ontzinken 2069; 1228 *gedrocht*, WNT gedrocht 631: menigte, hoop, troep, inzonderheid van gemeen volk; 1228 *van hoogen stamme*, schertsend omdat ze zich hoog door de lucht bewegen; 1230 *gaue:* zuivere, heldere, effene, tegenover *stramme* = stroeve, schorre; *enckel* vgl. WNT enkel (II) 4134: in Noord-Holland in de zin van: dun, mager, schraal; 1233 *geluijten*, vgl. Vondels critiek p. 50; 1235; H. denkt aan Luc. 12:24: Geeft acht op de raven, dat zij niet zaaien noch maaien, welke geen spijskamer noch schuur hebben, en God voedt ze;

en Matth. 6:26: Aanschouwt de vogelen des hemels, dat zij niet zaaien, noch maaien, noch verzamelen in de schuren, en uw hemelsche Vader voedt ze nochtans;...)

125

(Is 'tgedrocht wel soo beleeft
Dat bij 'tvoedsel, en de veeren,
En de reden, en 'tbeheeren
Aller veer en voedsel gaf?)

[Is de mensch wel soo danckbaer die dit alles beheert?]

Is het volk wel zo welgemanierd dat Hij het voedsel en de kleding en het verstand en de heerschappij over alle vogels en alle voedsel gaf?)

(1236 *'tgedrocht*, enigszins geringschattend voor het menselijke volkje, het mensdom; *beleeft*, WNT beleefd 1686: wellevend, welgemanierd (citaten ook uit 17e eeuw). De vogels kennen hun manieren beter dan de ondankbare mens. God gaf hem voedsel (Luc. 12:29, 30... uw Vader weet dat gij deze dingen behoeft), kleding (Luc. 12:28) de rede (opgesloten in het naar Gods beeld geschapen zijn) en het beheren, beheersen, de heerschappij over *alle veer* (Iedere vogel, alle vogels) en alle voedsel (de andere dieren en de kruiden, hem eveneens tot voedsel gegeven, zie Gen. 1:29: kruid en geboomte de mens tot spijze, Gen. 9:3: al het gedierte hem tot spijze. De heerschappij over alle dieren in Gen. 1:28; 1239 *Aller*, ook bij voedsel, waarbij het onjuiste buigingsvorm is.)

126

Een' verdieping leegher af
Vind ick d'onderste gebueren,
Die haer kleeding noijt verduren,
Noijt en wisselen van bont
Daermens' eens gedeckt in vond.
Leer ick niets van haer bedrijuen?
Hondert lessen die beklijuen:
Vré, genoeghen, stilte, rust,
Weelde, maer bepaelden lust,
On-sorgh tegen flus of merghen,
Korten haet op langhe terghen,
Wensch noch vrees, d'onnutte pijn,
Daer wij *kostlick mall* me zijn.

[Noch leegher vind ick de viervoetighe dieren, en leer van haer menigherhande goede dinghen daer sij ons in ouertreffen.]

Een verdieping lager vind ik de benedenste (onderste) buren die nooit langer bestaan dan hun kleed (er nooit langer zijn dan hun kleding, mèt hun kleed sterven), nooit van bont wisselen, waarmee men ze eenmaal gedekt vond. Leer ik niets van hun doen en laten? Honderd lessen die vast blijven zitten (in mijn geest) (die ik niet vergeet):

vredelievendheid, tevredenheid, kalmte, rustigheid (bedaardheid), (volop) genieten maar binnen grenzen, onbezorgdheid voor straks of morgen, kortstondige haat na langdurig tergen, wensen, noch vrezen, de nutteloze pijn, die wij dwazen duur moeten betalen.

(1240 *af* = naar beneden (pleonastisch); *verduren*, trans. = langer duren dan, een betekenis die MNW verduren 1681 voor het middelndl. betwijfelt. Zo Vondel ‘een kroon, die goud en diament verduurt’ (W.B. uitgave, IX, 248 vs 18); 1243/4 volgen uit 1242; 1245 *bedrijuen* (verbum) = doen in het algemeen (WNT bedrijven 1229); 1246 *beklijuen*, WNT beklijven 1604: standhouden, voortduren, blijven; 1247 *Vré*, MNW vrede 1253: het met rust laten van anderen. Dit benadert m.i. de betekenis hier: vreedzaamheid dus, een ander niet hinderen, storen, verontrusten; *stilte*, WNT stilte 1719 kalmte, rust, vredigheid; *rust*, WNT rust 1875: evenwichtige toestand der ziel enz.; *Weelde*, MNW weelde 2024 genot, genieting; *lust*, parallel met *weelde*; 1248 letterlijk: genieting, maar begrensde genieting; 1249 naar Matth. 6:34: zijt dan niet bezorgd tegen den morgen...; *langhe*, adv. op -e; 1251 *d'onnutte pijn* (vgl. vrees, de vroeghe pijn, W. II, 170): vrees is een lijden dat geen hut heeft, zeker niet als de vrees ongegrond is; 1252 letterlijk: waarmee wij duur dwaas zijn (wij betalen de dwaasheid van de vrees duur, met pijn, smart nl.)

127

Isser meer? meer sonder palen:
Oh! den oogst is dick te halen,
Maer de werck-mann staet'er dunn:
Hoe veel dien ick 'tniet en gunn
Treedt'er langs die rijcke paden
Off sij door de doornen traden,
In bekommering van veer
Om gewinn, om wraeck, om eer.
Om gewinn ten overvloede;
Ouer wraeck van wrevelmoede;
Ouer eer van ouer-eer,
'Tjoocksel van gestadigh meer,
Zeilen, meer dan 'tschip kan voeren.

[Noch isser veel meer af te halen. maer men versuijmt het. ende de meeste luijden treden daer door henen, besigh en ouerladen met haere menschelicke bekommeringhen, om geld, om eergiericheit, om wraeck en diergelijcke.]

Is er meer (nl. in de natuur)? Oneindig meer. O de oogst kan in rijke mate (overvloedig, in grote hoeveelheid) binnengehaald worden, maar de arbeiders zijn er dun gezaaid. Hoe velen die ik het niet gun, treden langs die rijke paden alsof zij door de doornen traden, ver van tevoren bekommerd om winst, om wraak, om eer, om het verkrijgen van overmatige (buitensporige) winst, om wraak uit kwaadaardigheid, om de eer van overmatig eerbetoon, de prikkel van altijd meer, zeilen, meer dan het schip voeren kan.

(1253 *meer*, na alles wat hij reeds opgesomd heeft vanaf 1122; 1254 *dick*, adv. bij *halen*, vgl. WNT dik 2618: Dik zitten, er dik opzitten, rijkelijk aanwezig zijn; 1255 *dunn* adv. = schaars (WNT dun 3655); 2454/5 marge *Math.*, in C *Math. 9. 37*. H. geeft zijn eigen verwoording van Math. 9:37: ...De oogst is wel groot, maar de arbeiders zijn weinigen; 1257 *Treedt'er:* de bekende constructie met enkelv. persoonsvorm, *er*, en meerv. subj. (*dien* is dat. pl.); 1258 *of...traden:* dus zonder enige waardering voor wat de natuur biedt, alsof er alleen maar doornen te zien zijn; 1259 *van veer:* van ver, rrimtelijk en temporeel; 1271: Men lette op de verschuiving in de betekenis van *gewinn* (1260 winst, 1261 het winnen, verwerven); 1262 *Ouer*, variërend met *om*, eveneens betrokken op *bekommering*; *wrevelmoede:* vgl. MNW vrevel (adj.) met zeer uiteenlopende betekenissen, o.a. kwaadaardig; *vrevelmoedich* bij Kil. o.a. = cupidus vindictae (= wraakgierig). Meest passende vertaling van wrevelmoede (dat. van wrevelmoed) lijkt mij: kwaadaardigheid, wraakgierigheid; 1263 *ouer-eer*, WNT overeer 1683 overmatige eer. Naar ik meen *eer* hier in de zin van eerbetoon, eerbewijzen (en wel overmatige), die voor de betrokkene een *eer* zijn (Vgl. WNT eer (I) 3878); 1264 *'Tjoocksel...meer*, bijstelling bij *ouer-eer:* deze is prikkel tot altijd meer eerbetoon te willen ontvangen (vgl. WNT jeuksel 286 = prikkeling); 1265 *Zeilen...voeren:* bijstelling bij alle voorgaande bekommeringen. Ze zijn teveel voor een mens. Vgl. proza: besigh en *ouerladen* met...))

128

'Theilighe legt voor de boeren,
En men trapt'er ouer heen.
Maer ick raep wat voor ons tween,
Sterr', en altijd sal ick weeren
Met de le'ghe hand te keeren
Uijt Gods acker; altijd wat
Gad'ren dat ick niet en hadd.

[Ondertuschen leght all die kostelickheit alleen onder der Landluijden voeten; maer ick sal der altoos ijet voor ons beiden af thuijs sien te brenghen.]

Het heilige ligt voor de boeren, en men loopt erover heen. Maar ik raap iets voor ons tweeën, Sterre, en altijd zal ik ervoor oppassen met lege handen terug te keren uit Gods akker; altijd zal ik iets verzamelen wat ik niet had.

['*Theilighe*, vgl. 1271 *Gods acker:* Hij heeft het alles gemaakt; *trapt* WNT trappen (I) 2121 gaan, loopen, treden.]

129

En gedoogen 't leghe vrinden,
Die mij op den dool-wegh vinden,
En ontslaen sij mijn ontmoet
Met een' wenck en met een' groet,
(Die sich bijder nacht vervaren

Tuschen trouweloose baren
Aen een klippe voelt om hoogh,
Die een gloeijend exteroogh
Teghens keij of kanten stoot, en
Staet soo bitter niet verschoten,
Als een eenigh man beknelt
Van een' aenspraeck die hem quelt)
Doogen 'tvrinden uijt medooghen,
Die mij neffens mij beooghen
En niet neffens mij als mij,
Dat ick, aller aenstoot vrij,
Mijn' gegaerde bloemen stelen
Tot een tuijltjen magh verheelen,

[Ende ist dat mij oock in die eenighe (= eenzame) wandelinghe ledighe luijden ontmoetende ongemoeijt willen laten (want daer en is niet quellijckers noch gevoelijckers (= irritanters) dan in sijn gesochte eenigheit gestoort te werden) soo dat ick mijne Gedachten bijden anderen vergaderen moghe,]

En als ledige vrienden (vrienden die niets te doen hebben), die mij op mijn zwerftocht aantreffen (die mij aan het zwerven vinden) het toestaan (zo goed zijn) en mij voor een ontmoeting vrijwaren (mij een ontmoeting besparen) met een handgebaar en een groet - wie zich bij nacht tussen de verraderlijke golven hoog tegen een klip voelt belanden, wie een gloeiend eksteroog tegen een steen of een (opstaande) rand stoot, staat niet zo geweldig geschrokken als een man alleen zich benard (benauwd, belemmerd) voelt door een aanspraak (praatje) die hem kwelt - staan vrienden het uit medegevoel toe, die mij naast mijzelf zien, en niets naast (behalve) mij dan mijzelf, dat ik, vrij van alle stoornis de bloemstengels die ik gegaard heb, tot een tuiltje kan verenigen,

(syntaxis: 1273-1290 twee bijw. bijzinnen, 1291-1292 hoofdzin (zonder inversie!); 1273 *leghe*, WNT ledig 1214: niet door werkzaamheden, verplichte bezigheden en derg. in beslag genomen; 1275 *ontslaen...ontmoet*, letterlijk: laten zij de ontmoeting met mij varen; vrijer: doen zij de ontmoeting met mij af (met...), zien zij af van enz. (door alleen maar een hand op te steken en te groeten); 1277 *vervaren* (infin.) = belanden (pred. toev. bij *sich*). Vgl. MNW vervaren 206; *trouweloose*, WNT trouweloos 3470; *verschoten*, MNW verschieten 2359: hevig schrikken. Vgl. U.W. verschieten = verschrikken; 1283: samentrekking van *staet* uit 1282: Vergeleken wordt de graad van schrik en de graad van ‘beknelling’ (die de eerste overtreft); 1283 *beknelt*, WNT beknellen 1609 iemands vrijheid belemmeren; 1285 *medooghen*, spelend met *Doogen*, hier niet zozeer medelijden als wel begrip voor iemands toestand, medeleven, medegevoel; 1286 *mij neffens mij*, speels voor: mij onvergezeld; vgl. hij is met zichzelf alleen; 1288 *aenstoot*, hier niet zozeer ergernis als wel stoornis, hinder Vgl. proza: *ge-*.

stoort te werden; 1290 *verheelen* = tot een geheel verenigen. Vgl Vondels critiek p. 50; de *gegaerde bloemen stelen* zijn de gedachten die hij bijeengegaard heeft: zie de volgende vss).

130

'Tgaren sal, grof onder fijn,
Van mijn eighen twijning zijn,
Garen van gevlochten woorden,
Die u, Sterr, wel eer bekoorden,
En bevielen mij om u,
Vlechten, hoe? als dese nu.
Sulcke reepen sal ick leggen
Om mijn binnensmondsche seggen,
Om den bessem sonder band
Van mijn weijende verstand.

[Ick salse (= *mijne Gedachten*, proza 129) in dicht verknoopen en bekuijpen.]

het garen, er mogen grove onder de fijne draden zijn, zal ikzelf twijnen (ineenstrengelen), ik bedoel garen van samengevlochten woorden, die u, Sterre, weleer bekoorden, en die mij bevielen om u (omdat gij er behagen in had). Samenvlechten? Hoe? Zoals ik deze woorden nu samenvlecht. Zulke hoepels zal ik leggen om mijn onuitgesproken woorden, zulke banden om de ongebonden bezem van mijn overal voedsel zoekende geest.

(Het beeld: het *verheelen* van de *gegaerde bloemen stelen* geschiedt door het *garen*; het verbeelde: de gedachten worden tot een eenheid gebracht door de samengevlochten woorden, door het dichten; beeld: het garen is door hemzelf getwijnd, verbeelde: hij drukt zich persoonlijk, op eigen wijze uit; 1291 *grof...fijn:* pred. toev. bij *garen*, die ik concessief opvat; 1294 H. heeft ervaren dat Sterre behagen schepte in zijn gedichten; 1295: zijn plezier erin is daarvan afgeleid (bescheiden, complimenteus); 1296 *Vlechten, hoe*? Een hoorder-lezer interrumpeert met deze vraag: Vlechten zeg je. Hoe vlechten? Het antwoord volgt in *Als deze nu*, dus: al dichtende. Vgl. proza *in dicht*; 1297-1300: het beeld verspringt: zijn *binnensmondsche seggen*, de gedachten die door zijn geest gaan worden de planken van een ton, die door hoepels (*reepen*) moeten worden bijeengehouden; tot tenen (dunne rijzen) die door een *band* tot een *bessem* moeten worden samengebonden (*reepen* in tweeërlei gebruik, vervangen het *garen*); 1300 *weijende verstandt:* zijn geest weidt, graast, doet overal voedsel op, heeft allerlei gedachten die hij in dicht wil *verknoopen en bekuijpen* (proza).)

131

'Kwill wel lijden dat sij dencken
Die mij lacchende bewencken,
Siet, men merckt het aen 'tgesicht,
Off hij mijmert, of hij dicht.
Laet mij mijmeren en dichten;

Mog'lick wat ghij van gewicht en

Onuerdoemder stoffe vindt
Inde munt van mijn bewint.
Mog'lick of de nijd sal lijden
Dat sich verr van dese tijden
(Men beleeft die gunsten niet)
IJemand half genoeght geliet,
Half gedwongen vond te seggen,
Waer magh nu die dichter leggen,
Die soo noo 'tvertreden pad
Van 'tgemeen gerijm betrad,
Die soo walghde vande woorden
Diemen maer in 'toor en hoorden,
Van het flauw en lauw geluijd
Van een' all te gladden fluijt.

[Ick magh wel lijden (= Ik kan wel goedvinden) datmen mij dan voor een' dichter aen sie, want mogelick sult ghij eenighen smaeck in mijn wercken vinden, oft de nakomelingen; en prijsen dat ick getracht hebbe ijet ongemeens voort te brengen.]

Ik wil wel goedvinden (heb er geen bezwaar tegen) dat zij die lachend, met een knipoogje op mij wijzen, denken: Kijk, men ziet het aan zijn gezicht: of hij is niet goed bij zijn hoofd of hij dicht. Laat mij (maar) gek zijn en dichten. Mogelijk vindt gij (Sterre) iets van goed gewicht en van onberispelijke stof (materiaal) bij mijn munt.

Misschien dat de nijd zal toestaan dat lang hierna (ver in de toekomst) - men maakt die gunsten (zelf) niet mee - iemand zich half tevreden zou uitlaten en zich half gedwongen zou vinden te zeggen: Waar mag nu die dichter liggen, die zo node het platgetreden pad van het gewone dichten betrad, die zo walgde van de woorden die men alleen maar in het oor hoorde, van het flauwe en slappe (krachteloze) geluid van een al te gladde (makkelijk spelende) fluit?

(1301 *lijden*, WNT lijden (I) 2206 goedvinden, geen bezwaar hebben tegen; 1302 *bewencken*, WNT bewenken 2404 (vgl. MNW wenc 2152: wenk, knik, teken); 1304 *mijmert:* de hier vereiste betekenis: verward in het hoofd zijn in MNW vermeld (mimeren 1606) als voorkomend in verschillende nederd. en nederl. tongvallen. In WNT ontbreekt ze! Het citaat in de marge *Aut insanit homo etc.* is hier een duidelijke aanwijzing (Aut insanit homo aut versus facit. Of de vent is gek, of hij is bezig verzen te maken. Horatius, *Satiren* 2, 7, 117). MNW verwijst nog naar Zeestraet 190: *Wat moght ick mijmeren*, waar *mijmeren* in de context raaskallen betekent; 1306 *Mog'lick wat* enz. = Het is mogelijk dat gij iets (van gewicht enz.). Vgl. 1623! en zie De Vooys, Ts. 45, 295. Deze constructie niet in WNT, waar wel het frequentere *Mogelijk dat* enz. (met voegw. *dat*) wordt vermeld en als elliptisch wordt verklaard (Het is mogelijk dat enz.), waarnaast *Mogelijk of* enz. (zie *Dagh-werck* 1309). Voor *mog'lick wat* vgl. Weijnen, *Zeventiende-eeuwse taal*[4], p. 102, waar o.a. als voorbeeld wordt gegeven: *Misschein wat gij ver-*

werft = Misschien dat gij iets verwerft (achter misschien *vragend* voornaamw. wat, wij vertalen: misschien dat (voegw.) gij iets (*onbep.* voornaamw.) enz. Voor een verklaring van deze constructie zie Van Helten, *Vondel's Taal* par. 231; *van gewicht:* pregnant: van goed gewicht (geen lichte, valse munt); 11307 *Onuerdoemder* (datief enk. vrl.), WNT: 'uit een godsdienstig oogpunt geoorloofd' (alleen dit citaat) lijkt mij vreemd in deze context. H. bedoelt dat men er geen aanmerking op heeft, het niet *verdoemt* = veroordeelt, afkeurt. Zo de betekenis: deugdelijk, niet te veroordelen, onberispelijk; 1308 *de munt...bewint* = de munt waar ik me mee bezig houd, waar ik over ga, mijn munt (beeld voor; mijn gedichten). Vgl. WNT bewind 2424: handeling van zich bezig houden met iets, beroep, handwerk, beheer; misschien moeten we hier vertalen: de munt van mijn handwerk, de munt *die ik sla*; 1311 Welk een nuchtere, geestige intercalatie!; *sich...geliet*, WNT gelaten 1051: zich op een bepaalde wijze voordoen, houden, gedragen past hier niet. Ook niet dit *zich gelaten*, verbonden met een infinitiefconstructie, waarin de gedraging die men *veinst* wordt uitgedrukt (WNT 1051 onder a)). Hier wordt niet de schijn aangenomen van te zeggen. Onder de voorbeelden in WNT van *zich gelaten* = zich voordoen enz. komt merkwaardigerwijze onder 2) ook een citaat uit Cats voor, dat ons helpt en waar *sig geliet* betekent: zich uitliet. Dit past hier. 1113 is dan een gevolg van 1112: doordat hij *half genoeght* is vindt hij zich *half gedwongen* te zeggen enz.; in 1313 is *sich* samengetrokken, 1113 is met 1112 nevengeschikte objektszin bij *sal lijden*; 1314 *leggen*, bekend hollandisme vgl. Hooft en anderen: 1316 *gemeen*, WNT gemeen 1369 gewoon, alledaagsch; vgl. vs 1324 *dagelixen Rijm*; 1317 *marge*, vertaling: waar vurige bezieling en (poëtische) kracht noch in de woorden steekt, noch in het gebeuren: louter gesprektaal, behalve dan dat van gesprektaal zij (nl. de comedie) verschilt door vaste versvoet. Naar Horatius, *Sermones* (= Satiren 1, 4, 46-48); 1320 *gladde* WNT glad 10: 'waar de tonen gemakkelijk vloeiend uit komen' (dit citaat).)

132

Sterr', onschuldight mijn vermeten,
'Kben onsoenelick gebeten
Tegen 'tlamme, laffe lijm
Vanden dagelixen Rijm,
En bestae het leed te wreken.

[Inder daed, ick hate de lafficheit vande gemeene dichterij (= dichtkunst)
en pooghe'r tegens in te gaen.]

Sterre, verontschuldig (neem mij niet kwalijk, houd mij ten goede) mijn aanmatiging (pretentie, aanmatigende uitspraak, zie 1314 vlgg.!); (maar) ik ben (werkelijk) onverzoenlijk gebeten op het lamme, laffe gelijm van de poëzie van alledag (zoals je ze dagelijks tegenkomt, de gewone) en tracht het verkeerde af te straffen.

(1321 *vermeten*, vgl. MNW vermeten 2133: overmoedige of laatdunkende stemming, stoute, aanmatigende taal. Dit laatste is hier de meest passende betekenis. H. heeft zojuist (1314-1320) boud gesproken; dat klonk aanmatigend, pretentieus misschien; *vermeten* reflecteert hierop; vgl. nog Kil. vermeten Arrogare, sibi arrogare, sibi tribuere, sibi sumere; 1322 *onsoenelick* WNT onzoenlijk 2243; 1323 *lijm:* vgl. de manuscr. aant. H. schreef eerst *'tmachteloos gelijm*. Ik meen dat de betekenis van lijm in deze richting ligt: lam, slap aaneenlijmen van woorden. WNT lijmen (I) 2332: In toepassing op het aaneenvoegen van woorden tot een vers, in den regel op kunsteloos werk, rijmelarij. WNT lijm (I) 2323 geeft m.i. een onjuiste verklaring van *lijm* op deze plaats: wat 'traag en moeilijk vloeit' enz., in strijd met *de gladde fluit* 1320! 1325 *bestae:* vgl. *poogh* van het proza; *leed*, vgl. 1007!, waar van een moreel gebrek sprake is; hier een gebrek in het algemeen, iets verkeerds; *wreken* hier m.i. = straffen, bestraffen, afstraffen. Vgl. MNW wreken 2864.)

133

Rijmen is wat meer dan spreken,
Spreken min dan seggen, vrij,
Dichten staet voor alle drij.
Maer daer meenter 'twitt te raken,
1330 En sij seggen oft sij spraken,
En haer dichten is Geseidt.

[Vier trappen tell ick van onderen op, Spreken, Seggen, Rijmen en Dichten. dese en onderscheiden de gemeene dichters niet; soo meenen sij wat volkomens te weghe gebracht te hebben als sij ijet gedicht hebben dat pas (= nauwelijks, ternauwernood) voor spreken of ten uijtersten voor een gemeen seggen magh uijt gaen.]

Rijmen is wat meer dan spreken, spreken minder dan zeggen voorwaar, dichten staat vóór alle drie. Maar er zijn er die menen het doel te raken en zij zeggen alsof zij spraken en hun dichten is gezegd.

(H. geeft geen definitie van de 4 trappen, die hij onderscheidt. Een benadering van wat hij bedoelt lijkt mij het volgende: *spreken* (laagste trap) = gewoon praten, tegen kletsen aan; *seggen* (tweede trap) = iets wat de moeite waard is krachtig uitdrukken. Men vergelijke *Een boer* vs 169 (W. II, 34): 'Geleerde spreken veel, maer Boeren *seggen's* meer', waar de breedsprakige geleerde gesteld wordt tegenover de weinig, maar dan ook raak sprekende boer; het *rijmen* (3e trap) is minder duidelijk. Ik meen dat H. het betrekt op de gewone (*gemeene*) dichters, wier dichten niet meer is dan spreken (op rijm en maat) of ten hoogste (proza: *ten uijtersten*) *een gemeen seggen* (d.i. een minder soort seggen, nl. ontbloot van alle oorspronkelijkheid) op rijm en maat. Zie het proza. *Dichten* is dan het ongemene, persoonlijke *seggen*, van 'voet-maet' en 'rijm' voorzien; zie 1335 vlgg.; 1328 *voor* = frans devant (dichten staat vooraan).)

134

Hoofden verre van bescheid,
'Toude woord kan 'twederleggen,
'Tisser niet te doen met seggen.
Keur van woorden, pitt van sinn,
Drijmael dobbel binnen in
Wat of schael of schell belouen,
Heldre tael en onbestouen,
Spraeck van huijden, toon van straet,
Mannen meening, vrouwen praet,
Klare letter, duijster dencken,
Min dan herssenen kan krencken,
Meer dan herssenen ontoom',
'Trijm voor wind, 'tgerijmd' in stroom,

[Maer daer werdt wat anders vereischt tot een volmaeckt Gedicht,
namentlick de eigenschappen die hier volghen.]

Hoofden, verre van een verstandig oordeel (Domoren), het oude woord (zie de marge) kan het weerleggen (nl. uw opvatting van dichten); met zeggen bereikt men het niet (komt men er niet, is men niet klaar). Uitgelezen woorden, pit van gedachten, binnen in driemaal (driedubbel) datgene wat schaal of schil beloven, heldere en zuivere taal, hedendaagse spraak, de toon van de straat, wat mannen menen (met hun woorden), wat vrouwen zeggen, heldere vorm, moeilijke inhoud, minder moeilijk dan de hersens kan schaden, moeilijker dan de hersens de vrije loop laat, het rijm als de win die voortdrijft, het gerijmde in de stroom (van het metrum) voortbewegend.

(1332 *Hoofden...bescheid:* aanspreking van de zojuist berispte slechte dichters; 1333 *'T oude woord:* zie de marge (Het is niet voldoende met woorden zonder smuk een regel vol te schrijven. Horatius, *Sermones* (= *Satiren*) 1, 4. 54; Want ge kunt niet beweren dat (nl. om dichter te zijn) het voldoende is, een regel metrisch af te ronden, en ge moet ook niet menen, dat, als iemand schrijft, zoals wij, wat de gesprektaal zeer nabij komt, dat die een dichter is. Ib(idem), nl. Horatius, *Satiren*, 1, 4, 40/42. KII voegt aan het eerste citaat toe: *Vehemens et liquidus puroque simillimus amni*. Hor. 2. ep. 2. Bruisend en helder, een slibvrije bergstroom gelijkend. Horatius, *Epistulae* 2, 2, 120.) 1334 *seggen* (vgl. 1331) wederom = ‘gemeen seggen’; hierna komen dan de kwaliteiten van het Dichten: ongewone vorm, rijke inhoud; 1332 de *Keur van woorden* omsluit de *pitt van sinn*; *pitt* = het zachte, eetbare binnenste van een noot enz. (WNT pit (V) 2012); de beeldspraak *pitt* voortgezet in de 2 volgende vss: de *schael* (men denke aan een noot bijv.) of *schell* (= schil) omsluiten driemaal zoveel als ze beloven; vgl. ook vs 1371; 1338 *onbestouen*, letterlijk: zonder stof erop, dus: zuiver, onbesmet; 1339: H. wil de taal van nu, de *toon van straet*, ongeveer = de natuurlijke taal van de mensen op straat, de gewone mensen. Vgl. zijn antwoorden op de critiek van Vondel en Mostaert waarin hij telkens een beroep doet op wat *men* zegt enz. Ook elders

wijst hij erop dat marktvrouwen en kinderen wel weten hoe ze moeten spreken. Zie de prachtige passage in *Aen sommighe predikers* (W. VII, 102, vs 24-42); vgl. ook *vrouwen praet* 1340: vrouwen weten zich natuurlijk en raak uit te drukken; *Mannen meening* opponeert daarmee niet 'verbaal', maar inhoudelijk: doordachte, redelijke, weloverwogen inhoud, de *reden* in de bekende trits *voet-maet, rijm* en *reden*; 1341 *letter* = het geschrevene (WNT letter 1644); dit moet duidelijk zijn, de woorden; *duijster dencken:* tegenover de helderheid der woorden (van de 'vorm') staat het moeilijke, het niet zo maar grijpbare van de inhoud', de gedachten, in die heldere vorm gegoten (WNT duister (I) 3598 geeft onder B1) een geheel onjuiste opvatting van deze woorden). Het is een eis die H. telkens stelt. Men vergelijke bijv. *Voet-maet*[2], p. 141 het gedicht *Stijl*. Overigens bedenke men dat de *klare letter* de 'paroles inusitées et ensemble energetiques' (Voet-maet ib.) niet uitsluit (Vgl. Kan 39: 'Wat duister is, zal ik op heldere wijze, wat duidelijk is, zoo behandelen, dat het niet duister wordt, maar toch daarom niet met al te afgezaagde of platte woorden.') H. verwerpt in de in Voet-maet t.a.p. geciteerde brief de klacht over de duisterheid van zijn stijl; in óns tekstgedeelte *wil* hij duisterheid van het *dencken*. Het komt erop neer - en zijn gedichten bewijzen het - dat hij streeft naar een heldere, maar tevens oorspronkelijke, persoonlijke uitdrukking van gedachten die de moeite waard zijn. Zie ook het citaat uit de *Cortegiano* dat hij als motto aan zijn gedicht laat voorafgaan!; 1342/3 *krencken* = schaden, storen, in de war brengen; *ontoom'* = onttoome (conjunctief) = kan onttomen = los laten glippen (de hersens worden niet bezig gehouden, want er is geen inhoud in het gedicht); 1344 overgang op beeld van een schip: het *rijm* is de wind die het drijft, het *gerijmde* (de woorden op rijm) beweegt zich in de *stroom* van het metrum: hiermee worden aan krachtige, natuurlijke taal en pittige inhoud (*reden*) *voetmaet* en *rijm* toegevoegd en zijn we bij de bekende trits.)

[135]

Sulcke zijn haer' eigenschappen
Die ick soecke t'onderstappen;
Soecke, Sterre, maer van wijds.
U ontstappen sij van bijds,
Ghij doortasts', als fijne webben
Diemen in 'tgevoel moet hebben;
Ghij doorsmaecktse, ghij bevroedt
Wat het sout in 'tsuijcker doet.
Gulde middelmaet van koken!
Honich in Asijn gebroken,
En dat, hoe? dat snelle scherp?
Neen, dat ampere, dat serp.

[Dat zijn de deughden vande oprechte (= ware, echte) dicht-konst, daer ick van verre naer trachte, maer die ghij van naer bij begrijpt; verstaende te recht, hoe het krachtighe en 'taengenaeme een volmaeckt gedicht moeten uijtmaken.]

Zodanige zijn haar (van de dichtkunst) kenmerkende eigenschappen, die ik probeer nabij te komen (te benaderen); probeer, Sterre, maar van ver. U lopen zij vlak voor de voeten, gij tast ze aan alle kanten, als fijne weefsels die men ‘in de vingers’ moet hebben; gij doorproeft ze, gij begrijpt (weet) wat het zout in de suiker doet, Gouden middelmaat van koken! honig in azijn gemengd en dat - hoe zal ik het zeggen - dat snelwerkende (levendige) scherpe? nee, dat rinse, dat lekker-wrange.

(1345 *haer'*: van de in het voorgaande niet genoemde, maar wel beschreven dichtkunst; *eigenschappen:* kenmerkende trekken, wat haar eigen is; 1346 *onderstappen*, WNT onderstappen 1474: trachten te weten te komen (dit citaat), m.i. onjuist. WNT wijst op parallellie met ondergaan, onderstaan met onder in de betekenis 3. Men vindt daar (ondergaan 1306): ‘onopgemerkt, steelsgewijze naderen’, een betekenis die hier veel beter past. H. kent die eigenschappen wel, maar probeert ze te benaderen, er enigszins aan te voldoen in zijn gedichten. In dit beeld past ook *van wijds*. Hij blijft (bescheidenheid!) ver van een bereiken van de *eigenschappen*; 1348 *ontstappen*, niet in de woordenboeken; de betekenis van het vs moet zoiets zijn als: u lopen ze vlak voor de voeten, gij hebt ze vlak voor u (en kunt ze dus zó grijpen). Vgl. WNT ont- 1802, B.: *ont-* in de zin van verwijdering (ontglippen, ontloopen enz.) Zo kan men hier *ontstappen* opvatten als: wegstappen, echter *van bijds*, van dichtbij; *van bijds:* Zie over van bijds Vondels critiek p. 50; 1349 *doortast:* WNT doortasten (II) 3077 tastende doorzoeken; hier m.i. eerder: overal met de vingertoppen overheen gaan. Vgl. *als fijne webben* (weefsels). Het is bekend dat bijv. zijde door textielkenners gevoeld wordt (zie 1350!) 1351 *doorsmaeckt:* overgang op ander beeld, aan de smaakzin ontleend; door en door proeven op de tong (WNT doorsmaken 3052 ten volle proeven); 1352 *'tsuijcker*, voorheen ook onz. (WNT suiker (I) 478); 1354 *gebroken*, WNT breken 1254: oplossen, vermengen, ondereen roeren; 1355 *snelle:* vgl. 1178! 1356 *ampere, serp:* uit de grote spreiding van betekenissen deed ik een keuze. Het lijkt me niet mogelijk met zekerheid vast te stellen wat H. precies met deze woorden bedoelde. Ook De Vooys, Ts. 45, 291 komt er niet uit: *amper* (= wrang) en *serp* moeten samen ‘een lekkere-pittige smaak’ aanduiden. *Marge* 1353: Een goed en kundig man zal laken de verzen die laf zijn, gispen de kwade. Hor., *Epistulae* 2, 3, (= Ars poëtica) 445/6. En het is niet genoeg, dat gedichten aesthetisch zijn, het gemoed moeten ze treffen. Horatius, *de Arte* (= Over de dichtkunst) 99.)

136

Ghij gevoelt de dichte feilen
Daers' haer' streken in verzeilen
Dien geen Reden maer geweld
In 'tgerucht van dichten stelt.
Tweederhande die wij weten

Op den anderen gebeten
Tergen meest uw taeij geduld
Beide gaen van schuld in schuld:

[Ghij voelt hoe onredelick (= ten onrechte, zonder redelijke grond) sommige quade Rijmers inde gunst vande wereld zijn. ende die tweederhands (= tweeërlei).]

Gij voelt de talrijke (of: zware?) fouten, waarin zij verzeild raken, die niet de redelijkheid (het redelijk oordeel), maar de macht van de domheid de naam van dichter geeft. Tweeërlei (dichters), waarvan wij weten dat ze op elkaar gebeten zijn, tergen het meest uw taaie geduld. Beide stapelen de ene fout op de andere.

(1357 *gevoelt*, vgl. 1350; *dichte:* het is moeilijk een keuze te doen uit de hier het meest in aanmerking komende betekenissen: talrijk, massief (hier: zwaar); 1358 *haer' streken verzeilen:* deze uitdrukking niet in WNT op *streek* (= 'een van de twee en dertig, de horizon in gelijke deelen verdeelende richtingen, die door lijnen op het kompas worden aangegeven en waarnaar men (vooral op zee) zijn koers bepaalt en de winden benoemt.') De uitdrukking moet betekenen: een verkeerde koers varen (vgl. MNW verseilen 2359: uit de koers zeilen. Men zou kunnen vertalen: de zware fouten waarin zij verzeild raken; 1359 *gewelt* opponeert met *Reden*. Het WNT geeft geen hier passende betekenis. M.i. hier tegenover redelijkheid de macht der domheid, der redeloosheid (vgl. proza: *onredelick*!); *Dien* (1359) is vergissing van H. voor de acc. pl. *Die* (ook C *Dien*, eveneens KI, KII) 1360 *gerucht* = roep, naam; 1361 *die:* accus.' in de acc. c. adj.-constructie: *wij weten die gebeten*; Marge 1364: *In vitium ducit culpae fuga*, (si caret arte) *Hor.;* tot verkeerdheid voert het vermijden van berisping, als dat gebeurt zonder begrip. Ars 31, *Stulti* enz., zie Hor., Satiren. 1, 2, 24: dum vitant stulti vitia, in contraria currunt, d.i. dwazen, wanneer ze ondeugden mijden, rennen de tegengestelde (ondeugden) binnen.

137

Dese stelt sijn hooghe luijster
In het swartste van den duijster,
Cijfert all dat leesbaer was,
Ofmen't in een' doolhof las,
Schuijlt sich in vuijl warre-garen,
Soeckt, en schroomt sich t'openbaren
Deckt sijn' kernen met een schell,
Die den hardsten tand ontstell',

[D'eerste pronckt met een' gesochte duijsterheit als oft hij in Cijfer schreef, schijnende gelesen ende niet verstaen te willen wesen.]

De ene (soort) acht zijn hoge schittering (glans) gelegen in het zwartste van het duister, schrijft al wat (eerst) leesbaar was in geheimschrift (code, cijferschrift) alsof men het in een doolhof las, verschuilt zich in een afschuwelijk verward kluwen van woorden, wil zich openbaren

(tonen, uiten) en schroomt (vreest) ervoor, dekt zijn pitten (kernen) met een bast (schaal) die de hardste tand kan ontzetten.

(1365 constructie: vgl. een eer stellen in iets; *luijster*, WNT luister (I) 3269; men lette op de paradox met 1366; *den duijster* dat. sg. ntr.; 1367 *Cijfert*, WNT cijferen 2035; 1368: niet helemaal duidelijk zodanig als men *'t* (= *all dat leesbaer was*) in een doolhof las? (Zoals men in een doolhof niet wijs kan worden uit wat men ziet, zo leest men het geheimschrift); 1369 *warre-garen* (Kil. fila intricata), verward garen, verward kluwen garen; *vuijl:* MNW vuul 1469 afschuwelijk, weerzinwekkend; 1371 *kernen* WNT kern (I) 2407: het zachte, eetbare binnenste van een noot enz. vgl. *pitt* 1335: *ontstell'* conjunctief: kan ontstellen = van zijn plaats brengen, ontzetten, los doen zitten, ontredderen Vgl. WNT ontstellen 1988; Marge 1370: in C volledi ger en nauwkeuriger: *qui quum legi vellet quae scripsisset*, enz. *Scal. Hypocr.* = die, terwijl hij toch wilde, dat werd gelezen, wat hij had geschreven, niet wilde, dat verstaan werd, wat werd gelezen. J.J. Scaliger (1540-1609), Hypercriticus. Men vergelijke over dit soort dichters de proza-autobiografie (Kan 38): ‘Deze...houden ervan hun licht te onderscheppen, door er een wolk voor te schuiven, en, ofschoon ze van verlangen brandden de ogen tot zich te trekken, zich te verbergen, zodat ze ternauwernood gezien kunnen worden;...’)

138

Wie gelust sich t'ouer-bijten,
Wie soekt pitten door dat splijten
Diemen duchten magh en moet
Of sij bitter zijn of soet?

[Ende wie magh de pijne van door duijstere woorden henen te soecken dat mogelick geuonden zijnde der moeijte onwaerdigst wesen sal?]

Wie heeft zin zijn tanden stuk te bijten, wie zoekt eetbare kernen door het splijten van zo harde schalen, (kernen) waarvoor men vrezen kan en moet, of zij (nu) bitter zijn of zoet?

(1374 constructie: *Wie* meew. voorw., *sich t'ouerbijten* subj.; sich ouerbijten WNT overbijten 1620 reflexief: door het bijten van te harde voorwerpen zijn tanden bederven; *pitten* vgl. *pitt* 1335, *kernen* 1371; *dat splijten*, nl. dat waaraan men zich overbijt; 1375/6 constructie: ik vat 1376 op als concessieve bijzin bij 1375: men kan en moet ze (die pitten) wel vrezen of ze nu bitter zijn of zoet; opvatting van 1376 als objektszin bij 1375 lijkt mij onmogelijk (vrezen of gaat niet) en levert ook geen redelijke inhoud;)

139

'Keisch een smaeckelick vermaken,
En versuftmen mij met kraken?
'Kgae te gast op Tong en Most;
Moet ick wercken voorden kost?

[Moet ick een Gedicht met arbeid (= moeite, inspanning) lesen daer ick mij in soeck te verheugen?]

Ik vraag om een smakelijk vermaak (het genot van een smakelijk gerecht) en maakt men mij dol met kraken (van harde schalen)? Ik kom om vergast te worden op tong en most (wijn) (en) moet ik me inspannen om iets te eten te krijgen?

(1377 *eisch*, WNT eischen 4049 vragen, verzoeken; *versuft*, MNW versuffen 89: van het verstand beroven enz. Kil. delirum reddere (= gek, dol maken); 1380 *sweeten om*, open variant *wercken voor*. Zie de manuscr. aant.)

140

D'ander opden kamm geschoren
Staet gelijck hij werdt geboren,
Sonder krull en sonder kleet;
'Kweet ten eersten wat hij weet,
'Kvoel hem nerghens in mijn' tanden,
Die mij nood' op melck in manden
Sond mij niet soo onversaedt
Van sijn' tafel op sijn' straet:
Wie magh olij in lauw water?

[De tweede daer teghen komt heel effen en slecht uijt (komt heel glad en simpel voor de dag), en door sijn' lafficheit werdt hem mijn smaeck nauwlix gewaer.]

De tweede (soort dichters), kaalgeknipt, staat zoals hij geboren werd, zonder lok (haar) en zonder kleren. Ik weet direkt wat hij weet, ik voel hem nergens tussen mijn tanden. Wie mij zou uitnodigen op melk in manden (opgediend), zou mij niet zo onverzadigd van zijn tafel de straat opsturen. Wie houdt van olie in lauw water?

(*D'ander* = De andere soort dichters. Toch gaat H. verder alsof hij met één exemplaar te maken heeft (zoals hij ook met de eerste (*Dese* 1365 deed); zie *hij* 1382 enz.; *op...geschoren*, WNT kam (I) 1039 vlg.: het haar zeer kort afsnijden; kaalheid, naaktheid zijn beelden voor zijn geestelijke onbenulligheid; 1384 *ten eersten:* WNT eerst 3920: ten spoedigste, terstond; 1385: H. (de lezer) kan nergens op bijten!) 1386 *nood'* = noodde = zou noden (modaal, hypothetisch evenals *Sond* 1387; 1389 *olij...water:* toppunt van een slap, walgelijk brouwsel; marge 1386 KII: *Sectamen laevia nervi deficiunt animique. Hor. 2. ep. 2* (bij hem, die het gepolijste nastreeft, schiet de spierkracht tekort en het vuur. Horatius. *Epistulae* 2, 2 (moet zijn: 2, 3 = *Ars poëtica*), 26/27.)

141

Lang-verslagen-wijn-verlater,
'Kmiss all waer ick hier om kom,
En noch will mijn' maegh rondom.
Wat een vriendelick vermaken
Daer de feest beghint van braken!
Foeij van all 'tgeladde mall,
Vett en soet ontsteeckt mijn gall.

[Laffe dichter, ick walghe van uwen lauwen gladden Rijm, en uw soeticheit vergramt mij.]

Tapper van langverschaalde wijn, ik mis alles waarvoor ik hier kom, en nog (toch) heb ik neiging om te braken. Wat een vriendschappelijk genoegen (wordt mij bereid) wanneer het feest begint met braken. Schaam u voor al dat gladde zotte gerijm. Vet en zoet gecombineerd ontsteken mijn gal (tevens: wekken mijn toorn op, vgl. *vergramt* in proza).

(*verslagen*, MNW verslagen 2454: verschaald van dranken; *lang* = reeds lange tijd; *wijn-verlater*, MNW *verlater* 1987: beambte die wijn *verlaat* = in vaten tapt, overtapt; vgl. ook vs 415: *verliet*; 1391: hij krijgt niets stevigs en lekkers in de maag (en toch...) 1392: vgl.: daar keert mijn maag van om (niet in WNT op maag of omkeren); 1393 *vriendelick*, MNW vriendelijc 1336; 1394 *de feest*, vroeger vrl. (WNT feest, 4400); 1395 *Foeij van:* WNT foei 4600: ws. naar frans *fi de*; *geladde mall*, vgl. proza *gladden* Rijm en vs 1320!; de woorden lopen glad, al te makkelijk uit de pen en hebben geen inhoud (*mall*); 1396 letterlijk: wekt mijn gal (en maakt mij zo misselijk), figuurlijk: *vergramt mij* (proza).)

(Over Huygens' opvatting van het dichten vergelijke men o.a. ook Kan 36, waar H. zegt dat hij meent bereikt te hebben, wat hij bij de meesten mist,' dat ik namelijk het nuttige met het aangename heb vereenigd en niet een vers arm aan inhoud, d.w.z. welluidende prullen heb gemaakt, maar evenmin dorre zaken, d.w.z. zonder sierlijkheid van woorden en aantrekkelijkheid van stijl.')

142

Sterr,' hoe nauw is 't hier te passen,
En hoe sult ghij mij verrassen,
Die mijn' onmacht in een' wett
Van soo kiesen keur besett!

[Maer ghij Sterre sult mij met reden uijt mijn' eighen reghelen veroordeelen.]

Sterre, hoe nauwkeurig moet hier gemeten worden (hoe moeilijk is het dit helemaal goed te doen, wat komt het er hier op aan!) en hoe zult gij mij overrompelen (op fouten betrappen), (mij) die mijn onmacht beklem (inklem in, onderwerp aan) een wet van een zo fijne voortreffelijkheid.

(*passen*, WNT passen 688: afpassen, nauwkeurig afmeten..., op de juiste maat afmeten; citaat van Huygens: daer 't niet en is te passen, Men sie sich langhs of dwers door spijt of nijt bebassen (= waar men 't niet zo goed, precies kan doen of...); 1398 *verrassen*, MNW verrasschen 2272: verrassen, overvallen, overrompelen. Hier in figuurlijke zin: onverhoeds, zonder dat hij er op verdacht is, op zijn fouten wijzen. Vgl. proza: *veroordeelen*; 1399 *Die*, antecedent *mij* van vorige vs;

1400 *besett:* 1e pres. enk. pres., WNT bezetten 2461: benarren, benauwen, beklemmen; *in een wett:* binnen een wet; *Van soo...keur:* WNT keur (I) 2634 onder 5) een citaat uit Huygens met *keur* in de zin van voortreffelijkheid; *kies*, als adj. daarbij, kan betekenen dat deze uitnemendheid bepaald wordt door een fijne en juiste smaak (onderscheidingsvermogen).)

143

Maer ick wett; en laetse snijden
Die mijn' wetten willen lijden;
Kreupels wijsen wel een' tré
Die noijt kreupel naer en dé,
Schorre kelen *leeren* singen:
En u goedheid sal u dwinghen
Waer mijn eigen ongevall
In mijn eigen boete vall'.

[Doch ten minsten in mijn' plompicheit (= domheid) dien ick voor een' slijp-steen aen andere. en de meesters en zijn altoos de gauste niet in 'tuijtvoeren vande konsten die sij voortleeren (= aan anderen onderwijzen).]

Maar ik wet, en laat ze maar snijden die mijn wetten willen aanvaarden (zich in mijn wetten willen schikken). Kreupelen wijzen wel eens een danspas aan die geen kreupele ooit nadeed. Schorre kelen leren een ander zingen; en uw goedheid zal u leiden wanneer mijn eigen gebrek (fout) mijn eigen straf tengevolge heeft.

(*ick wett* = ik maak scherp, slijp (dien als slijpsteen, zie marge (waarin *utor* moet zijn *fungar*); C voegt hieraan toe: *acutum Reddere quae ferrum valet, exsors ipsa secandi*. d.i. Ik vervul de rol van een slpsteen, die bij machte is, het ijzer scherp te maken, terwijl hij zelf toch ongeschikt is om te snijden. Horatius, *Ars* 304/305.) Het beeld wordt meer gebruikt, vgl. Joan de Brune de Oude, *Bancket-werk*, DCLXVI '...Zoo kan een botte slijpsteen een mes snede en scherpte geven;...' (geciteerd uit Weynen, *Zeventiende-eeuwse Taal*[4], 253); *laetse snijden:* ik vat *laet* op als imper., niet als indic. (met samentrekking van *ick*), dus adhortatief *laet* hier. De critici mogen snijden in zijn werk en zich zo scherpen! Ook hier is H. verrassend. Hij schiet over van het slijpsteenbeeld op het snijden in zijn werk; *beide* dienen tot scherping; 1402 *lijden*, WNT lijden (I) 2202 verdragen, verduren (niet in verzet komen tegen); 1403/4: het gaat hierom dat zij een danspas aanwijzen, onderrichten, theoretisch, die zijzelf noch enige kreupele kunnen volbrengen. Zo ook in 1405: de leermeester heeft een schorre keel, maar geeft de leerlingen aanwijzingen om goed te zingen, wat hijzelf niet kan; 1406 zijn *goede* Sterre (die het allemaal veel beter kan dan hij, zie 1348 vlgg.) zal hem niet in de steek laten, als hij struikelt, maar hem terechthelpen (vgl. 1438 *Polla van mijn' penn*); *dwingen:* leiden, besturen; vgl. WNT dwingen 3744: van water = leiden;

1407/8: H. drukt zich abstract uit; men zou vrij kunnen vertalen: wanneer ik door mijn eigen schuld gestraft word; *ongeuall* WNT 1671 (ongelukkig) gebrek, fout; *boete* WNT boete 197.)

144

Sal ick d'eerste Meester wesen
Die sich lam en ongenesen
Voor den siecken hebb' verthoont?
Die ter hooger heide woont
Kan ter zee den stierman stieren;
Ia de stomme staende vieren
Rechten hem sijn' loop van strand:

[Men siet gebreckelicke (= met een gebrek behept) Genesers voorde siecke verschijnen. het stiermanschap werdt te lande geleert (= onderwezen). Iae de vierboeten (= kustlichten) leiden den zeeman van 'tstrand af.]

Zal ik de eerste dokter zijn die zich met een gebrek, en zelf ziek, voor de zieke heeft vertoond? Wie hoog en droog op het land woont, kan op zee de stuurman sturen. Ja zelfs de stomme vuurbakens richten voor hem zijn loop (koers) van het strand af.

(1409 *Meester*, WNT meester 423 = medicijnmeester = genees-, heelmeester; 1410 *lam* = met een lichaamsgebrek, vgl. WNT lam (II) 949; *ongenesen*, niet in WNT; de man heeft zelf een kwaal waarvan hij zich niet heeft kunnen genezen; 1411 *den siecken*, acc. mann. enk., tegenover proza *de siecke* (= de zieken); 1412 *ter...heide:* Het proza heeft heel nuchter *te lande*; vermoedelijk heide = veld, land. Dit is hoger gelegen dan de zee; 1413 *den...stieren:* woordspeling, stieren door zijn theorie, onderricht; 1414 *stomme*, niet sprekend zoals de leraar in de stuurmanskunst; *staende vieren*, vgl. WNT staand 144 *staand licht* = licht van lichttoren, vuurtoren, vuurbaak. Proza *vierboeten*, WNT boet 192: kustlicht, nagenoeg hetzelfde als baak (baken), meestal in de samenstelling *vierboet*, ‘die op onze zeedorpen in den vorm vierbot nog lang in gebruik gebleven is.’)

145

Neemt mij voor een' houte hand
Die den reiser op een' kruijs wegh
T'kortste toepad naer sijn huijs segh.
Neemt mijn' feilen voor een wrack
Dat een ander mijd' op 'tvlack;
Feilen is oock onderwijsen,
En noch is hij wat te prijsen
Die sich als een' le'ghe tonn
Voor een baeck ten besten gonn'.

[Soo kan ick als een houten wegh-wijser, als een schip-wrack op een plaet (= zandplaat, zandbank), voor een waerschouwing dienen. Iae een Bolbaken (baak in rivier of aan kust) is maer een' leghe Tonne.]

Beschouw mij als een wegwijzer die de reiziger op een viersprong de

kortste weg naar zijn huis meedeelt. Zie mijn fouten als een scheepswrak dat een ander op zee kan mijden. Falen is ook onderwijzen en zelfs verdient hij enige lof die, zoals een lege ton, zich voor anderen als baken ten dienste stelt.

(*houte hand*, WNT hand 1854 wegwijzer (in de vorm van een hand); *toepad* = weg ergens heen, toegangsweg (WNT toepad 592); 1420 *vlack*, WNT vlak (II) 1405: het water, in het bijz. de zee; 1423 *als...tonn:* bijw. bep. van vergelijking: zoals een lege ton dat doet (de ton is niet veel zaaks, leeg, maar dient een goed doel)

146

Maer wat aerde sal mij draghen
Brengh ick thuijs dat u behaegh, en
U in oogh en oor gevall?
Lieue leser, een voor all';
All' om een' kond ick verachten
Maer sij hebben 't niet te wachten;
All' om eene sullen mijn,
Alle mijns gesinden zijn.
'Khoud' mij alle proef te bouen
In uw lijden; in uw Louen
Alle proeuers: en wat meer?

[Maer hoe heughelick sal 'tmij daertegen wesen, soo mijn werck bevalt?
naer (= na) uwen lof sal ick aller leseren berisping verachten. Hoewel,
ick gelooue, elck sal willen goed vinden tghene ghij niet en veracht.]

Maar ik zal ‘vleugels aanschieten’, wanneer ik thuis breng wat u behagen en uw oog en oor bevallen kan. Lieve lezer, één (staat) voor allen: allen zou ik kunnen verachten om één. Maar ze hoeven het niet te verwachten: allen zullen ‘mijn’ zijn om ene; allen zullen (om ene) op mijn hand zijn. Ik acht mij boven alle critisch onderzoek verheven, als gij mij verdraagt; boven alle critici, als gij mij prijst; en wat zal ik verder nog zeggen?

(1425 drukt grote blijdschap uit, vgl. het proza: *hoe heughelick*. Ik vind de uitdrukking niet in WNT, maar meen dat zij zo moet worden opgevat: geen aarde draagt hem dan, hij verheft zich nl. boven de aarde!; 1426 *behaegh*, conjunctief, evenals *gevall*, door mij vertaald met kan behagen enz.; *in...oor:* we zullen moeten aannemen dat het gedicht als het Sterre bereikt, opgeschreven is; het *vraagteken* achter 1427 is het traditionele achter de tot uitroep geworden oorspronkelijke vraag; 1428 *all'* = alle (meerv.); 1429 *een'* vrl. enk., doelend op Sterre; na de uitdrukking: *een voor allen*, hier de toepassing in dit geval op Sterre tegenover alle anderen; dit *eene* in volle vorm in 1431. Vgl. het proza *naer uwen lof* enz. 1430 *hebben te* plus infin. = o.a. behoeven te plus infin. Vgl. WNT hebben 210 onder 5); 1430 *sullen mijn sijn* (*zijn* samengetrokken) = zullen de mijnen zijn = zullen voor mij zijn; 1431 *mijns gesinden*, vgl. WNT

gezind 2228, koningsgezind enz. met genit. van subst. als eerste lid; hier genit. van ik als eerste lid; 1433 *proef:* onderzoek naar deugdelijkheid (van mijn gedichten); 1435 *proeuers:* toetsers, keurders (vgl. WNT proever 4332).)

147

'K magh wel swellen op een' eer
Die ick mij niet toe en mete,
En maer Polla danck en wete;
Daer haer' vijlen over gaen
Sal ick tegen 'troesten staen,
Tegen 'tspijten, tegen 'tnijden,
Tegn 't suer van alle tijden,
En men sal mij sien naer mij,
Daer Ghij Ick werdt, en ick Wij.

[Soo derve ick stoffen, door dien mijn' Gedichten door u gevijlt en verholpen sullen werden als die van Lucanus door Polla Argentaria, sijn wijf, wierden. door dat behulp sullen mijn' wercken het verroesten emde versueren vanden tijd ontgaen.]

Ik mag wel trots zijn op een eer, die ik mijzelf niet toeken en waarvan ik voel dat ik die slechts aan Polla verschuldigd ben; daar waar haar vijlen overgaan, zal ik (zullen mijn gedichten) tegen het roesten bestand zijn, tegen de ergernis, tegen de afgunst, tegen het zuur van alle tijden en men zal mij (nog) na mijn dood zien, waar gij ik werdt en ik wij.

(1436 letterlijk: zwellen op grond van een eer, vgl. nog zwellen van trots, toorn, en MNW swellen 2520; *eer* = het eerbetoon aan zijn gedichten. Hij mag daar best trots op zijn, omdat hij dan niet trots is op iets van zichzelf (dit zou niet betamen), maar op iets wat geheel aan Polla-Sterre te danken is. Hij is dus eigenlijk trots op Polla, aan wie alle eer, aan zijn gedichten betoond, toekomt; *Polla*, zie de proza-toelichting en vgl. *Voet-maet*^{2} 40, vs 2041 (d.i. vs 2039 in deze uitgave) van Dagh-werck, waar verwezen wordt naar Apollinarius Sidonius, *Epist.* 2, 10, 6 als Huygens' bron; Lucanus (39-65) dichtte Pharsalia. Van hem zegt Apollinaris Sidonius (430-479), Epistulae 2, 10, 6: *saepe versum...complevit...Argentaria cum Lucano* (dikwijls maakte Polla Argentaria tezamen met Lucanus een versregel af). Vgl. vs. 2039. 1438 *maer*, bij Polla: alleen Polla; *danck wete* WNT dank 2278; 1439 *Daer...gaen* is bijw. bep. van plaats bij 1440: op die plaatsen die zij verbeterd heeft, zal ik bestand zijn tegen enz. (ik = mijn werk, vgl. de aarzeling in de proza-aant. waar in het hs *sal ick* veranderd werd in *sullen mijn' wercken*); 1440/42: vgl. het proza: ik (mijn werken) zal (zullen) aan het verroesten (intrans.) en verzuren (intrans.) door de tijd (door *alle tijden*) ontsnappen; roesten intr.: suer substantivisch, aanduiding van het verzuren, bederven door de tijd. Daartussenin rechtstreeks, niet-beeldsprakig genoemde werkingen van de tijd: de mensen (want daar gaat het hier toch om) ergeren zich, maken zich boos (vgl. WNT *spijten* 2800 onder 1)), de mensen zijn afgunstig (WNT

nijden 1997, reeds in de 17e eeuw zeldzaam... Vijandig of afgunstig zijn jegens iemand); 1443 *naer mij* = na mij, nadat ik gestorven ben; 1444: het geheim van zijn (zijner gedichten) onsterfelijkheid is dat Sterre in hem is (in zijn gedichten is), dat hij een twee-eenheid met haar geworden is; *Daer:* ik vertaal nog steeds als locaal bijw., niet als causaal voegw. Dit komt in het 17e-eeuwse nederlands zover ik weet, sporadisch voor.

148

MAER der sterren welgevallen
Magh mij ongestadigh vallen
Meer dan ghij, mijn' even sterr,
Mog'lick of sich 'tweer verwerr,
Mog'lick mij uijt Boss en weijen
Kom' te suchten of te schreijen,
Ander' weijen, ander Boss
Kan ick rijden sonder Ross.

[Soo mij nu quaed, windrigh, of regenachtich weder de wandeling buijten belett. hebb ick binnens huijs een' ander wandeling te doen.]

Maar het welgevallen (de gunst) van de sterren kan voor mij onbestendig zijn, meer dan gij, mijn gelijkmatige (altijd gelijke) Sterre; mogelijk wordt het weer slecht, mogelijk gaat het voor mij zuchten of schreien uit bos en wei. Door andere weiden, ander bos kan ik (dan) zonder ros rijden.

(1445/6: de sterren bepalen het lot, ook het weer; vgl. vs 719; 1447 *Meer dan ghij:* vgl. de manuscr. aant.; er staat dus: De gunst der sterren kan voor mij onbestendig zijn, meer dan gij, mijn altijd eendere Sterre, onbestendig voor mij kunt zijn. Men zou graag ook de geringste graad van onbestendigheid van *mijn' even Sterr* uitgeschakeld willen zien, H. is daar niet helemaal in geslaagd, al bedoelt hij het wel; *even:* WNT even 4276 onder 5); 1448 *sich verwerr* (MNW verwerren 334 vlgg. vermeldt geen reflexief gebruik) = in de war raken, slecht worden; 1449/50: Ik meen dat het niet anders kan of het subj. *'tweer* is naast het voegw. *of* samengetrokken; *kom' te suchten* inchoatief: begint te zuchten (omschrijving voor: het gaat waaien); Evenzo: (*kom'*) *te schreijen* = gaat schreien (omschrijving voor: het gaat regenen). Deze inchoatieve betekenis van komen niet in WNT onder komen 5203 III); 1452 *rijden*, hier trans. (naar analogie van: een weg rijden = berijden, rijden over.)

149

'Kweet een Boss van witte blad'ren,
Voll van ad'ren, swerte ad'ren,
Ad'ren voll van 'tbeste bloed
Daer sich hert en Hoofd af voed'.
'Kweet een boss uijt alle winden:
Ouer Eicken, ouer Linden:
O mijn beste wandel-pad,
O mijn Boss van Boecken-blad!

[Onder mijn' Boecken.]

Ik weet (ken) een bos van witte bladeren, vol aderen, zwarte aderen, aderen vol van het beste bloed waar zich hart en hoofd mee kan voeden. Ik weet een bos buiten alle wind, dat eikenbossen en lindenbossen te boven gaat. O, mijn beste wandelpad, o, mijn bos van boekenblad.

(1453 *een Boss...blad'ren:* door de formulering wordt onze aandacht reeds getrokken naar een niet-gewoon bos, naar een boek, boeken! Het beeld van de bladeren voortgezet in *ad'ren* (bladnerven), waardoor *bloed* (sappen) stroomt; 1457 *uijt...winden:* vgl. 1450 *suchten*; 1458 *Ouer* = boven, teboven gaande, overtreffende; 1459/60: vgl. de manuscr. aant. H. heeft geaarzeld tussen *O* en *U*, tussen interjektie plus aanspreking en appositie (*nl.* U) en aanspreking; 1460 *Boecken-blad* bevat in *Boecken* een etymologische toespeling op boek = beuk. H. zal het verband dat gelegd werd (en wordt) tussen boek en boek (= beuk) gekend hebben: vgl. Kil. op boecken-boom/ buecken-boom. Fagus, Arbor, *inquit Becanus*, quae libris materiam suppeditare consuevit, q.d. librorum arbor. Vgl. nog 1074 *boecken-banen*.)

150

Sterre, ben ick t'huijs te soecken
Soeckt mij inde Boeck-weij-hoecken:
Magh ick weijen, dat's de weij
Daer ick liefst van allen weij.

[Daer moet men mij binnens huijs soecken, als in mijn aengenaemste tijdverdrijf (= want daar is enz.).]

Sterre, als ik thuis gezócht moet worden, zoek mij in de hoeken (op de plaatsen) van de ‘boekweide’. Als ik mag weiden, is dat de wei waar ik het allerliefst weid.

(*Boeck-weij-hoecken:* misschien toch ook nog woordspelend met *boekwei* als vorm van *boekweit* (WNT boekweit 132). Na het *boss* moest de *weij* nog aan de beurt komen. Dat gebeurt in 1461-64. H. is in de boekwei, de weide der boeken, misschien dus woordspelend ook: in de hoeken van boekwei = boekweit (voedzaam!), hij weidt daar enz.; *weijen, weij* primair in het beeld: in de weide voedsel zoeken, secundair, in het verbeelde: mij verlustigen, geestelijk genot smaken (reeds in midd. ndl. deze betekenis, MNW weiden 2056.)

151

Maer en laeter mij niet soecken:
Ben ick uijt, dat's in mijn' Boecken,
En 'ten is geen valsch beduijd,
Daer in, ben ick allom uijt.

[Doch laet lieuer seggen wanneer ick daer ben, dat ick uijt ben, want inder daed, inde Boecken zijnde houde ick mij uijt en verre van alle andere besigheid (= acht ik mij uit (te zijn) en verre van alle andere besognes).]

Maar laat mij er niet zoeken, wanneer ik uit ben, dat wil zeggen: in mijn boeken; en het is geen valse verklaring: (want) als ik daar*in* ben, ben ik ‘overal *uit*’.

(1465 tegenover 1462! Sterre mag hem daar zoeken, geen ander! Laat niet toe dat iemand anders mij daar zoekt; oude constructie van *laet* (imper.) plus objekt (hier verzwegen) plus pred. toev. bij dat objekt (*er mij soecken*); 1467 *'t*, nl. 1466 (dat ik *uijt ben*); 1467 *beduijd*, WNT beduid 1250: uitleg, verklaring; 1468: Daer in (zijnde) ben ik verder nergens.)

152

Heet ick thuijs; laet Boden sweeren,
Menichte van groote Heeren
Staen hem om en om ter tael.
Heeren all? jae t'eenemael;
Heeren die gheen' Heer en kennen,
Heeren die sich niet en wennen
Heeren flauwer aen te gaen
Dan den armen op de baen:
Heeren, onuerzaegde helden,
Die het lief en 'tleede melden
Sonder blick en sonder blos
Inde steden als in'tboss.

[Iae mijn volck (= mijn bedienden) moghen seggen, dat ick een deel (= een groot aantal) Heeren te spreken hebbe. want Boecken zijn vrij-heeren die elck het sijne derven (= durven) seggen sonder groot of klein te verschoonen.]

Wordt er gezegd (Zegt men) dat ik thuis ben, laat het personeel zweren (met grote nadruk verklaren): een menigte van grote heren staan hem beurtelings te woord (spreken beurtelings met hem). Allemaal heren? Ja, allemaal; heren die geen heer boven zich kennen, heren die niet gewoon zijn heren minder krachtig toe te spreken dat de arme op straat, heren, onversaagde helden, die het aangename en het onaangename zeggen zonder blikken of blozen, zowel in de steden als daarbuiten.

(1469 *Heet...thuijs*, volgens de bezoeker; 1471 *om en om* ook: aan alle kanten, overal. Hier lijkt mij 'beurtelings' beter te passen. Zie het vervolg, waarin achtereenvolgens theologen, juristen enz. aan bod komen; 1473 vgl. proza: *vrij-heeren* = 'de op eigen kosten te paard dienende en van gravenschot vrije edelman' (MNW vrihere 1361). De vrijheer erkent alleen de keizer of koning boven zich; *sich wennen* = zich (eraan) gewennen, er een gewoonte van maken; 1475 *flauwer:* minder krachtig, slapper (met meer égards); *aen te gaen*, WNT aangaan 131 trans.; zich wenden tot om mee te spreken enz.; 1476 *den armen* acc. sg.; *op de baen* = op straat, op de publieke weg (de arme die daar loopt); 1478 *het lief en 'tleede:* het oude betekeniscontrast, vgl. WNT leed (I) 1232 adj. = onaangenaam, een onaangename indruk makende; 1479 *Sonder...blos*, vgl. WNT bleeken 2818 = bleek worden; *bleeken noch blozen*, nu veelal *blikken of blozen:* wellicht is *blikken* hier niets dan een verbastering van *bleeken*; H. kort de werkwoorden in tot

substantieven waarbij hij *blik* ‘forceert’; bij hem duidt de uitdrukking niet op onbeschaamdheid, zoals nu, maar op onbewogen onpartijdigheid; 1480 *Inde...boss* = in en buiten de steden, aan burgers en boeren, aan iedereen.)

153

Sij getuijgen dat sij weten
Die 't mij soo ter deur uijt heeten
'Tall te droeuigen ontrust
Van mijn' steelsgewijsen lust.

[En mijn volck (= personeel) die mij soo doende vande stoorers van mijn kort vermaeck verlossen, sullen maer de waerheit seggen.]

Zij die verklaren dat ik zó de deur uit ben, getuigen (daarmee) dat zij weet hebben van de zeer verdrietige stoornis van mijn stil (heimelijk) genot (genieting).

(1482 moeilijke constructie; misschien aldus: *Die 't mij-soo-ter-deur-uijt heeten*, met trans. *heeten* in de betekenis: met nadruk zeggen of verklaren; verkondigen (WNT heeten (II) 408). Vgl. ik heet hem liegen (acc. c. inf.) = ik verklaar dat hij liegt; ik heet hem welkom = ik verklaar dat hij welkom is. Zo hier: ze heten mij de deur uit = ze verklaren dat ik de deur uit ben. De complicatie zit hier in *'t*, dat m.i. *mij soo ter deur uijt* in zelfnoemfunctie plaatst: de woorden *mij soo ter deur uijt*! Dat hebben ze gezegd, met nadruk; 1483 *ontrust*, WNT ontrust 1948; *droevigen* = droevig een; 1484 *steelsgewijsen*, WNT steelsgewijze 984, hier als adj. gebezigd (dit citaat) = heimelijk.)

154

Kort mijn' langhe buijten-uren,
Kortse die ick in mijn' muren
Voedsel, vaeck, vermaeck, verdriet
Schuldigh blijf: hoe nae is't niet
Daer mijn' vrijheid staet op make!

[Voorwaer een kort vermaeck: want treckt van mijn leuen den tijd die ick meest (= voor het grootste deel) buijtens huijs, aen mijn beroep binnens huijs aen allerhande dinghen moet spillen, hoe weinigh schieter ouer 'tmijnen vrijen verdoene (= beschikking). (Men denke komma's achter beroep, huijs).]

Trek mijn lange uren buitenshuis af, trek ze af die ik thuis moet offeren aan voedsel, slaap, plezier, verdriet: hoe weinig scheelt het of het is niets, waar mijn vrijheid op kan rekenen.

(1488 *Schuldigh blijf:* verschuldigd blijf, verplicht ben te betalen, te besteden aan; *hoe...niet*, letterlijk: hoe bijna is het niets; 1489 *Daer* = *datgene waar*... (semantische vulling van het subj. *'t*).)

En wanneers'er aen gerake,
Denckt hoe slick ick naer een' beet
Die mijn honger niet en weet
Of hem morgen sal gebeuren,
Denckt hoe datse mij verscheuren

Die mij hier ter haluer mael
Stooren tusschen lipp en schael.

[En als mij dat geluck gebeurt, hoe graegh moet ick het nutten, en hoe quellick ist daer van geruckt te werden!]

En wanneer ze (*mijn' vrijheid*) eraan raakt (die krijgt) (nl. die geringe tijd), bedenk hoe begerig ik ben naar een beet die mijn honger niet weet of hem morgen zal te beurt vallen; bedenk hoe ze mij verscheuren die mij hier (nl. bij mijn boeken) midden onder het eten storen, terwijl ik de spijs naar de mond breng.

(1490 *'er* = dat kleine overschotje tijd van de vorige vss; 1491 *slick*, WNT slikken (I) intrans. begerig zijn naar; 1492/3: Ik heb in mijn vertaling de 'zinsvervlechting' gehandhaafd, die ons ook nu nog uit de mond komt. Zo trof mij onlangs bij Nijhoff: 'en wat zij zong hoorde ik dat psalmen waren.' (zie N. Tlg. 63, 454). Daarentegen heb ik in 1494 *dat* in de vertaling weggelaten, omdat deze (interessante) constructie *thans* geldt als minder netjes.)

156

Hier onthalen mij mijn' Heeren,
Hier en hebb ick niet t'onbeeren
Dan 'tgerecht dat mij verveel;
'Kleen niet meer als keur en keel,
Oogh en oor, en tong en tanden,
Lust en last, en hert en handen,
'Keisch maer, en het valt mij toe:
En wat eisch ick, wie, en hoe?
Dusend monden die mij toeuen,
Die mij, 'thare heeten proeuen
En versadighen om strijd
Eene maegh op eenen tijd.

[Hier vind en geniet ick all wat mij lust, en elck een deser Heeren spijst mij om 'tseerst.]

Hier onthalen mij mijn heren, hier hoef ik niets te ontberen dan het gerecht dat mij verveelt (waar ik genoeg van heb). Het enige wat ik doe is kiezen en slikken, zien en horen, proeven en bijten, genieten en mij inspannen, voelen (met mijn hart) en vasthouden (pakken) met mijn handen. Ik vraag maar en ik krijg het (het valt me toe). En wat vraag ik en wie vraag ik en hoe vraag ik? Duizend monden (sprekers, schrijvers!) zijn er die mij onthalen, die mij bevelen het hunne te proeven en die om strijd tegelijkertijd één maag verzadigen.

(1497 *Hier*, nl. bij mijn boeken; 1499 *verveel'* MNW vervelen 214: te veel zijn voor iemand, hem onaangenaam of ongevallig zijn. Maar Kil. geeft Nimia copia onerare enz. 1500 *'Kleen* = Ik stel ter beschikking, gebruik, stel in werking; 1501 *Oogh*, lezend; *oor*, luisterend naar het gelezene, horend wat ik lees; *tong* op het beeld van eten betrokken, evenals *tanden*; vgl. 1385; 1502 *Lust*, plezier in het lezen, *last* moeite bij het lezen, inspanning; *hert*, het ontvankelijke hart bij het lezen,

handen, die het voedsel aanpakken, die het boek vasthouden; 1505 *monden* treedt uit het beeld, de gastheer wordt *mond* = spreker, de spreker die door zijn boek spreekt; *toeuen*, WNT toeven 808; 1506 *'t hare* = het hunne, dat wat van die monden is, hun woorden; *heeten*, WNT heeten (II) 407: opdragen, gelasten, met de persoon als objekt èn wat geheten wordt als objekt; 1507/8: Het proza drukt het gematigder uit: *spijst mij om 'tseerst*. Hier zijn zij allemaal tegelijk bezig één maag (die van de dichter H.) om strijd te verzadigen.)

157

Grijse mannen, Hemel-kinders,
Aller zielen onderwinders,
Stellen mij het Manna voor
Dat wij swelgen door het oor,
Dat wij in 't Gewiss verkoken;
En sij rechten 't soo gebroken,
Soo doorhackt en soo doorstooft,
Dat het maer een buckend hooft,
Maer een gapen heeft te kosten:
Suijgelingen, die begosten,
Dien ter spijse niet geherdt
Niet als melck geschaft en werdt,
Souden dit gerecht verdouwen:

[Eerstelick vinde ick daer de Kerkelicke schrijvers die mij Gods woord voorhouden; soo ten breedsten uijtgeleght, dat het de teere (= zwakke, pas beginnende) leerlingen sonder moeijte konnen begrijpen.]

Mannen uit een oud verleden, kinderen van God, ‘alle-zielen-zorgers’ (verzorgers van alle zielen) bieden mij het manna aan, dat wij door het oor inzwelgen, dat wij in het geweten verteren, en zij dienen het zó in fijne stukjes gebroken op, zó fijngehakt en zó gaargestoofd, dat slechts een bukken van het hoofd, slechts een openen van de mond nodig is en (zelfs) zuigelingen die nog maar net begonnen zijn (met zuigen), aan wie, nog niet bestand tegen de vaste spijs, alleen maar melk toegediend wordt, zouden dit gerecht verteren.

(1509 *Grijse*, WNT grijs (I) 748: oud, uit het verleden, de oudheid. H. heeft het over de (oude) kerkvaders (2e tot 7e eeuw na Chr.); *Hemelkinders:* WNT hemel 552: ‘vrome lieden’ is te slap; H. bedoelt dat zij uit God geboren zijn, kinderen van God zijn; 1510 *onderwinders*, WNT onderwinder 1520: zieleonderwinder, ‘zooveel... als zielverzorger’. Men vergelijke *zich ener zaak onderwinden* = zich met iets bemoeien, zich een zaak aantrekken; WNT *onderwinden* 1522 o.a. dit citaat uit Marnix: ‘Wat is 's menschen kint, // Dat dijne macht sick sijns dus onderwint?’; 1511 *Stellen...voor:* presenteren, bieden aan; *Manna*, de wonderspijs uit de hemel, die voor de Israëlieten in de woestijn neerviel (Ex. 16:14: ‘een klein rond ding, klein als de rijm, op de aarde’, 15: ...het ‘brood hetwelk de Heere ulieden te eten gegeven heeft’); 1512 *swelgen...oor:* het ‘orenvoeder’ treft men bij

H. en Hooft meermalen aan; 1513 *verkoken*, zie hierover uitvoerig Vondels critiek p. 51; 1514 *rechten*, WNT rechten 572 toebereiden, klaarmaken, ook: opdienen; dit laatste hier; 1515 *doorhackt*, WNT doorhakken (II) (klemtoon op werkw.): Door hakken openingen maken in (m.i. *vele* openingen maken enz., vgl. doorkappen (II). Door kappen kerven maken op tal van plaatsen in; *doorstooft*, WNT doorstóven (II): Tot in het binnenste stoven; 1516-21 constructie: vgl. het zinnetje: Ik hoef hem *maar* aan te kijken *en* hij wordt verlegen, waar ook *of* als voegw. mogelijk is. Zie ook Weynen, *Zeventiende-eeuwse taal*[4], 98 en voor eenzelfde constructie *Zeestraet* 363-366; 1519 *ter...gehardt*, pred. toev. bij *Dien*, met causaal karakter (daar ze...); *spijse* tegenover *melck*; ongetwijfeld denkt H hier aan. 1 Cor. 3:2: Ik heb u met melk gevoed, en niet met vaste spijs, want gij vermocht toen nog niet; ja, gij vermoogt nu nog niet. En Hebr. 5:12: ...als die melk van noode hebben en niet vaste spijze; *geherdt te:* door oefening, gewenning bestand tegen, geschikt voor.)

158

Maer wie sald'er 'tsuer uijt houwen,
Wie het bitter, wie het scherp,
Wie het bitsighe verwerp,
Wie het hitsig tegenstoken
Van het wederzijdsche koken?
Wie het hooger scheel als oot
Tuschen vlees en duijdend Brood,
Tuschen Bloed en sapp van druijuen?
En wie sal de blind' onthuijuen?

[Maer hoe salmen ten einde vanden twist ende geschillen komen, die onder haerluijden, sonderling (= vooral) tuschen ons ende de Roomschgesinde in swang zijn? ende hoe salmen die verblinde menschen opden wegh der waerheid helpen?]

Maar wie zal er het zure uithouden (verdragen), wie het bittere, wie het scherpe, wie het vinnige verwerpen (van elkaar en elkaars standpunt), wie het hete gestook tegen elkaar van de wederzijds ontbrande hartstochten? Wie het hoger dan ooit opgelopen verschil (geschil) tussen vlees en ‘betekenend’ brood?, tussen bloed en sap van druiven? En wie zal de blinden de ogen openen?

(Naast de vreedzame exegese en uiteenzetting van Gods woord (1509-1521) is er de twist tussen de *Kerkelicke schrijuers*. Deze wordt nu belicht. Tegenover het makkelijke verdouwen van het eerste gerecht, vraagt H:. maar wei zal het *zure* verdragen? Het spijsbeeld gaat door: het *bittere*, het *scherpe*; wordt verlaten in: *het bitsighe verwerp* = het bitse, bijtende, vinnige verwerpen (van wat de tegenpartij beweert); ook in wat verder volgt: (m.i.) *het wederzijdsche koken* stookt tegen de ander = de laaiende hartstochten stoken het hete vuur om de ander te verteren. Het hete (*hitsigh*, WNT hitsig 772) tegenstoken gaat uit van het *wederzijdsche koken*; *koken*, intrans.,

WNT koken (II) 5074; *tegenstoken*, niet in WNT op tegen of stoken; 1527 *scheel* = verschil, maar de betekenis geschil speelt mee: het geschil gaat over het verschil tussen vlees en brood enz. H. heeft de transsubstantiatie-leer altijd krachtig bestreden o.a. in zijn Avondmaalsgedichten (zie mijn uitgave *Avondmaalsgedichten en Heilige Dagen*, Zwolle, 1968). Hij verzet zich hier tegen de manier waarop de polemiek vaak gevoerd werd; 1527 *oot:* zie Vondels aanmerking en Huygens' antwoord p. 51; 1528 *duijdend Brood* = het brood dat teken is van Christus' lichaam, naar reformatorische opvatting, *Vlees* naar de katholieke opvatting. Evenzo *sapp van druijuen* (protestants) tegenover *Bloed* (katholiek); 1530 *de blind'* = de blinde = de blinden = de blinde Roomsen; *onthuijuen*, zoals de jachtvogel, ontdaan van de kap, weer zien kan (WNT onthuiven 1871)

159

Heere, reckt noch dijn geduld
Op den blinden sonder schuld;
Maer hoe langhe wilt ghij beiden
Met den moet-will van 'tverleiden,
Met den sienden, die dijn licht
Schuijlen voor 't gemeen gesicht?

[Weest noch lang-moedigh, ô God, ouer de onnoosele (= onschuldigen) ende misleijdde. maer hoe lang wilt ghij 'twesen ouer den ghenen die haer beter wetende, misleiden?]

Heer, rek (‘verleng’) nog uw lankmoedigheid over de blinden zonder schuld (schuldeloze blinden). Maar hoe lang zult gij (nog) geduld hebben met de boze opzet van het misleiden, met de zienden die Uw licht verbergen voor aller oog.

(1531 *dijn*, tegenover God nog gebruikt, evenals *dij* (296); *du* komt in Dagh-werck niet voor; vgl. *Voet-maet*^{2}, 68, noot bij vs 25; 1532 *den blinden* dat. pl., vgl. *den sienden* 1535, na *op*, resp. *met*. H. buigt het zelfstandige de blinde als adj., dus als de blinde man; 1533 *beiden*, eigenlijk = wachten (nl. met straffen), vgl. WNT beiden 1539 onder b); 1534 *moed-will*, WNT moedwil 945; 1536 *'tgemeen gesicht* (de proza-aant. heeft als objekt van misleiden, *haer* = *de onnoosele ende misleijdde*, na aanvankelijk *andere*) = het oog van ieder, van de massa, het volk dat zij misleiden; vgl. WNT gemeen 1361.)

160

Naest den Preker staet de Rechter,
Mijn getrouwe onderrechter,
Mijn geheime Kamer-raed,
Ouer aengeboren baet,
Ouer aenbeschoren schade;
Mijn verdedigher in 't quade,
Mijn beleid naer nutt en goed;
Isser dat ick schutten moet,
Isser dat ick eischen derue,
Dat ick late, dat ick erue,

'Kvoordere geen licht bescheid,
'Kvraeg hem wat de Keiser zeidt,
Wat de Borgherij van Roomen,
Hoe't de Raedsheer heeft genomen,
Hoe 't de wijse man verstaen,
Hoe 'tgebruijck daer tegen aen:

[Volgen de Boecken van Rechtsgeleertheid. die mij ten dienst staen als soo veel Raedsheeren, 'tzij ick te eischen oft verweeren hebbe; met hun beraede ick mij uijt allerhande soorten van Rechten, als daer zijn Lex et Princip. placita, Plebiscita, S. Consulta et Magistratuum edicta, Responsa prud. Consuetudo.]

Naast de prediker staat de rechter (rechtskundige), mijn getrouwe onderrichter, mijn geheime kamer-raad, die mij adviezen geeft over voordeel mij krachtens geboorte toekomend, over nadeel dat een ander mij bezorgt; mijn verdediger als mij kwaad overkomt, mijn geleide naar het nuttige en goede. Is er iets dat ik moet tegengaan (keren, verhoeden), is er iets dat ik mag eisen, iets dat ik nalaat, dat ik erf, dan vraag ik niet om onbetekenende (oppervlakkige) informatie, maar ik vraag hem wat de keizer zegt, wat de burgerij van Rome, hoe de raadsheer het heeft opgevat, hoe de ‘wijze mannen’ het hebben ingezien, hoe het gebruik daartegenover.

(*Naest:* de rechtskundige werken staan in zijn bibliotheek naast de theologische. Vgl. 1672; 1538 *onderrechter*, etymologisch woordspelend met *Rechter*; 1539 *Kamer-raed*, niet in WNT, wel wordt bij kameraad 1088 gewezen op etymologiserend kamerraad ‘bij sommige oudere schrijvers’. H. bedoelt dus beide: kameraad en persoonlijk adviseur, vgl. proza: *Raedsheeren* = adviseurs (deze betekenis niet in WNT op raadsheer); *geheime:* anderen weten er niet van, de raadpleging geschiedt in het boekvertrek. Tevens speelt H. met *geheime raad* = college van adviseurs van een vorst (WNT geheim 828); 1540 *aengeboren*, WNT aangeboren 137: door en met de geboorte verkregen; 1541 *aenbeschoren:* niet in WNT. Vgl. WNT bescheren 1969: iets voor iemand bestemmen, toedelen, bezorgen; 1542 *in 't quade* = als mij kwaad overkomt, als men mij kwaad aandoet; *beleid*, MNW beleit 837: geleide; deze betekenis niet in WNT onder beleid; 1544 *dat* = datgene wat; *schutten*, WNT schutten 1235 vlgg.; 1545 *derue*, MNW dorven 364: mogen, hd. dürfen; 1548 *wat...zeidt:* proza: *Lex ei Principum placita* = wet en besluiten (decreten) van de romeinse keizers; 1549 *Wat...Roomen*, proza *Plebiscita* = besluiten van de volksvergadering (tegenover de *sanatus consulta* = senaatsbesluiten); 1550 *Hoe...genomen:* proza: Senatus Consulta et Magistratuum edicta; de besluiten van de romeinse senaat en verordeningen van de magistraten, bv. de aedilen, *de Raedsheer* = de leden van de senaat, ook voor alle magistraten; 1551 *de wijse man:* proza: *Responsa prudentum*, de antwoorden der wijzen (adviezen van rechtsgeleerden); deze weer-

spiegelden de gezaghebbende mening van leidende advocaten en waren een belangrijke bron van het romeinse recht (Lewis and Short, A latin dictionary, Oxford, 1962, i.v. respondeo); 1552 *'tgebruijck*, proza *consuetudo* = gewoonterecht. Het hele vers is een omschrijving van: gewoonterecht.)

161

Will de schael niet ouer wegen,
Staen ick om gewicht verlegen,
Sterre, 'ksegg het u in 't oor,
Allerwegen valt gehoor,
Allom glimp, en allom deken,
Allom recht om recht te breken,
Wijsen tegen, wijsen met.
Will de wett niet in de wett,
Wett werdt soo om wett gewrongen,
Soo gedreuen, soo gedrongen,
Soo gepijnight, soo gepleijt
Datse seidt en niet en seidt
Wat wij velen of bevelen;
'Tsterckste recht bestaet in velen,
En men telt sich rechters toe,
En men. Wegh, ick werd het moe.

[Vind ick daer niet tmijnen voordeel beantwoordt, de uijtlegginghen der doctoren (=rechtsgeleerden) zijn van soo verscheiden besluijt (= conclusie), datmen altoos bijden eenen oft den anderen geholpen kan werden. ende met de meeste stemmen kanmen't veeltijds wegh draghen (= winnen).]

Wil de schaal niet (naar een kant) doorslaan, sta ik verlegen om gewicht, Sterre, ik zeg het in uw oor (fluister het u toe), overal vindt men gehoor, overal een schone schijn, en overal bewimpeling, overal recht om ander recht krachteloos te maken, geleerden vóór en geleerden tegen. Wil de ene wet niet in de andere (kan men de ene wet niet in overeenstemming brengen met de andere), dan wordt de ene wet zo terwille van de andere gewrongen, zo naar een bepaalde kant getrokken, zo geperst (gedwongen), zo gepijnigd, zo gefolterd, dat ze zegt en niet zegt wat wij goed vinden of bevelen. Het sterkste recht is gelegen in (berust op) een meerderheid en met berekent hoeveel rechters (rechtskundigen) men op zijn hand heeft en men... Weg ermee, ik word het moe.

[*Ouer wegen* WNT óverwegen (II) 2205; 1554 *gewicht*, nl. dat de 'doorslag' kan geven; 1555 *'ksegg...oor*, intercalatie; 1556 *valt*, WNT vallen 332: ontstaan, opkomen, benadert het meest de hier vereiste betekenis: zich opdoen, zich aanbieden; 1557 *glimp*, WNT glimp 95: bedriegelijk, schoonschijnend aanzien; 1562 *gedreuen*, in een richting geduwd (eenzijdig uitgelegd); *gedrongen*, synoniem (een geforceerde uitleg geven.)

1563 *gepleijt*, marge: *aende pleij gereckt*, C *aende poleije gehangen*.

WNT *palei* (I) 208: folterwerktuig waarmee beschuldigden of verdachten werden uitgerekt om ze tot een bekentenis te dwingen; *pleien* (I) 2511: met de plei (palei) folteren (met toespeling op pleiten!!); 1565 *velen:* verdragen, hier m.i. kunnen hebben, geod vinden (dat ze zegt of niet zegt), spelend met *bevelen* en met *velen* 1566 = veel personen; vgl. proza: *met de meeste stemmen*; 1567 *telt...toe* reflexief: uittellen hoeveel men er op zijn hand heeft; 1568 *En men*. De punt fungeert als afbrekingsteken.)

162

Verre zij van mij bevonden,
Dat ick door de vuijle wonden
Die'ck in 't Roomsche lichaem ken
Van soo menigh' scherpe penn,
Hier gebeten, daer gebeden,
Daer 'tgewinn ten dienst gesneden
Booren will' in goed of erf
Dat ick sonder onrecht derv.

[Maer God verbiede (= verhoede) dat ick mij tegens recht ende reden zoude willen behelpen (= bedienen) met eenighe (= welke dan ook) der keiserlicke onredelicke wetten, die de wettgeuers haerseluen oft ijemand anders te gevalle (= ten gerieve van) hebben uijtgegeuen (= gemaakt).]

Moge men bevinden dat het verre van mij is dat ik door de vuile (weerzinwekkende) wonden die ik in het romeinse lichaam (corpus iuris) ken, hier door zo menige scherpe pen (daarin) gebeten, daar op anderer verzoek (eraan) toegebracht, elders om het voordeel (erin) gesneden, zou willen boren in goed of erf dat niet mijn rechtmatig eigendom is.

(1569-1576 constructie: *Verre van mij* (res. werkw. bep.) *zij bevonden* (gezegde) *dat ick...boren will*... (subj.); 1570 vlgg.: de voorstelling is deze dat hij door gebruik te maken van de ‘rotte plekken’ in het corpus van het romeinse recht, zich zou bevoordelen; 1571 *'t Roomsche lichaem:* marge C *Corpus Iuris Caesarei* = het corpus (de verzameling) van het keizerlijk recht, het keizerlijk wetboek; de beeldspraak is deze dat in dat lichaam door vele scherpe pennen (van keizers) ‘vuile’ wonden zijn *gebeten*, of (woordspelend) *gebeden* (op verzoek aangebracht) of *gesneden* (erin ‘gekrast’) ten eigen bate of ten bate van een ander (vgl. proza: *haerseluen oft ijemand anders ie geualle*) en dat de dichter-jurist hierdoorheen zou willen *boren in* enz. (= er gebruik van zou willen maken om enz.); 1575 *goed of erf:* vermoedelijk *goed* = bezittingen in het algemeen, *erf* = bezit aan vaste goederen, grondbezit (al of niet door erfenis verkregen); vgl. WNT goed (II) 329, erf (II) 4165; 1576 letterlijk: dat ik mis zonder dat mij enig onrecht wordt aangedaan dus: waar ik geen recht op heb.)

163

Geld met guichelen verouert,
Goed den eighenaer ontoovert
Bij geswinder wetten treck,
Acht ick minder dan gebreck.

[Lieuer will ick gebreck lijden dan mij door slimme trecken (= streken) verrijcken.]

Geld door goochelen verkregen, geld de eigenaar onttoverd door slinkse manipulaties met voor allerlei uitleg vatbare wetten, stel ik beneden gebrek. (Ik heb liever gebrek dan geld enz.)

(1577 *guijchelen:* in het beeld = goochelen (WNT goochelen 405) (vgl. *ontoouert*), in het verbeelde: bedriegelijke handelingen plegen, WNT goochelen 406, dit citaat uit Huygens; 1579 *geswinder...treck:* vlugger handigheid van wetten (WNT trek 2422). Vlugger, sneller, gewiekster handigheid *met* de wetten (dan de tegenstander heeft), vrij: handiger gebruik maken van de wetten.)

164

Lang te niet waer 'tlanghe rechten,
Konmen met sijn seluen vechten,
Eermen aenden nabuer viel:
Die de vierschaer t'sijnent hiel,
En verdoemde daer sijn' tochten
Eers' hem voor den rechter brochten,
En besloot sich in de wett
Die hem sijn Gewisse sett,

[Oock soo ijeder een eerst met sijn eighen gemoed te rade gingh, en stelden allen eighen sucht (= egoïstische begeerte, eigenliefde) onder de voet, (= overwon) het langhe gepleijt waer haest af (= uit).]

Het langdurige procesvoeren (procederen) zou allang niet meer bestaan, als men met (tegen) zichzelf kon vechten, voor men zijn buur op het lijf viel; als iemand rechter over zichzelf zou zijn, (letterlijk: bij zichzelf rechtbank zou houden, figuurlijk: over zichzelf recht zou spreken) en daar zijn begeerten zou veroordelen, voordat deze hem voor de rechter zouden brengen en zich zou onderwerpen aan de wet die zijn geweten hem stelt (voorschrijft),

(1581 *Lang*, woordspelend met *langhe*; *rechten* = een rechtsgeding voeren (WNT rechten 573); *aen...viel:* zich zou werpen op enz. (WNT vallen 321); 1584 *vierschaer* houden = rechtbank houden, een terechtzitting houden; 1585 *tochten*, hier = boze begeerten, lusten, driften; 1587 *besloot sich*, WNT besluiten 2045: zich binnen de grenzen van iets houden, niet daarbuiten gaan (dit citaat).)

165

Op de Roll en hong sijn' vloe niet,

'Tscherpe Recht en waer de roe niet
Tot der armen eeltigh vell:
'Tbillick viel ons schier te fell,
En wij souden't voelen strijden
Met geduld en medelijden,

1595 En ontgeuen ons wel wat
Dat de wett gegeuen hadd
Die 't de wett hadd willen vragen.

[In plaets van ons ter vierschaele (= vierschaar, vgl. WNT vierschaer 424: in 16e en 17e eeuw ook vierschaal, blijkbaar op onjuiste etymologie berustend) te haesten om den behoeftigen op 'tlijf te vallen, souden wij schier ons aller billixte recht ten scherpsten niet willen uijtvoeren.]

(dan) zou zijn vloe (?) niet op de rol (van rechtszaken) hangen; het scherpe recht (de strenge rechtspleging) zou niet de roede zijn voor het eeltige vel der armen; zelfs het rechtvaardige rechtsgeding (het rechtmatige dingen) zou ons bijna te hard vallen, en we zouden het in strijd voelen komen met (onze) lankmoedigheid en (ons) medelijden en wel wat prijsgeven, dat de wet zou gegeven hebben aan hem die de wet erom vroeg.

(1589 *Roll*, lijst van zaken die voor het gerecht moeten behandeld worden (oorspronkelijk in een *rol* om een stok gewonden, aaneengevoegde papieren (perkamenten) (WNT rol (I) 912/3); *vloe*, onduidelijk; Heinsius, De Vooys, Ts 45, 293 vereenzelvigen het met *vlouw* = net (zie MNW vlouwe 680, Franck-van Wijck vlouw) waarvan het een zeeuwse vorm zou zijn) en De Vooys ziet in deze plaats een woordspeling ‘van de rol waarop de netten gedroogd worden, en de rol van rechtszaken.’ Maar rol in die zin vind ik nergens! Zegt H. dat op de rol (van rechtszaken) zijn *vangnet* niet zou hangen? Het ziet er vreemd uit. 1590 *scherpe*, WNT scherp (II) 505 streng, met o.a. een citaat uit De Brune, *Banketwerk*, dat goed bij onze tekst past: ‘Men moet noijt te heftigh voor 't scherpste recht dinghen: de billigheyd en barmhertigheyd moet allesins haer beurte ontstaen, en toe-gedraghen werden.’; 1591 *eeltigh*, door het (ver)dragen van veel lasten, veel druk; 1592 *'Tbillick*, nl. *recht* (tegenover *'Tscherpe Recht*, vgl. het proza *ons allerbillixte recht*); 1595 *ons ontgeuen*, spelend met *gegeuen*, afstand doen van, prijsgeven (WNT signaleert *dit* reflexieve gebruik niet.)

166

Maer 'tvermogen en 'tverdraghen
Will soo qualick eenen wegh,
1600 En hij will soo noode wegh
Die de plaets kan eighen heeten.

[Maer de machtighste will soo qualick aen 'twijcken.]

Maar de macht en het tot een overeenstemming (schikking) komen gaan zo moeilijk samen en hij wil zo ongaarne weg, die de plaats de zijne kan noemen.

(1598 *verdragen*; MNW verdragen 1648: overeenkomen, een verdrag of overeenkomst sluiten. Hier m.i. een schikking treffen waarbij men althans een deel van zijn eisen laat vallen. Kil. geeft o.a.: litem mutuo consensu dirimere.)

167

Waer heen streckt mij oock het weten,
'tWoeste weten vande wett
Daerm' ons herssenen in plett,
In verduft en in doet smooren,
Recht als herssenen en ooren
Op het baerden vande jeughd
Houwbaer zijn aen hooger deughd?
Dien 't haer 'tmess, die 't niet en trecken?

[Maer, sal ijemand seggen, soo wij ons met de Rechtsgeleertheit niet en moghen behelpen (= gebruik maken van, tot ons voordeel, vgl. proza nr. 162), waertoe breecktmender ons het hooft mede, in 'tbeste van onse jaeren, wanneer wij de krachten hebben om ijet beters te leeren?]

Waartoe dient mij toch de kennis, het geen eind nemende weten van de wet, waar men onze hersenen in ‘mangelt’, in verduft en in doet stikken, juist als onze hersens en oren in de tijd dat de jonge mensen een baard krijgen, huwbaar zijn aan betere zaken? Is het mes van nut voor hen die het niet trekken?

(1602 *streckt*, WNT strekken 2173 dienstig zijn tot: vgl.: Dat strekt tot mijn geluk; *oock* = toch: WNT ook 9, in wensende zinnen of uitroepen tot meerdere nadruk, citaat uit Hugens (en Hooft); *het weten...van de wett* = de rechtskennis, de rechtsgeleerdheid (zie proza *Rechtsgeleertheit*); 1603 *woeste:* Vgl. Kil vastus (= uitgestrekt, onmetelijk groot, enorm enz.). Zo ook Hooft in: *Sonnet*, L.-St. I, p. 21, vs 13 (*wijt en woest genoech om alles in te sluiten*). 1604 *plett*, WNT pletten (I) 2624: geweld aandoen enz.; 1605 *verduft:* duf, suf maakt (niet in WNT); 1607 *baerden*, WNT baarden 830, dit citaat; symptoom van volwassen worden; 1608 *deughd* = latijn bonum, goed; vgl. WNT deugd 2446: iets goeds; *hoogher deughd* is dan: hoger goed, iets beters, vgl. proza: ijet beters.)

168

Dapper: 'Tsal ter weere strecken;
'Tsal mij decken van een' stoot,
'Tsal den mijnen in den nood,
'Tsal den weduwen, den weesen
Voor een muer van Coper wesen,
Rijs' ick oijt daer wees of we'ew
Mij ten Richter-stoel beschreew.

[Antwoord: sij sal mij strecken om mij, den mijnen ende den verdruckten ter nood te helpen verdedighen, soo ick oyt tot het Rechterampt verheuen werde.]

Een heleboel! (Zeer, In hoge mate.) Het zal tot verdediging dienen, het zal mij dekken tegen een stoot (een aanval afweren), het zal voor de mijnen in de nood, voor de weduwen en wezen als een muur van koper

zijn, indien ik ooit opklim daar waar wees of weduwe mij op de rechterstoel aanroepen om hun recht te doen.

(1610 *Dapper*, adv. van graad, antwoord op de voorgaande vraag; vgl. WNT dapper 2295: in hoge mate, geducht, niet weinig; *'T = 'tmess*, ook *het weten* enz. (1602); zie *ter weere, decken van een' stoot*; in 1612/14 alleen de rechtsgeleerdheid: merkwaardig staal van wegglijden van het beeld, overgang van beeld naar verbeelde; 1613-1616; H. denkt zéker aan de vele bijbelplaatsen waarin God bijzondere zorg vraagt voor de wezen en weduwen, waarin de gruwel van hun onderdrukking wordt uitgesproken, en in het bijzonder aan Luc. 18:1-8, waarin een weduwe met grote hardnekkigheid de rechter blijft vragen: 'Doe mij recht tegen mijne wederpartij'; ook de *muer van Coper* is bijbels: Jer. 1:18: want zie, Ik stel u heden tot eene vaste stad en tot een ijzeren pilaar, en tot koperen muren tegen het gansche land:... 19: En zij zullen tegen u...niet vermogen...; vgl. ook Jer. 15:20; 1616 *Mij...beschreew* = mij schreeuwend (van nood en ellende) aanroept om hulp terwijl ik op de rechterstoel zit. WNT beschreeuwen 1994: 'Iemand oproepen tot het vervullen van een taak' is m.i. niet fel genoeg; *ten Richterstoel*, pred. toev. bij *Mij* (ten richterstoel zijnde, zittende).)

169

Richter-stoel, een ijeders gading,
Die versitting en versading,
Hoogher trappen en gewinn
Voor wat leegher en wat min
Los of loos bestaen te keuren,
Mog'lick sult ghij mij gebeuren,
Mogl'ick waer gebreck van stoff
Mij vereisch in 't Richter-hof;

[Ô Rechterampt, dat soo begeert werdt door alle soodanighe die off onbedacht oft met quaed opsett uijt haeren middelmatighen staet (= positie) soecken te versitten tot eenen hoogeren daer sij haere begeerlickheit (= begeerten) in mogen voldoen, moglick off ick bij gebreck van beter tot uw (= u) beroepen werde;]

Rechterstoel, wens van ieder (ieders gading) die lichtvaardig of sluw het hoger komen te zitten en de verzadiging (van zijn begeerten), hoger posities en hogere inkomsten boven wat lagere inkomsten bestaat te kiezen, misschien zult ge mij ten deel vallen, misschien zal gebrek aan betere mensen mij ergens nodig maken in het gerechtshof (mij tot het rechterambt roepen).

(1618 *versitting:* het ergens anders gaan zitten, hier: hoger gaan zitten, vgl. het proza; *versading*, nl. van hun begeerten naar eer, geld, macht, vgl. het proza *voldoen*; 1619 *Hoogher trappen* = hogere treden (op de maatschappelijke ladder), hogere posities, vgl. proza: *tot eenen hoogeren* (*staet*); *Hoogher* ook bij *gewinn* te betrekken; 1620 *wat leegher*, nl. *trappen*; *wat min*, nl. *gewinn*; 1621 *Los* of *loos* (adverbia) licht-

vaardiglijk of listiglijk (sluw), vgl. proza *onbedacht* = Los, *met quaed opsett* = loos; *keuren*, WNT keuren 2663 kiezen, verkiezen; *bestaen* (meerv. 'ad sententiam' bij generaliserend *ijeder*): ik laat het woord staan: 'wagen' is wat te sterk, 'ondernemen' wat vaag. In *bestaen te* plus infin. drukt zich een zekere afkeuring van de spreker uit: de man heeft de euvele moed..., gaat ertoe over... (maar dat is niet zo best); het WNT biedt hier onvoldoende steun; 1623 *Mog'lick waer* enz. vgl. 1306! opniew moet waer (oorspronkelijk vragend, als Van Helten gelijk heeft) vertaald worden met indef. ergens; *gebreck van stoff*, vgl. proza: *bij gebreck van beter* (mensen); *stoff* = goed materiaal, hier: mensen, lieden (dit gebruik niet in WNT op stof); *Richter-hof*, niet in WNT op rechter of op hof) = gerechtshof. Ook Stallaert geeft het niet. Vermoedelijk maakte H. het woord.)

170

1625 Maer geladde wentel-trappen
'Ksal ter schoore naer u stappen,
Stappen taeijer dan mijn schoen
Sal mijn voet naer bouen doen,
Bouen daer 'tsoo voll gevaer leit.

[Maer ick salder niet geern toe komen.]

Maar, gladde wenteltrappen, ik zal schoorvoetend naar u gaan, stappen 'taaier' dan mijn schoen zal mijn voet naar boven doen, boven waar het zo vol gevaar is (zo gevaarlijk is).

(*geladde* met de svarabakhti-achtige vokaal, metri causa; 1626 *ter schoore*, WNT geeft dit citaat onder schoor (I) 854: te, ter schoor (zetten, stellen enz.): strak in schuinsche richting, schrap; maar hier wordt toch bedoeld dat H. zich onwillig (proza: *niet geern*), schoorvoetend dus, naar die wenteltrappen begeeft (en vervolgens op dezelfde wijze naar boven klimt); 1627 *taeijer:* de woordspeling is in de vertaling niet te behouden: taai = langzaam èn taai: marge 1627 KII *Noli quaerere fieri judex* (, nisi valeas virtute irrumpere iniquitates *Ecclesiast. 7. vs 6*) = Zoek niet rechter te worden (, zo gij de kracht mist van ongerechtigheden te fnuiken. Ecclesiasticus (= Jesus Sirachs-zoon) 7, 6.)

171

1630 Recht is waerheid: en wat, waerheid?
En waer waerheid?

[Want een Rechter moet waerheit spreken, en wie kent de waerheit?]

Recht is waarheid. En wat is waarheid? En waar is waarheid?

(marge 1630: grieks citaat uit Joh. 18:38 (Pilatus zeide tot hem:) Wat is waarheid? Het latijnse citaat is hier en daar onleesbaar: quid sit verisimile dicatur(?) quid sit verum (?) tam supra nos est quam ipsa veritas. H. citeerde uit het hoofd. In C vinden we het volledige en correcte citaat: *Fer ergo judex sententiam, et pronuncia, quis tibi verisimillimum videatur dicere, non quis verum dicat, id enim tam supra*

nos est quam ipsa veritas. Sen. ep. 65. (Geef daarom als rechter uw gevoelen, en spreek uit, wie, naar het u voorkomt, het meest waarschijnlijke zegt, niet wie de waarheid zegt; want dat stijgt even ver uit boven onze horizon als de waarheid zelve. Seneca, *Epistulae* 65, 10).)

172

waere God,
Die dit blindeling gebrodd,
Dit gestommel, dit gewemel,
Naer 'tgeheimste van den Hemel
Naer de waerheid siet en lijdt,
Die ghij wegh en waerheid zijt,

[O Heere, ende alleen waerachtighe God, die ons dus blindeling naerde waerheid siet grijpen en grabbelen,]

Waarachtige God, die dit blindelingse geknoei, dit tastende zoeken, dit gewoel (ronddraaien, rondtollen op zoek) naar de waarheid ziet en verdraagt, gij die de weg en de waarheid zijt,

(1631 *waere God:* zowel ware God (tegenover alle valse) als God die waarheid zijt, waarachtige God; 1632 *gebrodd*, WNT gebrod 495/6: geknoei; niet betrokken op *Naer 'tgeheimste* enz. 1633 *gestommel*, van stommelen WNT 1884 ‘zoekende en tastende, althans onzekere, eenig gerucht meebrengende bewegingen maken’. Vgl. *Voorhout* 558 ‘stommelend gelaet’, voor het getast van vrijende paartjes in het donker; *gewemel*, Kil. wemelen, circumagere, obversare, circumversare; circumagi. M.i. hier: zich her en der bewegen, in de rondte draaien (van de zoekers in groten getale), vgl. 1638 *gins en weer* enz.; ook dit subst., evenals *gestommel*, betrokken op *Naer 'tgeheimste* enz.; 1634 *'tgeheimste* = het verborgenste; 1635 *lijdt:* God duldt het, heeft er (nog) geduld mee; 1636 *Die ghij* = gij die; meermalen bij H. Zie de critiek van Mostaert p. 59. H. citeert hier Joh. 14:16: ...Ik ben de weg, en de waarheid en het leven;...)

173

Siet en lijdt met medelijden
Die daer gins en weer, besijden
Wegh en waerheid suffen gaen,
In vertwijffeling van staen
Meer als wandelende roosen;
Die de reise doen in doosen,
En als twijffelende doen,
Maer geraken noch ten soen
Vande sterre die sij vrijen,
En de waerheid daers' om strijen
Laet sich dwingen met der tijd.

[Erbarmt u over den ghenen die 'tsich moeten onderwinden (= die zich ermee, nl. met het als rechter zoeken naar de waarheid moeten bezig

houden, dat op zich moeten nemen), losser drijuende dan de naelden vande scheeps-compassen, die doch, all soeckende, in 'teinde haere noordsterre genaken ende gelijck als (= a.h.w.) kussen.]

zie en verdraag met medelijden degenen die daar her en der (in alle richtingen) bezijden de weg en de waarheid in verlegenheid raken, in wanhoop of ze ooit tot staan zullen komen, meer (in wanhoop) dan wandelende kompasrozen die de reis in dozen maken en als het ware twijfelend maken, maar toch ertoe komen de ster waarnaar ze dingen, te kussen; en de waarheid waar ze voor vechten laat zich mettertijd bedwingen.

(1639 *suffen gaen*, WNT suffen 470 ontdaan, verslagen zijn enz. Vgl. 1640 *In vertwijffeling*; 1640 *staen* = stilstaan. Zij (de rechters zijn bedoeld) wanhopen ooit tot staan te komen = de waarheid te vinden, maar blijven van het een naar het ander lopen; 1641-1647 beeld van het kompas: de *roos* van het kompas, in de proza-aant. de *naeld*, wat op hetzelfde neerkomt. Het gaat hier om de schijnbare beweging van de roos (cirkelvlak van karton, waarop de 32 windstreken zijn afgebeeld) en de kompasnaald daaronder, bij slingeren en koersverandering van het schip. De op een stift geplaatste kompasnaald met kompasroos blijft onveranderlijk, afgezien van kleine trillingen en zwaaibewegingen, op het noorden ger**i**cht staan, terwijl het schip onder het kompas doordraait. *Voor het oog lijkt het of de roos draait*. Over deze beweging heeft H. het. Het tertium comparationis is dat bij alle koersverandering van het schip de naald (met de daaraan bevestigde kompasroos) onveranderlijk naar het noorden blijft wijzen; *wandelende*, vanwege de schijnbare draaiing; 1642 *doosen:* de zgn. kompasketel waarin de roos zich bevindt; 1643 *als* (adv.) = als het ware; *de reise* is in 1643 samengetrokken; 1644 *ten soen* = tot de zoen, tot het kussen. Vgl. proza *gelijck als kussen*; 1645 *de Sterre* enz. = de poolster; *vrijen:* tot vrouw begeren, aanzoek doen om, vrijen, dingen naar; 1646/7 in tegenstelling met de ploeteraars van nr. 172, 173 (vooral vs 1638/40) weten zij de waarheid (= de richting noord), al kost het enige tijd ze te bedwingen, te pakken te krijgen.)

174

Waert ghij soo verr van 'tverwijt,
Onder-Goden, waterpassen,
Die ons Bloed, en Erf, en Cassen
Godsgewijse roijt en recht!

[Ende o Rechters meesters van ons Goed en Bloed waer 't noch met uluijden mede soo gestelt, dat ghij endtelick de gesochte waerheid trefte! (= troft; treffen zw. en st. tot diep in 17e e.)]

Waart gij (maar) even ver van het verwijt, ondergoden, waterpassen, die ons leven, en goed en geld alsof gij God waart regelt en richt.

(1648 *soo verr:* even ver, nl. als de kompasrozen, die de waarheid tenslotte vinden; *'tverwijt*, nl. van te dwalen zonder ooit de waarheid te vinden; 1649 *Onder-Goden:* naar oudtestamentisch spraakgebruik zijn de overheden goden; zie Ex. 21, 6; 22, 8, 9, 28; 1 Sam. 2:25: Wanneer een mensch zondigt, zullen de goden hem oordeelen); Ps. 82; H. voegt

onder toe om hen te onderscheiden van God, namens wie zij optreden. Vgl. nog bij Hooft *goon* (L.-St. I, 92 Sonnet, vs 3); deze betekenis niet in WNT op ondergod; *waterpassen* waarmee uitgemaakt wordt of iets horizontaal is. Zo wordt door hen de schuld vereffend door straf, schuld en straf komen op gelijke hoogte. Het beeld is een variant op dat van de weegschaal; 1650 *Cassen* = geld (WNT kas (III) 1713), eigenlijk kisten met geld, vgl. vs 800; 1651 *roijt*, aansluitend bij *Erf:* de rooilijn bepalen, bepalen wat ons toekomt, wat we hebben af te staan (boeten, verbeurdverklaringen enz.) *recht* = richt, een richting geeft; vgl. vs 1415, dus: erover beschikt. De alliterende woorden zijn ook naar betekenis sterk verwant: volgens de *rooij* = rechte lijn, regelen, en *recht* maken; in het verbeelde convergeren ze in: beschikken over, beheersen; vgl. proza *meesters*.)

175

Maer, waer blijft hij in 'tgevecht
Van Gewiss en nacht-gepeinsen,
Dien de droeue droomen deinsen
Op verwesen erf of Bloed,
Daer noch 't*menschelick* gemoed
In de schemering van weten
Twijffelt door soo nauwe spleten
Tuschen d'onschuld en de Pijn
Off'er recht gerecht magh zijn?

[Maer wat moet de mensche strijds in 'tgemoed hebben, die te rugge denckende aen een vonnis ouer goed of Bloed gegeuen, alnoch inde duijsterheit van sijn verstand leght en twijffelt, off hij Recht gesproken heeft, dan oft de beklaeghde op een onwaerachtighe ende maer uijtgepijnighde bekentenisse veroordeelt is geweest!]

Maar waar blijft híj in de strijd tussen zijn geweten en zijn nachtelijke overdenkingen, wiens smartelijke gedachten teruggaan naar een vonnis dat hij geveld heeft over goed of bloed, terwijl zijn menselijk gemoed in z'n duister weten nóg twijfelt of er recht gevonnist is, omdat de onschuldige slechts tengevolge van de marteling schuld kan hebben bekend.

(De voorstelling is voor zover ik zie deze: de rechter denkt 'snachts na over het vonnis dat hij geveld heeft en wordt geconfronteerd met zijn geweten: was dat vonnis wel juist? Waar blijft hij in dat gevecht van denken en geweten terwijl hij in zijn menselijke onwetendheid twijfelt of er op de juiste wijze vonnis gewezen is. Het is immers zo moeilijk uit te maken of de beklaagde werkelijk schuldig is of slechts tengevolge van de marteling bekend heeft.

1654 *Dien*, antec. hij (1653), indir. objekt (‘dativus possessivus’); deinsen: door mij aanvankelijk trans. opgevat, zoals ook WNT deinzen 2368 = doen terugkeeren, doet, onder aanhaling van deze éne plaats! Waarschijnlijker acht ik met De Vooys, Ts 45, 293 opvatting van *Dien* als datief bij intrans. *deinsen* (= terugkeren naar) (ook reeds Heinsius);

droomen, hier m.i. nachtelijke overpeinzingen; vgl. 1669; 1655 *verwesen erf* = gevonnist erf = het vonnis over erf; zo ook (verwesen) Bloed = doodvonnis; 1656 *Daer:* (niet causaal, ik ken geen causaal daar in 17e eeuws nederl., vgl. 1444) terwijl, wanneer; *noch* (proza *alnoch* met versterkend al = alsnog (WNT alsnog 276)), met benadrukt nog te vertalen; 1656 *In...weten* bijw. bep. = 'in de duijsterheit van sijn verstand' (proza); 1658 *door...spleten* enz. Huygensiaans: twijfelt door...*heen*. Is niet de onschuld identiek met de 'uitgepijnigde bekentenis?' Hoe groot is de afstand tussen die twee? Vallen ze niet samen, door de *onwaerachtigheid* vande *maer uijtgepijnighde bekentenisse* (proza)? 1659 *de Pijn*, vgl. WNT pijn (II) 1644/5: pijniging, vooral verhoor op de pijnbank.)

176

Suer beroep, waer is 'tbehagen
Dat hem dwing' u naer te jaghen
Dien de middelmaet van eer
Meer vernoeghen kan als meer?
O bewind van Luijd' en Landen,
Fier bestaen van Reusen handen,
Dier betrachten, swaer gebod,
Menschen zijn, en doen als God!

[Stout, swaer ende gevaerlick bewind (= beroep, werk), des God alleen machtigh (= waartoe... in staat) is, waer is de redelicke mensche die sich met een middelmatigh leuen te vreden honden konnende, naer u soude willen trachten?]

Moeilijk beroep, waar is het plezier (welgevallen) dat hém ertoe zou kunnen drijven u na te jagen, die een gemiddelde eervolle positie (eervol ambt) meer kan tevreden stellen dan een nog hoger ereambt? O heerschappij over mensen en hun landen, trots bestaan (stout ondernemen) van handen van reuzen, veel vergende bezigheid, zware opdracht, mensen zijn en handelen als God!

(1661 *Suer:* zwaar, moeilijk, zorgelijk; 1663 *eer:* ereambt, WNT eer (I) 3879; 1664 *als meer:* dan meer eer, een nog hoger ereambt; 1666 *Fier*, trots (bijna) hoogmoedig, (bijna) aanmatigend; *bestaen* = pogen, ondernemen, wagen, waagstuk; *Reusen*, genit. pl., voorbep. bij *handen*; 1667 *Dier:* veel kostend, veel van ons vergend, ons duur te staan komend; 1665-1668 constructie: vier *uit*roepende zinnen =(geen aanroepende, geen aansprekingen); bewind enz. telkens anders omschreven in de volgende drie uitroepen: dat bewind *is* een *fier bestaen* enz., het betekent dat men mens is en moet optreden alsof men God is.)

177

Stracken ernst, gespannen droomen,
Die mij wakend' ouerkomen,
Laet mijn aendacht wat verlaets:
'Ksie wat inde naeste plaets
Dat mijn' sinnen kan ontdoijen,
En ick derv'er u op noijen,

Sterre, die des kundigh zijt
Tot der kundighen verwijt.

[Naer (= na) dese ernstighe ende swaermoedighe (= sombere) gepeinsen lust mij mijn' sinnen wat te verfraeijen (= vervrolijken). ende ick sied'er de Boecken toe hierneffens staen, die ghij, Sterre, beter als de ervarenste (= knapsten) verstaet.]

Strakke ernst, gespannen ‘dromen’, die mij wakend overkomen, gun mijn op een punt gerichte gedachten wat ontspanning. Ik zie vlakbij iets dat mijn geest (gedachten) kan ontdooien en ik durf er u op uitnodigen, Sterre, die er verstand van hebt (ervan op de hoogte zijt), meer dan de kenners.

(1669 *Stracken*, parallel met *gespannen; droomen* (vgl. 1654) = gepeinzen, overdenkingen, gedachten. Huygens borduurt verder op dit woord in 1670: het zijn dromen, terwijl hij waakt!; 1671 *verlaets*, vgl. MNW verlaet 1963: kwijtschelding, vrijstelling, Kil. remissio, relaxatio = vermindering verlichting); 1672 *in..plaets* = op de dichtst-bijzijnde plaats. Vgl. 1537. Opnieuw hebben we te denken aan de plaats in zijn bibliotheek; 1673 *ontdoijen* = de hardheid, gespannenheid wegnemen; 1675 *des*, terug op *wat* (1672) in *er* (1674) herhaald; 1676 letterlijk: tot verwijt, beschuldiging, aanklacht tegen de kenners, de experts, die zij overtreft in kennis; vgl. proza, nog krasser: *beter als de ervaerenste* (= knapsten) *verstaet*; marge 1669 *Medici* = schrijvers over de medische wetenschap.)

178

Luijden die het langer leuen
Niet en nemen, niet en geuen:
Maer ontgeuen wat gebrecks,
En bestellen wat verspecks
Tegen 'troouen van de qualen
Die wij voeden oft behalen,

[Namentlick de schrijuers in medicine.]

Lieden die het langer leven niet nemen (ontnemen), niet geven, maar wat gebreken wegnemen en wat compensatie verlenen tegen het roven (de beroving) van de kwalen die wij (zelf) in de hand werken (waaraan wijzelf voedsel geven) of die wij oplopen (buiten ons toedoen).

(1677/8: Zo goed zijn de dokters wel dat ze iemand niet doden (en zo beletten langer te leven), anderzijds geven ze ook geen langer leven, dat kunnen ze niet, de lengte is alleen door God bepaald, ze kunnen daar niets aan toevoegen; 1679 *ontgeuen*, WNT ontgeven 1849, tegengestelde van geven, dit citaat; *gebrecks* = lichamelijke onvolkomenheid, ongemak, kwaal; 1680 *verspecks*, alleen MNW vermeldt het woord in de vorm *verspeckt* (?), wijst op deze plaats en oppert als onzekere verklaring: verzachting. In de context contrasteert *verspecks* met *'troouen* enz., m.i. dus: vergoeding, soulaas, compensatie; vgl. spekken van een

beurs = vullen; 1682 *behalen* WNT behalen 1461: (vooral van een ziekte) oplopen.)

179

Sulcker luijden staender hier
Vande grijsen drij of vier,
Vande groene dichter hoopen;

[Vande oude hebb icker weinighe, vande jonghe veel.]

Van zulke lieden staan er hier van de ouden drie of vier, van de jonge groter aantal (veel meer).

(*grijsen* (substantivisch gebogen, tegenover *groene*) = ouden; *groene* = jonge (schrijvers); vgl. 1509 *Grijse mannen*; 1685 *dichter:* dikker, groter.)

180

Eertijds pinten zijn nu stoopen;
Dat is Mensch en Tijds gelaet,
Meerder jaren, meerder praet.
Ouderdom versoet aen 'tklappen
Als de kinderen aen papp, en
Poppegoed en koeck en koot,
En de wereld gaet ter dood,
S'is op 'tsloopen. dat's haer steruen,
En soo rammelen haer' scheruen;
Meer dan in haer hechte jeughd;
Doe de sluijcke slechte deughd
Of ontkleedt of sonder boorden,
Sonder boorden ghingh van woorden,
Vodden daerse nu in smoort.

[Soo gaet het met de wereld. hoe sij ouder werdt hoe sij meer klaps krijght. oock gaetse in duijghen vallen, daer af rammelen de stucken, meer als in haer jonghe kracht, doe de wetenschappen in weinighe ongepronckte woorden werden beschrenen.]

Wat eertijds pinten waren, zijn nu stopen. Zo gedragen zich mens en tijd (wereld) (zo gaat het met enz.); meer jaren, meer woorden (hoe ouder, hoe meer gepraat). De ouderdom schept genoegen in het praten, zoals kinderen in pap en speelgoed en koek en koot. En de wereld gaat naar de dood toe, zij zal gauw uiteenvallen - dat is haar sterven - en zodoende ‘rammelen’ haar scherven (stukken, brokken) meer dan in haar ‘stevige’ jeugd, toen de onopgesmukte, eenvoudige deugd of naakt ging, of zonder boorden aan haar kleed, zonder boorden van woorden, vodden waar ze nu in stikt.

(1686 *pinten*, WNT pint (II) 1927: een kwart stoop; 1687 *gelaet:* wijze van zich voordoen, waarop zich iets vertoont; 1688 geldt voor de mens en voor de tijd; dit wordt uitgewerkt in de volgende vss: oude *mensen* praten meer, de oude *tijd*, de oude wereld die het sterven nabij is, praat meer; 1689 *versoet*, MNW versoeten

2506 delectari d.i. genoegen smaken, zich verlustigen; 1691 *Poppegoed*, WNT poppegoed 2455; *koot*, WNT koot (I) 5462: been van eerste lid van teen van een

rund, speeltuig van jongens (het spelletje heet *kooten*); 1603 *is...sloopen*, proza: *gaet in duijghen vallen*; *sloopen*, intrans. uit elkaar vallen; 1694 *rammelen*, spelend met de andere betekenis van rammelen: babbelen, die reeds 17e-eeuws is (WNT rammelen (I) 238;); 1695 *hechte*, contrasterend met *sloopen, scheruen:* alles zit nog goed in elkaar, 'rammelt' nog niet (parallel met de 'rammelende' oudjes) 1696 *sluijcke*, WNT sluik (III) 1931: onopgesmukt, eenvoudig (2 citaten uit Huygens met *sluijcke slechte*; 1697 *ontkleedt:* de *deughd* vertoonde zich zoals ze was; *of sonder boorden:* of (als ze gekleed was) dan toch zonder versiersels om de randen van het kleed (aan hals en mouwen); in het verbeelde: zich in sobere, eenvoudige, onopgesmukte taal uitdrukte. Zie 1699: *Sonder boorden van woorden*, waar beeld en verbeelde direkt naast elkaar staan als kern en nabepaling; 1699 *Vodden* enz. bijstelling bij *boorden van woorden:* de boorden van woorden worden tot vodden, ze zijn zo talrijk dat de *deughd* erin *smoort*.)

181

1700 Sterre, 'tis lang all gehoort
Datmen hoort: 'tzijn oude koolen
Diemen op hervonckte kolen
In 't lang sopp van desen tijd
Onse walgh te voren snijdt.

[Heden en werdter niet niews geschreuen; all dat onse langwijlighe (vervelend door langdradigheid) schrijuers doen en is maer d'oude spijse met niewe slappe saussen te verwarmen.]

Sterre, 't is reeds lang gehoord, wat men hoort; 't zijn oude kolen die men op een weer aangewakkerd (opgestookt) vuur in het 'lange sop' van deze tijd (= nadat ze opgewarmd zijn in het lange sop van deze tijd) ons (ter nuttiging) voorsnijdt, terwijl wij ervan walgen.

(1702 *hervonckte* (niet in WNT); weer aangeblazen, opgestookte; 1703 *lang sopp:* veel nat (zodat de kool waterig flauw, slap wordt) in het verbeelde: veel woorden; *sopp* en *koolen* horen bijeen, vgl. het sop is de kool niet waard; 1704 *Onse walgh:* zeer kort voor: ons walgenden, ons terwijl wij ervan walgen.)

182

1705 Maer gestaedt ghij mijn berechten
'Ksal de Meesters voor de Knechten,
'Tgrijs voor 'tgroene doen gestaen:
En hoe sal ick spelen gaen!

[Maer wij, soo het u goed dunckt, sullen ons aende oorspronckelicke meesters (= heelmeesters, geneeskundigen) houden.]

Maar - als gij mijn vonnis bekrachtigt - ik zal de meesters voor de knechten, het oude voor het jonge doen staan (verkiezen) en hoe zal ik mij gaan vermeien!

(1705 *gestaedt*, hier: bekrachtigen (term uit de rechtstaal, vgl. WNT gestaden (2) 1791 in rechtstaal!); vgl. *mijn berechten* = mijn rechtspreken, mijn vonnis, oordeel (nl. over de jongere medische schrijvers,

zojuist door hem uitgesproken; vgl. proza: *soo het u goed dunckt* (*het* = dat wij ons houden aan de oude schrijvers); 1707 *gestaen* = staan (WNT gestaan 1790); *marge* 1707 *Anatomici* (= ontleedkundigen).)

183

'Ksal ons door ons seluen voeren

[Ende vermaken ons met het schepsel (= bouw, inrichting) vant menschelick lichaem te ondersoecken ende daer in]

Ik zal ons door onszelf (heen)voeren.

184

1710 Langs de lijnen van 'tberoeren
Vande toppen tot den teen,

[De zenuwen;]

Langs de koorden van het voelen (tasten) en bewegen, van de hersenen tot de tenen lopend,

(In het Galenische stelsel dat H. (met enige vernieuwingen) aanhangt, wordt de *spiritus animalis*, door de hersenen uit daarheen gevoerde ingeademde lucht gezuiverd, langs de weg der zenuwen door het hele lichaam gevoerd, als bron van gevoel en beweging.

Het stelsel van *Galenus* (130-200 na Chr.) dat tot in de 17e eeuw blijft heersen en dan door dat van *Harvey*, ontdekker van de grote bloedsomloop, wordt verdrongen, kendd naast het aderlijke en slagaderlijke systeem als derde dat van de holle zenuwen met de *spiritus animalis*. Vgl. J. van Beverwijck, *Lof der heel-konste* 64: de zenuwen verschaffen het gevoelen en bewegen aan alle leden door ‘den Zielijcken geest’ die zij vervoeren; *beroeren*, m.i. zowel voelen (tasten) als bewegen (intrans.).

185

Langs het holl' en 'tvolle been,
'Thardsteen-werck van onse huijsen;

['Tgebeente;]

Langs de holle en de volle beenderen, het hardsteenwerk van onze huizen;

(*het holl'...been:* thans de korte en platte beenderen met rood beenmerg (*het holle been*), de lange beenderen met mergholte, gevuld met geel beenmerg (*het volle been*); 1713 *onse huijsen:* onze lichamen, bij huizen vergeleken, de beenderen zijn al de hardstenen delen van het gebouw (WNT hardsteen 2195); marge 1712 *Ossa* (= beenderen).)

Langs de klappiens van de sluijsen
Die sich 'sleuens Tij ontsluijt,
Daer 'tsich heimelick voor stuijt
Als 't den oorbaer dwingt te ebben;

[De aderen met de open en toegaende vellekens (= vliezen, kleppen) daerin geuonden, het Bloed op houdende ende aflatende (= latende gaan, doorlatende), naer 'tnoodigh is.]

Langs de klepjes van de sluizen, die het ‘tij des levens’ voor zich opent, waarvoor het op verborgen (mysterieuze) wijze blijft staan (zich inhoudt), wanneer het nut het dwingt terug te lopen (wanneer het nodig is dat het terugloopt).

(Beschrijving van het aderlijke systeem: de grote ader (vena cava), uitmondend in de rechtervoorkamer van het hart, komt van de lever, waar het bloed en de *spiritus naturalis* ontstaan uit de *chylus* (vgl. proza nr. 92), die door het poortaderstelsel uit de darmen wordt aangevoerd. Zowel door de aorta als door de vena cava stroomt het bloed heen en terug als vloed en eb. In 1590 ontdekte *Fabricius ab Aquapendente* de kleppen der aderen, waarvan hij de betekenis niet begreep, omdat hij Galenist was. Zijn leerling *Harvey* ontdekte daarna de grote bloedsomloop. De aderkleppen alleen naar het hart toe openend, belemmeren de terugstroming van het bloed, dat dus slechts één richting uitgaat, naar het hart toe. Huygens volgt de eb- en vloedtheorie van Galenus! 1714 *de klappiens...sluijsen:* de sluisklepjes (WNT klap (II) 3416, dit citaat); 1715 *'sleuens Tij* = de levensstroom, de bloedstroom; 1716 *heimelick:* zonder dat wij ervan weten, ook: zonder dat wij het begrijpen, op mysterieuze wijze; vgl. boven het onbegrip van Fabricius ab A.; 1717 *den oorbaer* subj.; *'t* (vreemde plaatsing die ook bij Hooft voorkomt) objekt; marge 1714 = aderkleppen.)

187

> Langs de weergae van die webben
> Daer sich 'tvierigh vocht door jaeght:
>
> [De Arterien, daer het geestichste Bloed door schiet. (*geestichste* = vol van *spiritus vitalis*. het meest geest bevattende, vgl. WNT geestig 757: ‘geest of fijne, vluchtige zenuwvloeistof bevattende.’ Van het bloed gezegd.)]

Langs het evenbeeld van dat net, waar het vurige vocht door jaagt.

(1718: het slagaderlijk systeem met de *spiritus vitalis*. In het linker-hart is de aangeboren warmte (calor innatus) gezeteld, die met de spiritus vitalis door de aorta door het lichaam verspreid wordt. Galenus, in tegenstelling tot Hippocrates, ontdekte dat de aorta slagaderlijk bloed bevatte (Ensie VI, 585). H. spreekt daarom van *vierich vocht* (vurig, heet vocht) (Galenus onderscheidt *spiritus naturalis*, door de lever uit de chylus gevormd met het eveneens daar gevormde bloed, door de grote ader (vena cava) gevoerd (vgl. boven 1714-1717); *spiritus vitalis*, in het hart gevormd, gedeeltelijk ook identiek met de lucht uit de longen (zie J.H. van den Berg, *Het menselijk lichaam*[5], p. 35) en *spiritus animalis*, in de hersenen gevormd uit het deel van het pneuma (ingeademde lucht) dat daarheen wordt gevoerd (vgl. boven bij 1710-1711). Zie ook *Schat der ongesondheydt* 94: Het gebruik van zekere hersengroeven is ‘om de Geesten te bereyden.’; *sich...jaeght* (dit reflexieve gebruik niet in WNT) = zich doorheen dringt, perst,

drijft = doorheen jaagt (vgl. proza: *door schiet*; marge 1718: *Arteriae* = slagaderen.)

188

Door 'tbesluijt daer 'tall af waeght,
Door den huijsraed van de sinnen,

[De Herssenen.]

Door de besloten ruimte waardoor alles in beweging komt, door het huisbestuur van de zinnen,

(*besluijt*, WNT besluit 2042: wat een ruimte insluit, ook: omsloten ruimte. Als J. van Beverwijck het hoofd zal gaan behandelen, begint hij aldus: 'Het Hooft bestaet uyt tweederhande deelen, Besluytende, en Besloten.' Het eerste zijn Pannevlies, de Panne en Herssenvliesen, het tweede de 'Herssenen' (*Schat der ongesontheydt* 94); *waeght*, MNW wagen 1598: in beweging komen, zich bewegen (trillen, schudden); vgl. 1710; *den...sinnen* = de huishouding, het huisbestuur van de zinnen. Vgl. de titel *Huijs-raed*. Naar de voorstelling van deze tijd zetelden in het brein, hiërarchisch geordend (van onder naar boven): 1) de vijf zinnen (zintuigen), 2a) de innerlijke, inwendige, gemene zin (common sense) die de zintuigelijke indrukken scheidde en ordende, 2b) de verbeelding, 2c) het geheugen, 3) de rede die zijn materiaal van 2 krijgt en dat bewerkt (Vgl. Tillyard 89, Veenstra 153, 131-132. Van Bevewijck, *Schat der ongesontheydt* 101 spreekt van 'drie inwendighe Sinnen, door dewelcke het Verstant werckt... te weten d'Inbeeldinge, Reden-kavelinge, Geheugenis'.) De *huijsraed* = huishouding, impliceert dus de leiding daarin door de rede; marge 1720: *Cerebrum* = hersenen.)

189

Door het vroegste van 'tbeginnen
Door het laetste van 'tvergaen,
Door de smiss van 't eeuwigh slaen,
Door het Onrust onser ad'ren,

[Het herte, oorspronck van Pols (= polsslag) en leuen.]

Door wat het eerst begint, door wat het laatst vergaat, door de smidse van het nooit ophoudende slaan, door 'de onrust' van onze aderen.

(1722: het kloppende hart, begin en beginsel van het leven, 1723: het stilstaande hart, einde van het leven; 1724 *de Smiss* enz. Vgl. 1718/9; de gloeiende smidse waar de slagen onophoudelijk dreunen. Het linker hart, zetel van de calor innatus, mèt de spiritus vitalis meegedeeld aan het (zodoende) levende bloed, dat door de slagader wegstroomt naar de organen van het lichaam; 1725 ander beeld: *onrust:* 'zeker wiel (in uurwerken) dat, eens in beweging gebracht, gedurende eenigen tijd voortgaat met schommelingen te maken' (WNT onrust 1777, o.a. dit citaat, dat echter verkeerd wordt uitgelegd 'd.i. de aderen met een onrust vergeleken.' Niet de aderen, maar het hart

noemt H. *onrust, 't onrust* (thans de onrust), van onze aderen nl. In de hele bloeds*loop* (niet bloeds*om*loop!), vergeleken met een uurwerk, is het hart het immer bewegende, als de onrust in dat uurwerk; marge 1722 *Cor* (= hart).)

190

Door de sponsien die 'tnaedren,
Uijt medoogen van den brand
Van sijn' endeloosen trant.

[De Longen, dicht bij 'therte geleght om het te koelen.]

Door de sponzen die dicht erbij (bij *het Onrust* = het hart) komen uit medelijden met de hitte van zijn nooit eindigende gaan (gang, loop).

(1726 *sponsien*, WNT spongie (I) 2924; dit beeld van de longen behoeft geen toelichting; de longen zijn dicht bij het hart gelegen om dit af te koelen door de ingeademde lucht (Vgl. het proza), aldus nog steeds volgens het stelsel van Galenus. Het hart is heet. Vgl. 1722/25. Ook *Schat der ongesontheydt* 163: De longen dienen om ‘in 't adem halen door de koele lucht de hitte des Herten te verkoelen, en in 't uytaessemen de roockachtige dampen uyt te losen.’; 1728 *sijn'...trant*, nl. van *het Onrust*, dat maar loopt; marge 1726 *Pulmones* (= longen).)

191

Door de klein-gekliste strenen
Vande teere Bloed-webb henen;

[De Leuer, gelijckende een webbe (= weefsel) van ontallicke aderkens.]

Door de nauw samenhangende strengen (het vlechtwerk, netwerk) van het tere bloed-weefsel heen;

(1729 = *gekliste*, van intrans. klissen = samenkleven, een verwarde massa of een samenhangend geheel vormen (WNT klissen (I) 4163); *klein-* = vlak bij elkaar, dicht opeen; *strenen*, WNT streen (II) 2157: streng (t.w. garen). De *strenen* vormen het *webb. Bloed-webb*, omschrijving van de bloedrode lever, met zijn talloze buisjes, waarin het bloed gevormd wordt uit de chylus; marge 1729 *Iecur* (= lever).)

192

Door de keucken van 'tgesinn
Daer ick soo te schrobben vinn;

[De Maghe, die mij soo licht vervuijlt.]

Door de keuken van het gezin, waar ik zoveel te schrobben vind;

(1731 *gesinn:* de delen van het lichaam vormen een groot gezin dat zijn voedsel ontvangt uit de keuken, de maag. Vgl Van Beverwijck, *Schat der ongesontheydt*

176: de maag is ‘de keuken van het Lichaam, in dewelcke de Spijse tot voedsel van alle de Deelen gekoockt (= verteerd) werdt.’ (WNT maag (II) 5 geeft dit citaat). Het boek van van Beverwijck stond in Huygens' bibliotheek, Van B. stuurde het hem met een brief van 12 juli 1636 (Worp, Br. II, 176) ten geschenke; zie

de *Catalogus Huygens* nr 600. Het keukenbeeld sluit aan bij *koken* (1734) in de zin van verteren; 1732 *Daer...vinn:* H. getuigt vaak last te hebben van ‘een vuile maag’; marge 1731 *Ventriculus* (= maag).)

193

Door den vier-pann, die met stoken
Moed en macht geeft om te koken;

[De Gall (= galblaas), diens hitte de maghe verwarmt.]

Door de vuurpan, die door zijn stoken (hittevorming) de moed en de kracht geeft om te ‘koken’ (= verteren);

(De galblaas heet *vuurpan* vanwege de hitte; de hete gal (in de lever gevormd) wordt van de galblaas naar de twaalfvingerige darm gevoerd, waar hij de spijsvertering bevordert; marge 1733 *Fel* (= galblaas, gal) (gal in de betekenis galblaas niet in WNT). Van Beverwijck, *Sch. der ongesontheydt* 182: de lever maakt bloed, dat door de holle ader wordt afgevoerd, gal die naar de galblaas, zwarte gal die naar de milt gaat, terwijl het overtollige vocht naar de nieren gaat.

194

Doorden poel van 'touerschot
Die mij soo veel soets verbrodt
Met het sure van sijn' dampen,
Wortels van mijn' ijd'le rampen
Mijn' bekommering met niet,
Mijn moedwillighe verdriet;

[De Milte, die mij veeltijds soo quellijck (= naar, ellendig) sonder ander oorsaeck maeckt.]

Door de ‘poel van het overschot’, die zoveel aangenaams voor mij verknoeit door het zuur van zijn dampen, oorzaak van mijn ongegronde ellende (narigheid), mijn bekommering over niets, mijn onredelijke verdriet;

(1735 *de poel...overschot:* de milt moest de overbodige of niet door de lever bewerkte stoffen uit de tweede *coctio* (vertering) opvangen en verwerken. Vgl. Van Beverwijck, *Schat der Ongesontheydt* in *Alle de Wercken* p. 4: ‘het swart ende grof bloet (gaat) na de Milt’; 183: ‘Het gebruyck van de Milt is altijt gelooft te wesen, het dick en drabbigh Bloet, dat in de Lever van het klaerste gescheyden was, te ontfangen; gelijck het Galblaesjen de Gal, opdat 'et overige van 't Bloet gesuyvert en gereynight tot voedsel van al de Leden door het heele Lichaem gesonden mocht werden: welk grof en melancholijk Bloet sij soude trecken door een tak van de Poort-ader of Miltader genoemt.’ In *Schat der Gesontheydt*, Utrecht 1651 p. 121 schrijft hij: ‘De Mildt is van quaet ende swaermoedigh sap.’; marge 1735 *Splenes* (= milt); 1738 *Wortels...rampen:* (bijstelling bij dampen) oorzaken van mijn redenloze (dwaze) narigheden; 1740 *moedwillighe*, WNT moedwillig 946: onredelijk Vgl. proza. H. wil zeggen dat hij zich zonder aanwijsbare oorzaak somber, gedrukt voelt. Dit wordt driemaal uitgedrukt:

in *ijdle rampen, bekommering om niet, moedwillighe verdriet*. In zijn autobiografie (Kan 15) wijt hij verschillende ziekten waarmee hij te kampen heeft aan ‘beide gallen, waar ik te veel van heb’. (Hij bedoelt de gewone (gele) gal en de zwarte gal. Zie hierover nr. 193). Op onze plaats gaat het echter over geestelijke gedruktheid, meen ik) (Over de milt en andere organen vergelijke men ook Hofwijck 1662-1673, W. IV p. 308.)

195

Door de Kaerens die het scheiden
Van de leste *weij* beleiden,
En beleiden 't door den dwang
Van den nauwen nedergang
Daer wij grouwelick door baren
Keijtiens of het kindjens waren,
Kindjens vanden harden slagh
Diemen kindjens werden sagh
Doemen d'eerste steenen *beide*
Vande tweede wereld leide:

[De Nieren, die het onnutte vocht als een weij van 'tbloed scheiden, ende nederbrenghen (= omlaagvoeren) doorde enghde van de waterganghen tusen nier en Blaes, in de welcke wij de felste pijnen van 'tgraueel (= niersteen) voelen, barende gelijck steenen kindertjens; als die uijt de steenen groeijden die Deucaleon ende Pijrrha naerden vloed ouer rugh wierpen om de wereld van niews met mannekens ende wijfkens te versien.]

Door de karntonnen die het afscheiden van de laatste wei verzorgen, en 'm leiden door de engte van de nauwe ureters, waardoor wij op gruwelijke wijze keitjes baren alsof het kindjes waren, kindjes van het harde soort die men kindjes zag worden toen men de beide eerste stenen van de tweede wereld legde:

(Galenus onderscheidde bij de digestie drie omzettingen van de spijsbrei: in de darmen, waar deze verandert in chylus; in de lever die de chylus maakt tot bloed; de omzetting van een deel van dit bloed in weefsel, terwijl de afvalprodukten het lichaam verlaten als ontlasting, urine en zweet. Zoals bij de kaasbereiding de vaste stoffen bezinken en een min of meer heldere vloeistof, de *wei* overblijft, zo zonderen de nieren *de leste weij* af die door de ureters naar de blaas wordt gevoerd (urine); *'t* 1743 vervangt *de leste weij*; door die *ureteres* baren wij de nierstenen met gruwelijke pijn bij wijze van kindjes, kindjes van het soort dat Deucaleon en Pyrrha (zie Ovidius, *Metamorfosen* 1, 313/415) achter zich wierpen. Deucaleon en Pyrrha overleefden de zondvloed en wierpen op advies van het orakel ‘de beenderen van hun grootmoeder’ (= stenen) over hun schouder achter zich. Hieruit ontstonden mensen, mannelijke uit de door D. geworpen stenen, vrouwelijk uit die van P; 1749-50 *d'eerste steenen...leide*, in dubbele zin: stenen legde metterdaad en: het begin van maakte van een nieuw mensdom; *beide*, nl.

tweesoortig (vgl. de marge!); de *beide* eerste steenen = de tweeërlei eerste stenen, mannen en vrouwen; marge 1741 *Renes* (= nieren), 1742 *Serum* (= wei = melk waaruit de kaasstof is afgescheiden). Vgl. Van Beverwijck, *Schat der Ongesontheydt* 4: ‘Want het water en is niet anders, als de wey, van het bloedt door de nieren gescheyden, en afgheleeckt. Gelijk in melck, alsse stremmelt, soo wert oock in 't bloet de wey van het dicke en grove afgesondert:...; 1744 *Ureteres* (= urine-buizen van nier(bekkens) naar blaas); 1749 *masculi et feminae* (= mannetjes en vrouwtjes); nierstenen spelen een grote rol in de geneeskunde van de 17e eeuw.

196

Doorden Treeft van alle vocht;

[De Blase.]

Door de trechter van alle vocht (nl. van de nieren afkomstig);
(*treeft* (= rooster) wordt door H. gebruikt voor *trecht* (= trechter) en omgekeerd. Vgl. *Voet-maet*[2] 87, vs 8 van *Hemelvaert* en zie WNT treeft (I) 2279, trecht (III) 2191; het trechterbeeld is duidelijk: in de blaas verzamelt zich *het onnutte vocht* en het wordt van daaruit geloosd: marge *Vesica* (= blaas).)

197

Door all watmen noemen mocht
Eer het misdaed was te noemen
Dat de misdaed de verdoemen,
Eer den Appel 'tvijgenblad
Tot een broeck verwesen hadd:

[τὰ ἀιδοῖα. (= de schaamdelen)]

Door al wat men mocht noemen, eer het verkeerd was (ongeoorloofd was, een vergrijp was) te noemen, wat de zonde deed afkeuren, eer de appel het vijgenblad tot een broek veroordeeld (gedoemd) had:
(1753 *misdaed* = iedere overtreding, vergrijp (thans: zwaar vergrijp), vgl. WNT misdaad 811/2; 1754 *de misdaed* = de zonde van Adam en Eva, de overtreding bij uitstek!; *de verdoemen* = deed veroordelen, afkeuren, laken. Men kan vrij vertalen: wat door de zondeval lakenswaardig was in die zin dat Adam en Eva (en hun nakomelingen later) zich schaamden (resp. schamen) voor hun naaktheid (Gen. 3:7, 10). De zonde maakt dat ze de naaktheid verdoemen, afkeuren, en zich ‘schorten’ maken van vijgenbladeren; 1755/6: typisch Huygens! *den Appel* staat voor het verboden eten van de vrucht des booms der kennisse des goeds en des kwaads; *een broeck:* de identieke ‘schorten’ met één woord aangeduid waarvoor H. de mannelijke en vrouwelijke! *broeck* kiest; *verwesen* = veroordeeld, gedoemd MNW verwisen 364/5; marge 1752 = proza-aantekening).)

198

Door de slang van 'tleste voedsel,

[De Darmen.]

Door de slang van het laatste voedsel.
(*'tleste voedsel* = het voedsel na de inwerking van de maagsappen in de maag, gal en alvleessap in de twaalfvingerige darm en darmsap; *'tleste voedsel* is derhalve de *chylus*. Deze gaat door het poortaderstelsel naar de lever enz. (vgl. 1741-1750); marge *Intestina* (= ingewanden).)

199

Door de slangetjens, haer broedsel,
Diese nuttigh sooght en voedt
Uijt het onnutt dat sij broedt.

[Ende endtelick de kleine Aderen langs 'tingewand. Venae Mesaraicae, die alle het nutte uijt de laeste verteering suijghen.]

Door de slangetjes, haar (van de Slang) broedsel (gebroed, kindertjes, jongen), die zij (de Slang) zoogt en voedt met nuttige substantie (getrokken) uit het onnuttige dat zij in zich heeft (herbergt).
(*Venae Mesaraicae* = *de kleine Aderen langs 'tingewand* (proza) zijn de bloedvaten die het voedsel uit de darm opnemen en verder voeren, hier als slangetjes voorgesteld door de moederslang gevoed met nuttige stof, terwijl de onnuttige overblijft; *Venae Mesaraicae* (marge 1758) is een vertaling van μεσ-αραικαὶ φλεβες (Stephanus Medicus, 7e eeuw, *In Hippocratem*, ed. F.R. Dietz, Königsberg 1834, 1, 139) aderen van het μεσ-αραιον = μεσ-εντέριον, darmscheel. Vgl. Van Beverwijck, *Schat der ongesontheydt* (in *Alle de Wercken*), p. 180: het *Darm-scheyl* is ‘een vliesich Lichaem... bestaende uyt twee Vliesen, ontallijcke Aderen, ende Slagh-aderen, veel vet ende klierkens. Sijn voornaemste gebruyck is, door sijn Aderkens het fijnste van de Gijl uyt de Darmen door de Poort-ader in de Lever te voeren.’

200

Sterre dat's een mensch in 'tkorte.
Die hem reckt' als ick hem schorte,
Wanneer zeilden een Colom'
Dese kleine wereld om?

[Dat's 'tkortbegripp van een mensch, de kleine wereld geheeten; die een Cristopher Columbus omzeiler van de grote wereld, qualick om zeilen soude, alsmense ten breedsten uijt mat.]

Sterre, dat is een mens in het kort. Als iemand hem zou uitrekken, zoals ik hem inkortte, wanneer zou een Columbus om deze kleine wereld heen zeilen?
(1762: relatieve bijzin, aanvangend met relat. pron. met ingesloten antec., te vertalen met hypothetische bijzin: bekende syntactische figuur in 17e eeuws nederlands; *schorte:* schorten = korter maken (door opbinden, opnemen of optrekken van een kledingstuk enz., vgl. WNT schorten (I) 908/9; H. bedoelt: als men de mens volledig zou willen beschrijven, zou men nooit klaar komen; 1764 Dese kleine wereld

= de mikrokosmos = de mens. De idee makrokosmos-mikrokosmos speelt in de 17e eeuw een grote rol, de idee dus dat de makro-

kosmos ‘zijn weerspiegeling (vond) in de mikrokosmos, in de mens, dat wil zeggen dat alles wat in de makrokosmos bestaat, zich “en raccourci” in de mens bevindt.’ (Veenstra 129). Vgl. ook Tillyard 111-114. Van Beverwijck, *Schat der ongesontheydt* 83 drukt het zo uit: Wij weten hoe de geheele Werelt gelegen is, wat Rivieren en Berghen in Italien en Spaengien zijn, ende van de gelegenheydt van de kleine Werelt, te weten ons Lichaem, hetwelck mede syn Bergen ende Rivieren heeft, en weten wy niet met allen.’)

201

Maer wat zijnder min als blinden,
Die sich 'tsnuffelen bewinden
Door gesolder en gewelf
Van haer kostelicke self;
'Trijckste Boeck van die wij lesen!

[Maer hoe weinighe onkundighe van dit maexel nemen de moeijte van het te doorsoecken.]

Maar hoe allergeringst is het aantal blinden die zich ermee bezig houden te snuffelen door zolderverdieping en kelders (?) van hun kostbare zelf, het rijkste boek van (de boeken) die wij lezen!

(1765 letterlijk: Wat zijn er minder dan blinden die enz. Het is dus de kleinste categorie die men zich denken kan van de *blinden* = onwetenden (die we allemaal zijn!); 1766 *sich...bewinden* WNT bewinden 2427 refl.: zich met iets inlaten, bemoeien, bezig houden; 1767 *gesolder*, niet in de woordenboeken, ws. identiek met *solder*; *gewelf* = kelder (?). Vgl. WNT gewelf 2052: ook in toepassing op grafkelders, kerkers. Of bedoelt H. met gewelf hier het hele gebouw des lichaams onder de ‘zolder’, het hoofd?; 1768 *kostelicke:* kostbaar, prachtig, voortreffelijk)

202

'Ksie bij raedselen genesen:
Hoe verdouwt het ons geduld?
'Ksie een Leuer sonder schuld,
Voller Gallen, vuijler Magen,
Dicker Milten boeten dragen:

[Soo komt het datmen ons medicijnen bijder tast geeft en 'teene lid voor t'ander quelt.]

Ik zie (de artsen) genezen door te raden (door gissingen); hoe verdraagt ons geduld het? Ik zie een onschuldige lever de straf dragen voor volle galblazen, vuile magen, gezwollen milten.

(1770 *bij raedselen:* WNT biedt geen oplossing. Ik vermoed dat *raedsel*, bij trans. raden = gissen, betekent: iets wat men raadt (vgl. probeersel enz.) zodat men kan vertalen: door te raden, op de gis. Vgl. proza: *bijder* tast; 1771 *verdouwt*, eigenlijk verteert, hier verdraagt, verkropt; 1773 *Gallen* (meerv.) = galblazen, vgl. nr. 193;

1774 *boeten dragen:* de onschuldige lever moet 't ontgelden, terwijl de schuld ligt bij galblaas enz.)

203

Die noijt Milt of Maegh en sagh,
Noijt en wist als bij gewagh
Gall en Milt en Maeghs beleiden,
Derftse bij geschrift bescheiden,
En beschicken in een' Brief
Elck sijn boet, of sijn gerief:
In een' Brief die uijt sijn penn, en
Vuijl gewinn, en vuijl gewennen
Heeft gesogen en gelost:

[Want die noijt mensch en sach openen, derft elck binnenlidt (= inwendig orgaan) met een briefken (= recept) het sijne toeschicken; oft eenen sleur van gewoonte oft sijn giericheit te geualle.]

Hij die nooit een milt of maag zag, nooit anders dan van horen zeggen wist wat galblaas en milt en maag doen, durft ze ieder bij geschrifte zijn straf of ‘beloning’ toedelen en in een brief doen toekomen: in een brief (recept) die vuil winstbejag en verfoeilijke gewenning (sleur) uit zijn pen hebben gezogen en geloosd.

(Ofschoon ongetwijfeld in die tijd onderwijs bij het geopend lijk werd gegeven (men denke slechts aan Rembrandts Anatomische les; Van Beverwijck wijst met nadruk op het grote belang van de *ontledinge* en wijst met trots op anatomen als Nicolaas Tulp (Amsterdam) en Pauw (Leiden) (*Schat der ongesonth.*, 91) bleven vele artsen daarvan blijkbaar gespeend; 1776 *bij gewagh:* door zeggen (niet door zien); 1777 *Gall...Maeghs:* genit. subjectivus, groepsbuiging: *beleiden*, absoluut gebruikt in de zin van uitvoeren: wat ze doen, hun *functie*; 1778 *bescheiden* (hier vrijwel synoniem met *beschicken* (1779)) = toedelen, toewijzen (WNT bescheiden 1961); *beschicken* = verschaffen, leveren (WNT beschikken 1981); vgl. proza *toeschicken* = toebedelen (WNT toeschikken 662: tengevolge van een beschikking toebedelen, ten deel doen vallen); 1780 *sijn' boet:* zijn straf, vgl. *boeten* 1774; *gerief* contrasterend met *boet:* wat die organen aangenaam is, ‘beloning’; 1780-1783 constructie: *en Vuijl gewinn en vuijl gewennen* subj., *heeft die* (obj.) *uijt sijn' penn gesogen en gelost*; 1782 *Vuijl gewinn:* vuil winstbejag, vgl. proza *giericheit*; *vuijl gewennen:* afkeurenswaardige gewenning, sleur (proza: *sleur van gewoonte*); 1783 *gelost* = geloosd (WNT lossen 3037).)

204

En hoe kent de Cock sijn kost?
Als sijn' ouergrootevader;
Bij verhael. neen, noch wat nader,
Bij sijn koock-boeck: noch een steck,
Noch een treedje, noch een treck
Naerder waerheid, bij de streken
Van een schilder van drij weken.

[Oock en kent sulcken doctor de kruijden die hij voorschrijft niet anders als bij ouergift (= overlevering) van ouders tot ouders oft bij sijn medicijnboeck oft, voor 'tnaeste (= op zijn best), bij sijn kruijdboeck met platen van een jong schilder versien (= voorzien).]

En hoe kent de kok zijn kost? Op dezelfde wijze als zijn overgrootvader. Door mondelinge traditie. Nee, nog wat nader (bij de ware kennis), door zijn kookboek; nog een stuk, nog een stapje, nog een ruk naar de waarheid toe: door de (penseel) streken van een pasbeginnende schilder.

(1784 zonder beeldspraak: En hoe kent de dokter zijn kruiden? 1786 *verhael* = mondelinge overdracht van vader op zoon. Men moet denken aan een geslacht van dokters; *noch...nader:* nog iets nader (bij wat het wezen moet, bij de echte op waarneming berustende kennis; vgl. 1789 *Naerder waerheid* = naar de waarheid toe, niet: conform de waarheid alsof H. telkens in zijn uitspraken de waarheid meer benaderen zou) en zie het proza: *voor 'tnaeste* = op zij'n best, in het gunstigste geval (wat op één lijn ligt); 1787 *koock-boeck* = medicijnboek in het verbeelde, pharmacopee; *steck* = stuk; 1788 *treck:* ruk, haal, snelle voorwaartse beweging; 1790: een schilder die de kost nog moet verdienen met dergelijk illustratiewerk: kruiden tekenen in kruidenboeken.)

205

Sterre, 'tstaet ons niet te deel,
'Tspelen met een anders keel.
Maer 'traeckt d'onse, wat wij eten:
En wien voeght het niet te weten?
Wie en roert de kennis niet
Van der schepselen bedied?

[Ons aengaende wij en zijn van dat Ambacht niet, nochtans isser ons en ijeder een aen gelegen te kennen watmen ons ingeeft.]

Sterre, het is onze taak niet, het spelen met het leven van een ánder. Maar het raakt het onze (óns leven), wat wij eten. En wie past het niet te weten, wie gaat de kennis niet aan van de betekenis (waarde) der schepselen?

(1791 letterlijk: Het staat niet voor ons als aandeel, (het is onze taak niet, wij behoeven niet, het is ons niet opgelegd); 1792 *keel:* beeld voor leven; 1793 *wat*, vragend voornaamw. (de kwestie: wat eten wij?); 1796 *Van...bedied*, zowel bij *weten* als bij *de kennis*; WNT bedied 1179 geeft m.i. een onjuiste verklaring, waarin de schepselen wordt opgevat als objektieve genit.: ‘de uitlegging welke soorten van schepselen er zijn en wat voor ieder het nuttigst is’; *bedied* m.i. hier: betekenis (vgl. WNT bedied onder 5), wat ze voor ons betekenen, waard zijn. Vgl. MNW bediet 644: *cranc bediet* = weinig waarde, een zaak van gering belang.)

206

Langt mij 'tCeeltjen van Genesen,
'Ksal't u lichtelick doen lesen
In noch eens soo stercken int
Als uw oogh in 'tCeeltjen vindt.
Lesen? jae, met all de sinnen:

Keurt mijn Kruijmel-doos van binnen;
'Klever't all in Kruijmelen
Wat ghij siet verduijmelen
Inde bitt're Coomenij:

[Ghij dan, thoont mij wat den doctor heeft voorgeschreuen, ick sal u all het ghene dat daer genoemt staet doen handelen, smaecken, riecken en sien in de doosen van Simpelen die ick verghaert hebbe om die kennisse te bekomen, verthoonende bij stucken ende monsterkens all watmen inden Apotheek vindt.]

Geef mij het geneesbriefje (recept) en ik zal met geringe moeite het u doen lezen in dubbel zo sterke inkt als uw oog in het briefje vindt. Lezen? Ja, met alle zintuigen; onderzoek mijn huisapotheek van binnen. Ik lever het allemaal in kleine brokjes wat gij met de duim ziet bewerken in de bittere komenijswinkel (apotheek).

(1797 *Langt* = reik aan; *'tCeeltjen...genesen:* het lijstje met voorgeschreven geneesmiddelen, het recept; 1798 *lichtelick* = zonder veel moeite. Het is voor mij een geringe moeite enz.) 1799 bedoeling van het beeld: veel duidelijker, scherper (nl. door zien, voelen enz.); 1801 *Lesen*? levendig, alsof Sterre hem met deze vraag onderbreekt. Zie het antwoord *jae* enz.; *met alle sinnen:* in het proza opgesomd (alleen het gehoor ontbreekt, vanzelfsprekend); 1802 *Kruijmel-doos*, WNT kruimel 407: doos met geneesmiddelen in korrels en kleine hoeveelheden, een huis-apotheek; vgl. proza: *bij stucken ende monsterkens* en 1803 *in Kruijmelen*; de doos bevat de zgn. *simpelen* (zie proza), dat zijn: niet samengestelde geneesmiddelen (WNT simpel (III) 1361). Het zijn plantaardige en dierlijke grondstoffen, waaruit de *Galenische preparaten* (zie 226) worden geëxtraheerd. Bilderdijk *Korenbloemen* V, 194, tekent hier aan: ‘Een simplicie-kasjen zei men in mijnen tijd, waar elk liefhebber van geneeskunst de zogenaamde simplicia, in de practijk gebruikelijk in hield.’; 1803 *verduijmelen:* met de duim bewerken, platdrukken? Vgl. WNT duimelen 3584 met die betekenis; 1805 *de...Coomenij*, schertsend voor apotheek; *Coomenij* = winkel voor zuivelprodukten, eieren, vleewaren, maar hier worden bittere etenswaren verschaft!; marge 1805 *Pharmacopaea* = medicijnbereiding (thans: handboek voor bereiding en onderzoek van geneesmiddelen); in C zijn na 1804 twee vss in de marge toegevoegd:

Wat ghij lesen siet en pluijsen
Voor de vracht van peperhuijsen

(Wat gij ziet uitzoeken en uit elkaar halen om er puntige papieren zakjes mee te vullen.)

207

Soeckt ghij Greinen? 'ksettse bij.
Blad en Vrucht die konst kan sparen,
Bloemen, altijd lieue waren,

[Het zij dan zaden, Bladen, vruchten ende Bloemen die bewaerbaer zijn,]

Zoekt gij zaden (zaadkorrels)? Ik lever ze. Bladeren en vruchten, die de kunst (kunde, kennis) kan bewaren (conserveren), bloemen, altijd lieve waar?

(1806 *Greinen*, WNT grein (I) 646; *sett...bij*, WNT bijzetten 2647 leveren; vgl. proza nr. 213a *leueren*; 1807 *konst* (subj.): kundigheid, bekwaamheid, vaardigheid op kennis berustend (WNT kunst 554), 1807 vrij vertaald: die door kundige behandeling kunnen worden bewaard (proza: *bewaerbaer*); 1808 *lieue:* ons aangename, behagende; 1807/8 behoort reeds tot de opsomming die met 1813 wordt besloten, waarin ieder vs een vraag is, beantwoord in 1814; marge 1806 *Semina* (= zaden); 1807 *Folia, Fructus* (= bladen, vruchten); 1910 *Flores* (= bloemen).)

208

Binnen, om, en onder-hout,

[Of houten, schorschen en wortels.]

Kernhout, schors en wortelen?

(-*hout* is samengetrokken in de samenstellingen *Binnen-hout* = binnenste hout van een boom (WNT binnen 2720), *om-hout* = het hout rondom, bast, schors (niet in WNT), *onder-hout* = het hout onder aan de boom, de wortels. (Niet in WNT op onderhout 1364); marge *Ligna, Cortices, Radices* = houtsoorten, basten, wortels.)

209

1810 Taeije tranen sonder sout,

[Of gommen en Terpenthijnen, met diergelijcke.]

Traagvloeiende tranen, zonder zout?

(tegenover echte tranen die niet taai, en zout zijn; *tranen* voor vochten, sappen uit planten; marge *Gummi, resinae etc.* = gommen, terpentijnen.)

210

Dieren, brockeling van dieren?

[Of gedierten ende gedeelten derseluer.]

Dieren, stukken van dieren?

(*brockeling*, collectief (WNT brokkeling 1499, dit citaat); marge: *Animalia. et partes animalium* (dieren en delen van dieren).)

211

Steenen, die wij t'ouer vieren,

[Oft gesteenten, diemen te hoogh acht.]

Edelstenen, die wij boven de maat prijzen (roemen, verheffen)?
(*Steenen* = edelstenen, vgl. 1160; *t'ouer*, WNT over 1605: te over: boven de maat, voorbij een bepaalde grens; *vieren* = prijzen enz. (WNT vieren (I) 353, dit citaat); marge *Lapides. Gemmae.* (= edelgesteenten).)

212

Plundering van onder d'Aerd?

[Oft onderaerdsch gewasch. Mineralia.]

Wat van onder de aarde geroofd wordt? (Buit van onder de aarde?) (Marge *Mineralia*).

213

'Tstaet uw ondersoeck bewaert;
En 'tallmachtige vermeughen
Van uw onversaedt geheughen
Sal het machteloose mijn
Trouwelick ten steune zijn,
En wij sullen 't t'samen waghen
'Tonderricht op alle vraghen,
Ouer aller dinghen Hoe,
Wat, waeraf, waerom, waer toe.

[Alles sal ick t'uwer begeerte leueren, ende uw krachtighe memorie sal de swackheit vande mijne daer in te baet komen ende wij sullen malkanderen indachtigh houden van alle deser dingen Gedaente, Eigenschap, oorspronck, oorsaeck en reden en Gebruijck.]

Het staat bewaard (en dus klaar) voor uw onderzoek (voor u om te onderzoeken). En het alles vermogende vermogen van uw nooit verzadigde geheugen zal het machteloze mijne (mijn zwakke geheugen) trouw tot steun zijn en wij zullen 't samen wagen antwoord te geven op alle vragen, (naar) het hoe, het wat, het waarvandaan, het waarom, het waartoe van alle dingen.
(1816 *onversaedt:* er kan altijd nog meer in!; 1820 *onderricht* = opheldering, inlichting, mededeling (WNT onderricht 1437), hier dus: beantwoording (van alle vragen); objekt van wagen: wij zullen samen de opheldering wagen, wagen opheldering te geven enz.)

213

Maer het leste sal ons gellen:
En gebeurt ons ijet t'ontstellen
Dat den Helper bijder nacht
Sonder sorghe niet en wacht',
Dat wij duldeloos verdroeghen

[Maer het gebruijck sullen wij van allen meest behertighen, ende soo ons bij nacht ofte ontijden ijetwes schielijcks (= onverwachts) ouerkomt, daer wij sonder gevaer oft onlijdelicke pijn den doctor niet toe en konnen wachten,]

Maar het laatste zal ons het meest waard zijn. En als iets ons opeens onwel maakt, dat niet zonder gevaar in de nacht kan wachten op de helper, dat wij zouden verdragen zonder het eigenlijk te kunnen verdragen,

(1823 *het leste:* het *waer toe*; *gellen* = gelden = van waarde zijn (absoluut gebruikt), hier in pregnante zin: grote, de meeste waarde hebben; vgl. proza *meest behertighen* (= ter harte gaan); 1824: de constructie *gebeuren* plus *te* plus *infin.* niet in WNT; iets gebeurt ons

te ontstellen m.i. = iets ontstelt ons opeens (met momentaan aspekt). Enigszins vergelijkbaar met momentaan *komen* plus *te* plus *infin.* (dat oorspronkelijk een zeker fataal aspekt heeft, vgl. als ik kom te vallen); *ontstellen:* ontredderen, onthavenen, ontheisteren (WNT ontstellen 1988, vooral onder 3): ontstelde maag en het citaat uit Cats, inhoudende dat een ongeschilde ui niemands oog zal *ontstellen*. Vgl. vs 1372!; 1824 vrij vertaald: als ons plotseling een ziekte, ongesteldheid overvalt. Vgl. proza: *ijetwes schielicks ouerkomt* = iets plotselings, iets onverwachts (in ongunstige zin). Vgl. *Kostelick Mal* 49, waar de Pantheonuitg., Zutfen, 1956 terecht *schielickst* weergeeft met onverwachtste (WNT schielijk 5560 onjuist: schrikaanjagend); 1825 *den Helper* (obj.) = de dokter; *bijder nacht* = gedurende de nacht, in de nacht (bijw. bep.); 1826 *sorghe*, MNW 1588 gevaar, vgl. proza *gevaer*; *wacht'*, conjunctief = kan wachten op; 1827 paradoxaal: zouden verdragen op onduldbare wijze = onder onduldbare pijnen. Bilderdijk, *Korenbloemen* V 195: ‘dat niet om uit te houden zou zijn’; H. nummerde abusievelijk dit onderdeel in C (drukkerskopij) ook met 213. Ik onderscheid derhalve 213a en 213b).)

214

Beide sal de vijsel voeghen,
Beij de sift, en beij de schael:
En het kruijdje dat ick hael'
Uijt mijn Hof van dorre Roosen,
Uijt mijn Bogaerdje van doosen
Sal ons ingaen als een beet
Diemen van sijn Intjen eet:
Senne sal ons min doen zittren,
Mijrrh' en Aloë ontbitt'ren,
Rha min ijsen, Rha bij d'Ons,
Rha, min barber soo, maer ons.
Eighen Mess, en eigen slaghen
Kanmen schrickeloos verdraghen;
'Tdreighen van den Beul doet wee
Meer als eigen Priem of sné.

[Sal d'een off d'ander van ons de hand aen 't Apothekers werck slaen;
ende 'tghene wij ons seluen soo uijt onse eighen droogisterije ingeuen,
sal ons min walghen dan 'tghene ons van buijten werdt gebracht.]

Beiden zal de vijzel passen, beiden de zeef en beiden de weegschaal; en het kruidje dat ik zal halen uit mijn hof van dorre rozen, uit mijn bongerdje van dozen zal er bij ons ingaan als een hap die men van wat men zelf geënt heeft, eet. Senne zal ons minder doen sidderen, mirre en aloë zal ons minder bitter smaken, rha zal ons minder doen ijzen, rha bij de ons (?), rha op deze wijze niet vreemd, maar van ons zelf.

De steek die men zichzelf toebrengt, kan men zonder schrik verdragen; het dreigen van de beul doet meer pijn dan de eigen steek of snee.

(1828 *voeghen* = passen, in die zin dat beiden ermee kunnen omgaan; 1829 *sift*, MNW sifte 1095; *schael*, WNT schaal (I) 132; 1833 *dorre roosen*, vgl. 1808; 1832 *Bogaerdje*, vgl. 1807; 1834 *Intjen* = entje = loot op boom of plant geënt (men eet het lekkerst van wat men zelf geënt heeft); 1835 *Senne* = senne-, seneblad: purgeermiddel (WNT seneblad 1302; uitvoerig over de werking *Schat der O.* 32; *zittren:* leenwoord met *z* als weergave van de duitse *z* in *zittern*. Men vindt ook *tsitteren*, vgl. Zwaan 100; 1836 *Mijrrh'*, een harssoort o.a. tegen hoest aangewend (WNT mirre 793; vgl. *Schat der O.* 48, 54, 73; *Aloë* = sap, ook droge stof daaruit, van de aloë; óók bitter, o.a. purgerend. Vgl. WNT aloë 224/5; uitvoerig over de werking *Schat der O.* 32; 1837 *Rha*, vgl. 923; de wortel van Rheum of de verwerking daarvan als geneesmiddel toegepast, vooral als purgeermiddel (WNT rabarbar 109, en vgl. *Schat der O.* 32); *bij d'ons:* bij de ons, per ons (onduidelijk, waarom per ons?); 1838 de Rha is zo niet meer *barber* (vreemd), maar is *ons* (poss. pron.), is eigen!; vgl. dat is mijn enz.; 1839 *slaghen*, vgl. 1846 *Roe*; 1842 *priem:* steekwapen, dolkmes; hier: steek daarmee (WNT priem 4113).)

215

Maer God weere priem en sneden
Verr en lang van onse leden:
Sterre, werdt ghij d'onlust moe
Tusschen Beul, en Mess, en Roe,
'Ksald'r u bij den Neus af leiden
En in soeter doosen weiden,
Doosen daer ick 'tvoer uijt tapp
Van mijn' drooghe dronckenschapp.

[Maer in langhe en moeten wij 's niet van doen hebben. En verveelt het u daeraf te hooren spreken, ick salder u af helpen ende brengen u tot de laden van mijne Reuck-wercken.]

Maar God were steek en sneden ver en lange tijd van ons lichaam. Sterre, indien gij het onaangename gevoel moe wordt (zo) tussen beul en mes en roede, ik zal u ‘bij de neus’ ervandaan leiden en u doen genieten in zoeter dozen, dozen waar ik het voedsel uit put van mijn ‘droge dronkenschap’.

(1846 *Tusschen...Roe,* betrokken op ghij, pred. toev. bij ghij; daartussen zijnde, u bevindende, verkerende; 1847 *bij...Neus:* H. speelt met de uitdrukking: iemand bij de neus leiden = beetnemen. Hij bedoelt hier echter dat hij haar ervandaan zal leiden, tevens afleiden!, door middel van de reuk, zie het vervolg; 1848 (*u* samengetrokken): en u weiden = doen genieten in zoeter dozen (dan van de huisapotheek) 1850 *drooghe:* hij wordt dronken van de geuren, er komt geen drank aan te pas.)

216

'Tstae te prijsen of te laken,
Mij bekittelt een vermaken

Dat de thiende niet en voelt:
Ô de kostelicke soelt',
Ô 'tgeheim van dichte geuren,
Die niet alle neusen keuren,
Die men alle rieckt, en geen,
Seuen Eenen onder Een,
Keur ick met soo viesen keuring
Of mijn wel-zijn aende keur hing,
Van het eenigh Spaensche wel
Van een droncken Geiten vell:

[Want men vinde het goed of quaet, ick vermaeck mij in 'tkonstighe vermeng van kostelicke reucken, daer de thiende mensch geen werck af en maeckt. en ondersoeckse met sulcken aendacht als of mijn welvaert hing aen het scherpe oordeel van een geparfumeert Leder daer van de Spaensche alleen de konst te rechte verstaen.]

Of het te prijzen of af te keuren is, mij prikkelt een genot dat niet een op de tien voelt. O de heerlijke zachtheid, o het geheim van verborgen geuren, die niet alle mensen door onderzoek weten te onderscheiden, die men ruikt en die geen ruikt; zeven enkele geuren ondereen gemengd onderken ik met zo fijne onderscheiding of mijn heil afhing van het keuren van een met parfums gedrenkt geitenvel, dat alleen de Spanjaarden goed kunnen maken.

(1852 *bekittelt* (zie Vondels aanmerking p. 51) = kittelt, prikkelt van alle kanten (op aangename wijze); 1853 *de thiende*, nl. van de tien (mensen); 1854 *soelt'*, van *soel* (zoel) sedert Kil.; naast zwoel. Kil. tepidus (= lauw, zacht). H. draagt het begrip over op de reuk: een lauwe geur, niet heet, niet scherp, maar zacht; 1855 *dichte* in de zin van gesloten: men weet niet welke geur het is (WNT dicht (II) 2497 onder 6) van personen: niets uitlatend, goed kunnende zwijgen, en zie de context); 1856 *keuren:* door onderzoek bepalen wat iets is vgl. WNT keuren 2655; men ruikt de geuren wel (1857) maar men onderzoekt ze niet, tracht niet ze te bepalen, van elkaar te onderscheiden; 1857 *en geen* = en (die) geen (rieckt): iedereen ruikt ze, maar niemand ruikt ze (in de zin van onderscheidend ruiken, bepalen welke geur het is); 1858: na de uitroepende zinnen 1854, en 1855/7 volgt de meedelende zin 1858-1862, waarin 1858 objekt is; *Seven...een* (vgl. Twee enen maakt twee): zeven enen (enkele, afzonderlijke geuren) bij elkaar gemengd; 1859 *Keur*, weer in de zin van: bepalen, nagaan wat voor geur het is; *soo viesen* = zo vies een; *vies* = fijnonderscheidend (WNT vies 448 vlgg. biedt niet de hier m.i. vereiste betekenis. Het geeft o.m.: kieskeurig, moeilijk te voldoen, al te nauwgezet, alle hier niet passend; 1860 *keur:* het keuren, onderzoeken en beoordelen (WNT keur (I) 2618); 1861 *eenigh* bij *Spaansche* (alleen maar Spaanse); *wel* = goed, goede zaak; 1862 *Van...vell*, identificerende nabepaling bij *het...wel*; dit *wel* is *een...Geiten vell*, de zgn. peau d'Espagne: een geprepareerd geitenvel waar verschillende parfums in zijn gewreven. Het was blijk-

baar de kunst al deze geuren te herkennen, eruit te halen. (Vgl. WNT dronken 3428 = gedrenkt, dit citaat; niet onder geitevel behandeld.)

217

(Of 'tgevilde beest sijn leden
In 't getaende vell herkleedden
Wat een kijcken waer in 'twoud!)

[(Hoe souden de beesten staen sien dat een beest sijn soo beroockte ende bereuckte vell weder aen trock!)]

(Indien het gevilde beest zijn lichaam in het gelooide vel zou herkleden, wat een kijken zou er in het woud zijn!)

(1864 *getaende*, WNT tanen (II) 908: in W. Vl. ook voor leerbereiding gebezigd, welke betekenis als vetus ook bij Kil. te vinden is (taenen. Concinnare coria (= leder bereiden). H. vergelijkt de bewerking van het *Spaensche geiten vel* (waarbij *beroocken* en *bereucken*, zie proza, te pas komt) met de bewerking van een huid tot leer door looistoffen; 1865 De tussen haken geplaatste vss zijn inderdaad een wonderlijke en speelse zijsprong van H.; vooral dat *kijcken in het woud* van de andere beesten doet vreemd aan, men zou eerder verwachten dat ze op de loop gaan voor de vreemde lucht van het overigens ook wel vreemd uitgedoste dier.)

218

Soo zij mij de konst betrouwt
Van gemeng, gepleng, gepletter
Vanden Indiaenschen Etter;
Van de graeuwe water-Gomm
Met sijn lichte schimmel-blomm
Diese 'tGoud doet ouerweghen;
Van den onghel, waer gekreghen?
Uijt, (mijn penne weigert weer)
Uijt gemeste Katten leer.

[Soo sal ick dan de hand aen 'twerck slaen, en stampen en menghen de Muscus, den Amber (diens schimmel sijn bloessem heet, ende hem ten hoogsten kostelick maeckt) ende de Civette, diens oorsprongh ick mij wederom hier als wel eer in 'tCostelick mal schame te noemen.]

Zo zij mij de kunst toevertrouwd van mengen, plengen, fijnstampen van de muscus, van de grauwe amber met zijn lichte schimmelbloem die hem meer waard doet zijn dan goud, van de ongel (civet), die men waarvandaan haalt? Uit (mijn pen weigert weer) uit het leer van gemeste katten.

(1868 *den Indiaenschen Etter*, niet in WNT. H. noemt het afscheidingsprodukt van de muskusklier van het mannelijke muskusdier, in het bergland van de Kaspische zee tot N-Amerika levend, *etter* en wel *Indiaensche* (waarbij men denke aan India, Indië of Noord- en Midden-Amerika (vgl. WNT Indiaansch, Indië); marge *Musq.* = Musque(fr.) = muscus; 1869 ‘de grijze amber, uit zee verkregen, gevonden in het

lichaam van de potvis, ook op zeeën in warme streken aangetroffen, gewoonlijk grijs of aschgrauw van kleur, dof, vettig, broos of van wasachtige samenhang en met eigenaardige reuk' (WNT amber 261), noemt H. *Water-Gomm* = uit het water verkregen gom (= o.a. hars); 1870 zie het proza: deze schimmel op de amber, op zichzelf al kostbaar, maakt hem nog kostbaarder; 1871 *ouerweghen* (acc. op ouer) = overtreffen, te boven gaan (in waarde), WNT óverwegen (II) 2205/6; 1872 *den ongel:* vet uit inwendige delen van schapen, geiten enz. (WNT ongel 1604), maar H. bedoelt blijkens de marge een zeer bijzonder 'vet', de *Ciuette* = civet = 'eene soort van muscus, inzonderheid de sterkriekende stof door enkele van de diersoorten van het geslacht Viverra, civetkatten genoemd, afgescheiden' (WNT civet 2050), nl. door klieren die aanhangsel van de geslachtsklieren zijn; 1873 *weer:* vgl. de proza-aant. *als wel eer in 'tCostelick mal*, nl. in vs 164: Schaemd' haer mijn Penne niet jck noemden uijt wat leer? (W. I, 248); 1874 *Uijt...leer:* uit het leer van gemeste katten (gemeste katten als genit. pl. op te vatten). De civetkat werd ter winning van de civet gevangen gehouden en gemest: *leer* ontwijkend, i.p.v. de ware oorsprong; 1874 marge: *Chymia* (van latijn chymus = sap).)

219

1875 Ghij sult doos en Roos doen sweeten,
Ghij sult Zelzaeminnen heeten
All haer vett en all haer vocht
Lev'ren door den heeten bocht
Van verzegelde gelasen.

[Ghij, Sterre, sult uw tijdverdrijf nemen in 't trecken vande Essentien uijt allerhande simpelen ende Bloemen.]

Gij zult doos en roos doen zweten (destillatieproces), gij zult jasmijnen bevelen al hun vet (olie) en al hun vocht (sap) te leveren door de hete bocht van retorten heen.
(*doos:* vgl. 1832; voor de inhoud van de *doosen van Simpelen* zie proza nrs 206 vlgg.); *Roos*, vgl. 1831 *dorre Roosen* = gedroogde rozen. Deze gaan nu 'zweten', de essence wordt eruit gewonnen door destillering; 1876 *Zelzaeminnen*, blijkens marge: *Jasmijn*. Niet in de woordenboeken; *heeten* met twee objekten: *Zelzaeminnen* en *All...lev'ren* enz. (infin. zonder *te*, zie voor deze constructie WNT heeten (II) 407/8); Bilderdijk, *Korenbloemen* V 197 merkt hierbij op: 'Heeten *te* leveren zeggen wij thands. In mijn tijd was *heeten doen* zeer gemeen, maar laag.'; 1878 *bocht:* de kromming, het omgebogen deel van een retort, waar de hete dampen doorheen gaan, die later onder afkoeling condenseren; 1879 *verzegelde gelasen* = retorten, die geheel gesloten zijn behalve aan het einde van de afvoerbuis, vgl. nr. 226.)

220

1880 Wel hem, die 'tvernuftigh blasen,
'Tscherpe scheiden aller stoff,

Aller fijn van alle grof
Uijt sijn Leuer heeft gelesen;
Die den nooddruft heeft gewesen
Hoe men 'tnoodeloos van 'tnutt
Door de kop're neusen snutt.

[Danck hebbe mijnenthaluen de man, die het werck van de Leuer naerbootsende het scheiden der nutte vande onnutte stoffen bijde instrumente van Alchijmie (= het retort, de destilleerkolf) heeft geuonden.]

Dank zij aan de man, die ‘het vernuftige blazen’, het nauwkeurige splitsen (analyseren) van elke stof, het afscheiden van al het fijne van al het grove uit zijn lever heeft afgeleid (nagebootst), die de dringende behoefte heeft aangewezen hoe men het onnodige van het nuttige afzondert door de koperen neuzen.

(*'t...blasen:* in de context past niet glasblazen, het maken dus van de kolf met bijbehoren, het retort, het distilleertoestel. Misschien bedoelt H. het blazen van de damp die op vernuftige wijze door halm en afvoerbuis (neus) van het toestel wordt geleid (‘geblazen’) en zo tot condensering wordt gebracht; 1881 *'t...stoff:* niet de stoffen van elkaar scheiden maar elke stof scheiden, uiteenhalen, splitsen in zijn bestanddelen; 1883: de *lever* scheidt de chylus in bloed, en zwarte gal, scheidt dus het fijne van het grove (= vooral de zwarte gal); de uitvinder van de kunst van het distilleren heeft dit scheidingsproces van de lever geleerd, het eruit opgemaakt en nagebootst; 1184/5 vgl. nr 226; 1186: H. vergelijkt het afvoeren van de gecondenseerde etherische oliën en andere destillatieprodukten door de koperen afvoerbuis, *snuit* of snavel genoemd, met het *snuiten* door de neus.)

221

Laet hem 'tsoet geheim misbruijcken
Die sich Bloemen schaemt en struijcken,
Die, met scheiden onvoldaen,
Voeghen will; en, hoogher aen,
Voeghen dat den Hemel scheidde,
Doe hij 'tswaerste leeghste leide,
Goud in d'Aerde, niet in 'tvier.

[Ende wie dat sich dan inde soete distillatie van Cruijden ende Bloemen met het scheiden der dingen niet te vreden en houdt, magh sich begeuen tot het vergaderen van onvergaderbare stoffen, namentlick tot het Goud maken.]

Laat hem het liefelijk geheim (van het destilleren) misbruiken, die bloemen en kruiden te min voor zich acht, die niet tevreden met scheiden, samenvoegen wil en, nog vermeteler (trotser), samenvoegen wat de hemel scheidde toen hij het zwaarste het laagst legde, goud in de aarde, niet in het vuur.

(1887 *'tsoet geheim*, vgl. proza: de *soete distillatie*; 1888 *struijcken*, proza *Cruijden*; 1890 *Voeghen*, proze *vergaderen*; *hoogher aen:* vermete-

ler, aanmatigender (nog), vgl. WNT hoog (II) 1013; 1891 *dat...scheidde:* vgl. proza: *onvergaderbare stoffen:* de hemel heeft ze daarom ver uiteen geplaatst, *goud* in de aarde, het laagste gelegen element, niet in het *vuur*, het hoogst gelegen element, dat het derde element, de lucht omsloot. (Dit laatste omsloot weer water, het 2e element en aarde, het 1e element). De alchimist trachtte met behulp van vuur onedele metalen (tin, lood, kwikzilver enz.) te 'voegen' tot goud, maar goud en vuur zijn door God ver van elkaar gescheiden en moeten niet worden 'verbonden'.)

222

Sterre, waerom zijn wij hier?
Om het schepsel te genieten;

[Ons aengaende, Sterre, wij leuen om de schepselen in haer eigen gedaente te genieten.]

Sterre, waartoe zijn wij hier op aarde? Om het schepsel (het geschapene) te 'genieten';
(1894 *waerom:* finaal gericht, vgl. proza: *wij leuen om* enz.; 1895 *genieten*, in de oude betekenis van: iets gebruiken en er het 'genot' = profijt van hebben (WNT genieten 1543: 'iets tot zijn gebruik hebben, in het genot ervan zijn, de voordelen er van ontvangen'.)

223

Will hij 'truijlen of vergieten
Die 't noch eigen, noch alleen,
Nauwelix besitt - te leen,
Die 't eens all sal moeten deruen?

[Wilse sich de mensch onderstaen te verwisselen, dieder niet eighens aen en heeft?]

Wil hij het in een ander omzetten of in een andere vorm gieten, die het noch als eigendom bezit, noch alleen (in zijn eentje) bezit, die het nauwelijks te leen heeft, die het allemaal eens zal moeten derven?
(1896: Het proza drukt met het ene *verwisselen, ruijlen* en *vergieten* uit; 1897 *besitt* is samengetrokken; *eighen* pred. toev. bij *'t* = het schepsel, alles wat God geschapen heeft; *alleen* pred. toev.(?) bij *Die*; 1898: *Die 't* is samengetrokken; de functie van de streep achter *besitt* is mij onduidelijk, vgl. vs 112.)

224

Laet ons bedelen, verweruen,
En bedancken, die het geeft:
Maer 'tis wreed of onbeleeft
Den beleefden te bespringen,

En voor Goud Goud af te dwinghen.

[Laetse ons God afbidden (= Laat ons ze God afbidden), ende hem dan voor de gifte dancken! 'Tis onbehoorlick meer als genoegh te eischen van soo milden hand.]

Laten wij (erom) bidden, laten wij (het) verkrijgen en laten wij Hem bedanken die het (= het schepsel) aan ons geeft. Maar het is grof of

(zelfs) onmenselijk de goedertierene (de liefderijke, nl. God) te overvallen en Hem voor goud goud af te dwingen.

(1900: bij *bedelen* (= bidden, WNT bedelen 1151) en *verweruen* is het objekt *het* (= het schepsel, al wat God gemaakt heeft, alle 'gaven van zijn hand') weggelaten. Men vindt het weer in 1901: die *het* geeft; 1902 *wreed*, MNW wreet 2585 o.a. ongemanierd; *onbeleeft*, WNT onbeleefd 989: 'onbeschaafd, onbeschoft, ruw; ja zelfs, wreed, onmenschelijk'; 1903 *Den beleefden*, WNT beleefd 1686: liefderijk, goedertieren, welwillend, zachtzinnig). Hier voor de goedertieren God, al lijkt *Den beleefden* in het algemeen bedoeld; *bespringen*, WNT bespringen 2089 onverhoeds aanvallen; het beeld is in het menselijke getrokken, zoals de hele passage een algemene uitspraak lijkt over het gedrag van mens tegenover mens. Maar de verhouding mens-God is hier in het geding!

1904 *Goud* (dat Hij geeft); *Goud* (dat de Gever ontroofd wordt, dat men wederrechtelijk tracht te maken uit de schepselen van de Gever van het goud.)

225

Wie derft munten? 'techte merck,
Vindt men op des Meesters werck,
En de stempel leijt verborghen.
Wij hem soecken? sonder sorghen.
Vruchtbaer vier, geleerde pott,

[Endtelick (= Tenslotte,) 'tis all valsche munt die wij God den Heere nae slaen. Laeter ons de hand af houden.]

Wie durft munt te slaan? Het echte merk vindt men op het werk van de muntmeester en de stempel ligt verborgen. Zullen wij hem zoeken? Heb (maar) geen zorg, vruchtbaar vuur, vernuftige destilleerkolf.

(1905: Geen particulier persoon mocht munten, geldstukken maken. Dit was voorbehouden aan de van overheidswege aangestelde muntmeesters, die voor eigen rekening werkten (later voor rekening van de staat). Zie WNT munt 1246 onder Muntmeester; *merck* = wat op de achterkant van de munt staat, waar de waarde is aangegeven; 1007 *stempel:* de stempel waarmee het *merck* wordt aangebracht. In het verbeelde: God heeft alles gemaakt en er 'zijn stempel op gedrukt'; niemand mag en kan dit alles namaken; 1909 *vier* en *pott* = distilleerkolf worden aangesproken: ze hoeven niet bang te zijn dat *wij* (Huygens en Suzanna) dat zullen doen! Met 1910 begint een nieuwe zin met een nieuwe aanspreking.)

226

Edlen helm, der dwazen spott,
Der behoeftigen bekoren,
Den bescheidenen beschoren
Tegen walgh en overlast,
Tot gebuijl van pitt en bast,
Tot behoeuen en vermaken,

[Waerdighe konst van Alchijmie, die maer van d'onverstandighe

veracht en werdt, die den verstandighen gegeuen zijt, om het goede uijt het ongoede ende ouerighe (= overbodige, nutteloze) te siften ende soo den siecken in 'tinnemen min te doen walghen, de aengenaemheit bijden oorboor voegende;]

Voorteffelijke helm, waar alleen de dwazen mee spotten, welgevallen (bekoring) van de behoeftigen, de verstandigen geschonken om walging en kwelling tegen te gaan, om pit en bast te builen, voor behoefte en vermaak,

(Reeds de oudste alchimisten kennen destillatietoestellen die driedelig zijn: kolf (bij H. *pott* 1909), daarop *helm* met goot in de hals waarin zich de gecondenseerde vloeistof verzamelt, en afvoerbuis (*snuit*, snavel). Zie Ensie IX, 531.; 1911: deze gedachte niet in het proza, wel in de proza-aant. van C, waar achter *werdt* is toegevoegd: *vande* arme gevrijt (= door de armen bemind). Wat bedoelt H.?

Het gaat hier om de Galenische preparaten (tegenover *simpelen*, zie nr 206), dat zijn min of meer gezuiverde extracten uit planten, dierenorganen, afscheidingsprodukten. Plantaardige en dierlijke grondstoffen zijn minder geschikt voor toediening aan zieken, door hun veelal geringe gehalte aan werkzame bestanddelen, zodat grote hoeveelheden ervan moeten worden toegediend, waarbij de onwerkzame bestanddelen, meestal de hoofdbestanddelen, die moeilijk verteerbaar zijn, het maagdarmkanaal belasten enz. (Ensie VI, 600.). Vgl. Van Beverwijck, *Schat der O.*, 19: ‘De Geneesmiddelen zijn tweederhande. Sommige zijn simpel of ongemenght, Andere Gemenghde, als die door de Konst uyt vele Simpelen vermenght zijn, soodanigh is den Theriakel.’ In zijn latijnse proza-autobiografie vertelt H. hoe zijn broer Maurits door ‘een jonge galeno-chemische specialist uit Leiden’ werd genezen (Kan 110). Deze preparaten waren duur, vandaar dat het destilleertoestel door de armen wordt bemind! Dat het slikken van geneesmiddelen zo veel aangenamer werd, drukt H. uit in 1913 *Tegen walgh en overlast* en 1915 *Tot..vermaken*; 1914 *gebuijl*, van builen = meel ziften zodat de fijne bloem overblijft (WNT builen (II) 1761; gebuil niet in WNT). H. past dit toe op het destilleren van nuttige en aangename extracten uit de grondstoffen, waarvan het onnuttige en onaangename overblijft. Vgl. proza: *siften*; 1913-1915 bevatten drie nevengeschikte doelbepalingen bij 1912: *Den...beschoren*.)

227

'Kkom uw' stonden niet bewaken
Op een' oude goude hoôp
Die mijn siluersack bekoop:
'Keisch geen' Croonen voor oud ijser;

[Ick en gae niet bij een gestadigh vier sitten waken op hope van Goud te maken, daer ick mijn goed siluer aen spille.]

ik ga niet uren lang bij u zitten waken op grond van een sinds lang door de mensheid gekoesterde hoop op goud, waarvoor mijn zilverzak (geld-

zak) moet boeten. Ik vraag geen gouden munten voor oud roest.
(1916 letterlijk: ik kom uw uren (van de *edlen helm*, het destilleertoestel) niet bewaken = ik ga niet wakende uren lang bij u zitten; 1917 *Op* = op basis van, vertrouwende op (WNT op 291/2)); 1917 *gouden hoop* vrij en speels voor: hoop op goud; 1919 *Croonen*, hier voor gouden munten (WNT kroon 348: benaming voor verschillende gouden en zilveren munten).)

228

Werdt mijn' arre-moed niet wijser
'Ksiese traeghelick verguldt;

[Werd ick niet rijck als door dien wegh, soo blijf ick lang Arm.]

Als ik niet op een andere manier rijk word, zie ik mijn armoe niet gauw op deze wijze in rijkdom verkeren:
(1920 *Werdt...wijser* vgl. thans: daar word ik niet wijzer van = daar schiet ik niets mee op, daar word ik niet 'beter' van; niet in MNW; 1920 *traeghelick* tegenover *lichtelick* 1922; *verguldt* (pred. toev. bij *se* (= *mijn' arre-moed*)), letterlijk: met een laag goud bedekt = door het goud (dat ik maak) in rijkdom veranderd.)

229

Maer 'sis lichtelick vervult,
Als een' kinder hand, met Blommen,
Saden, Bladen, vruchten, Gommen,
Steentiens, beentjens, schorss en hout,
En uijt ijeder een sijn goud;
Goud van reuck, van smaeck, van leuen,
Leuen sonder kramp en beuen,
Leuentje, spijt vee en viss,
Sonder all wat heelbaer is.

[Maer mijn' begeerlickheit en streckt niet hooger, als om de gulde krachten uijt allerhande hierbouen gemelde simpelen te trecken, ende daer door, alle gebreken te voorkomen oft genesen.]

Maar ze is gauw gevuld, evenals een kinderhand, met bloemen, zaden, stukjes been, schors en hout en uit elk haal ik zijn goud; goud van reuk, van smaak, van leven, leven zonder kramp en rillen, een leventje, evengoed als vee en vis, zonder enige kwaal.
(1922 *s'* = *mijn' arre-moed*. Deze wordt *vervult*, volgemaakt, dus opgeheven; 1923 *Als...kinder hand:* bijw. bep. van vergelijking; *Blommen...hout*, vgl. de opsomming van *simpelen* in 1806-1813; 1926 elliptische zin: en uit elk komt (haal ik) zijn *goud*, gespecificeerd in 1927: heerlijke geur, heerlijke smaak, zuivere extracten tegen ziekte, het gezonde *leuen* bevorderend. Ik ben daardoor zo gezond als een vis, in concurrentie met de vis, in weerwil van, trots de vis, net zo goed als een vis (*spijt...viss*, vgl. WNT spijt (I) 2799). H. hanteert dit *spijt* (voorz.) gaarne, in de zin van evengoed als; 1928 *sonder...beuen:* aanduidingen van ongezondheid: zonder

kramp, rilling van koorts; 1930 *all...is:* omschrijving voor elke ziekte, dus: (zonder) enige ziekte.)

230

Sterre, gunts' haer diere schijuen,
Diese koopen voor haer lijuen,
Voor een oogh, een eeuwigh seer,
Voor gerusticheid, voor eer,
Wind voor weelde, hoôp voor haue:

[Sterre, laet ons haer dan dat diere Goud niet benijden, dieder haer welvaert, haer gesondheid, haer eer ende gerusticheit aen te kost leggen.]

Sterre, gun ze hun kostbare schijven, (aan hen) die ze (die schijven) kopen voor hun leven, voor een oog, een chronische kwaal, voor innerlijke rust, voor eer; niets ontvangen zij in ruil voor de weelde die zij zich voorstellen, slechts hoop genieten zij in plaats van bezit;

(1931/2 syntactisch homoniem: zonder veel betekenisverschil: gun hun hun dierbare schijven die ze kopen enz. (*die* terug op hun, in de tekst *s'*) of: Gun hun hun dierbare schijven die ze kopen enz. (*die* terug op *schijven*); ik verkies de eerste opvatting, vgl. het proza!; 1932/3: Er gebeurden nogal eens ongelukken in het alchimistenbedrijf: dodelijke of verminkingen, vooral verlies van een of beide ogen: *een...seer:* een gebrek, kwaal waar ze nooit meer van af komen; vgl. Kan 72 waar H. over Goltzius meedeelt: ‘door de alchimie heeft hij èn zijn vermogen èn een oog verloren’; 1934 *gerusticheid* = zielsrust, zielevrede, innerlijke rust, gemoedsrust; 1935: syntactisch moeilijk te plaatsen: appositie bij *diere schijuen* of een korte uitroepende zin, elliptisch: wind krijgen ze voor weelde enz. Ik acht het laatste waarschijnlijker.)

231

'Thooghe loon dat ick beslaue,
Slaev' ick oijt om Helm en Kruijck,
Is het lemteloos gebruijck
Van gesonde ziel en leden:
Noijt en hebb ick meer gebeden:
Wacht' ick meer van menschen kunst,
Schepper, dan van dijne gunst?

[All dat ick uijt de Alchijmie (= scheikunde) sal soecken te halen (soo ickse mij oijt onderwinde) sal 'tbetrachten van mijn volkomen gesontheid wesen.]

Het hoge loon waar ik mij voor inspan, àls ik ooit zwoeg bij (met) helm en kruik, is het onbelemmerd gebruik van een gezonde ziel en een gezond lichaam. Nooit heb ik om meer gevraagd. Zou ik meer verwachten van de kunst (= kunde) van mensen, Schepper, dan van uw gunst?

(1936 *beslaue:* WNT beslaven 2030: zich zwaar inspannen om iets te verwerven; 1937 *om* = bij; *Helm*, vgl. 1910; *Kruijck:* zo noemt H. hier de kolf, het vat waarop de helm staat, meestal wijd van mond, peervormig, met ronde bodem; 1938 *lemteloos* = zonder gebrek, volkomen, onbelemmerd. Vgl. WNT leemteloos 1263 en het citaat uit Huygens aldaar: ...*lemteloose leden* = een lichaam zonder gebrek,

waaraan niets mankeert. H. zegt derhalve dat als hij van *de instrumente van Alchijmie* (zie proza 220) gebruik maakt, dit zal strekken tot het bereiden van medicijn, vgl. 1912-1915. *Alchimie* = *schei*-kunde in zijn onontwikkelde toestand (WNT alchimist 108). Zie het telkens gebruikte *scheiden*, bv. 1881; 1931 *Wacht':* conjunctiefvorm = zal ik, zou ik verwachten enz.; *menschen:* genit. pl., voorbepaling bij *gunst*.)

232

Dese zyn de meester-wijsen
Die sich 'trecht van onderwijsen
1945 En behouden wat wij zijn,
Eighenen bij recht of schijn.

[Tot noch toe hebb ick gesproken vande Boecken der medicijnen (= geneesheren), die sich (te recht oft niet) onderwinden den menschen haere Gestaltenisse (= gesteldheid) te leeren, ende haer leuen te behouden.]

Deze zijn de ‘meesterwijzen’ die zich terecht of ten onrechte het recht toekennen, ons te onderrichten wat wij zijn en dat in stand te houden.

(*Dese:* nl. de juist behandelde categorie van schrijvers over de medische wetenschap, zie 1669 marge *Medici*; *meester-wijsen* = de opperste wijzen vgl. de manuscr. aant. H. veranderde oorspronkelijk *opper* in *meester*, variërend met 1948 *opperknechten* en woordspelend met *meester* = geneesheer; 1945 *wat wij zijn* is obj. bij *onderwijsen* en bij *behouden*; zij leren ons wat wij zijn (proza: *Gestaltenisse* = gesteldheid, geschapenheid, toestand (WNT gestaltenis 1798) en trachten deze (goede) gesteldheid te bewaren (proza: haer *leuen*); 1945 marge *Doctores* (= geneesheren).)

233

Die het recht van haer te rechten
Als haer' eighen' opperknechten,
'Trecht van 'tstaetighe Gemeen,

[Volghen nu de Boecken der ghene die meesters van dese meesters zijn, namentlick de Politiquen, die daer handelen end overweghen de verscheidene manieren van 'tbeleid der Ghemeene saecke.]

Zij die het recht om over hen recht te spreken als hun eigen opperste dienaars, het recht van de staatsgemeenschap (staatsrecht),

(constructie: de onderwerpszin 1947-1954 heeft als onderwerp *Die* (= Degenen die), meerledig objekt *het recht van*... (1947-1953), persoonsvorm *Leueren*; H. maakt de overgang naar de Politieke schrijvers (*Politici*, marge 1948) met het grapje dat deze het recht leveren enz. om de *Medici* te rechten; de laatste zijn immers onderworpen aan het recht van de staat. Zo kan hij de staatkundige schrijvers in zekere zin de *meesters van deze meesters* (proza) noemen en de *doctores* betitelen als *opperknechten* van de Politici; 1948 *haer' eighen'* = hun eigen, aan hun onderworpen; 1949 *'tstaetighe Gemeen:* staetigh = van de staat (niet in WNT op

statig), 't Gemeen = het gemeenschappelijke, dus: staatsgemeenschap; vgl. proza: *'tbeleid der Ghemeene saecke* = het beleid van

de staat (WNT gemeen 1365: de gemeene zaak: het algemeen belang en bij uitbreiding: de staat, het land, t.w. als vertaling van *res publica*); marge 1947 onleesbaar woord gevolgd door: *Artijckel* (dit is mij onduidelijk).)

234

'Trecht van allen onder een,

[Het zij dan in Monarchia, onder eenen Prince.]

het recht van de monarchie (allen aan een onderworpen),

235

'Trecht van allen onder allen,

[Oft in Democratia, onder 'tgesagh der gemeente (= het volk).]

het recht van de democratische regeringsvorm (waarbij allen allen regeren),

236

'Trecht van weinigher gevallen,

[Oft in Oligarchia, onder 'tbeleid van weinighe.]

het recht van de oligarchie (letterlijk: het recht van weiniger behagen, de staat wordt bestuurd naar het welgevallen van weinigen, enkelen),

237

'Trecht van betere dan veel
Leueren bij schael en scheel,

[Oft in Aristocratia. onder 'tbewind vande beste van 'tLand.]

het recht van de aristocratische regeringsvorm (letterlijk: het recht van de aristoi, die beter zijn dan de velen, de massa) leveren bij weegschaal (per gewicht) en per verschil (d.i. voor ons afwegen en de verschillen ervan voor ons uitmeten),

238

Eischen haer gehoor, met ooghen
Van 'tvernuftighe vermoghen

Daer de wereld onder buckt:

[Alle dese verscheidene schrijuers verschijnen voor mij met dat selue stracke gesicht (= blik), daer sij de konst mede handhauen (= ondersteunen) vande wereld te regieren, en begeeren van mij gehoort te wesen.]

vragen dat ik naar hen luister, met een blik waaruit dezelfde intelligente macht spreekt als waar de wereld onder bukt.

(met ooghen enz. letterlijk: met ogen (een blik) van de intelligente macht, waaronder de wereld bukt (waar de wereld aan gehoorzaamt). Zij verschijnen voor mij met dezelfde heersersblik als waar de wereld aan gehoorzaamt. Zij lijken op de wereldheersers. Vgl. proza: ...met diezelfde strenge blik, waarmee zij de kunst (= kunde, bekwaamheid) de wereld te regeren ondersteunen (WNT handhaven 1965 ondersteunen.)

239

'Kgeef gehoor, en werd verruckt
Uijt het oostelicker dagen
Tot het bedde gaen der dagen,
En, in 'tkruijs, van 'tzuijder ijs
Tot de Peper en den Rijz:
Elck ontroetelt mij het prijsen
Van sijn hergebrachte wijzen,
Elck verheft het vast gestell
Van sijn lang gestadigh wel.
Wie will tuschen Boom en schellen
'tKittelachtigh vonnis vellen?

[Ick hoorse van oosten, westen, zuijden ende noorden, en elck will sijns lands oud gebruijck gepresen hebben, als daer het selue lang bij bestaen hebbe.]

Ik luister en word met een ruk verplaatst uit het oostelijke dagen naar waar de dagen ter ruste gaan, en loodrecht daarop, van het zuidelijke poolijs naar (de landen van) de peper en de rijst. Elk tracht door verlokkende woorden (‘met mooie woorden’) mij te brengen tot het prijzen van zijn vanouds overgeleverde gebruiken, elk looft het stevige samenstel van het goede dat bij hem al zo lang stand houdt. Wie zal het moeilijke (netelige) oordeel vellen over wat waardevol is en wat niet?

(1958 *verruckt:* Kil. movere vel dimovere loco enz.; m.i. plotseling en over grote afstand worden weggevoerd; 1959 *het...dagen* = het oosten; *oostelicker* = oostelijk. Vgl. Huygens' sonnet aan Hooft *Des Heeren P.C. Hoofts Arionstrotz*, W.I, 201, vs 12 *Noord-westelijcker buyen* = stormen uit het noordwesten; 1960 *het...dagen:* het westen; 1961 *in 'tkruijs:* loodrecht op het vorige, in rechthoekige stand ten opzichte van het voorgaande (WNT kruis 428); *'tzuider ijs:* het ijs van de zuidpool, voor: het zuiden; 1962 *de Peper...Rijz:* voor: het noorden (onduidelijk); 1963 *ontroetelt:* afvleien (WNT onttroetelen: voor aftroetelen, dit citaat); aftroetelen 1696: door liefkozen en vleien... verkrijgen; 1964 *hergebrachte*, van herbrengen = van oude tijden af bezitten (WNT herbrengen 595, dit citaat); *wijsen:* vgl. proza: *gebruijck*; 1965 *gestell:* samenstel (WNT gestel 1805); *lang* voorbep. bij *gestadigh wel* (subst. = welzijn, goede toestand); vgl. proza: *als...hebbe* = als datgene waardoor het (zijn land) lang in stand gebleven is of: omdat zijn land daardoor enz. 1976 *schellen* = schorsen, basten; 1968 *kittelachtigh:* omzichtigheid vereisend, delicaat (WNT kittelachtig 3183).)

Spreeckt ghij, Sterre, neffens mij.

Spreek gij, Sterre, naast mij.

Maer wie staet neffens mij? wat spreeck ick, en waer henen?
Mijn Lezer valt in slaep, mijn' Sterre is uijt geschenen,
Daer sleept een witte wolck haer' dampen ouer heen:

Sij strijckt ten Tijden uijt: Ick sie het, en versteen,
En steên als steenen doen, van onderaerdsche dompen,
Die haer doordonderen, en scheurense tot klompen.

Maar wie staat naast mij? Wat zeg ik en tot wie spreek ik? Mijn lezer valt in slaap, mijn Sterre is uitgeschenen. Een witte wolk trekt daar haar dampen overheen. Zij gaat de tijd uit; ik zie het en versteen en steun zoals stenen doen door onderaardse dampen die met geraas erdoorheen breken en ze aan brokken scheuren.

(1970 *wie...mij*?, aansluitend bij 1969; 1971 *Mijn...slaep:* omdat hij de stem van Sterre die in het gedicht klonk, niet meer hoort; 1973 *ten...uijt:* uit de tijd, uit dit tijdelijke, aardse leven; *strijckt:* gaat (WNT strijken 42); 1974/5 H. denkt aan het vulkanisch geweld dat rotsblokken in stukken breekt. De steenen *scheuren* 'kermend' uiteen in *klompen*.)

Soo ruijscht mijn' steene Milt, mijn' moeijelicke klomp:
Soo scheurt mij mijn gepeins, en mijn verwerde romp
Huijst mijn' verslagen ziel als haspelen in scheruen;
Thuijs met den Huys-raed woest; de muren aen 'tbederuen,
Den inboel hoecksch en dwersch. ô, Godheid, siet om leeg;
Bekent mijn eenighe, mijn eewighe t'ondeegh.

Zo ruist mijn stenen milt, mijn smartelijke klomp. Zo scheuren mij mijn gedachten en mijn geteisterde romp huisvest mijn verslagen ziel op de wijze van haspels in een gebroken fles. Het huis en de huishouding liggen 'woest', de muren staan op instorten, de inboedel is in grote wanorde.

O God, zie omlaag, zie mijn eenzame, mijn eeuwige nood.

(1971 *Soo*, nl. als die steenen, die rotsen; het *steenen* van de *steenen* wordt het *ruijschen* van zijn *steene milt:* een harde, gezwollen milt gold als ziektesymptoom; hier aanduiding van Huygens' grote smart (WNT milt 744: De Brune acht de man gelukkig, die...een vrolicke lever en een zachte milt hebben,'; *mijn'...klomp:* bijstelling bij *mijn' steene Milt*. Zo keert *klompen* (1975) terug, niet geheel zuiver, maar dat is in renaissance-beeldspraak niet nodig. Ook in het volgende vs is een sprong: hij wordt zelf gescheurd! Het gaat om *scheuren*, dat terug moet keren in het verbeelde, nu los van het beeld van steenen, dat reeds in 1976 in het verbeelde verwerkt was; *verwerde romp*, zetel van zijn *verslagen ziel*; *haspelen*, WNT haspel (I) 102: werktuig bestaande uit door dwarsstaven verbonden kruisspaken of schijven, die om een spil kunnen draaien. (Vgl. 1018 gehaspelt); *in scheruen:* Vgl. WNT haspel (I) 104: Een haspel in een fles: Iets wonderbaarlijks (dat nochtans in de glasblazerij en op de kermissen wel te zien gegeven werd); anders: iets gevaarlijks (de haspel verbrijzelt het glazen omhulsel lichtelijk)'. Dit citaat. H. wil m.i. zeggen: de ziel huist op wonderbaarlijke wijze in het menselijk lichaam, zoals een haspel in een fles. Maar nu is de *ziel*

verslagen, de *romp* (het lichaam) is *verwerd*, de *haspel* huist in *scherven*; 1979 *Huijs-raed*, in grotere letter geschreven, toespeling op de titel van het gedicht: huishouding, huisbestier; niet huisraad: dit komt aan de orde in 1980: *Den inboel hoecksch en dwersch*; huis en huishouding zijn woest, in een staat van volstrekte wanorde; de muren staan op instorten, de inboedel ligt schots en scheef door elkaar; 1981 *Bekent:* WNT bekennen 1572: bespeuren; marge 1981 *solitarium*, ter toelichting van *eenighe* = eenzame; *t'ondeegh*, WNT ondeeg 1189: vooral in de uitdrukking *te ondeeg zijn* = niet in orde zijn, niet zijn zoals het behoort. H. substantiveert dit *te ondeeg* in de zin van: toestand van niet in orde zijn, van gebrekkigheid.)

Oh, Sterre, noch wat straels! noch een oogh van medoogen
Op des' onwaerdighe, die noijt en sullen drooghen.
Hoe treckt ghij t'zeewaerd in, en laet mij op het strand?
(Wat segg' ick dweepende?) hoe geeft ghij u te land,
En laet mij inde Pinck ter wellust vande baren,
De baren deser eew? Wij wilden t'samen varen,
En deelen 'tonweer half, en half de blijde vaert;
'Tgevaerlixte gevaer was welvaert daer ghij waert;
En daer ghij niet en zijt is welvaert, qualick spoeden.

O Sterre, (geef) nog wat licht. (werp) nog één oog (blik) van medeleven op deze (mijn) onwaardige ogen, die nooit zullen drogen. Waarom trekt gij de zee in en laat mij op het strand? (Wat zeg ik zinneloze?) Waarom begeeft gij u te land en laat mij in de pink achter overgeleverd aan de grillen van de baren, de baren van deze tijd? Wij wilden sámen varen en slecht en goed weer voor de helft delen; het gevaarlijkste varen was goede vaart, waar gij (er) waart. En waar gij (er) niet zijt, is goede vaart slecht vooruitkomen.

(*dweepende* WNT dwepen 3735: zinneloos zijn, malen. Ik vertaal de pred. toev. met een bijstelling. Andere vertaling: wat zeg ik malende? of vrij. Wat sla ik voor wartaal uit? Sterre trekt niet de zee in, hem op het strand achterlatend; het is juist andersom: zij gaat te land op de hemelse kust, zij komt in de ‘haven der rust’, terwijl hij eenzaam dobbert op de wilde levenszee. 1986 *Pinck:* kleine vissersboot; *ter wellust van:* tot de genieting van, als een speelbal van; 1987 *eew:* tijd; 1988 *half:* bijw. bep.: voor de helft, gelijk (deelen); 1990 *qualick spoeden:* slecht vooruitkomen; in het verbeelde: tegenspoed. Vgl. *welvaert* = goede vaart en voorspoed.)

Hoe spoedt ghij dan te land, en laet mij in het woeden,
In 'twoeden tegens Mij, mijn' Onlust, en mijn' Lust?
Eij, Sterre, voelt noch wat mijn onrust voor uw rust.
De wereld is soo barsch, soo koel van medelijden:
Wien sal ick, sonder u, doen deelen in mijn lijden?
Wie sal mijn toevlucht zijn? wie sal mij eenen dropp
Van tranen leueren uijt half soo vollen kropp
Als mijne dagelix ter haluer vloed sal swellen?

Hoe kunt gij dan u haastig te land begeven en mij achterlaten in het woeden, het woeden tegen mij, o mijn Smart en mijn Vreugde? Ach, Sterre voel nog een beetje mijn onrust in plaats van uw rust. De wereld is zo hard, zo koel in het mede-lijden. Wie zal ik, van u beroofd, doen delen in mijn lijden? Wie zal mij een traan schenken uit een half zo volle keel, wanneer de mijne iedere dag tot een halve stroom zal zwellen?

(1991 *spoedt...land*, vgl. 1985; 1992 *mijn'...Lust:* m.i. aanspreking: Sterre is zijn smart en zijn vreugde; 1998 *haluer*, woordspelend met half (1997), in de zin van complete. Vgl. thans: hij is een *halve* timmerman = hij is een complete timmerman; *half soo vollen*, nl. als mijn krop, die tot een complete vloed zwelt; marge 1995 grieks: = Wie treedt voor mij op tegen de slechtaards? Ps. 94: 16: Wie zal voor mij staan tegen de boosdoeners? wie zal zich voor mij stellen tegen de werkers der ongerechtigheid? In C het griekse citaat uitgebreid met: ἢ τίς ϛυμπαραϛτήϛεται μοι ἐπὶ τῶις ἐργαζομένοις τὴν ἀνομίαν = Ps. 94: 16b. Verder het latijnse citaat: *In qua fuerat Spes una mihi, Totque malorum Breve solamen*; *nunc in luctus Servata meos magni restat nomini umbra. Sen. Oct. 1. 3.* (op wie mijn vurige hoop gevestigd was geweest en de kortstondige vertroosting in zoveel lijden; nu tot mijn rouw gespaard blijft daar de schaduw van een grote naam. Seneca, *Octavia* 68/71 (act. 1, toneel 3) (Met wijziging).

Wie sal sich waerdighen te quelen in mijn quellen?
Wien sal ick d'aenklacht doen van onverdient geweld,
Van hoon te loon voor goed, van spijt voor vlijd gevelt,
Van ruggeling beklapp, van opgestoockte quell-raed,
Voor onberoemde gunst, voor onverdiende weldaed.
Van vré in tween geruckt, van twist met list geweckt,
Van vuijlen, arghewaen met roosen toegedeckt?

Wie zal zich verwaerdighen (= de moeite nemen) te lijden in (bij) mijn smart? Bij wie zal ik klagen over onverdiende krenking; over smadelijke bejegening als loon voor bewezen goedheid; over kwaad, in ruil voor toewijding aangedaan; over kwaadspreken achter mijn rug; over plannen om mij leed aan te doen, waartoe mensen worden aangezet, in ruil voor (bewezen) gunsten, waarop ik mij niet beroem, voor een weldaad aan iemand die het niet verdiend had; over gebroken vrede, over listig verwekte ruzie, over gemeen wantrouwen onder schone schijn verborgen?

(1999: woordspeling *quelen, quellen*; 2000 *geweldt:* machtsuiting die met onrecht, krenking gepaard gaat (WNT geweld 2037); 2001 *spijt*, WNT spijt (I) 2796: hoon, smaad, kwaad, nadeel; *vlijd*, WNT vlijt (I) 2112; 2003 *onberoemde*, WNT onberoemd, 1023 van het participium van zich beroemen: zonder zich te beroemen.)

Wie sal sich pijnen tot een troostigh, WEEST TE VREDEN,
'TIS WERELDS WERCK, EN WIND; GOD LEEFT, EN WEET DE REDEN,
EN D'UIJTKOMST, EN 'TGEVOLGH TEN BESTEN VAN DIE 'TLIJDT:
Waer wacht ick soo veel heils? de wereld is soo wijd
Gemaegschapt inden nood; wien sal ick onderhalen,
En rugglingh ouer mijn' oft mijner misvall halen,
Wie sal mijn' siecke ziel geleiden, als een Hert
Door 'tdrooge woud ten stroom, ter koeling van haer' smert?

Wie zal zich inspannen voor (zich de moeite getroosten van) een sterkend (steunend): Wees gerust, het is de manier van doen van de wereld en het is ijdelheid. God leeft en weet de reden en de afloop en het gevolg dat ten beste strekt van die het ondergaat. Waar wacht ik zoveel goeds? De mensen staan zo ver van elkaar (zijn zo weinig bereid tot hulp) als de nood komt. Wie zal ik inhalen en ruggelings neertrekken op mijn ongeluk of dat der mijnen? Wie zal mijn zieke ziel geleiden als een hert door het droge woud naar de stroom, naar de verkoeling van haar smart?

(2010 *Gemaegschapt*. WNT geeft het m.i. synonieme bemaagschapt 1754 = in bloedverwantschap tot iemand staande. De mensen zijn wel heel verre verwanten als iemand in nood is; 2010 *onderhalen*, WNT onderhalen 1329: ‘Eigenlijk. Van personen, die op weg - of wel op de vlucht - zijn. Ze midden in hun vaart inhalen en stuiten, achterhalen’. O.a. dit citaat.

H. ziet de mensen zich voortspoeden achter hun eigen zaken aan. Wie zal hij stuiten in zijn vaart en *achterover trekken boven op zijn leed*? Uit de manier van zeggen blijkt de wanhoop van de dichter aan succes bij zijn poging om iemand te vinden die in zijn leed zou willen delen; marge 2010 *Ps. 42*. (nl. vs 6: Gelijk een hert schreeuwt naar de waterstroomen, alzóó schreeuwt mijn ziel tot U, o God.)

Wie sal mijn duijsigh hooft, mijn' rijelende leden
Van bijds bekoesteren, van verre met gebeden
Ontlasten van haer leed? wie sal mijn haev off eer,
Gekrompen off gekroockt, betreuren als sijn zeer?
Wie sal mijn' reisbaer' Geest ten huijs uijt helpen packen,
Ten huijs uyt van dit slijck; als steen, en stijl, en dack, en
Verrotte soldering niet langer, sonder pijn,
D'onsterffelicken gast huijsvestens machtigh zijn:
Wie sal mijn' stijue Lipp, mijn' lichteloose lichten
Beluijcken met een' hand diens vriendelick gewicht, en
Betraende klammicheit, mijn oogh noch voelen sou
Mijn mond noch troetelen door steruens leste kouw?

Wie zal mijn duizelig hoofd, mijn rillende leden van dichtbij aan alle kanten koesteren, van ver met gebeden van de last van hun pijn (kwaal) ontdoen (verlossen?) Wie zal over het verminderen (aantasten) van mijn bezit of het krenken van mijn eer treuren als over zijn eigen leed? Wie zal mijn reisvaardige geest uit huis helpen gaan, uit

het huis van dit slijk, wanneer steen en stijl en dak en verrotte zoldering niet langer in staat zijn de onsterfelijke gast (de ziel) zonder moeite te huisvesten?

Wie zal mijn stijve lippen, mijn lichteloze ogen sluiten met een hand welker liefdevolle druk en vochtigheid door tranen, mijn oog nog voelen zou, mijn mond nog strelen door de eindkoude van het sterven heen?

(2014 *duijsigh*, WNT duizig (I) 3645; *rijelende*, WNT rijelen 222: rillen enz. o.a. van koorts!; 2015 *Van bijds*, zie Vondels aanmerking p. 50; 2017 *Gekrompen*, van trans. krimpen = verminderen (WNT krimpen 270); parallel met trans. *gekroockt* = gekrenkt; 2018 *reisbaer*: gereed om af te reizen (uit dit leven) (WNT reisbaar 1751: voorbereid op de dood, gereed om te sterven); 2021 *D'onsterffelicken gast*, obj. bij *huijsvestens*, oorz. voorw. in de genitief bij *machtigh*. Vgl. latijn: hospitem immortalem recipiendi compos; marge C 2022 (in C 2024): *Supremoque die notum spectantia coelum Texissent digiti lumina nostra tui. Ov. 4. Trist. 3.* (en op mijn laatste dag opziende naar bekende hemel zouden uw vingers mijn ogen hebben toegedrukt. Ovidius, Tristia 4, 3, 43/44) - *nec cum clamore supremo Languentes oculos claudet amica manus. Ov. 3. Trist. 2.* (en zal niet met een laatste weeroep bevriende hand mijn kwijnende ogen sluiten. Ovidius, *Tristia*, 3, 2, 43/44.)

Of blijf ick later op, door 's Hemels heiligh hengen,
Naer uw te-bedde-gaen, en sie mijn' daghen lenghen
In tamelick vernoegh; de wereld is soo bits
Op 'snaesten voor-de-wind: soo nijdigh en soo spits
Op vetter vee als thuijs, op weeldrigher geburen
Dan d'eighen mergentael: waer sal ick een' om hueren,
Een' uijt den dicken drangh, die met geduld en smaeck
Mijn welvaert melden hoor', die deel' in mijn vermaeck,

Of indien ik later opblijf door het heilig willen des hemels, na uw te bed gaan, en mijn dagen zie toenemen in redelijke welstand, de wereld is zo vijandig tegenover 'snaasten voorspoed, zo afgunstig en gebeten op vetter vee dan men zelf heeft, op buren die meer hebben dan het aantal morgens dat men zelf bezit. Voor welke prijs zal ik iemand huren, iemand uit de dichte menigte, die met geduld en met genoegen over mijn voorspoed kan horen spreken, die in mijn vreugd delen kan en mij het geluk gunnen?

(2026 het bekende beeld voor doorleven, ouder worden en sterven: opblijven, naar bed gaan. Vgl. Huygens' bekende gedichtje *Willigh sterven* (Voet-maet^2, 93); *hengen*, WNT hengen 574 verwijst naar vaker gebruikt *gehangen*; WNT gehengen 857 *Gods gehengen* = Gods goedvinden, Gods wil. Ik vertaal *willen:* de gewone betekenis: toelaten, gedogen past hier niet. H. vraagt niet om meer leven (Dat doet hij nergens!), maar als God het wil, zal hij verder leven. (Hij leefde verder,

nog 50 jaar na de dood van Sterre op 10 mei 1637; H. sterft 26 maart 1687); 2027 *mijn'...lenghen:* letterlijk: mijn dagen (leven) langer worden; *tamelick vernoegh:* WNT tamelijk 855: redelijk, tussen goed en slecht in (citaat uit Huygens); *vernoegh* m.i. = vernoegen (MNW vernoegen 2204 intrans.: voldoende zijn, toereikend zijn. Kil., Plant. sufficere. Ik vertaal derhalve: redelijke toereikendheid van middelen, redelijke welstand (niet rijk, niet arm, maar voldoende). Dit past ook bij het vervolg van de zin; 2030/1: de comparatie is Huygensiaans ingekort: rijker buren dan eigen landbezit = rijker buren dan zijzelf met hun landbezit = buren die meer land hebben; *mergentael*, WNT morgental 1143 = aantal morgens (landmaat). Het oude meerv. *morgentale* werd soms (zoals hier) als enk. opgevat; 2031: de vraag is ironisch: zo iemand kan men niet voor geld ter beschikking krijgen; 2032 *met geduld:* hij kan er ten einde toe naar luisteren; (*met*) *smaeck*; hij heeft er ook nog plezier in.)

En gunne mij 'tgeluck? En, magh ick 'tminste klaghen,
De wereld is soo vies, en onse leck're daghen
Soo satt, soo walgende van 'tdagelix gerecht:
Wie sal mijn Leser zijn; hoe sal ick in 'tgerecht
Der strenghe keurlickheit bestaen, en u onbeeren,
U, Polla van mijn Penn, die, sonder u, geen' veeren,
Of vochte veeren voert, van zilte tranen, vocht,
En eertijds achter u gestegen inde Locht
Nu bijder aerde kruijpt, en vreest voor alle tacken,
En, waerder ijet min hoogh als d'Aerde, soud'er sacken?

En als ik over het minste (het minst belangrijke) mag klagen: de wereld is zo kieskeurig, en onze verwende tijd zo zat, zo walgend van de dagelijkse kost: wie zal mijn lezer zijn? Hoe zal ik staande blijven voor de rechtbank van de strenge kieskeurigheid zonder u, u, Polla van mijn pen, die, zonder, u geen veren of vochtige veren draagt, vochtig door zilte tranen, en die, vroeger achter u aan in de lucht gestegen, nu over de grond kruipt en voor alle takken vreest en als er iets was, minder hoog dan de aarde, er zou dalen?

(2035: *vies*, vgl. 809; *leck're*, WNT lekker (I) 1517: op zeer goed eten gesteld, gewoon - ofschoon goed - eten versmadende, kieskeurig, verwend; 2037; H. springt heen over wat men dient aan te vullen: *dat ik mij afvraag*; Wie zal enz.; 2038 *keurlickheit*, WNT keurlijkheid 2685: kieschkeurige onderscheiding, kieschkeurigheid; viesheid, keurigheid (dit citaat); 2039 *Polla...Penn*, vgl. 1438; *Penn* = ganzepen (en schrijfwerktuig). In de volgende vss wordt op de betekenis ganzepen voortgeborduurd: *veeren, gestegen* enz. Zonder Polla geen dichterlijke verheffing! De pen heeft *geen veeren*, kan dus niet vliegen of *vochte veeren*, die het vliegen belemmeren. Vandaar *kruijpt* enz.; 2041 *achter u:* vgl. 1345 vlgg. H. stelt Sterre voor als hem ver overtreffend in de dichtkunst.)

Eij, Sterre, noch wat straels, off voert mij daer ghij gaet,
Of licht mij daer ick blijv. Wij spreken veel te laet,
Mijn Hert, en t'enden hoôp; en hopeloose wenschen
Zijn droomen by schoon dagh van vaeckeloose menschen:
Sij reist, en siet niet om, sij rijst en siet niet neer.
Eij, Sterre, noch. wat noch? Sij is geen' Sterre meer,
Sij treedt op sterren. Troost, troost, vrienden, die mijn' reden

Ach Sterre, nog wat licht! Voer mij waar gij gaat, of schijn voor mij daar waar ik blijf. - Wij spreken veel te laat, mijn hart, en zonder hoop. En wensen zonder hoop dat ze vervuld worden, zijn dromen op klaarlichte dag van mensen die waken. Zij gaat en ziet niet om, zij stijgt en ziet niet omlaag. Ach Sterre, nog... Wat nog? Zij is geen ster meer, zij treedt op sterren.

(2044: hs C plaatst achter *straels* een puntkomma. De zin is afgesloten (wensend, zonder werkwoordsvorm). Daarna twee imperatiefzinnen met herhaald *of* (voor ons niet meer mogelijk); 2045: de open ruimte achter *blijv* (ook in C en de drukken) geeft aan dat de dichter tot bezinning komt; *Wij*, nl. de dichter en zijn hart; hij spreekt, zijn hart spreekt; 2046 *Mijn Hert:* aanspreking tot het hart, dat medesprak; *t'enden*, voorz., vgl. ten einde raad; 2047 *droomen...menschen* omschrijving voor: dwaasheden, hersenschimmen, utopieën. Zie de verschrikkelijke realiteit in 2048, de laatste krampachtige, zelf-onderbroken wens in 2049; 2049 *noch*. De punt achter noch is afbrekingsteken; *wat noch*?, zichzelf onderbrekend; 2049/50 *Sij...sterren:* zij was een ster aan de hemel, zij was zijn ster, nu treedt zij als hemelbewoonster op sterren.)

Van schrick en haer te bergh gevoelt hebt in uw' leden,
Soo emmer leuend lid van leuend lid geschroeft
Uw uijterste geweld van lijden heeft geproeft:
Kent wat ick lijd', en troost: Mijn wederwilligh spreken
En sal den stracken draed van uw gesegh niet breken;
Tot spreken hoort noch kracht; de mijne gaet te niet:
Spreeckt, vrienden, ick besw...

Troost (mij), troost (mij), vrienden, die mijn woorden van schrik en ontzetting gevoeld hebt in uw lichaam; indien ooit het afschroeven van het ene levende lid van het andere, uw uiterste kracht (uithoudingsvermogen) om te lijden heeft op de proef gesteld, merk dan op wat ik lijd en troost (mij). Mijn tegenspreken (spreken dat in opstand komt tegen het uwe) zal de strakke draad van uw woorden nietbre ken. Voor spreken is nog kracht nodig; de mijne is teniet. Spreek vrienden ik bezw...

(*Troost, troost* imper., vgl. 2054 *Kent*; 2051 *haer te bergh*, gekoppeld tot subst. in de zin van: ontzetting; *gevoelt...leden:* H. bedoelt dat zij lijfelijk ervaren hebben wat hij zegt, dat zij zulk een verlies kennen. Vgl. 2054 *Kent* = onderkent, zie (WNT kennen 2145); 2054 *weder-*

willigh: tegenstrevend, weerstrevend (hij zal zich niet verzetten, niet tegenspreken); 2057 *besw*... (= beswijk), opzettelijk, symbolisch! niet afgemaakt.)

Daer leijt mijn plompe Penn: en most sij weer te ploegh,
Sij sou' niet leueren als leeden-lied en lijcken.
Maer, Leser, 'tkan bestaen, veel minder waer genoegh;
Waer 'tkind volmaeckt, ten sou sijn' vader niet gelijcken.

Noordgeest 18. Iunij 1638.

Daar ligt mijn plompe (logge) pen en als ze weer aan het werk moest, zij zou niets anders leveren dan treurliederen en lijkzangen. Maar, lezer, het is (wel) genoeg; veel minder zou (al) voldoende zijn: als het land ‘volmaakt’ was, zou het niet op zijn vader lijken.

(*plompe*, WNT plomp (VII) 2738: lomp; plomp kan ook bot betekenen maar in de context kies ik log, zich moeilijk bewegend, zie 2039 vlgg.; *te ploegh*, WNT ploeg (III) 2649: *aan den ploeg gaan* = aan het werk gaan. Ook *te ploeg gaan* (dit citaat); 2059 *leden-lied en lijcken* = onregelmatige samentrekking van leedenlied en lijckenlied. WNT vermeldt onder lijk (I) 2290 lijklied; leedenlied vind ik vermeld onder leed (II) 1237 met verwijzing naar deze plaats van H. (= klaaglied); 2061 *volmaeckt:* woordspelend met volmaeckt in de zin van voltooid. Ook de dichter is onvolmaakt in dubbele zin: met gebreken behept, èn: onaf, niet volledig zonder zijn Sterre.

Marge C bij 2058 (C 2060): *Interea nostri quid agant, nisi triste, libelli*? *Tibia funeribus convenit ista meis*. (Waarover kunnen in die tussentijd mijn werkjes handelen, waarover anders dan over somberheid? Dat is de fluit die bij mijn grafzang past). Ovidius, *Tristia* 3, 14, 21/22; marge 2059 (alleen A): *dit naer het volgende sonnet*. H. wil dus de laatste vier vss achter het sonnet *Aen Sterre* geplaatst hebben. Dit is intussen niet gebeurd in de uitgaven van 1658 en 1672.)

Translit., manuscr. aantekeningen bij Huygens' prozacommentaar

Huygens is, zoals hij in zijn *Voor mijn' uijtleggingh* zei, zijn eigen commentator geworden. In 239 (240) kernachtige aantekeningen vatte hij telkens een gedeelte van *Dagh-werck* samen. Hij deed dit te Voorne (tot 129) en te Noordgeest (de rest). Zie de marge bij 129.

In het kladhs (K) van deze aantekeningen zijn geen nummers aangebracht, maar wordt telkens voor de proza-samenvatting de aanvang van het betreffende tekstgedeelte geciteerd. Het netafschrift (N) van deze aantekeningen plaatste hij op de daartoe opengelaten linkerbladzijden van het calligrafisch afschrift C, thans genummerd overeenkomstig de in de tekst van *Dagh-werck* in C aangebrachte nummers. Daarbij vergiste hij zich eenmaal door na 213 opnieuw 213 te nummeren.

Ik geef evenals bij *Dagh-werck* ook van de prozakommentaar het klad uit, met dien verstande dat ik de nummering uit het net overneem en de geciteerde tekstgedeelten weglaat.

Bij de *transliteratie* van K heb ik geen enkele correctie aangebracht, ook al lag deze erg voor de hand. Wanneer H. bijv. bij een van de veelvuldige verbeteringen in K vergat, een hoofdletter in kleine letter te veranderen of omgekeerd, is dit overgenomen. Ook de (in N veel beter verzorgde) interpunctie heb ik niet bijgewerkt. Enkele schrijffouten zijn overgenomen met een aantekening onderaan de pagina. Afkortingen voor -*lick, -heit, ende* zijn opgelost waarbij ik steeds -*lick* gekozen heb ofschoon ook -*lijck* mogelijk zou zijn. Een bijzondere moeilijkheid levert de afkorting van *vande, inde* enz. waar hetzelfde teken zowel *den* als *de* kan aanduiden. Ik geef dit aan door *vande*(*n*) enz. Ten aanzien van het probleem majuskel, minuskel heb ik dezelfde gedragslijn gevolgd als bij de transliteratie van Dagh-werck, dus alleen in zekere gevallen majuskel, hetzij de zekerheid rust op het ontwijfelbare lettertype voor maj., hetzij uit de context de maj. vaststaat.

Manuscr. aant.:

Bij de aanduiding en bespreking van Huygens' correcties in K heb ik naar volledigheid gestreefd. Voor poëzie spreekt dit vanzelf. Het leek me goed om toch ook voor dit proza het hele verloop van de verbeteringen te bezien, waaruit blijkt welk een zorg H. ook aan zijn proza besteedde. Dat de reden van de verandering niet altijd te achterhalen is, ook in gevallen waar de doorhalingen de oorspronkelijke versie niet onleesbaar hebben gemaakt, is begrijpelijk als men bedenkt hoe weinig wij nog weten van allerlei fijne betekenisnuances in 17e-eeuws nederlands.

De varianten van N, KI, KII:

N mag waarlijk een netafschrift heten. Zoals reeds werd opgemerkt zette H. nu alle puntjes op alle i's, de interpunctie werd tot in de puntjes verzorgd (hij was

daar fel op, zoals men weet). In K was deze door de vele correcties vaak in het gedrang gekomen. Ook werden majuskels die ten onrechte niet waren verbeterd na een correctie, thans gecorrigeerd tot minuskels en omgekeerd. Voorts zorgde H. voor de goede buiging door het aanbrengen van *-n*, of *-en* waar geslacht en naamval dit eisten, door een apostrof of *-e* achter *mijn, een* enz. voor vrl. enkelvoud of voor meerv., door de volle vorm te schrijven in gevallen als *waere* (conj. pret.), door aan de imperatief *t* toe te voegen bij aanspreking van God en bij beleefde aanspraak. Voor voorbeelden zie men 38 *dien*, 41 *den Princen*, 120 *eenen van de* 360. *graden*, 143 *eenen slijpsteen*; 145 *een' plaet, een' waerschouwingh*, 104 *mijne gepeinsen*, 87 *haere drinckens maet*.

Er zijn ook verschillen in gebruik van maj. of min., in al of niet aaneenschrijven van woorden, in gebruik van het koppelteken. Ik laat alle bovengenoemde varianten terzijde. Ook gevallen als *ende, en*: *ofte, off*, waar geen regelmaat in de wisseling der vormen te bespeuren is. Dit geldt ook voor doubletten als *endelick, endtelick*; *tijdelick tijdtelick*. Ik beperk mij derhalve tot de verbale afwijkingen van K.

Het bovenstaande geldt ook voor KI en KII, waarbij tevens aan een aantal drukfouten stilzwijgend wordt voorbijgegaan. Het aantal woordafwijkingen van KI (gedrukt naar N) t.a.v. N blijkt zeer gering, evenzo deze afwijkingen in KII (herziening van KI) van KI.

Proza-aantekeningen van Huygens

*

[1] Sterre, mijn eenigh welgevallen ende geluck;

[2] dewijle God de Heere ons in ziel en lichaem heeft gevoeght;

[3] hoort ende helpt mij uijten, 'tghene ick daer op ouer langhe hebb erdacht.

[4] Mits wij een ende eens zijn, ende dit werck gelijcker hand te weghe brengen, sult ghij deel aende feilen ende onfeilen hebben, ende ick uw berispen minder schroomen.

[5] Mijn, ick segge, ons voornemen is, bij voor-raed vast te stellen, hoe wij op het gevoeghelixt te samen sullen hebben te leuen.

[6] Gods vreese sullen wij voor all betrachten.

[7] Des morghens vroegh gelijck Dauid, sullen wij hem aenroepen, seggende:

[8] Heere komt ons onuerstand te gemoet, en leert ons bidden.

[9] Maeckt ons oprechtelick danckbaer voor dijne oneindighe barmherticheden.

* *Varianten:*
7N *sulx de gewoonte was vanden Propheet Dauid* Explicieter en wat netter (In het algemeen treft dat H. in zijn proza bij *Dagh-werck* zich minder gewoon, wat plechtiger uitdrukt. Dit in tegenstelling tot de tendens om in zijn poëzie doodgewone taal te hanteren)
9N *Geeft ons ende ontfanght van ons onse oprechte danckbaerheit* Vgl. de variant bij *Dagh-werck* vs 100
Manuscr. aant.:
1 *welgevallen* ≤*ende geluck*≥
2 *ons* ≤*in ziel en lichaem*≥ [-*tesamen*] *heeft gevoeght*; Huygens sloot zich eerst aan bij Matth. 19:6, Marc. 10:9: 'Hetgeen dan God *samengevoegd* heeft, scheide de mensch niet.' Maar liever variëerde en verscherpte hij tot de tweede versie.
4 *een* ≤*ende eens*≥ Zinvolle uitbreiding!
ende dit ≤*werck*≥ *dit* was te onduidelijk: er was nog niets genoemd, waarnaar het kon verwijzen.
7 *sullen* wij ≤*gelijck Dauid*,≥ Toevoeging conform de tekst, die eveneens naar David verwijst.
[Na 7 zijn de nummers 8-10 met een verwijzingsteken in de marge bijgevoegd.]

*

[10] Vergeeft ons onse misdaden om de voldoeninghe des H*eeren* I*esu* Chris*ti*,

[11] Wees allom onse hoede. Bewaert ons voor ons seluen;

[12] ouerstreeft onsen bosen wederwill.

[13] Seghent onse zielen ende lichamen, soo dat beide sich tot dijner eere besteden.

[14] Treft ons niet als met genadelicke ende geneselicke kranckheden.

[15] Laet niet toe dat wij onse herten verhangen aende tijdtelicke middelen daermede ghij ons mildelick gesegent hebt;

[16] maer altoos willigh en vaerdigh moghen zijn om daer af te scheiden.

[17] Ist bij dij van eewicheit geschickt, dat kinderen van ons geboren werdden, weest haer genadigh God, van 'tbeghin ten einde haeres leuens.

[18] Erbarmt dij ouer de buijten ende binnen swaerigheden dijner kercke.

[19] Zegent de dienaren dijnes woords met eendracht.

* *Varianten:*
10KI *de Voldoeninghe Jesu Christi*
13N *sulx dat* Nadrukkelijker: zódanig dat; *soo dat* kon zuiver consecutief worden opgevat.
16N (te scheiden) *ende onbelast ten Hemel te gaen*. Toevoeging conform de tekst.
Manuscr. aant.:
11 [-*Heere*] *wees... Heere* reeds gebruikt in de aanvang van het gebed, zie nr.8.
[-*Hoedt*] ≤*Bewaert*≥ *ons... Hoede* was net gebruikt.
14 *Treft ons* ≤*niet als*≥ *met*... Om de schijn weg te nemen alsof zij zouden bidden om getroffen te worden, zij het dan ook met genadige slagen.
15 *onse herten* [-*hangen*] ≤[-*vesten*] *verhangen*≥ *aende* Woordkeus, moeilijk voor ons te beoordelen na ruim drie eeuwen; misschien *verhangen* sterker dan *hangen*; zijn hart *vesten* op bevredigde H. hier ook niet.
ghij ons [-*rijckelick*] ≤*mildelick*≥ Kon *rijkelijk* misschien een profane (ironische) nuance hebben die *mildelijk* miste? Zeker kwam de goedheid des Heren in *mildelijk* beter uit!
17 [-*Brengt*] ≤*Ist bij*≥ *dij* [-*ne*] Eerst andere uitdrukking overwogen in de trant van: *Brengt dijne voorsienicheit mede* De andere versie is korter en krachtiger.
geboren [-*sullen*] *w*[*o*+]<*e*>*r*<*d*>*den... sullen* geschrapt: voor een zekere toekomst niet te gebruiken, evenals nu; *werden* is de normale vorm van de infin. bij H., de tussenvoeging van een *d* is mij niet duidelijk. (Ook het net heeft *werdden*).
van [-*haer*]<*'t*> *beghin* [-*tot*] ≤*ten einde*≥ *haer* <*es*> [-*einde*] <*leuens*> *van haer beghin tot haer einde* werd, met vermijding van herhaling van *haer*, verscherpt tot de tweede versie.
18 *ouer de* ≤*buyten en binnen*≥*swaerdigheden* De toevoeging sluit aan bij de tekst, waar over de moeilijkheden van de kerk, extern en intern, gesproken wordt.

*

[20] soo dat sij de dolingen verdelgen.

[21] Bekommerende sich, als Christus haer Heer, alleen met haer beroep.

[22] Beuestighende haer leere met het voorbeeld van haer leuen, daer 'tmeeste bewegen in is.

[23] Zegent de Princen die dijn' saecke verdedigen.

[24] Vergeeft de sonden haerer weelde, die slibberich is, bij de stramme banen vande(n?)ghenen die door voor en tegenspoed wandelen.

[25] Zegent het beleidt vanden Pr. van Orange met geluck, met liefde des volcks, met nijd des vijands.

[26] Verstoort de aenslagen op sijn leuen:

[27] Zegent sijn huijs met lijfs erfgenamen.

[28] Geeft den ouericheden voorsichticheit ende eendracht.

[29] Doet ons behertighen de voortplantinghe dijnes woords onder desselfs blinde verdruckeren.

[30] Verhoort het schreijen aller krancken, geuangenen, armen, ende die daer uijt dit ellendighe leuen in 'teewighe wenschen vervoert te werden.

[31] Ons vader die daer zijt inden hemel. Geheilight werde etc.

[32] Soo gebeden hebbende sullen wij ons inde kleederen steken.

* *Varianten:*
31N *inde hemelen, geheilight etc.*
Manuscr. aant.:
20 *soo dat sij de* [-*Roomsche*] *dolingen verdelgen* [-*moghen*]. Vergelijk het gedicht, waar het over *alle* dwalingen gaat, en in het bijzonder over de roomse; *moghen* leek de naar kortheid strevende H. overbodig, verslappend.
21 *Heer*, [-~] <*alleen*> Vermoedelijk verschrijving, die onmiddellijk werd hersteld.
24 *stramme* [-*paden*] ≤*banen*≥ Bij *stramme* = stroeve beter passend *banen* = aangelegde wegen.
26 *op sijn leuen* [-*gemaeckt*] Overbodig.
27 *met* ≤*lijfs*≥ *erfgenamen* Niet iedere erfgenaam, maar erfgenamen uit zijn lijf, kinderen.
28 *Geeft* [-*wijs voorsicht*] *den* [-*mag*] <*ouericheden*≥ [-~] <*voorscihticheif*> Betere orde der zinsdelen; *voorsichticheit* drukte de eigenschap beter uit; of was *wijs* enigszins pleonastisch bij *voorsicht*? H. wilde eerst *magistraten* schrijven, maar onderdrukte meteen het vreemde woord. Vgl. 34.
29 *onder* [-*de*] ≤*desselfs*≥ Verduidelijking: de onderdrukkers van uw woord.
30 [-*Erbarmt u ouer*] ≤*Verhoort het schreijen*≥ *alle* <*r*> *krancken*... Concreter, indringender gezegd.
uijt dit ellendighe leuen ≤*in 'teewighe*≥ *wenschen* [-*verlost*] <*vervoert*> *te werden*.
De uitdrukking verrijkt door de aanvulling op: *uyt dit ellendighe leven*; deze aanvulling maakte *verlost* onmogelijk, dit werd dus *vervoert*.

*

[33] Kleeren die ons voegen; de niew fatsoenen van verre als een stall-licht ende niet geerne jae niet eer involgende, dan de oude belacchelick werden.

[34] Gekleedt, sal ick mij verledighen tot de aensprake van allerhande Aensoeckeren: met eerbiedinghe aende(n?) grooten, mewaerdicheit aende(n?) kleinen ende armen.

[35] Kan ick den bedroefden niet altoos helpen, ten minsten sal ick hem met beleefheit bejeghenen, soo dat sij mij uinden deel in haer leed te hebben, en wat troosts in mijn medooghen.

[36] Opden voormiddagh sal ick mij te houe begeuen,

[37] door het gedrangh vande voorkamers in 's Princen Cabinet, daer hij de sorghe vande gemeene saecke bearbeidt.

[38] Daer sal ick oprechtelick den dienst doen die ick buijten belooft hebbe. soo verre mijn vermogen streckt,

[39] Misluckt mijn beleidt, ick sal buijten verwijt blijuen. Luckt het, ick en hebbe maer den danck van een geringhe moeijte verdient, die een ander mogelick met meer vruchts aengewent hadde.

* *Varianten:*
33N *Kleederen* Netter, minder gewoon.
de niewe wijse Beter collectief *wijse* = mode, dan het meerv. *fatsoenen* = modellen.
werde Afhankelijk van enkelv. *wijse*.
34N *Groote* Onduidelijk waarom H. hier de *-n* schrapte, die behouden bleef in *geringhen* en *armen*.
geringhen: Beter contrast met *Groote:* aanzienlijken tegenover onaanzienlijken.
39N *schuld* Het betere woord. Hij zal misschien niet voor *verwijt* gespaard worden, maar hij zal in elk geval geen *schuld* hebben.
39Kl *machts* voor *vruchts* Merkwaardige drukfout, te verklaren uit de hier moeilijk leesbare tekst van N.
Transliteratie:
35 *beleefheit* schrijffout voor *beleeftheit*.
Manuscr. aant.:
33 [-*het*] ≤*de*≥ *niew fatsoenen* Het meervoud (= modellen) was beter.
van verre ≤*als een stall-licht*≥ *ende niet geerne* ≤*jae niet eer*≥ *involgende* Het critische in de uitdrukking verscherpt.
34 [-*sollicitanten*] ≤*Aensoeckeren*≥ De open variant (*sollicitanten* is onderstreept) verkozen, puristisch (niet in WNT, misschien door H. gemaakt).
35 *den* [-*behoeftighen*] ≤*bedroefden*≥ In context beter (vgl. *leed, troost*)
sij mij [-*be*]*vinden... medooghen* [-*vinden*]. Herhaling vermeden, *vinden* kon in beide bijzinnen dienen.
38 *sal ick* ≤*oprechtelick*≥ De toevoeging spreekt voor zichzelf.
streckt [-*bijden ghenen die alles vermagh*] Klonk de perifrase voor de stadhouder wat overdreven, alsof hij God ware?
38 [-*Vallt de saecke ongeluckigh uijt*] ≤*Misluckt* [-*het versoeck van*] *mijn beleidt*.
De derde versie de kortste en meest directe.
Luckt [-*se*] <*het*> In verband met de vorige correctie: *saecke* werd *beleidt*.

*

[40] belooninghe sal ick vanden armen ontseggen, den rijcken thoonen, hoe die mijn voorneme witt geensins en is. maer het vrome genoegen dat uijt weldoen spruijt.

[41] Want Die sich deel toeschrijft inden danck die de Princen voor haer swaere moeijte alleen toekomt, eighent eens anders goed.

[42] Gaet de gift door mijn' handen, wat verdien ick daerbij?

[43] In beuelen de gemeene saecke betreffende sal ick mij insgelijx trouwelick quijten, ende soo neerstichlick, dat de Prince sijn' onderteeckeninghe daerop te setten sal hebben eer hij 't geloouen konde.

[44] Naer die onderteeckeninghe hebb ick in 'twerck niet meer te verantwoorden, maer de teeckenaer, die 'tsal doen als 't noodigh is.

[45] Ick volstae met willigh en *geheim* te zijn.

[46] Van 'thof sal ick thuijs keeren sonder uijterlick te laten blijcken of ick vol besigheits off niet ben, latende alle 'shoofs bekommeringh buijtens huijs.

[47] Stilte en gerusticheit will ick thuijs vinden, niet tegenstaende de suijseling van 'tgerucht die mij in 't hooft magh spelen.

* *Varianten:*
47N *moghe* Conjunctiefvorm geeft duidelijker de modaliteit van het kunnen, mogelijk zijn, aan.
Transliteratie:
40 *vanden* als N.
45 *geheim* is onderstreept. Er is echter geen open variant.
Manuscr. aant.:
40 [-~] *belooninghe sal* ≤*ick*≥ *vande*... Omissie van *ick*.
[-*niet*] ≤*geensins*≥ Krachtiger ontkenning.
en is. <*maer...spruijt*> Toevoeging, aansluitend bij de tekst van het gedicht.
41 <*want*> *Die sich* Redengevend *want* toegevoegd om met vorige aant. te verbinden.
43 *getrouwelick* [-*ende neer*] *quijten* H. wilde *ende neerstichlick* schrijven, maar schrapte dit meteen om in het volgende dit *neerstichlick* uit te werken.
sijn ≤*onder*≥*teeckeninghe* Zo ook in 44. Tekening kon naast ondertekening ook andere betekenis hebben, ondertekening was dus duidelijker.
44 *maer* [*t*+] <*d*>*e teeckenaer* Vergissing onder invloed van voorafgaand *te verantwoorden*.
45 *Ick* [-*bestae*] ≤*volstae*≥ *met bestaen* kon naast volstaan ook andere betekenis hebben, *volstaen* was eenduidig.
47 *vinden* [-~] *niet tegenstaende* [-*het*] ≤*de*≥ *suijseling* Misschien eerst *het suijselen* geïntendeerd, verworpen voor het substantief.

*

[48] Hebb ick aengename niewe tijdingen, ick salse u binnens huijs voorbrenghen, gelijckmen in een duijstere Camer door een geslepen Glas bij sonneschijn verthoont 'tghene buijtens huijs om gaet, maer aeverechts.

[49] Soo veraeuerecht ende vervalscht de Logen de tijdingen die van buijten inkomen, eer het ijemand geloouen soude.

[50] Wegh dan Historie-schrijuers, die ons nu noch d'oude geschiedenissen voor waerheden veilt, die noijt suijuer en waren

[51] V, Sterre, en sal ick niet als oprechte tijdingen geuen, insonderheit soo ghij te vreden zijt datse lieuer, wat veroudt en seker dan heel niew en onseker zijn.

[52] 'Tgeheim dat mij vanden Prince betrouwt werdt en sal ick u niet weigeren te ondecken, want ghij sult soo redelick willen zijn dat ghij 't mij niet en sult verghen, lae ghij sult het verbieden off ick wanckelde.

[53] Luijden die malkanderen niet als met niewe tijdinghen en weten te onderhouden, moghen sich soo vergrijpen.

[54] Het beleid onser huijs-houdinghe sal ons soo veel tijdverdrijfs geuen dat wij 't inde klapperij van niewmaren niet en hoeuen te soecken.

* *Varianten:*
51Kl *out* Zuiverder tegenstelling met *niew*.
Transliteratie:
48 *binnens* zeer onduidelijke slotletters in hs.
Manuscr. aant.:
48 [-*melden*] <*voorbrenghen*> Betere woordkeus i.v.m. de vergelijking met een camera obscura die volgt.
een geslepen Gla[*e*+]<*s*>[-*sken*] ≤[-*inden*] *bij sonneschijn*≥ *verthoont* Waarom H. het diminutief vervormde tot het ongelede *glas* is mij niet duidelijk. In de zonneschijn was onjuist, de voorwerpen bevinden zich in de zonneschijn, het toestel vertoont ze bij zonneschijn.
49 [-*'tghene*] ≤*de tijdingen die*≥ Onmiddellijk aangebrachte verbetering die voor zichzelf spreekt: niet het vage *hetgeen*, maar *de tijdingen*.
50 *Wegh* ≤*dan*≥ *Historieschrijuers* Concluderend *dan* toegevoegd.
die ons ≤*nu noch d'oude geschiedenissen*≥ *voor waerheden veilt*, [-*'Tgheen*] *die noijt suijuer en waren*. Verscherping, direkt na het schrijven van *'Tgheen* aangebracht.
51 *te vreden* ≤*zijt*≥ Omissie.
wat veroudt en [-*wiss*] ≤*seker*≥ *dan*... Beter contrast met volgend *onseker*.
52 *'T*[-*gene*] ≤*geheim dat*≥ *mij* [-*van den Lands*] *vanden Prince*... Verscherping) van vaag *hetgeen* door *Het geheim dat*. Geïntendeerd *vanden Landsvorst* (? werd eenvoudiger *vanden Prince*.
53 *niet* ≤[-*met*]≥ *als* ≤*met nieuwe*≥ *tydinghen* Toen H. schreef *die malkanderen niet als* voegde hij, eerst op verkeerde plaats, *met* (niewe) toe, dat vereist werd door het werkw. *onderhouden* dat hem na *niet als* in het hoofd kwam.
54 *inde* [-*niew*] <*klapperij van*> *niewmaren*... Eerst *niew*(*maren*) bedoeld, maar beter was toevoeging van *klapperij*, tijdverdrijf zoeken in die *activiteit*.

*

[55] Binnens huijs dan sal ick ten eersten acht slaen op uw wesen. staet het droeuigh als een sterr in een Regen-wolck, oft als de de son in de morghenstondsche dampen,

[56] Ick salder mij naer voeghen.

[57] Maer oock ernstich vernemen wat u quelt, en 'thalue jae 'theele Leed op mij laden, gelijck men de waeren met windaesen uijt de grootste schepen inde Lichters verbodemt.

[58] Vind ick dan de oorsaeck van uw quelling soo geringh, dat ghijse hadt konnen ontgaen oft vermeesteren, sal ick trachten v. een' vriendelicke lesse daerop te lesen.

[59] En verthoonen u de swaericheden der vervolginghen met soo veel manlickheids bij onse voorouderen gedraghen.

[60] Seggende, wij zijn kinderen van die ouders, souden wij ons kleinmoedigh ende der stammen onwaerdigh dragen?

[61] Bedenckt ghij niet in uwe hooghe bescheidenheit hoedanighe swaericheden ons naer de tegenwoordighe welvaert mochten ouerkomen?

[62] God verhoedese: maer in allen geualle laet onssuchten en tranen sparen tot wanneermense met reden mochte te gebruijcken hebben.

[63] Vind ick u vrolick van ooghen, gelijck glinsterende sterren die schoon weder maken en voorseggen, van mijn zijde en sal den onlust niet komen, vreughd sonder sonde sal ick tegens uwe vrolickheit inbrengen.

* *Varianten:*
55N *dat* (voor *het*) Duidelijker wijzend naar voorgaande.
57N *ondersoecken* Eenduidiger, *vernemen* kon naast informeren andere betekenis hebben.
geheele Netter, minder gewoon.
63N *daerentegen* na *u* toegevoegd om het contrast aan te zetten.
gelijck als Om de vergelijking sterker op de ogen te betrekken.
Manuscr. aant.:
55 *staet het* ≤*droeuigh*≥ De toevoeging spreekt voor zichzelf.
57 [-*Ick sal*] ≤*Maer oock*≥ Herhaling vermeden, tegenstellende verbinding met vorige gedachte bewerkstelligd. Geen identiteit, maar iets nieuws.
wat u [-*deert*] ≤*quelt*≥ Betere woordkeus: *wat u deert* kon ook betekenen: wat uw medelijden opwekt.
op mij laden [-*en* (?)] *gelijck* Overwogen nevenschikking (?) onmiddellijk ongedaan gemaakt.
58 *Vind ick* ≤*dan*≥ *de oorsaeck* Verbindend *dan* toegevoegd.
u een ≤*vriendelicke*≥ *lesse* Mitigerend.
59 *de swaericheden* ≤*der vervolginghe*≥ Verduidelijkende bepaling.
manlickhei[*t*+]<*d*>*s* Niet consequent doorgevoerde correctie.
60 *ons* ≤*kleinmoedigh ende*≥ *der stammen onwaerdigh* Zinvolle toevoeging.
62 [~+] <*s*>*uchten*.
63 *van mij*<*n*> ≤*zijde*≥ Duidelijker.
[-*vreughd*] ≤[-*vrolickheit*] *vreughd*≥ Terugkeer tot *vreughd*, toch het beste woord (dieper?)

*

[64] Wegh quelling sonder swaricheit. De slaep ende de besicheden verkortten ons korte leuen al te seer, laet het ons met alle mogelicke weigesintheit ende genoeghen lengen.

[65] Mijnenthaluen, ick voorsie genoegh, dat ghij en ick dat genoeghen bijden anderen wel vinden sullen en sonder soecken: daer meest aen gelegen is: want daermen moeijte moet doen om het te soecken en is 't noch oprecht noch bestendigh soo het bij ons wesen sal.

[66] Soo sullen wij malkanderen met ooghen ende monden onderhouden ouer Tafel.

[67] Daer salmen mij weinigh wercks vande keurlicke spijsen sien maken. Ick ben doch geen lecker, onderscheider van gerechten.

* *Varianten:*
65N *wesen en hechten* Minder juiste toevoeging daar *soo* reeds zowel het oprechte als het bestendige opving.
66 Ontbreekt in KI; KII heeft: *Soodanigh sal ons onderhoud over Tafel wesen* (deze aant. moet door H. opnieuw gemaakt zijn voor de druk van 1672 die teruggaat op die van 1658).
67N *doch* weggelaten Terecht achtte H. *doch* = immers, met zijn beroep op de lezer niet nodig.
Transliteratie:
64 verkortten, duidellk twee t's (N één t). Lijkt me vergissing.
Manuscr. aant.:
64 *ons korte leuen* [-*soo seer*?] ≤*al te seer*≥ Scherper.
welgesintheit [-*lengen*] <*ende genoeghen lengen*> *genoeghen* in overeenstemming met 63 toegevoegd, versterkend synoniem.
65 *dat* [-*ick dat* -~] ≤*ghij en ick*≥ *dat genoeghen* Er moest wederkerigheid zijn!
vinden sullen ≤*en*≥ *sonder soecken* Door nevenschikking (op zinsniveau) komt de bijw. bep. beter uit.
moeijte [*d*+] <*m*>*oet doen om* [*s*+] <*h*>*et te soecken en is* <*'t*> [-*'tniet*] ≤*noch oprecht noch*≥ *bestendigh* [-*gelijck*] ≤*soo*≥ *het bij ons* [-*beklijven sal*] <*wesen sal.*>
moeite *m*oet doen beter dan moeite *d*oet (geïntendeerd); eerst bedoeld *se* was verkeerd pron. voor *genoeghen*; de toevoeging van *oprecht* maakte *noch, noch* gewenst; het gewonere *soo* i.p.v. *gelijck*; *beklijven* verworpen omdat in *bestendigh* reeds het duurzame zat.
67 *vande* [-*Leckernije*] ≤*keurlicke spijsen*≥ *sien maken.* Woordkeus: collectief *Leckernije* verscherpt tot *keurlicke spijsen* = verfijnde, met kieskeurigheid uitgezochte spijzen *Ick ben* [*n*+] <*d*>*och* ≤*geen*≥ *lecker, onder*[-*soecker*] ≤*scheider*≥ enz. H. had eerst een nevenschikking in het hoofd: noch... noch... maar zette die meteen om in één nw. deel. Daartoe werd *n*(*och*) tot *doch, geen* werd interlineair aangebracht, waarbij de komma achter *lecker* bleef staan. H. moet dus eerst een nevenschikking van subst. *lecker* = lekkerbek en *ondersoecker* enz. verbeterd tot *onderscheider* (van gerechten) bedoeld hebben, òf een nevenschikking van adj. *lecker* en een ander adj.

*

[68] De beste jaer-getijden van 'tgevogelte jae sijn meeste namen zijn mij onbekent.

[69] Oock In die onkennis is mijn vermaeck ruijmer.

[70] Scheuelingsche oft Maes-sluijsche, gedragen oft gevoerde visch geldt mij gelijck.

[71] Ick hebbe van jongs af hooghe ende leeghe stands Tafelen bewandelt.

[72] Oock in Duijtsland ende Italien.

[73] Oock tscheep.

[74] Maer noijt werck oft onderscheidt van eten gemaeckt.

[75] Bekommert u dan met mijn Tafel niet. Ick ben te vreden met gesonde ende middelmaighe schotelen, daer men een vriend op mede brenghen moghe.

[76] Is 't somtijds noodigh, datmen een grooter Gastmael toerechte, laet ons soo lang het dagelixe te buijten gaen.

[77] Het streckt tot onderhoudt van vriendschapp, die door lang afzijn vervuijlt oft verflauwt.

[78] Selfs onder naer verwantschapp, daer d'onminne leelickst op af steeckt.

[79] En kan afgedroncken werden.

[80] Dat de Romeinen, allom meester geworden, bij onse voorouderen

* *Varianten:*
80KI *Bataviers* Misschien als gewonere vorm door de zetter aangebracht.
80N *verbintenissen* Waarom H. hier een meerv. maakte is mij onduidelijk.
Manuscr. aant.:
68 *'tgevogelte* ≤*jae sijn meeste namen*≥. Versterkend (vgl. ook het gedicht).
69 <*Oock*> *In die onkennis is mijn vermaeck* [-~] <*ruijmer.*> *Oock* legt verband: *Zelfs* is enz.
70 [-*'Tgeldt mij gelijck oft ick maes-sluijs*] <*Scheuelingsche...*> H. zette de zin om en kwam er zo beter uit.
71 [-*gehanteert*] <*bewandelt*> Puristisch.
74 *werck* [-*van*] *oft onderscheidt* enz. Nevenschikking van *onderscheidt* maakte opschuiving van het voorz. nodig.
75 *Bekommert u* ≤*dan*≥ *met... dan* logisch verbindend met vorige aant. [-*Met een*] ≤*Ick ben*≥ *te vreden met* [-*m*] *gesond* [*t*+] <*e*> *ende middelmatigh* <*e*> [-*voedsel*] *schotelen.* H. wilde eerst met de bepaling *Met een...* openen, maar verkoos de rechte woordorde *Ick ben* enz. Eerst geïntendeerd m(iddelmatigh) geschrapt, omdat hij *gesondt* wilde toevoegen. Tenslotte werd *voedsel* door *schotelen* vervangen, wat weer de toevoeging van *e* bij *middelmatigh* en de omzetting van de slot-*t* van *gesondt* in *e* nodig maakte.
76 *Is 't* [-*nood*] *somtijds noodigh* Meteen geschrapt, omdat hij *somtijds* wilde laten voorafgaan. *soo lang* [-*buijten*] *het dagelixe te buijten gaen* Niet slechts afwijken van het dagelijkse, maar dit overtreffen in kwantiteit en kwaliteit.
78 [*I*+] <*S*>*elfs* Vermoedelijk *Iae* verworpen, dat hem in deze context in de betekenis zelfs minder geschikt leek.
80 *ende* ≤*sich*≥*endtelick...sich* in verband met achteraf gekozen *hielden. genoemt zyn* [-*geweest*] ≤*gesien*≥ Treffender: men zág de opschriften op oude stenen.

* gestuijt werden, ende sich endtelick met een redelicke vrede te vreden hielden, soo dat de Batauers op oude steenen genoemt zijn gesien Fratres et amici populi Romani, gebeurde uijt kracht van des volx verbintenisse bij den dronck. Tac...

[81] Het verbondt der Edelen, stichters onser tegenwoordighe vrijheidt wierdt mede bij vrundlicke maeltijden bevestight.

[82] Noch dagelix vernemen de Spaensche dat onse Bidd-daghen ende meer als gebruijckelicke Gastmalen eenigh groot voornemen beduijden.

[83] Soo treckt de sonn vochticheit uyt der zee, ende stortse wederom uijt met onweder.

[84] De Gasterije segge ick, kan dienen 'Tzij om luijden gaende te maken, oft in stilte te helpen.

[85] Maer wij sullen haer gebruijck schouwen soo veel mogelick is. Te veel verveelt. En ick besighe den wijn als Rhabarber, tot behulp vande maghe.

[86] Soude oock lieuer altoos Bier gebruijcken. en geern allen dronck buijten oorboor missen.

[87] Want Enden en swanen weten haer drinckens maet midden inden ouervloed: Hoe kanmen de redelicke menschen vergeuen dat sij sich met haer voetsel vermoorden?

[88] Kosten die stomme beesten spreken, sij onderwesen ons op haer eighen voorbeeld.

[89] Soo sullen wij met reden die reden-loose schepselen trachten te volgen.

[90] En waerom souden wij den vluchtigen, ongewissen, korten tijd verspillen met ons ouervloedigh voetsel. senza leuarci à volo: sonder vander aerde te vliegen?

* *Varianten:*
86N *oorbaer* Willekeurige wisseling van de vormen *oorbaer* en *oorboor*.
88N *eighen* verviel. Het was ook overbodig!
Manuscr. aant.:
81 *onser* ≤*tegenwoordighe*≥ *vrijheidt*. De toevoeging spreekt voor zichzelf.
bij ≤*vrundlicke*≥ *maeltyden* De toevoeging spreekt voor zickzelf.
82 *ende* ≤*meer als gebruyckelicke*≥ *Gastmalen* Verduidelijkend, niet de gewone.
83 *Soo* [-~] *treckt*...
84 <*De Gasterije segge ick, kan dienen*> *'Tzij*... De voorvoeging was nodig.
85 *h*]*et*+] <*aer*> *gebruijck* [-*daer*] *schouwen*... H. verkortte *het gebruijck daer van* tot *haer gebruijck*.
86 *Bier* [-*drincken*] ≤*gebruijcken*≥ Betere woordkeus in deze context, meer gematigdheid aangevend (*altoos Bier drincken* kon een verkeerde indruk wekken!).
87 <*Want*> *Enden*... Logisch verbindend met vorige aant.
90 <*En*> *Waerom*... Verbindend met vorige aant.
den [-*snellen*] *vluchtigen*... Beter woord.

*

[91] De middelen om den tijd met vermaeck en ernst door te brengen zijn niet te berekenen.

[92] Voor eerst het vermaeck vande wandeling naerden eten doet den Lichame goed. spreijende het voedsel, nu inde maghe tot Room [in Chylum] verteert, in fijne gedeelten. ende belettende dat het sich niet onverteert inde engde der Aderen stoppe, daeruijt de vlammen smoocken vande Cortse; jae Corste die in mij gemeenlick soo taeij om slijten valt.

[93] Comen ons ledighe praters besoecken, die haren tijd in Coetsen uijtdragen, als men d'Assche met wagens doet.

[94] Laetse meer t'onsent brengen dan halen. Lichtelick verklaptmen sich in onnoodighen praet tot achterdeel van sijn' euennaesten.

[95] Yeder een bekroont sich meest met eens anders gebreken, ende keert van sich den spiegel daer in hij genoegh met de sijne te doen sonde vinden.

* *Varianten:*
92N *naerden eten* verviel Uit het vervolg van de aant. bleek voldoende het verband, tussen wandelen en maaltijd gelegd.
eenen Room(*chijlum*) Niet room, maar een soort room; Kl laat *chijlum* weg. (*der Aderen*) *ende andere ganghen en* (*stoppe*) Nodige toevoeging.
Transliteratie:
94 euennaesten, mogelijk ook euen naesten (als N).
Manuscr. aant.:
91 [-*'Tis niet te berekenen*] *De middelen om den tijd* [-*behoorlick*] ≤*met ernst en vermaeck*≥ door te brengen.
Omzetting die verkorting opleverde; *behoorlick* uitgewerkt tot de bekende combinatie van nut en vermaak. Door nummering werd de orde *vermaeck en ernst: vermaeck* moest voorop, omdat het in de context primair ging om ontspanning.
92 *tot Room* ≤*in Chijlum*≥ *verteert* De latijnse technische term ter verduidelijking toegevoegd.
der [~+] <A> deren.
daeruijt het [v? +] <d>e vlammen [-vande Cortse] smoocken vande Cortse; ≤jae≥ Corste...
Misschien eerst: *het vlammen vande Cortse* Toen: *daeruijt de vlammen vande Cortse* smoocken, vervolgens verplaatsing van *vande Cortse* voor de bijstelling *Corste* waarvoor weer *jae* semantisch verbindend werd geplaatst.
93 [~+] <*C*>*omen*.
die [-*sic*] *haren tijd* ≤*in Coetsen*≥ [-*als*] *uijtdragen*.
Constructie met *sich* verworpen (*die sich den tijd* enz.), *haren* was eenvoudiger; *als* in de zin van als het ware kon weg, en was storend omdat vlak erop weer *als* volgde.

*

[96] Mijnenthaluen De mijne geuen mij soo veel wercks, dat ick mij die van andere niet en behoeue t'onderwinden.

[97] Laet ons ons seluen besien. die dat op sich seluen kan verkrijgen, sal het quaed gebruijck vande Carossen leeren misprijsen. siende dat de vrouwen daerdoor te Commeerachtiger werden, die voordesen ten minsten met quaed weder thuijs bleuen.

[98] De vond vande Carossen is wel in sich seluen niet quaed maer wel bedacht, ende eer hebbe de hand.

[99] Maer ghij end ick sullen hem besighen tot verlengh ende niet tot kortinghe des tijds.

[100] Ende Als wij soo tsamen in onse Carosse sullen rijden, sal ick den sterren waghen om den noord-pool sijn glorie niet benijden,

[101] Daer sal ick mijn hoogste begeeren V. en d'eenicheit besitten.

* *Varianten:*
96N *Maer* (*de mijne* enz.) Tegenstelling met voorgaande expliciet gemaakt.
97N *op ons selven sien* Drukt duidelijker de geestelijke zelfbeschouwing uit.
100N *Coetse* Puristisch.
Manuscr. aant.:
96 <*Mijnenthaluen*> *De mijne* Tegenstelling met de meerderheid van de mensen, in vorige aant. geschetst, verscherpt.
dat ick [-*elders*] ≤*mij*≥ *die van andere* enz. Overgang op andere uitdrukking: Eerst: *dat ick elders niet behoef te soecken* of iets dergelijks enz. Zó kon het korter en scherper.
97 *op s*[*ij*+]<*i*>*ch seluen* Eerst bedoeld *sijn seluen* afgekeurd. Dit wijst erop dat het veelgebruikte *sijn selven* (als minder netjes?) gaat wijken voor *sich selven*.
met [-~] *quaed weder*.
98 [-*was*] ≤*is wel*≥ *in sich seluen* [-*goed ende*] ≤*niet quaed maer*≥ *wel bedacht:* <*ende eer hebbe de hand*.> H. maakt er een algemeen geldige uitspraak van door verandering van tempus, en leidt de tegenstelling met de volgende aant. in door toevoeging van *wel*, verandering van goed in *niet quaed* (maer) en toevoeging van *ende eer hebbe de hand*.
99 *Maer* [-*wij*] <*ghij ende ick*> Vasthouden van het zich richten tot Sterre. Het hele gedicht is (eenzijdig) gesprek met Sterre; *wij* was te algemeen. *sullen* [-*se*] <*hem*> Nl. den *vond*, niet de *Carosse*.
tot verlengh [-*van tyd, ende*] ≤*ende*≥ <*niet...*> Beter *des tijds* achteraan, dan was pronominale herhaling door daervan of iets dergelijks niet nodig.
100 <-*Ist dat?*> ≤*Ende*≥ *Als wij* ≤*soo*≥ *tsamen in* [-*de*] ≤*onse*≥ *Coetse* ≤*sullen*≥ *rijden*.
Ende verbindt met vorige aant., evenals *soo*; *sullen* toegevoegd parallel met *sal* in vervolg van de zin.
sal ick den ≤*sterren*≥ *wagen* Verduidelijkend.
101 *Daer sal ick* ≤*mijn hoogste begeeren.*≥ *V. en d'eenicheit besitten*, [-*mijn hoochste begeeren*].
Omkering van eerste lid en appositie vond H. passender. Hij wil primair zeggen dat zijn hoogste verlangen dan vervuld is en *dit is:* u en het alleen zijn (predikaat, in appositie-vorm).

*

[102] Daer sullen wij tsamen ons verleden ende toekomende leuen verhandelen, ende soo den snellen tijd stuijten en verlengen. Dat kanmen met u doen, maer met wie noch?

[103] Soo sullen wij alle de schoone gewesten om den Haghe bewandelen.

[104] Oock vrouw Iacobas plantagien.

[105] Oock de geswollen duijnen als witte memmen, het strand ende de zee.

[106] Gedooght ghij (ende ghij zijt soo redelick, dat ghij gedooghen sult dat ick mijn vermaeck soo nauw soecke als ick kan) dat ick somtijds gansch alleen gae wandelen, en soo alleen als Adam eer hem Eua uijt sijn' ribben bijgeschapen was, een vermaeckt datmen wel behoort te verbieden aen uijtsinnighe door te drooghe, oft aen melancholique menschen door te vochtighe herssenen, maer niet aenden ghenen die van middelmatighe temper zijn,

[107] Soo sal ick mij te voet gaen vermeijden door eensame paden. oft,

* *Varianten:*
102N *voorleden* Scherper tegenstellend met *toekomende*.
alsoo Versterkend *al*.
104N *vrouw Iacoba van Beijerens plantagie* Explicieter, duidelijker.
105N *zee-duijnen* tegenover andere duinen (zandheuvels).
106N *dweepe* (*menschen*) Puristisch?
die middelmatigh getempert zijn Duidelijker?
Transliteratie:
106 vermaeck*t*, de -*t* is een verschrijving.
Manuscr. aant.:
102 *en soo den* ≤*snellen*≥ *tyd* [-*verlenghen*] <*stuyten en verlengen.*>
snellen is zinvolle toevoeging in context, evenals *stuyten*: de tijd niet alleen verlengen maar ook tegenhouden! (zie het gedicht).
104 *Oock vrouw* [-~] *Iacobas*.
105 *de* ≤*geswollen*≥ *duijnen* Passend bij *memmen*.
106 *dat ick* [-*in*] *mijn vermaeck* (andere constructie meteen verworpen);
wandelen, [-*gelij*] *en soo alleen als Adam*... De vergelijking nog even uitgesteld door *en soo alleen* = en even alleen;
eer ≤*hem*≥ *Eua*... Corresponderend met *bijgeschapen*, voor *hem*; *bijgeschapen was, een* [-*vreught*] ≤*vermaeck*≥ *datmen* [-*niet en*] ≤*wel*≥ *behoort... vreught* minder passend, voor dit genoegen; eerst vermoedelijk: *datmen niet en behoort te verbieden als aen uytsinnighe* enz. Maar daarna kwam de tegenstelling: *maer niet* enz. wat herhaling van *niet* zou hebben opgeleverd.
uytsinnighe [-*menschen*] *door... oft aen melancholique* ≤*menschen*≥... Beter *menschen* achter het tweede lid van de nevenschikking.
Het nummer 107 werd door H. in N verkeerdelijk geplaatst voor vs 1105, i.p..v voor vs 1106. 1658 en 1672 namen de vergissing over.
107 *Soo sal ick* ≤*mij*≥ [-*oft*] *te voet*... Een keer *oft* was genoeg, tweemaal te nadrukkelijk; *mij* werd vereist door het gekozen *vermeyden*.
oft, [-*op een Peerd*] <*geseten...*> Beter was *Peerd* gezien zijn vele voorbepalingen naar achter te plaatsen.

* geseten op een goedaerdigh, afgerecht, vrolick ende nochtans gehoorsaem Peerd, dat mij noch ongerust, noch droomigh make, sal ick mij op het soetste ende ongedwongenste onderhouden dat ick kan.

[108] Somtijds sal ick mijn' gedachten voeren bouen alle de versierde hemelsche Ringen tot inden hooghen onendtelicken onbegrijpelicken Hemel.

[109] Flux sullen mijn gepeinsen daelen tot in 'tmiddelpunt vanden Aerd-Cloot, daer alle swaer naer getrocken werdt, alle vlack naer buijght, sulx men bij valsch gebruijck, vallen heet.

[110] Uijt Bloemkens, muggen, mieren, en sieren sal ick mij lessen trecken. Want der kleinste schepselen tot noch toe ongesiene deelen zijn nu bekent gewerden, door hulp van onze vergroot-Brillen.

[111] Het dorre sand en sal ick niet onbesien laten, want door die Brillen bevindtmen dat elck greintjen als een grof gesteente is, waerdigher dan deghene die de menschen met de meeste moeijte bekomen.

[112] Maer seggen de luijden, men kan dat bijder ooghe niet mercken.

[113] Ick antwoorde: Siet des nachts scherpelick opwaerts door de Planeet-hemelen (diemen seght dat in haere beweghinghen een

* *Varianten:*
108N *Somwijlen* Minder gewoon, netter.
onendighen Misschien omdat oneindig vooral voor God en het goddelijke gebruikt werd. Vgl. WNT oneindig 1562.
110N *geworden* De normale vorm; *gewerden* was m.i. een verschrijving.
korte vergroot-brillen Om de oude microscoop van andere (lange) kijkers te onderscheiden.
Transliteratie:
113 *vanden* oeuer op grond van mann. genus.
Manuscr. aant.:
108 *tot inden* [-*hoogsten Hemel*] ≤*hooghen*≥ <*onendtelicken* enz.> Meer epitheta bij *Hemel* maakten de correctie nodig.
109 *mijn* [-*gedachten*] ≤*gepeinsen*≥ Het betere woord!
daer alle swaer[-~] ≤*naer* [-*af*] *getrocken werdt*≥ *af* overbodig.
110 [-*Trede ick door Bloemkens*] Hieronder: *Uyt Bloemkens, muggen* enz. Gezien de objekten die H. hier op het oog heeft, was *Treden* onmogelijk.
111 *niet* [-*ongeroert*?] ≤*onbesien*≥ Betere woordkeus.
als een ≤*grof*≥ *gesteente is* Tekenend adj. toegevoegd.
dan [-*'tghe*] <*deghene*> Onmiddellijke verbetering tot meerv.: de edelsten*en* bedoeld, tegenover het *grof gesteente* (= grove edelsteen) die de zandkorrel onder het vergrootglas wordt.
113 *Siet* [-~] ≤*des* [-*'s*?] *nachts*≥ De toevoeging spreekt voor zichzelf.
door [-*de* (*r*?) *Planeten ende* ~] ≤*de Planeet-hemelen*≥.
een soete [-*geluyd off*] *ouereenstemminghe* In *ouereenstemminghe* reeds harmonisch *geluid* uitgedrukt.

* soete ouereenstemminghe maken) tot inde vaste sterren. daer vindt ghij een' glinstering gelijckmen in het sand vanden oeuer doet, daer de sonn op schijnt.

[114] En mogelick gebeurt het door de groote verrheit (wie heefter soo naer bij geweest dat hij 'twederlegge) dat de schoonste ende snelste der sterren bij ons voor eene der geringste werdt gekeurt. soudt daerom waer zijn?

[115] Hangt het fraey van een geschrift off 'tsoet van een gesang aen een, mogelick gebreckigh, oogh oft oore?

[116] Emmers door de scherpsinnighe vonden van de(n?) voornoemde(n?) Brillglasen doorkruijpen wij all het geringste. Bewijsende dat het ghene men tot noch toe groot of klein heeft genoemt, inder daed noch groot noch klein en is.

[117] Ende onderscheidende alles met onse ooghen, als oft wij 't met handen tasten, wandelen door eene tot noch toe onbekende wereld van kleine schepselen oft het een niew ondeckt gedeelte van den Aerdbodem waere.

[118] Het ghene tot noch voor klein en weinigh is aengesien, seggen wij soo groot en veel te zijn, dat het ghene tot noch toe voor

* *Varianten:*
115N *gebrekigh* Zie de transliteratie-aant.
116N *Glasen*; *Brillglasen* verwarrend, kan op brillen slaan, terwijl de microscoop bedoeld werd.
117N *bij onse ooghen* Variërend op *met handen*, dat volgt.
118N *Het ghene tot noch toe; toe* was abusievelijk in K doorgehaald.
noemen Variërend op juist gebruikt *gehouden*.
KI *en veel* weggelaten.
Transliteratie:
115 *gebreckigh* c onduidelijk, mogelijk *gebrekigh* als N.
Manuscr. aant.:
114 *mogelick* ≤*gebeurt het*≥ *door* enz. Omdat nog een bepaling (*door de groote verrheit*) volgde was de toevoeging *gebeurt het* gewenst.
soo [-*hoogh*] <*naer bij*> enz. Contrasterend met *verrheit*.
[*v*+] <*d*>*er* Onmiddellijke verandering van *v*(*an*) (*de*) in korter *der*.
115 *aen* [-*mijn*] ≤*een*≥ Beter algemeen *een*, dan persoonlijk (maar generaliserend bedoeld!) *mijn*.
116 [-~] Hieronder nieuwe inzet *Emmers door* enz.
117 *onderscheidende* ≤*alles*≥ *met* enz. Objekt, onbepaald *alles*, interlineair toegevoegd.
als oft ≤*het*≥ *een niew* [-*vijfde*] *ondeckt* enz. Subjekt *het* moest toegevoegd; *vijfde* kon alleen gehandhaafd blijven bij nevenschikking van *niew* en *vijfde*. H. vermeed de moeilijkheid. Vgl. de tekst van Dagh-werck, 1195 *Voor een vijfde vierendeel*.
118 *tot noch* [-*toe klein en gering*] ≤*voor klein en weinigh*≥ *is aengesien* Andere constructie in verband met gekozen verbum *aengesien*; *toe* verkeerdelijk mee doorgehaald. C herstelt het.
soo groot ≤*en veel*≥ Contrasterend met klein *en weinigh*.

* groot en veel is gehouden, klein en weinigh daerbij is te houden.

[119] Bij voorbeeld: Een stadspoorte, soo wijse nu sien, is maer een splete bij een splete door het vergroot-glas gesien, die sich als een onmatighe Poort verthoont.

[120] Ende alsmen met sulcken Brill een vande 360. graden besagh: men souder ruijmte voor wel 1000. mijlen vinden in plaets van 15.

[121] Hoe onendtelick is dat bedencken, daer het minste altoos noch deelbaer is in minder. Mijn aendacht voert het tot God toe.

[122] Beuinde ick endtelick dat dat diepe insicht mij vervele, ick dael wat nederwaerts.

[123] Ick gae bedencken de deftighe gestaltenisse des Hemels, der wolcken, ende insonderheit der sonne, die, als Dauid seght, als een Princelick Bruijdegom uijt sijn Camer komt, dewijle de Hemelen een tale spreken die alle volckeren verstaen, ende ick leere uijt het vermaen des eenen daghs tot den anderen de eere verbreiden van God almachtigh die des onverstandighen verstandt aen sijn getrouwe wet scherpt.

* *Varianten:*
120N *met sulcke Brillen* In overeenstemming met meerv. *brillen* in 110, 111, *glasen* 116.
ruijmte in vinden wel voor enz. verplaatsing van *wel*, niet op 1000 te betrekken.
122N *insicht ende bedencken* Conform 121.
123N *als de Prophete seght* Plechtiger dan het simpele *Dauid*.
als een Bruijdegom Ps 19 sprak slechts van een bruidegom.
volcken Welke betekenisnuance maakte *volckeren* minder geschikt?
Manuscr. aant.:
119 *sple* [*e*+]<*t*>?*e*.
die ≤*sich*≥ *als* enz. *verthoont* eiste sich.
[*p*+]<*o*>*nmatighe poort* Vermoedelijk eerst *poort* begonnen, maar er moest nog een adj. voor.
120 *souder* [-*plaets*] ≤*ruijmte*≥ Beter woord.
voor ≤*wel*≥ 1000. *mijlen* Krachtiger expressie.
121 *daer* [-*alle*(*s*)] ≤*het minste*≥ Correctie spreekt voor zichzelf.
altoos [-*in*] *noch* [-*minder*] *deelbaer is in minder. noch* losgemaakt van *minder*, waarbij het logisch overbodig was, en zinsdeel geworden; het voortgaande proces van altijd in minder delen werd zo uitgedrukt.
[~+] <*M*>*ijn' aendacht voert*]-~] *het* enz.
122 *Beuinde ick* ≤*endtelick*≥ *dat* enz. Zinvolle toevoeging, het duurt lang eer het hem verveelt!
dat diepe [-*bedencken*] ≤*insicht*≥ Het betere woord.
[-*soo dael*] *ick* ≤*dael*≥ enz. Korter, krachtiger zonder het hervattende *soo* en dus zonder inversie.
123 *Camer* [-*kamer*] Vergissing.
ende ick leere [-*Gods eere melden*] *uijt het* enz. Het object uitgebreid en naar achter; *verbreijden* sterker dan *melden*.

*

[124] Noch wat leegher dalende sal ick mij vermeiden onder het verscheiden geschall der vogelen ter eeren van sijnen schepper singende.

[125] (Is de mensch wel soo danckbaer die dit alles beheert?)

[126] Noch leegher vind ick de viervoetighe dieren, en leer van haer menigherhande goede dinghen daer sij ons in ouertreffen.

[127] Noch isser veel meer af te halen. maer men versuijmt het. ende de meeste luijden treden daer door henen, besigh en ouerladen met haere menschelicke bekommeringhen, om geld, om eergiericheit, om wraeck en diergelijcke.

[128] Ondertuschen leght all die kostelickheit alleen onder der Landluijden voeten; maer ick salder altoos ijet voor ons beiden af thuijs sien te brenghen.
Marge: *Hactenus Vornae*. Noordgeest 18. Junij 1638.

[129] Ende Ist dat mij oock in die eenighe wandelinghe ledighe luijden ontmoetende ongemoeijt willen laten (want daer en is niet quellijckers noch gevoelijckers dan in sijn gesochte eenigheit gestoort te werden) soo dat ick mijne Gedachten bijden anderen vergaderen moghe,

* *Varianten:*
124N *haren schepper* Vergissing van K hersteld, het pronomen sloeg terug op *vogelen*.
127N *van Geld, van eergiericheid, van wraeck* Terugkeer na veel aarzelen tot de eerste versie van K. Zie de manuscr. aant.; *van-* ten aanzien van, kon na *bekommeringen* bij alle drie substantieven worden gebruikt!
128N *leijt* Nettere vorm voor light, dan *leght*.
alle Emphatische vorm.
129N *Ende* aan het begin weggelaten: er was ook geen verband met het vorige, maar een nieuwe opmerking.
Manuscr. aant.:
126 *van haer* [- *hoed*] <*menigherhande*> enz. Begonnen *hoedanighe* verworpen voor sterker *menigherhande*.
127 *door henen*, [-*noch*?] *besigh* enz.
bekommeringhen, [-*van*] ≤[-*ouer*?] *om*≥ Zoeken naar juiste voorz.: *van* afgekeurd; *ouer*(?) ook, drukt misschien meer bezorgdheid in gunstige zin uit. Onduidelijk.
geld, om [-*geld*] <*eergiericheit*> Vergissing.
≤*om*≥ *wraeck* Polysyndetisch, nadruk.
128 [-*Terwij*] <*Ondertuschen*> Scherper adv. bep. = inmiddels, onderwijl. *onder der* [-*Boeren*] <*Landluyden*> Duidelijker naar buiten, naar de natuur verwijzend.
altoos [*w*?+] <*y*> *et*.
129 [-*Soo*] ≤<*Ende*> *Ist dat*≥ *mij* ≤*oock*≥ *in die eenighe* enz.
Ende, interlineair voorgevoegd, verbindend met vorige aant. *Ist dat* misschien wegens vervolg van de zin met *soo dat ick* enz. dus om herhaling van *soo* te vermijden; *oock* modale bep. = misschien, toegevoegd.
in sijn ≤*gesochte*≥ eenigheit Niet iedere eenzaamheid, maar deze, die men zoekt.

*

[130] Ick salse in dicht verknoopen en bekuijpen.

[131] Ick magh wel lijden datmen mij dan voor een' dichter aen sie. want mogelick sult ghij eenighen smaeck in mijn' wercken vinden, oft de nakomelingen; en prijsen dat ick getracht hebbe ijet ongemeens voort te brengen.

[132] Inder daed, ick hate de lafficheit vande gemeene dichterij, en poogh'er tegens in te gaen.

[133] Vier trappen tell ick van onderen op, Spreken, Seggen, Rijmen en Dichten. dese en onderscheiden de gemeene dichters niet; soo meenen sij wat volkomens te weghe gebracht te hebben als sij ijet gedicht hebben dat pas voor spreken of ten uijtersten voor een gemeen seggen magh uijt gaen.

[134] Maer daer werdt wat anders vereischt tot een volmaeckt Gedicht, namentlick de eigenschappen die hier volghen.

[135] Dat zijn de deughden vande oprechte dicht-konst, daer ick van verre naer trachte, maer die ghij van naer bij begrijpt; verstaende te recht, hoe het krachtighe en 'taengenaeme tsamen een volmaeckt gedicht moeten uijtmaken.

[136] Ghij weet hoe onredelick sommige quade Rijmers inde gunst

* *Varianten:*
130N *ende als bekuijpen* De beeldspraak *verknoopen* sloot zich onmiddellijk aan bij het voorafgegane *vergaderen, bekuijpen* was een sprong in de beeldspraak, die opzettelijke aankondiging door *als* = als het ware, gewenst maakte.
131N *oft oock* enz. Niet alleen ghij, maar *ook* de nakomelingen.
133N *ten uijterste* vervallen. Onduidelijk.
136KI *tweederhande*
Transliteratie:
135 *tweederhands* duidelijk met -s. N neemt dit over, KI (1658) en KII tweederhand*e*.
Manuscr. aant.:
131 *eenigh* <*en*> [-*behaghen*] ≤*smaeck*≥ Minder sterk, bescheiden. Het andere genus maakte toevoeging van -*en* nodig.
dat ick ≤*getracht hebbe*≥ *ijet ongemeens* [-*getracht hebbe*] *voort te brengen*. H. vond de orde zo beter met achterplaatsing van het *hele* objekt *yet...te brenghen* bij *getracht hebbe*.
133 [-*stelle*] ≤*tell*≥ *ick* ≤*van onderen op*≥ Passend verbum *telle*, en verduidelijking van ‘richting’ der treden.
spreken, [-*Rijmen*] <*seggen, Rijmen*> enz. Vergissing.
onderscheiden [*t*+] <*en*> [-*het*] *de gemeene dichters* enz.
Eerst bedoeld: *onderscheidt het gemeene dichten niet*; maar het vervolg van de zin maakte nodig dat de *gemeene dichters* subjekt werden.
als zij[-~]≤*ijet*≥ *gedicht hebben dat* [-*het*] *pas* enz.
magh ≤*uyt*≥ *gaen* Onduidelijk.
136 *sommighe* [-*slechte*] ≤*quade*≥ *Rijmers* enz. *slechte* kon eenvoudige, gewone betekenen, was dus te slap.

* vande wereld zijn.ende die tweederhands.

[137] D'eerste pronckt met een' gesochte duijsterheit als oft hij in Cijfer schreef. schijnende gelesen ende niet verstaen te willen zijn.

[138] Ende Wie magh de pijne van door duijstere woorden henen te soecken dat mogelick geuonden zijnde der moeijte onwaerdighst wesen sal?

[139] Moet ick een Gedicht met arbeid lesen daer ick mij in soeck te verheugen?

[140] De tweede daer teghen komt heel effen en slecht uijt, en door sijn' lafficheit werdt hem mijn smaeck nauwlix gewaer.

[141] Laffe dichter, ick walghe van uwen lauwen gladden Rijm, en uw soeticheit vergramt mij.

[142] Maer ghij Sterre sult mij nu met reden uijt mijn' eighen reghelen veroordeelen.

[143] Doch ten minsten in mijn' plompicheit dien ick voor een' slijpsteen aen andere. en de meesters en zijn altoos de gauste niet in 'tuijtvoeren vande konsten die sij voortleeren.

* *Varianten:*
137N *schreve* De volle conjunctiefvorm om de hypothetische modaliteit duidelijk aan te geven.
Manuscr. aant.:
137 *D'ee* [*ne*+] <*rste*> *pronckt met* enz. Tweederhande scherper onderscheiden in *D'eerste* en *De tweede* (140).
138 <*Ende*> *Wie* enz. Verbindend met vorige aant.
de pijne van [-*met moeyte*] *door* enz. Overbodig, bovendien herhaling vermeden (zie verdere zin).
der moeyte [-*niet*] ≤*on*≥*waerdigh* [-*en sal*] *wesen* <*sal*?> Korter. Maar waarom de andere orde: *wesen sal*? (‘groen’).
139 *Moet ick* ≤*een Gedicht met*≥ *arbeid* [-*en*] <*lesen*> *daer ick mij* [-*lieuer*] ≤*in*≥ *soeck te verheugen*?
Eerst: Moet ik werken terwijl ik mij liever wil verheugen? Dit werd door de correctie toegespitst op dit geval van: een gedicht met moeite lezen. Het klonk ook als een uiting van luiheid!
140 *daer teghen* ≤*komt heel*≥ *effen* enz. Omissie.
[-*en*] *werdt hem mijn smaeck* [-*niet*] <*nauwlix*> *gewaer*. Minder sterk, H. proeft nog wel iets.
142 <*Maer*> ≤*ghij Sterre*≥ [-*Nu*] *sult* [-*ghij*] *mij* ≤*nu met reden*≥ *uyt* enz. De gedachtewending scherper aangeduid door *Maer*, aanspreking, verschuiving van *nu* en toevoeging van *met reden*.
143 [-*Maer*] ≤*Doch*≥ Variërend; vgl. aanhef vorige aant.
ten minsten ≤*in mijn plompicheit*≥ Zinvolle toevoeging.
voor een' slijp-steen [-*voor*] ≤*aen*≥ Variatie!

*

[144] Men siet gebreckelicke Genesers voorde siecke verschijnen. het stiermanschap werdt te lande geleert. Iae de vierboeten leiden den zeeman van 'tstrand af.

[145] Soo kan ick als een houten wegh-wijser, als een schip-wrack op een plaet, voor een waerschouwing dienen. Iae een Bolbaken is maer een' leghe Tonne.

[146] Maer hoe heughelick sal 'tmij daertegen wesen, soo v mijn werck bevalt? naer uwen lof sal ick aller leseren berisping verachten. Hoewel, ick gelooue, elck sal willen goed vinden tghene ghij niet en veracht.

[147] Soo derve ick stoffen, door dien mijn' Gedichten door u gevijlt en verholpen sullen werden als die van Lucanus door Polla Argentaria, sijn wijf, wierden. door dat behulp sullen mijn' wercken het verroesten ende versueren vanden tijd ontgaen.

* *Varianten:*
144 Ontbreekt in KI; in KII: *Een kreupel Doctor kan evenwel dienstigh wesen, ende de Vierbakens zijn stom en dienstigh* (H. beschikte vermoedelijk niet over de oude drukkerskopij en maakte een nieuwe aantekening voor de druk van 1672).
145N *ledighe* Volle vorm, netter.
146N *Sal mij* H. achtte *'t* niet nodig, anders dan wij die het hier niet kunnen missen als onderwerp dat de zakelijke inhoud van de bijw. bijzin van veronderstelling representeert.
dat elck Toevoeging van voegw. *dat*, de objektszin bij *Hoewel ick geloove* inleidend. K. heeft een andere structuur nl.: de bijzin *hoewel elck sal willen* enz.; onderbroken door de modale bepaling *ick geloove*.
147N *van Polla* Naar ik vermoed variërend op *door u*.
Transliteratie:
147 *werden* onduidelijke *e*, toch m.i. *e* daar H. steeds inf. werden schrijft.
Manuscr. aant.:
144 [*g*+]<*G*>*enesers* Belangrijk subst., majuskel.
[*d*+] <*h*>*et stiermanschap* WNT geeft als genus: onz. (soms vr.); of heeft H. misschien eerst gedacht aan stierluiden?
146 *sal 'tmij* ≤*daertegen*≥ *wesen* Contrast met vorige verscherpt.
soo [-*ghij*] ≤*v.*≥ *mijn werck bevalt* Onmiddellijk andere constructie.
naer ≤-*den*≥ *uwen lof* Vergissing hersteld: H. overwoog ws. even zelfstandig *den uwen*, maar dat kon niet vanwege het aan *lof* tegengestelde *berisping*, dat volgen moest.
147 *verholpen* ≤*sullen*≥ *werden* Tegenstellend met *wierden* in het vervolg van de zin, toekomst tegenover verleden.
[~+] <*w*>*ierden*.
[-*sal ick*] ≤*sullen mijn' wercken*≥ *het verroesten* enz. De correctie spreekt voor zichzelf (bescheidener vooral).

*

[148] Soo mij nu quaed, windrigh, of regenachtich weder de wandeling buijten belett. hebb ick binnens huijs een' anderwandeling te doen.

[149] Onder mijn' Boecken.

[150] Daer moet men mij binnens huijs soecken, als in mijn aengenaemste tijdverdrijf.

[151] Doch laet lieuer seggen wanneer ick daer ben, dat ick uijt ben, want inder daed, inde Boecken zijnde houde ick mij uijt en verre van alle andere besigheid.

[152] Iae mijn volck moghen seggen, dat ick met een deel Heeren te spreken hebbe. want Boecken zijn vrij-heeren die elck het sijne deruen seggen sonder groot of klein te verschoonen.

[153] En mijn volck die mij soo doende vande stoorers van mijn kort vermaeck verlossen, sullen maer de waerheit seggen.

[154] Voorwaer een kort vermaeck: want treckt van mijn leuen den tijd die ick meest buijtens huijs, aen mijn beroep binnens huijs aen allerhande dinghen moet spillen, hoe weinigh schiet ouer tmijnen vrijen verdoene!

[155] En als mij dat geluck gebeurt, hoe graegh moet ick het nutten, en hoe quellick ist daer van geruckt te werden!

[156] Hier vind en geniet ick all wat mij lust, en elck een deser Heeren spijst mij om 'tseerst.

* *Varianten:*
151N *zijnde inde Boecken* Onduidelijk.
152N *groot of kleine* Lijkt mij een vergissing; K heeft regelmatig *groot en klein* evenals KI, KII.
154N *die sich* enz. Misschien kon *die ick...spillen* toch de gedachte wekken aan een zekere verspilling; *sich ..spillen* = heengaan met, sloot dit uit.
Transliteratie:
148 De punt achter *belett* is volstrekt duidellk.
153 *vande* als N.
Manuscr. aant.:
148 [-*Maer*] <*Soo*> [-*het dan* (?)] ≤*mij nu*≥ *quaed*, enz. H. kwam er met deze constructie beter uit; *Maer*, te vaak aan begin, werd meteen geschrapt. Vgl. aanhef van 146.
151 *seggen* [*dat*+] <*wa*>*nneer ick daer ben* Niet eerst het objekt: *dat ick uyt ben* maar de bijw. bep. Anders kon de bijw. bep. *wanneer ick daer ben* opgevat worden als bep. bij de obj. zin! *uyt* ≤*en verre van*≥ *alle andere* enz. Zinvolle toevoeging.
152 *sonder* [-*ijemand*] ≤*groot of klein*≥ te verschoonen Zinvolle specificering, conform de tekst van het gedicht.
153 *mijn volck die* ≤*mij*≥ *soo doende* enz. Objekt moest ingelast.
154 *den tijd die ick* ≤*meest*≥ *buijtenshuijs*, ≤*aen mijn beroep*≥ [-*meest all*(?) *spille*] H. had zich eerst onvolledig uitgedrukt: *aen mijn beroep* moest worden toegevoegd, *spillen* werd geschrapt omdat het beter achter kon worden geplaatst. Zo kwam de tegenstelling tot stand: voor het grootste deel buitenshuis aan mijn beroep, de rest binnenshuis aan allerlei dingen.

*

[157] Eerstelick vinde ick daer de Kerckelicke schrijuers die mij Gods woord voorhouden: soo ten breedsten uijtgeleght, dat het de teere leerlingen sonder moeijte konnen begrijpen.

[158] Maer hoe salmen ten einde vanden twist ende geschillen komen, die onder haerluijden, sonderling tuschen ons ende de Roomschgesinde in swang zijn? ende hoe salmen die verblinde menschen opden wegh der waerheid helpen!?

[159] Weest noch lang-moedigh, ô God, ouer de onnoosele ende misleijdde. maer hoe lang wilt ghij 'twesen ouer den ghenen die haer beter wetende, misleiden?

[160] Volgen de Boecken van Rechtsgeleertheit. die mij ten dienste staen als soo veel Raedsheeren, 'tzij ick te eischen oft verweeren hebbe; met hun beraede ick mij uijt allerhande soorten van Rechten, als daer zijn Lex et Princip. placita, Plebiscita, S. Consulta et Magistratuum edicta, Responsa prud. Conseutudo.

[161] Vind ick daer niet tmijnen voordeel beantwoordt de uijtlegginghen der doctoren zijn van soo verscheiden besluijt, datmen altoos bij den eenen oft den anderen geholpen kan werden. ende met de meeste stemmen kanmen't veeltijds wegh draghen.

[162] Maer God verbiede dat ick mij tegens recht ende reden soude willen behelpen met eenighe der keiserlicke onredelicke wetten, die de wetgeuers haerseluen oft ijemand anders te geualle hebben uijtgegeuen.

* *Transliteratie:*
160 Puncip*um* S*enatus* prud*entum*, zoals N voluit heeft.
Manuscr. aant.:
157 *dat*[-*men't*] ≤*het de* <*teere*> *leerlingen*≥ *sonder moeijte* enz. Zo krasser uitgedrukt; de persoonsvorm moesttevens veranderd: *k*[*an*+] <*on*>*nen begrijpen*.
158 *ende* [-*wie*] <*hoe*> *salmen* enz. Voorkeur voor parallellie met het begin van de aant., dus *hoe* enz. (in het gedicht voortdurend *Wie*).
159 *den ghenen die* ≤*haer*≥ *beter wetende*, [-*andere*] *misleiden*. De *andere* zijn *de onnoosele* enz., dus *haer*.
160 *beraede ick mij* [-*op*] ≤*uijt*≥ *allerhande* enz. Het juiste voorz.: H. beraadt zich niet met hen *op*, maar raadpleegt hen om *uit* allerhande soorten van recht raad te winnen.
als daer zijn ≤*Lex et*≥ *Princip.* [-*Edicta*] ≤*placita*≥, *Plebiscita, S. Consulta* ≤*et Magistratuum edicta*≥ *Responsa prud.* [-*et*?] *Consuetudo.* [-~ *municipale*].
161 *soo verscheiden* [-*gevoelen*] ≤*besluijt*≥ Het juiste woord: de *uytlegginghen* leiden tot zó verschillende *conclusies*.
ende [*d*+] <*m*>*et de meeste* enz. Niet *dat* enz., maar hoofdzinconstructie, los van vorige bijzin.
kanment ≤*veeltyds*≥ *wegh draghen* Minder absoluut gezegd.
162 *met* [-*sekere*] ≤*eenighe*≥ *der keiselicke* ≤*onredelicke*≥ *wetten* In plaats van *sekere* dat vagelijk, ‘bepaalde’ wetten aanwijst, *eenighe* = welke dan ook, van die categorie van wetten.
onredelicke Passende voorbep.

*

[163] Lieuer will ick gebreck lijden dan mij door slimme trecken verrijcken.

[164] Oock soo ijeder een eerst met sijn eighen gemoed te rade gingh, en stelden allen eighen sucht onder de voet, het langhe gepleijt waer haest af.

[165] In plaets van ons ter vierschale te haesten om den behoeftigen op 'tlijf te vallen, souden wij schier ons aller billixte recht ten scherpsten niet willen uijtvoeren.

[166] Maer de machtigste will soo qualick aen 'twijcken.

[167] Maer, sal ijemand seggen, soo wij ons met de Rechtsgeleertheit niet en moghen behelpen, waertoe breecktmender ons het hooft mede, in 'tbeste van onse jaeren, wanneer wij de krachten hebben om ijet beters te leeren?

[168] Antwoord: sij sal mij strecken om mij, den mijnen ende den verdruckten ter nood te helpen verdedighen, soo ick oijt tot het Rechterampt verheuen werde.

* *Varianten:*
164N *stelde* H. vermijdt hier de vorm van het praet. sg. op *-en* voor klinker, ondanks zijn verdediging ervan tegenover Mostaert. Zie p. 55.
alle; sucht in deze betekenis is vrl. Vgl. Van Hoogstraten.
165KI *vierschaere* De gewonere vorm tegenover de gedissimileerde.
Manuscr. aant.:
163 *dan* ≤*mij*≥ *door* enz. Samentrekking was onmogelijk, *mij* ingelast.
164 <*Oock*> *Soo* [-*men*] ≤*ijeder een*≥ *eerst* ≤met≥ *sijn eighen gemoed* enz. *Oock* = Bovendien, voorgevoegd, verbindend met vorige gedachte. *men* vervangen door scherper *ijeder een*; *met* ingelast vanwege *te raede ghingh* (eerst aan trans. ww. gedacht).
waer haest [-*uyt*] <*af*> Een lang pleidooi kan *haest uyt* zijn: er komt gauw een einde aan; maar hier wordt bedoeld dat het met het lange pleiten spoedig gedaan zal zijn; daarom *af* (= afgelopen).
165 *schier ons* ≤*aller*≥ *billixte recht* ≤*ten scherpsten*≥ *niet willen uijtvoeren. aller* versterkt de uitdrukking, *ten scherpsten* matigt de ontkenning.
167 [-*Oock*], ≤*Maer*≥ [-*mocht*] ≤*sal*≥ *ijemand seggen Maer* paste ter inleiding van de tegenwerping; *sal* 'positiever' dan *mocht* = zou kunnen; *met de* [-*wetenschap van*] *Rechtsgeleertheit* Korter dan: *wetenschap van* (*Rechte*?). [-*recht*] *in 'tbeste* enz. Bij nader inzien overbodig geacht.
168 *Antwoord:* ≤*sij sal mij strecken*≥ *om* [-*ons*] ≤*mij*≥, *den* [-*onsen*] ≤*mijnen*≥ *ende den verdruckten* ≤*ter nood*≥ *te helpen verdedighen*, <*soo*>. De tussenvoeging aan het begin was nodig omdat de bepaling *om* enz. anders finaal zou zijn bij *men breeckter ons het hooft mede* (167). Verder antwoordt H. persoonlijk, zodat de eerste persoon enk. werd aangebracht; *ter nood* zinvolle beperkende bep.
De in het klad volgende aant. is door H. met deze verenigd. Daarvoor waren de volgende correcties nodig (naast toevoeging van *soo*)
[-*Werd*] *ick* [-*oock*] ≤*oyt*≥ [-*verheuen*] *tot het Rechterampt verheven werde*. [-*dat Rechterampt dat soo gesocht werdt vanden ghenen*]
Hoofdzinsorde werd bijzinsorde door toegevoegd verbindend *soo* in 168. Het slot verhuisde naar de volgende aant.

*

[169] Ô Rechterampt, dat soo begeert werdt door alle soodanighe die off onbedacht oft met quaed opsett uijt haeren middelmatighen staet soecken te versitten tot eenen hoogeren daer sij haere begeerlickheit in mogen voldoen, mog'lick off ick bij gebreck van beter tot uw beroepen werde;

[170] Maer ick salder niet geern toe komen.

[171] Want een Rechter moet waerheit spreken, en wie kent de waerheit?

[172] O Heere, ende alleen waerachtighe God, die ons dus blindeling naerde waerheid siet grijpen en grabbelen,

[173] Erbarmt u over den ghenen die 'tsich moeten onderwinden, losser drijuende dan de naelden vande scheeps-compassen, die doch, all soeckende, in 'teinde haere noordsterre genaken ende gelijck als kussen.

[174] Ende O Rechters meesters van ons Goed en Bloed waer 't noch met uluijden mede soo gestelt, dat ghij endtelick de gesochte waerheid trefte!

[175] Maer wat moet de mensche strijds in 'tgemoed hebben, die te rugge denckende aen een vonnis ouer goed of Bloed gegeuen,

* *Varianten:*
169N *u* H. schrijft bijna nooit *uw* voor *u* (personale), *uw* was ws. een verschrijving in K.
174N *treften* Bij meerv. *ghij*?
175N *light* Netter voor *legh*t.
Manuscr. aant.:
169 *dat soo* [-*gesocht ende*] *begeert werdt* Overbodig.
door [-*den*(?)*ghenen*] ≤*alle soodanighe*≥ *die* enz. Mensen van die aard, die in de bijzin wordt beschreven; *Kwaliteit* scherper uitgedrukt.
haeren...staet [-*tot eenen*] *soecken te versitten tot eenen* enz. De uitgebreide bep. van doel *tot...voldoen* beter naar achter, buiten de bijzinstang.
171 [*E*?+] <*W*>*ant*.
[-*waer*] ≤*waerheit*≥ *spreken waer* = waarheid kon niet achter *wie kent* worden herhaald, paste nog slechts in enkele uitdrukkingen als *waer spreken, waer seggen*.
172 *O Heere* [-*God*] *ende alleen* enz. Zinvolle uitbreiding van traditionele combinatie *Heere God* (aanspreking).
173 *en* ≤*gelijck*≥ *als kussen* H. achtte versterking van de waarde van *als*, nl. als het ware, door *gelijck* nodig. Waarom is mij niet duidelijk.
174 <*Ende*> *O Rechters* ≤*meesters van ons Goed en Bloed*≥ *waer 't noch* enz. *Ende* verbindend met vorige gedachte. *meesters* enz.: zinvolle nieuwe aanspreking (of appositie?).
de ≤*gesochte*≥ *waerheid* Zinvolle voorbep., niet de waarheid in het algemeen.
175 *die* ≤*te rugge denckende*≥ *aen een* [-*gegeuen*] *vonnis ouer goed of Bloed* [-*gedenkende*] ≤*gegeuen*≥.
Betere woordkeus; verder woordorde verbeterd (*gegeven* op juiste plaats) *alnoch* [-*twijffelt*] *inde* enz. *legh*t *en twijffelt* duratief!
oft de [-*moede*?] *beklaeghde* [-*maer*] *op een* ≤*onwaerachtighe ende maer*≥ *uytgepijnighde* enz. Zo duidelijker.

* alnoch inde duijsterheit van sijn verstand leght en twijffelt, off hij Recht gesproken heeft, dan oft de beklaeghde op een onwaerachtighe ende maer uijtgepijnighde bekentenisse veroordeelt is geweest!

[176] Stout, Swaer ende gevaerlick bewind, des God alleen machtigh is, waer is de redelicke mensche die sich met een middelmatigh leuen te vreden houden konnende, naer u soude willen trachten?

[177] Naer dese ernstighe ende swaermoedighe gepeinsen lust mij mijn' sinnen wat te verfraeijen. ende ick sied'er de Boecken toe hierneffens staen, die ghij, Sterre, beter als de ervarenste verstaet.

[178] Namentlick de schrijuers in medicine.

[179] Vande oude hebb icker weinighe, vande jonghe veel.

[180] Soo gaet het met de wereld. hoe sij ouder werdt hoe sij meer klaps krijght. oock gaetse in duijghen vallen, daer af rammelen de stucken, meer als in haer jonghe kracht, doe de wetenschappen in weinighe ongepronckte woorden werden beschreuen.

[181] Heden en werdter niet niews geschreuen; all dat onse langwijlighe schrijuers doen en is maer d'oude spijse met niewe slappe saussen te verwarmen.

[182] Maer wij, soo het u goed dunckt sullen ons aende oorspronckelicke meesters houden.

[183] Ende vermaken ons eerst met het schepsel vant menschelicke lichaem te ondersoecken ende daer in

* *Varianten:*
176N *konnende te vreden houden* Beviel hem beter, ritmisch.
183N *vermaken ons met... eerst* onjuist, er kwam geen tweede dusdanig vermaak.
Manuscr. aant.:
176 <*Stout,*> *Swaer* enz. Nog een epitheton voorgevoegd.
de ≤*redelicke*≥ *mensche* Zinvol: een mens die zijn verstand nog bij elkaar heeft!
177 *Naer* [-*die*] ≤*dese*≥ *ernstighe* enz. Verwijzing naar vlak ervoor genoemde. [-*soo wel*] ≤*beter*≥ *als* enz. Sterker, complimenteuser.
178 *de* [-*Medicijns*] <*schrijuers in medicine*> Correctie spreekt voor zichzelf, duidelijkheidshalve: niet de dokters, maar de boeken staan in de kast. Vgl. 157: *de Kerkelicke schrijuers*.
179 [-*staet*] <*hebb icker* enz.> Verwerping van de constructie *staet* (*er weinighe* enz.), die meermalen bij H. voorkomt?
180 *in...woorden* [-*te*] <*werden beschreuen*> Andere expressie (*te boeck werden gestelt*?) als te wijdlopig verworpen.
181 <*Heden*> [-*Daer*] *en werdt* <*er*> *niet niews* enz. Duidelijker tegenstellend; toevoeging van -*er* nu gewenst.
182 *Maer*, [-*dunckt*] ≤*wij soo*≥ *het u goed* ≤*dunckt*≥ [-*wij*] *sullen* enz. Door veranderde constructie meer nadruk op *wij*, hetgeen het doel was.
183 [-*Soo sullen wij gans*(?) *hef*] ≤*Ende vermaken ons* [-~] *het schepsel vant*≥ *menschelicke lichaem* [-*gaen*] ≤*te*≥ *ondersoecken* enz.
Element van *vermaak* erin gebracht en van *bouw* van het menselijk lichaam. Inkorting door samentrekking met vorige zin.

*

[184] De zenuwen;

[185] 'Tgebeente;

[186] De aderen, met de open en toegaende vellekens daerin geuonden, het Bloed op houdende ende aflatende, naer 'tnoodigh is.

[187] De Arterien, daer het geestichste Bloed door schiet.

[188] De Herssenen,

[189] Het Herte, oorspronck van Pols en leuen.

[190] De Longen, dicht bij 'therte geleght om het te koelen.

[191] De Leuer, gelijckende een webbe van ontallicke aderkens.

[192] De Maghe, die mij soo licht vervuijlt.

[193] De Gall, diens hitte de maghe verwarmt.

[194] De Milte, die mij veeltijds soo quellijck sonder ander oorsaeck maeckt.

[195] De Nieren, die het onnutte vocht als een weij, van 'tbloed scheiden, ende nederbrenghen doorde enghde van de waterganghen tuschen nier en Blaes, in dewelcke wij de felste pijnen van 'tgraueel voelen, barende gelijck steenen kindertjens; als die uijt de steenen groeijden die Deucaleon ende Pijrrha naerden vloed ouer rugh wierpen om de wereld van niews met mannekens en wijfkens te versien.

* *Varianten:*
193N versterckt (?) KI versterckt
Manuscr. aant.:
187 *daer* [-*sich*] *het* enz. Eerst reflexief verbum overwogen (vgl. *sich door Jaeght* in het gedicht).
192 *soo* [-*veel* ~] ≤*licht vervuijlt*≥.
194 *die mij* ≤*veeltijds*≥ *soo quellijck sonder* ≤*ander*≥ *oorsaeck maeckt*. De correcties spreken voor zichzelf.
195 *ende* [-*door de enghde vande ureteres*] *nederbrenghen doorde enghde vande waterganghen* Betere woordschikking en purisme.
en Blaes, [-*daer wij*] <*in dewelcke* enz.> Duidelijker, atecedent *waterganghen*, niet *Blaes*.
barende[-*steentjes als kinderen*]≤[-*als*]*gelijck steenen kindertjens*≥; *als* [-*de*(?) *steenen kinderen die bij*] ≤*die uyt de steenen groeyden die*≥ *Deucaleon ende Pijrrha* [-~] *naer den vloed* [-*steenen*] *over rugh wierpen* enz.
Mogelijk aldus:
1 *barende steentjens als kinderen*; *als de steenen kinderen die bij Deucaleon ende Pijrrha*...
2 *barende steentjens als kinderen*; *als Deucaleon ende Pijrrha naerden vloed over rugh* enz.
3 *barende* [-*als*] ≤*gelijck*≥ *steenen kindertjens*; *als die uyt de steenen groeyden die D. ende P. naerden vloed over rugh wierpen* enz.
In de derde versie is de herhaling *als kinderen, als de steenen kinderen* vermeden; verder is de vergelijking zuiver gemaakt: *steenen kindertjens* vergeleken met *die uyt de steenen groeyden enz.* (= de kindertjens die enz.); *gelijck* diende om een nieuwe herhaling van *als* te voorkomen.

*

[196] De Blase.

[197] Τὰ ἀιδοῖα

[198] De Darmen.

[199] Ende endtelick de kleine Aderen langs 'tingewand. Venae Mesaraicae, die all het nutte uijt de laetste verteering suijghen.

[200] Dat's 'tkortbegripp van een mensch, de kleine wereld geheeten; die een Cristophor. Columbus omzeiler vande groote wereld, qualick om zeilen soude, alsmense ten breedsten uijt mat.

[201] Maer hoe weinighe onkundighe van dit maexel nemen de moeijte van het te doorsoecken.

[202] Soo komt het datmen ons medicijnen bijder tast geeft. en 'teene lid voor 'tander quelt.

[203] Want Die noijt mensch en sach openen, derft elck binnenlidt met een Briefken het sijne toe schicken; oft eenen sleur van gewoonte oft sijn giericheit te geualle.

* *Varianten:*
200N *mat* voor *uijt mat* Onduidelijk.
203N *derft veeltijds* Matiging van de critiek.
Transliteratie:
202 *t'ander* tegen Huygens' gewoonte ('tander).
Manuscr. aant.:
199 <*Ende endtelick*> *De kleine* enz. Verbindend met vorige, het vorige besluitend.
200 *de kleine wereld* ≤*geheeten*≥
Columbus ≤*omzeiler vande groote wereld*≥ Zinvol aangebrachte appositie, contrast!
ten [-*langsten*] ≤*breedsten*≥ *uijt mat*. Betere woordkeus i.v.m. omzeilen.
201 *Maer hoe* [-*veel on*] ≤*weinighe on*≥ *kundighe van dit maexel*
≤-*zijnder die de*≥ [-*deruen sich echter het*(?) *moeijte niet te*] *nemen*
≤*de moeijte*≥ *van het te doorsoecken*.
Misschien zo:
1 *Maar hoe veel onkundighe van dit maexel deruen sich echter het*(?) *moeijte niet te nemen van het te doorsoecken*
2 *Maar hoe weinighe onkundighe van dit maexel zijnder die...*
3 *Maer hoe weinighe onkundighe van dit maexel nemen de moeijte van het te doorsoecken*.
Na veel proberen vond H. de eenvoudigste, helderste manier van zich uit te drukken.
202 *Soo* [-*geeft men*] <*komt het datmen ons...geeft* Duidelijker oorzaak aanduidend van het geven enz.
203 <*Want*> *Die noyt* enz. Verbindend *want* voorgevoegd.
mensch [-~] ≤*en sagh*≥ *openen derft* [-~] *elck binnenlidt* [-~] ≤*met*≥ *een Briefken* enz.

*

[204] Oock en kent sulcken doctor de kruijden die hij voorschrijft niet anders als bij ouergift van ouders tot ouders, oft bij sijn medicijnboeck oft, voor 'tnaeste, bij sijn kruijdboeck met platen van een jong schilder versien.

[205] Ons aengaende wij en zijn van dat Ambacht niet. nochtans isser ons en ijeder een aen gelegen te kennen watmen ons ingeeft.

[206] Ghij dan, thoont mij wat den doctor heeft voorgeschreuen, ick sal u all het ghene dat daer genoemt staen doen handelen, smaecken, riecken en sien in de doosen van Simpelen die ick vergaert hebbe om die kennisse te bekomen verthoonende bij stucken ende monsterkens all watmen inden Apotheeck vindt.

[207] Het zij dan zaden, Bladen, vruchten ende Bloemen die bewaerbaer zijn,

[208] Of Houten, schorschen en wortelen.

[209] Of Gommen en Terpenthijnen, met diergelijcke.

[210] Of Gedierten ende gedeelten derseluer.

[211] Oft Gesteenten, diemen te hoogh acht.

[212] Oft onderaerdsch gewasch. mineralia.

[213] Alles sal ick t'uwer begeerte leueren, ende uw krachtighe memorie sal de swackheit vande mijne daer in te baet komen ende wij sullen malkanderen indachtigh houden van alle deser dingen Gedaente, Eigenschap, oorspronck, oorsaeck en reden en Gebruijck.

* *Varianten:*
206N *de doctor* Vgl. Inleiding, p. 56.
genoemt staet Correctie van *staen*, zie manuscr. aant.
thoonende Eenvoudiger, bij vertonen komt meer te pas.
vergadert nettere vorm.
213N *uwe geheugenisse* Puristisch.
oorsaeck, reden En was ten onrechte in K blijven staan.
Transliteratie:
206 *staen* H. vergat dit te verbeteren tot staet. Zie manuscr. aant.
Verkeerde nummering 213, 213 is behouden.
Manuscr. aant.:
204 [-*Nu*] ≤*Oock en*≥ *kent* enz. Beter verbindend; dit komt erbij.
oft bij [-*het kruijdboeck*] ≤*sijn medicijnboek*≥ *oft* enz. Inlassing.
205 <*Ons aengaende wij*> [-*Nu*] *en zijn* [-*wij*] *van dat* enz. Scherper tegenstelling aangevend (*wij* zijn geen artsen).
isser ons ≤*en ijeder een*≥ Correctie spreekt voor zichzelf.
206 *all*[-*de simpelen die*]≤*het ghene dat*≥ *daer genoemt staen* Verderop weer *simpelen*, daarom hier veranderd. H. vergat de persoonsvorm *staen* te corrigeren.
213 *Eigenschap* [-*oorsp...k*] *oorspronck* enz. Verschrijving van *oorspronck* doorgehaald. [*g*+] <*G*>*ebruyck* Prominent, hierop wordt doorgegaan!

*

[213] Maer het gebruijck sullen wij van allen meest behertighen, ende soo ons bij nacht ofte ontijden ijetwes schielijcks ouerkomt, daer wij sonder gevaer oft onlijdelicke pijn den doctor niet toe en konnen wachten,

[214] Sal d'een off d'ander van ons de hand aen 't Apothekers werck slaen; ende 'tghene wij ons seluen soo uijt onse eigen droogisterije ingeuen, sal ons min walghen dan 'tghene ons van buijten werdt gebracht.

[215] Maer in langhe en moeten wij 's niet van doen hebben. En verveelt het u daeraf te hooren spreken, ick salder u af helpen ende brengen u tot de laden van mijne Reuck-wercken.

[216] Want Men vinde het goed of quaet, ick vermaeck mij in 'tkonstighe 'tvermeng van kostelicke reucken, daer de thiende mensch geen werck af en maeckt. en ondersoeckse met sulcken aendacht als of mijn welvaert hing aen het scherpe oordeel van een geparfumeert Leder daer van de Spaensche alleen de konst te rechte verstaen.

[217] (Hoe souden de Beesten staen sien dat een beest sijn soo beroockte ende bereuckte vell weder aen trock!)

[218] Soo sal ick dan de hand aen 'twerck slaen, en stampen en menghen de Muscus, den Amber (diens schimmel sijn bloessem heet, ende hem ten hoogsten kostelick maeckt) ende de Ciuette, diens oorsprongh ick mij wederom hier als wel eer in 'tCostelick mal schame te noemen.

* *Varianten:*
213N KII herstelde het juiste nummer (214).
214 *des Apothekers werck* Voorkeur voor de genitiefbep. boven de samenstelling.
216N *'tkonstighe vermeng* Fout van K hersteld.
Transliteratie:
214 *Apothekers*, mogelijk *Apotheekers*
216 *'tvermeng* H. vergat de *t* te schrappen. Zie manuscr. aant.
Manuscr. aant.:
213 ≤*van allen*≥ *meest* Verscherping.
215 *ick salder u af* ≤*helpen ende*≥ *brengen* <*u*> *tot de* [-~] ≤*laden*≥ enz. Eerste correctie spreekt voor zichzelf.
216 <*Want*> *Men vindt* enz. Verbindend.
ick vermaeck mij in ≤*'tkonstighe*≥ *'tvermeng* van enz.
De toevoeging is duidelijk. H. vergat *'t* van *'tvermeng* te schrappen. *als oft* [*-er*] *mijn welvaert hing aen* enz. *er* was onjuist: het voorz. voorwerp moest nog volgen.
aen ≤*het*≥ [*-rechte*] ≤*scherpe*≥ oordeel Beter adj.
daer <*van*> *de Spaensche alleen* ≤*de konst*≥ *te rechte verstaen*. Beter geacht dan: *Daer de Sp. alleen te rechte de konst van verstaen*.
218 *diens* [*-ver*] *schimmel*[*-t*] *syn bloessem heet*, Beter dan: *diens, verschimmelt zijn sijn bloesem heet*.
ende ≤*hem*≥ *ten* enz. Objekt moest ingevoegd.
ick ≤*mij*≥ *wederom* enz. *mij* kon beter voorop dan achteraan.
(*mij schame te noemen*).

*

[219] Ghij, Sterre, sult uw tijdverdrijf nemen in 'trecken vande Essentien uijt allerhande simpelen ende Bloemen.

[220] Danck hebbe mijnenthaluen de man, die het werck van de Leuer naerbootsende het scheiden der nutte vande onnutte stoffen bijde instrumente vande Alchijmie heeft geuonden.

[221] Ende wie dat sich dan inde soete distillatie van Cruijden ende Bloemen met het scheiden der dingen niet te vreden en houdt, magh sich begeuen tot het vergaderen van onvergaderbare stoffen, namentlick tot het Goud maken.

[222] Ons aengaende, Sterre, wij leuen om de schepselen in haer eigen gedaente te genieten.

[223] Wilse sich de mensch onderstaen te verwisselen, dieder niet eighens aen en heeft?

[224] Laetse ons God afbidden, ende hem voorde gifte dancken! Tis onbehoorlick meer als genoegh te eischen van soo milden hand.

* *Varianten:*
219N *'t trecken* Idem.
220N *nae bootsende Nae* en *naer* wisselen willekeurig.
vande nutte uijt de onnutte Beter voorz. om de destillatie aan te duiden?
door het Werck-tuijgh Puristisch.
221N *in het soete overhalen* Puristisch.
222N *Sterre* weggelaten Zij was al inbegrepen in *Ons*.
223N *Wiltse* Onduidelijk. Heeft H. nog een 'voorlopig obj.' *t* ingelast?
Transliteratie:
219 *'trecken* schrijffout voor *'t trecken*.
vande conform onverkort *vande* in 220.
Manuscr. aant.:
219 *uijt* [-~] *allerhande* enz.
220 *hebbe* ≤*mijnenthaluen*≥ H. spreekt voor zichzelf.
het scheiden [-*aller*] ≤*der nutte vande onnutte*≥ *stoffen*. Preciezer.
bij de [-*distillatie*] ≤<*instrumente van*> *Alchijmie*≥ *heeft geuonden*. Het instrument moest worden genoemd, de uitvinding.
221 *Ende* [-*Die*] ≤*wie dat*≥ *sich* <*dan*> [-*met de*] ≤*inde*≥ *soete* enz.
Ende verbindend met vorige aant.; *wie dat* = al wie, generaliserend, voor *die*; *met de* niet bruikbaar door latere toevoeging *met het scheiden* enz.
≤*met het scheiden der* [-*stoffen*] *dingen*≥ *niet tevreden en houden*...
stoffen geëlimineerd, geen herhaling.
het vergaderen [-*derselue*(?)] *van* [-*ongelijckbare*] ≤*onvergaderbare*≥ *stoffen* Beter woord: *ongelijkbaar* = onverzoenbaar; *onvergaderbaar* drukte duidelijker het begrip: niet te verenigen, uit.
222 *ons* [-*enthalue*] ≤*aengaende, Sterre*≥ *wij leuen... onsenthalue* was niet combineerbaar met subj. *wij*.
224 *ende* ≤*hem*≥... *God* eerst meew., vw., daarna lijdend vw., daarom herhaald in *hem*.
meer ≤*als genoegh*≥ *te* [*v*+] <*e*>*ischen* Bij *meer* ontbrak een vergelijkingspunt, daarom *als genoegh* toegevoegd. Ws. eerst bedoeld *vraghen*, verworpen voor *eischen*. Onduidelijk.

*

[225] Endtelick, 'tis all valsche munt die wij God den Heere nae slaen. Laeter ons de hand af houden.

[226] Waerdighe konst van Alchijmie, die maer van d'onverstandighe veracht en werdt, die den verstandighen gegeuen zijt, om het goede uijt het ongoede ende ouerighe te siften ende soo den siecken in 'tinnemen min te doen walghen, de aengenaemheit bijden oorboor voegende;

[227] Ick en gae niet bij een gestadigh vier sitten waken op hope van een Goud te maken, daer ick mijn goed siluer aen spille.

[228] Werd ick niet rijck als door dien wegh, soo blijf ick lang Arm.

[229] Maer mijn' begeerlickheit en streckt niet hooger, als om de gulde krachten uijt allerhande hierbouen gemelde simpelen te trecken, ende daer door, alle gebreken te voorkomen oft genesen.

[230] Sterre, Laet ons haer dan dat diere Goud niet benijden, dieder haer welvaert, haer gesondheit, haer eer ende gerusticheit aen te te kost leggen.

* *Varianten:*
225N *naer slaen* Vgl. 220.
226N (*veracht en werd,*) *vande arme gevrijdt, die* enz. Tegenstellend met het voorgaande.
227N *van Goud* enz. *een* was in K verkeerdelijk blijven staan; zie manuscr. aant.
229N *voorgemelde* Korter?
'slichaems gebreken Minder volstrekt dan *alle gebreken*.
te genesen Door herhaling van *te* duidelijker de tweeheid *voorkomen, genesen*.
230N *Laet ons* Vgl. 222.
Transliteratie:
227 *een* Goud, vgl. de manuscr. aant.
Manuscr. aant.:
225 *die maer* ≤*van*≥ *d*!*on* [-*wetende*] ≤*verstandighe*≥ *veracht* [-*en*] ≤*en werdt.*≥ Omzetting in passief, waardoor meer nadruk op subjekt; *onwetende* minder juist: het ging niet om gebrek aan kennis, maar om tekort aan inzicht, verstand.
om het [-~] *goede* [-*van 't*] ≤*uijt het*≥ *ongoede te* [-*scheiden*] ≤*siften*≥ Betere woordkeus voor het proces van destillatie en het resultaat ervan. *den siecken* ≤*in 'tinnemen*≥ Zij walgen bij het innemen!
voegende; [-*ick*] *Ick* moest naar volgende aant.
227 *niet* [*v*+] <*b*>*ij een gestadigh vier* Eerst ws. *voor* bedoeld, beter voorz. *bij. op hope van een* [-*konstigh*] ≤[-*gemaeckt*]≥ *Goud te maken* Verwerping van de voorbep. *konstigh gemaeckt* (= kunstmatig gefabriceerd, niet natuurlijk); beter: goud *maken*. H. liet bij vergissing *een* staan, N. herstelt dit.
230 <*Sterre,*> *Laet ons* ≤*haer*≥ *da*[*t*+] <*n*> *dat diere Goud*... Aanspraak tot Sterre om het gesprek met haar weer uitdrukkelijk op te nemen; *haer* als antecedent van *die...leggen* ingelast; uit aanvankelijk *dat* concluderend *dan* vervormd, daarna *dat*.

*

[231] All dat ick uijt de Alchijmie sal soecken te halen (soo ickse mij oijt onderwinde) sal 'tbetrachten van mijn volkomen gesontheid wesen.

[232] Tot noch toe hebb ick gesproken vande Boecken der medicijnen, die sich (te recht oft niet) onderwinden den menschen haere Gestaltenisse te leeren, ende haer leuen te behouden.

[233] Volghen nu de Boecken der ghene die meesters van dese meesters zijn, namentlick de Politiquen, die daer handelen ende overweghen de verscheidene manieren van 'tbeleid der Ghemeene saecke.

[234] Het zij dan in Monarchia, onder eenen Prince.

[235] Oft in Democratia, onder 'tgesagh der gemeente.

[236] Oft in Oligarchia, onder 'tbeleid van weinighe.

[237] Oft in Aristocratia. onder 'tbewind vande beste van 'tLandt.

[238] Alle dese verscheiden schrijuers verschijnen voor mij met dat selue stracke gesicht, daer sij de konst mede handhauen vande wereld te regieren, en begeeren van mij gehoort te wesen.

[239] Ick hoorse van oosten, westen, zuijden ende noorden, en elck will sijns lands oud gebruijck gepresen hebben, als daer het selue lang bij bestaen hebbe.

Noordgeest. 19 Iunij 1638.

* *Varianten;*
233N *Politici* Gewoner woord?
manieren ende regelen Uitbreiding van het objekt was gewenst.
240N *Laet ons voor onse uijtspraeck* (Deze onvoltooide aant., aansluitend bij het onvoltooide vs 1969, niet in K, KI, KII).
Transliteratie:
232 *vande*, vgl. 219.
237 *vande* krachtens volgend *beste*.
Manuscr. aant.:
231 ≤*sal*≥ *soecke* <*n*> Toekomstige tijd, parallel met de hoofdzin.
sal [-*mijn*] *'tbetrachten van mijn* ≤*volkomen*≥ *gesontheid wesen*.
Correcter: mijn gezondheid haal ik niet uit de alchymie, maar wat die gezondheid bevordert.
wesen <.> [-*naer ziel en lichaem*] *volkomen* was reeds voldoende, *ziel* kon beter weg in dit verband!
232 *ende haer* [-*e*] [-*geso*] *leuen* te behouden Eerst: *haere gesontheid te behouden*, dan: *haer leuen te behouden*. Dit was reëler omschrijving van de taak van de medicus in die tijd.
239 *en elck* [-*staet op*] *will* [-*geprezen zijn*] *sijns...gepresen hebben* [-*namentlick*] *als daer* enz.
Met *staet op* kwam H. er niet goed uit; het obj. van *will* moest een verandering ondergaan conform de tekst van het gedicht; *namentlick* = te weten legde de verbinding niet goed, causaal *als* moest het zijn.